

การวิเคราะห์บทพิโรธวาทังในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปริญญาานิพนธ์
ของ
บุษกร อำไพ

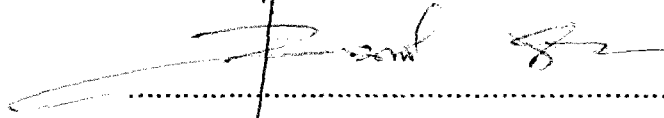
เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

มกราคม 2543

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

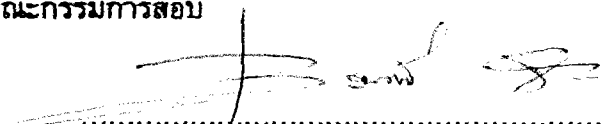
คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญาโทฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

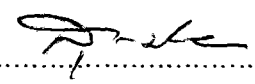

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวคนธ์ จงตระกูล)

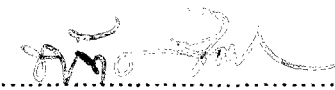
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อัครา บุญทิพย์)

คณะกรรมการสอบ

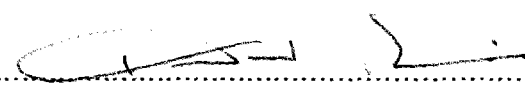

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อัครา บุญทิพย์)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์สุภา ปานเจริญ)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์พิชญา จิตต์เมตตา)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญาโทฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 5 เดือน มกราคม พ.ศ. 2543

ประกาศคุณูปการ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล รองศาสตราจารย์ อัครา บุญทิพย์ ประธานและกรรมการควบคุมปริญญาโท อาจารย์สุภา ปานเจริญ อาจารย์พัทธยา จิตต์เมตตา กรรมการสอบเพิ่มเติม ที่กรุณาเอาใจใส่ ให้คำแนะนำและคำวิจารณ์ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งจนทำให้ปริญญาโทฉบับนี้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

อนึ่ง ปริญญาโทฉบับนี้จะสำเร็จได้หากไม่ได้รับความรัก ความห่วงใย กำลังใจ และการสนับสนุนในทุกด้านจากพ่อ แม่ และน้องสาว ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณและขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง และขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับเพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ ทุกคนที่ให้ความช่วยเหลือและมอบกำลังใจให้ตลอดมา

คุณค่าและประโยชน์ของปริญญาโทฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณพ่อแม่

บุษกร อำไพ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	5
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	5
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	6
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทัง	18
กาถีกลอนสุภาพ	18
ขุนช้างขุนแผน	21
พระอภัยมณี	58
โคบุตร	76
ลักษณวงศ์	82
สิงห์ไกรภพ	88
รามเกียรติ์	98
อุณรุท	129
อิเหนา	140
สังข์ทอง	150
ไชยเชษฐา	158
ไกรทอง	169
มณีพิชัย	176
คาวี	178
สังข์ศิลป์ชัย	184
3 กลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทัง	188
การใช้คำ	188
การใช้คำที่มีความหมายโดยตรง	189
การใช้คำที่มีความหมายโดยนัย	219

บทที่	หน้า
การใช้สำนวน	224
การใช้ภาพพจน์	246
การใช้อุปมา	247
การใช้อุปลักษณ์	257
การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์	260
การอ้างถึงหรือการกล่าวแก้ความ	264
การแฝงนัยหรือการกล่าวแย้งกล่าวประชด	265
การใช้สัญลักษณ์	268
4 สรุป และ อภิปรายผล	272
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	272
อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า	275
ข้อเสนอแนะ	278
บรรณานุกรม	279
ประวัติย่อผู้วิจัย	284

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสมัยที่วรรณคดีไทยเจริญรุ่งเรือง ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ทั้งนี้เป็นเพราะการรวบรวมฟื้นฟูวรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แล้วพัฒนาเรื่องในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณคดีได้แพร่หลายไปสู่ประชาชนมากขึ้นเนื่องจากการศึกษาและการพิมพ์เจริญขึ้นทำให้วรรณคดีแพร่หลายทั่วไป ลักษณะวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงมีรูปแบบการประพันธ์และลักษณะเนื้อหาที่ดำเนินตามวรรณคดีสมัยอยุธยาอยู่ แต่จะเด่นในด้านการใช้ภาษามาก ดังที่นภลัย สุวรรณธาดา กล่าวถึงลักษณะภาษาในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสรุปได้ดังนี้

ภาษาในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นเรื่องที่ควรกล่าวถึงเป็นพิเศษเพราะมีความประณีตไพเราะทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่นร้อยแก้วเรื่องสามก๊กได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดแห่งความเรียงนิทานโดยใช้ประโยคง่าย ๆ ถ้อยคำกะทัดรัด โวหารคมคายและเต็มไปด้วยคติสอนใจให้ความรู้ในยุทธศาสตร์และปรัชญา เป็นแบบฉบับของเรื่องแปลนวนิยายยุคหลัง สำหรับร้อยกรองได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรสองเรื่องได้แก่ เสภาขุนช้างขุนแผน และบทละครอิเหนา เป็นวรรณคดีมรดกของชาติ ซึ่งจับใจผู้อ่านทุกสมัย เป็นภาษาที่ไพเราะจนกล่าวได้ว่า “หยดย่อย” ยากจะหาภาษาร้อยกรองเรื่องใดมาเทียบได้ นอกจากนี้ก็ยังมีวรรณคดีอีกมากมายที่ใช้ภาษาไพเราะเป็นที่รู้จักกันดี เช่น นิราศนรินทร์ซึ่งเป็นโคลงสี่สุภาพที่เป็นแบบฉบับนำมากล่าวถึงเสมอ (นภลัย สุวรรณธาดา. 2526 : 177 - 178)

กล่าวได้ว่ากวีสมัยนี้มีศิลปะในการใช้ภาษาให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ กวีสามารถใช้ภาษาในการร้อยกรองเพื่อสื่ออารมณ์ให้ผู้อ่านเข้าถึงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณคดีได้ การถ่ายทอดอารมณ์ต่าง ๆ ลงในวรรณคดีโดยใช้ภาษาและโวหารแสดงอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ นั้น ทำให้ผู้อ่านได้รับรสแห่งวรรณคดีซึ่งประสิทธิ์ กาย์กลอน อธิบายความสำคัญของรสรวมคดีว่า

... รสแห่งวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหูจากภาษาทวิจึงจะรู้รส และรสแห่งวรรณคดีนี้เป็นรสที่บอกถึงอารมณ์อย่างเดียว คือบอกอารมณ์แห่งความพอใจหรืออารมณ์แห่งความไม่พอใจ ถ้าจะจำแนกภาวะแห่งอารมณ์ออกเป็นส่วนใหญ่ย่อยลงไปอีกก็มีอยู่หลายประการ เช่น ความยินดี ความร่าเริง ความโศก ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงสารเป็นต้น ภาวะต่าง ๆ ของอารมณ์เหล่านี้ถือว่าเป็นหัวใจของวรรณคดี (ประสิทธิ์ กาศย์กลอน. 2518 : 116 - 117)

รสวรรณคดีไทย หรือโวหารที่ทวิแสดงอารมณ์ของตัวละครในวรรณคดีนั้นแบ่งเป็นสี่รส คือ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง และสัลลาปังคพิสัย เปลื้อง ณ นคร อธิบายรสวรรณคดีดังกล่าวสรุปได้ว่า เสาวรจนีเป็นบทชมโฉม ได้แก่ การกล่าวชมความสวยงาม นารีปราโมทย์เป็นบทเกี่ยวโอรส ได้แก่ การแสดงความรักใคร่ พุดโอรส พิโรธวาทังเป็นบทโกรธ ตัดพ้อ ได้แก่ การแสดงอารมณ์โกรธ แค้น เสียดสี ตัดพ้อ และสัลลาปังคพิสัยเป็นบทโศก ได้แก่ การพรรณนาความโศก การคร่ำครวญ (เปลื้อง ณ นคร. 2523 : 19 - 21)

จากคำอธิบายของเปลื้อง ณ นคร ที่กล่าวถึงบทพิโรธวาทัง จะเห็นว่า บทพิโรธวาทังเป็นรสวรรณคดีที่แสดงอารมณ์โกรธในระดับต่าง ๆ ซึ่งนักจิตวิทยาได้อธิบายถึงความโกรธว่า “ความโกรธเป็นอารมณ์ด้านไม่ดี ความโกรธมักจะเกิดขึ้นเนื่องจากถูกขัดขวางมิให้ไปถึงสิ่งที่ตนปรารถนาได้” และ “เมื่อเกิดอารมณ์โกรธ อาจแสดงปฏิกิริยาต่าง ๆ ออกในรูปของการต่อสู้ การทำลายหรือทุบตีขว้างปาสิ่งของ กล่าวคำหยาบ ฯลฯ” (อารี เพชรผุด. 2529 : 248)

ในวรรณคดีเรื่องเล่าซึ่งมีโครงเรื่องมีตัวละครดำเนินเรื่องและมีเนื้อหามุ่งให้ความบันเทิงเป็นสิ่งสำคัญ มักจะมีบทพิโรธวาทังแทรกอยู่อย่างมีศิลปะเป็นสีสันในการดำเนินเรื่อง เนื่องจากบทพิโรธวาทังแสดงถึงอารมณ์ตัวละครที่รุนแรง ก้าวร้าวจึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างเหตุการณ์ให้เป็นปัญหาหรือเกิดการขัดแย้งซึ่งเป็นจุดที่ทำให้เรื่องดำเนินไปได้ นอกจากนั้นสำนวนโวหารที่ทวิใช้ในบทพิโรธวาทังยังเป็นสำนวนโวหารการโต้ตอบที่เสียดแทงอีกฝ่ายได้อย่างคมคาย มีหลายลักษณะ ได้แก่ การตัดพ้อต่อว่าประชดประชัน กระแทกกระเทียบเปรียบเปรย เสียดสี เหน็บแนม เย้ยหยัน และบริภาษ มีทั้งถ้อยคำสุภาพและถ้อยคำหยาบคาย ซึ่งทวิเลือกใช้คำมาประกอบกันอย่างประณีต อีกทั้งยังพบบทพิโรธวาทังจากตัวละครทุกระดับชั้น ตั้งแต่ชนชั้นล่างจนถึงชนชั้นสูง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วรรณคดีเรื่อง “อิเหนา” ตอนนางจินตะหราตัดพ้อต่อว่าอิเหนาเมื่อทราบข่าวอิเหนาจะไปช่วยท้าวดาหาลาปราชย์ศึก เนื่องจากนางระแวงว่าอิเหนาจะกลับไปหานางบุษบา ดังนี้

เมื่อนั้น	จินตะหราวาทิมิตกดิ์
ฟังตรัสขัดแค้นฤทัยนัก	สะบัดพัทตร์ผินหลังไม่บังคม
แล้วตอบถ้อยน้อยหรือพระทรงฤทธิ	ช่างประดิษฐ์คิดความพองามสม

ลั่นกล่าวแกล้งแสรังเสเล่หัลม	คตคมแยบคายหลายชั้น
พระจะไปตาทาปราบข้าศึก	หรือรำลึกถึงคู่ตุนาหงัน
ด้วยสงครามในจิตยังติดพัน	จึงปิดผันพจนามาอาลัย
โหนพระผ่านฟ้าสัญญาน้อง	จะปกป้องครองความพิสมัย
ไม่มีราศแรมร้างห่างไกล	จนบรรลยมอดม้วยไปด้วยกัน
	(อิเหนา. 2514 : 303 - 304)

บทพิโรธวาทั้งตอนนี้แสดงอารมณ์แค้นเคือง น้อยอกน้อยใจของตัวละคร โดยแสดงออกทั้งกิริยาอาการและวาจาในเชิงตัดพ้อต่อว่าอย่างคมคาย

วรรณคดีเรื่อง “ไชยเชษฐ” ตอนนางวิหารข้าเลี้ยงของนางสุวิญชาว่าพระไชยเชษฐเดินทางมาเมืองสิงหลเพื่ออนง้อขอคืนดีนางสุวิญชา ด้วยนางวิหารยังเจ็บแค้นแทนเจ้านาย จึงแสดงกิริยาวาจาเยาะเย้ยถากถางพระไชยเชษฐถึงความเก่าครั้งที่พระองค์ขับไล่นางสุวิญชา เพราะคิดว่านางเป็นตัวกาลิ มีลูกเป็นทอนไม้สักทำให้พระองค์อับอายดังนี้

ครั้นถึงแถวทิมริมประตู	แกล้งหยุดดูคนทั้งซ้ายขวา
พอแลพบสบพักตร์พระราช	นางวิหารหัวร้องอ้ง
แล้วทำเสียงแห่งแหบแสบคอ	พูดพ้อเปรียบเปรยเหยยหยัน
นี้หรือภูมินทรปิ่นเหมันต์	โอยไม้ทันเห็นเลยประหลาดนัก
แต่แรกคิดว่าใครหาไหนหนอ	เออมีรู้หม่อมพ่อเจ้าทอนสัก
ข้าแปลกหน้าไปมิได้ทัก	ยังมีดมนนักรมาทำไม
อันผู้หญิงสิงหลคนแสนร้าย	มาติดตามความอายุไปเสียไหน
หรือเอาอายุชายฝากไว้กับใคร	จึงอุตสาห์มาได้จะใครรู้
	(ไชยเชษฐ. 2530 : 343)

วรรณคดีเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ก็ปรากฏบทพิโรธวาทั้งของตัวละครในเรื่องมากมาย เช่น ตอนสร้อยฟ้า ศรีมาลา วิวาทดำทอกันดังนี้

สร้อยฟ้าฟังเรื่องให้เคืองขุ่น	เดือนกระตุนใจเจ็บดังเหน็บหนาม
ลุกออกมาจากห้องร้องคำราม	ข้าแหละหนามสะรื้อตัวโปรดปราน
อย่าไปว่าเลยเจ้าเขาก็เห็น	สิ้นรื้อเป็นตัวเด่นเงินจัดจ้าน
จะว่าไรขึ้นไม่ได้เที่ยวไล่พาล	เสาวินทาก็ไม่แน่นมั่นเสานาง
ข้าคางคกตกบ่อลงร่อนน้ำ	ที่มดำเอาเถิดเจ้าไม่ขัดขวาง
ยามคล่องก็จงล่องไปพลงพลง	เชิญครองปรางค์ผิดหน้าให้νωลลอย

.....
 ศรีมาลาที่นั่งได้ฟังคำ
 ว่าข้างนี้ไม่พอที่จะเป็นเลย
 อนิจจาข้าได้ว่าไรสักหน่อย
 จริงละท่านข้ามันสิ้นแต่วานนี้
 เสาโบสถ์เสาวัดมายัดใส่
 หม่อมมากี่คร่ำเอาตัวทัน

.....
 ดูหรือกรรมมาตามเอาเฉยเฉย
 เมื่อเจ้าเคยแล้วก็ทำไปตามที่
 มาคอยพาลเอาผิดไม่พอที่
 ถ้าไม่แก้สักทีไม่หายคัน
 เลือกเล่นได้ตามใจทำไม้นั้น
 ไปแก้คันไว้ในห้องสักสองคืน
 (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 914)

บทนางสร้อยฟ้า ศรีมาลาวิวาท่าทอกันนี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ อธิบายไว้ว่า

ถึงแม้ว่าเมื่อเราอ่านขุนช้างขุนแผน ตอนนางสร้อยฟ้า ศรีมาลาวิวาท่าทอกัน เราจะรู้สึกที่ตัวละครทั้งสองตัวพูดเหมือนอย่างที่คนจริง ๆ พูด เมื่ออยู่ในฐานะนั้นก็จริง แต่ถ้าเราเอาคำบริภาษของนางสร้อยฟ้า ศรีมาลามาทียบกับคำดำของแม่ค้าขายปลา ทั้งสองคนจะเห็นว่าผิดกันมาก คำดำของนางทั้งสองในเรื่องขุนช้างขุนแผน จะเป็นคำเสียดแทงที่ถึงใจไม่อ้อมค้อม ไม่วกวนกลับไปกลับมา ไม่ซ้ำซากโดยเปล่าประโยชน์ ถ้าจะมีพูดเรื่องเดียวกันหลายครั้ง ทุกครั้งที่พูดซ้ำก็ทำให้ฝ่ายหนึ่งเจ็บแสบมากขึ้น เพราะเป็นการค้นหาเหลี่ยมใหม่ ๆ มาเพิ่มเติม นอกจากนั้นยังไม่หยาบจนกินไปจนทนไม่ได้ เป็นคำบริภาษที่สมเหตุสมผล และส่อนิสัยของตัวละครทั้งสอง เมื่อเราฟังฝ่ายหนึ่งดำ เราก็มองเห็นใจและเข้ากับฝ่ายนั้นแต่เมื่อฟังอีกฝ่ายหนึ่งเราก็มองใจกลับมาเข้าข้างฝ่ายหลัง ข้อความตอนนี่ถึงแม้จะแสดงอารมณ์อันร้อนแรง และแสดงโทสะอันถึงขีดสุด ก็ยังเป็นบทความที่แฝงรูปศิลปะอย่างแนบเนียนสรุปความว่าเป็นคำบริภาษที่มีลักษณะแห่งวรรณคดีบริบูรณ์เพราะเป็นคำบริภาษที่มีรูปศิลปะ (วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2531 : 35 - 36)

* จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าเราสามารถถ่ายทอดบทพิโรธวาทังอย่างมีศิลปะ โดยใช้ถ้อยคำ โวหาร ภาพพจน์ที่ให้อารมณ์ความรู้สึกทำให้ความไม่งามในชีวิตจริงเป็นศิลปะในวรรณคดีได้ นอกจากนี้การเข้าใจถึงมูลเหตุหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังจะทำให้เข้าใจความนึกคิดหรือค่านิยมบางประการของคนในสังคมสมัยนั้นด้วย ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิเคราะห์บทพิโรธวาทังในวรรณคดีร้อยกรองประเภทเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอันนำไปสู่ความเข้าใจวรรณคดีได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทัง และกลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทัง
ในวรรณคดีร้อยกรองประเภทเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้เข้าใจปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังและเห็นความสามารถเชิงวรรณศิลป์
ในการสร้างบทพิโรธวาทัง

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์บทพิโรธวาทังในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วง
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ.2325 ถึง พ.ศ.2394) วรรณคดีที่ศึกษามีลักษณะเป็นวรรณคดีร้อยกรองที่เป็นเรื่องเล่า
หมายถึงวรรณคดีที่มีตัวละครดำเนินเรื่องและมีเนื้อหามุ่งให้ความบันเทิงเป็นสำคัญได้แก่นิทาน
และบทละคร

วรรณคดีที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษามีดังนี้

1. นิทาน ได้แก่

กาถิ	ผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
ขุนช้างขุนแผน	ผลงานของกวีสมัยรัชกาลที่ 1 - 3
พระอภัยมณี	ผลงานของสุนทรภู่
โคบุตร	ผลงานของสุนทรภู่
ลักษณวงศ์	ผลงานของสุนทรภู่
สิงหไกรภพ	ผลงานของสุนทรภู่

2. บทละครใน ได้แก่

รามเกียรติ์	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
อุณรุท	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
อิเหนา	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

3. บทละครนอก ได้แก่

สังข์ทอง	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ไชยเชษฐา	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ไกรทอง	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

มณีพิชัย	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ควี	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
สังข์ศิลป์ชัย	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

นิยามศัพท์เฉพาะ

บทพิโรธวาทัง หมายถึง บทที่แสดงความโกรธ อารมณ์ไม่พอใจของตัวละคร โดยใช้ภาษาในลักษณะตัดพ้อต่อว่า ประชดประชัน กระแทกกระเทียบเปรียบเปรย เสียดลี เหน็บแนม เยาะหยัน ตลอดจนถึงตำทอด้วยถ้อยคำรุนแรง

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารโดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้น ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทพิโรธวาทัง
2. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณศิลป์ในงานร้อยกรอง
3. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
4. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์โกรธและพฤติกรรมก้าวร้าวของมนุษย์เชิงจิตวิทยา
5. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมไทย
6. ศึกษาวิเคราะห์บทพิโรธวาทังในวรรณคดีร้อยกรองประเภทเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามขอบเขตที่วางไว้ในประเด็นต่อไปนี้
 - 6.1 ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทัง
 - 6.2 กลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทัง
7. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์บทพิโรธวาทังในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แบ่งหัวข้อเอกสารและงานวิจัยที่ใช้เป็นแนววิเคราะห์ออกเป็น 5 ประเด็นดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทพิโรธวาทัง
2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณศิลป์ในงานร้อยกรอง
3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์โกรธและพฤติกรรมก้าวร้าวของมนุษย์เชิงจิตวิทยา
5. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทพิโรธาทัง

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทพิโรธาทัง

พิโรธาทังเป็นรสนหนึ่งในสี่ของรสวรรณคดีไทยซึ่งผู้รู้ได้ให้ความหมายมากมายตั้งนี้ รองอำมาตย์เอกหลวงธรรมภิมณฑ์ได้เขียนหนังสือ “ประชุมสำเนา” ซึ่งเป็นการรวบรวมและอธิบายร้อยกรองลักษณะต่าง ๆ อย่างเป็นหมวดหมู่ ท่านได้อธิบายลักษณะเสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธาทัง และสัลลาปังคพิสัย ว่าเป็นมาตราลีลาของกลอนสุภาพ โดยกล่าวว่า “ก็ลักษณะกลอนสุภาพนั้น โดยลำเนาความเป็นลีลาของคำที่จะเรียบเรียงนั้นจัดตามมัทราณี 4 ประเภท คือ เสาวรจนี (คำชมโฉม) นารีปราโมทย์ (คำเล่าโลม) พิโรธาทัง (คำตัดพ้อ) สัลลาปังคพิสัย (คำคร่ำครวญ)” (หลวงธรรมภิมณฑ์. 2524 : 52) จะเห็นว่าในยุคแรก พิโรธาทังมีความหมายเป็นเพียงคำตัดพ้อและเป็นลีลาในกลอนสุภาพเท่านั้น แต่ในยุคต่อมาได้มีผู้รู้อธิบายความหมายและการใช้กว้างกว่านั้นดังที่เปลื้อง ณ นคร กล่าวไว้ดังนี้

การเขียนกาพย์กลอนให้มีรสคือไพเราะเสนาะหูให้ชวนฟัง ชวนคิดนั้นอยู่ที่การใช้คำโวหาร และการนึกคิดของกวี นอกจากนี้นักกาพย์กลอนของไทยได้กำหนดไว้ว่าในการเขียนกาพย์กลอนนิยาย เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ คำกลอนพระอภัยมณี ลิลิตพระลอ นั้นควรประกอบด้วยรสทั้งสี่คือ

1. บทชมโฉม เรียกว่า เสาวรจนี ได้แก่ การกล่าวชมความสวยงาม (โดยเฉพาะของตัวละครในเรื่อง)
 2. บทเกี่ยวไอโลม เรียกว่า นารีปราโมทย์ เป็นรสนในทางแสดงความรักใคร่ พุดไอโลม
 3. บทตัดพ้อ เรียกว่า พิโรธาทัง เป็นบทแสดงความโกรธ ความแค้น เสียดสีตัดพ้อ
 4. บทโศก เรียกว่า สัลลาปังคพิสัย เป็นบทพรรณนาความโศกคร่ำครวญ
- (เปลื้อง ณ นคร. 2523 : 19 - 21)

กล่าวได้ว่า พิโรธาทัง สามารถปรากฏในวรรณคดีที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ ด้วย และมีความหมายกว้างกว่าคำตัดพ้อ โดยจะมีลักษณะที่แสดงอารมณ์รุนแรงไปในทางก้าวร้าวขึ้น ดังที่ผู้รู้อื่น ๆ กล่าวถึงบทพิโรธาทังดังนี้

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน กล่าวว่า “พิโรธาทัง (ถ้อยคำแสดงความโกรธ หรือบทตัดพ้อ) เป็นบทแสดงความโกรธ เคียดแค้น หรือตัดพ้อ เหน็บแนม เสียดสีด้วยประการต่าง ๆ” (ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. 2518 : 124)

สนม ครุฑเมือง กล่าวว่า “พิโรธวาทัง คือ บทโกรธรวมทั้งการเสียดสี เยาะเย้ย เหน็บแนม และตัดพ้อต่อว่า” (สนม ครุฑเมือง. 2518 : 35)

สุภา พักช่อง กล่าวว่า “บทตัดพ้อ เรียกว่า พิโรธวาทังเป็นรสในการแสดงความโกรธแค้น เสียดสี ตัดพ้อ อาจแฝงไว้ด้วยอารมณ์รักระคนแค้น” (สุภา พักช่อง. 2530 : 13)

วราภรณ์ บำรุงกุล กล่าวว่า พิโรธวาทัง (บทตัดพ้อ) คือ การกล่าวข้อความแสดงความโกรธ ความอารมณ์ไม่พอใจ ตั้งแต่น้อยไปหามาก จึงเริ่มตั้งแต่ไม่พอใจ โกรธ ตัดพ้อ ประชดประชัน กระทบกระเทียบ เปรียบเปรย เสียดสี และดำว่ำอย่างรุนแรง (วราภรณ์ บำรุงกุล. 2537 : 30)

จากคำจำกัดความข้างบนพอจะประมวลได้ว่า บทพิโรธวาทัง หมายถึง บทแสดงความโกรธ อารมณ์ไม่พอใจของตัวละครโดยใช้ภาษาในลักษณะตัดพ้อต่อว่า ประชดประชัน กระทบกระเทียบ เปรียบเปรย เสียดสี เหน็บแนม เยาะหยัน ตลอดจนดำท้ออย่างรุนแรง

• ในบทพิโรธวาทังได้ปรากฏการใช้ภาษาในลักษณะปริภาษามากมาย ชวนพิศ อิฐรัตน์ ได้กล่าวถึง ภาษาปริภาษดังนี้

การใช้ถ้อยคำรุนแรงกว่ากล่าวให้ผู้อื่นเสียหายนี้ ภาษาชาวบ้านเรียกว่า ดำ ซึ่งมีความหมายว่า “ใช้วาจาว่าผู้อื่นด้วยถ้อยคำหยาบช้าเลวทราม” ซึ่งอันที่จริงการว่ากล่าวให้ผู้อื่นเจ็บช้ำน้ำใจ บางครั้งอาจไม่จำเป็นต้องใช้คำหยาบช้าเลวทรามก็ได้ เพราะในภาษาไทยเรามีถ้อยคำสำนวนต่าง ๆ มากมายที่จะเลือกสรรมาใช้ เพื่อให้ผู้ฟังเจ็บช้ำระกำใจทั้งส่าหส์หรือไม่ส่าหส์ก็ได้ ทั้งนี้โดยอาศัยถ้อยคำอุปมาอุปมัย แต่แฝงนัยแห่งความหมายตามที่ต้องการได้อย่างครบถ้วน ซึ่งบางครั้งอาจจะนำไปตริตรอง นิ่งคิดนอนคิดตลอด 3 วัน 3 คืน จึงจะเข้าใจ และซึมซาบถึงทรวงในถึงขั้นอาเจียนเป็นโลหิตได้ (ชวนพิศ อิฐรัตน์. 2538 : 27 - 28)

แหม่ม ใมล่ำ วิเคราะห์คำหยาบในภาษาไทยกลางได้ข้อสรุปว่า ธรรมชาติของคำหยาบคาย มี 4 ลักษณะ คือ

1. เป็นคำต่ำ ๆ เชิงสังคม
2. ขาดความละเอียด
3. ปราศจากการกลั่นกรองผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม
4. กระทบถึงความละเอียด

รวมพื้นฐานของคำหยาบคายมีอยู่ 3 ประการหลักด้วยกัน คือ กามกิริยา การขับถ่าย และอาการนำเปื้อย เนื่องจากคำหยาบมีหน้าที่ทางภาษาลดทอนราคาหรือลดค่าของสิ่งที่พูดถึง จึงมีบทบาทในการแสดงออกทางอารมณ์ที่ไปในทางลบได้แก่

1. ความเกลียด และขยะแขยง
2. การเย้ยหยัน และการดูถูก
3. ความไม่พอใจ และความเบื่อน่าย (แหยม โฆล่า. 2534)

นพรัตน์ คงมาลา วิเคราะห์การใช้ภาษาในสารคดีของวณิช จรุงกิจอนันต์ ในส่วนของการใช้คำตำ พบบว่า วณิช จรุงกิจอนันต์ ใช้คำตำที่มีรูปปกติแต่เดิมหรือเปลี่ยนคำตำบางคำให้สุภาพขึ้น และใช้คำตำที่มีรูปเพี้ยนไปโดยลวดวรรณยุกต์ คำตำนี้ส่วนใหญ่ไม่ใช่คำตำที่หยาบคาย แต่เป็นการตำว่าโดยเปรียบเทียบอ้อม ๆ ซึ่งมักทำให้ภาพแปลกตา ชวนขัน และมักจะใช้เสียงสัมผัสร่วมด้วย ทำให้ข้อความไม่รุนแรงลดความหยาบคายลงได้ (นพรัตน์ คงมาลา. 2532 : 81 - 82)

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทพิโรธวาทัง

เนื่องจากไม่พบบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทพิโรธวาทังโดยตรง แต่จะพบในหัวข้อย่อยในด้านการใช้คำบริภาษหรือการใช้คำในการทะเลาะวิวาท ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกันกับบทพิโรธวาทังดังนี้

ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ ได้วิเคราะห์บทละครนอกสามสมัย ในส่วนของการใช้คำบริภาษพบว่าในบทละครนอกจะมีการตัดพ้อต่อว่า ตำทอกันอย่างรุนแรง และบ่อยครั้งไม่ว่าตัวละครจะเป็นกษัตริย์ มเหสี หรือโอรส ธิดา ตลอดไปถึงพี่เลี้ยงหรือนางเอกที่เป็นชาวบ้านธรรมดา โดยจะใช้คำบริภาษที่รุนแรงและหยาบคายไม่ว่าข้าหรือเจ้า ไพร่หรือผู้ดี ซึ่งการใช้คารมตำทอประชดประชันกันนั้น เป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของการแสดงละครนอก แม้ตัวละครจะเป็นกษัตริย์ แต่เวลาโกรธก็ใช้คำหยาบคายและรุนแรง การใช้คำตลัดตำทอนี้จึงทำให้ละครนอกมีลักษณะเป็นละครของชาวบ้านโดยแท้ จะช่วยให้ผู้ดูเข้าใจ เข้าถึงบทบาทตัวละครและหาความสนุกสนาน บันเทิงจากละครได้ (ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ. 2528 : 203 - 205)

ลักษณา ไตวิวัฒน์ ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์ บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เรื่อง คาวี ในด้านการใช้คำในการทะเลาะวิวาท พบว่า ตัวละครใช้คำว่ากล่าวกระทบกระเทียบ เปรียบเปรย เสียดสีที่กินใจ เป็นคำหรือความเปรียบง่าย ๆ ที่ชาวบ้านคุ้นหู หรือใช้กันเป็นประจำ ส่วนกิริยาท่าทางที่แสดงออกเช่น การหยิกตึง เต็มแรงเต็มกา ก็เป็นกิริยาของคนที่บ้านดาลโทสะจนมีอาจจะระงับอารมณ์ได้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นส่วนเสริมให้พระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องคาวีเหมาะสมที่จะเป็นบทละครนอกอย่างแท้จริง (ลักษณา ไตวิวัฒน์. 2524 : 211 - 219)

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณศิลป์ในงานร้อยกรอง

กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวถึงการประพันธ์ร้อยกรองให้มีวรรณศิลป์จะต้องกอปรไปด้วยกลวิธีต่อไปนี้

1. การสรรคำใช้ (Diction or Choice of Words)

1.1 คำที่มีความเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสภาพของบุคคล

1.2 การเลือกเสียงของคำตลอดจนการเล่นคำ

1.3 คำที่มีความหมายเจาะจงเฉพาะที่

1.4 คำภาษาถิ่น

2. โวหารเป็นเครื่องบอกกลวิธีในการแต่ง อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของกวีได้เป็นอย่างดีแยกย่อยได้ดังนี้

2.1 การสร้างภาพในจิต (Imagery) เป็นกลวิธีที่ทำให้บทร้อยกรองมีชีวิต สร้างความรู้สึกที่เห็นจริง ทำให้ประหนึ่งได้สัมผัส ได้แลเห็น ได้กลิ่น ตลอดจนย้าความรู้สึกซึ่งลักษณะการบรรยายชนิดนี้จะไม่เน้นความสมจริง แต่จะเน้นภาพที่ปรากฏแก่ใจผู้อ่านซึ่งภาพนั้นจะเกิดได้ก็ต่อเมื่อผู้อ่านมีจินตนาการ

2.2 ภาพพจน์ (Figure of Speech) ลักษณะสำคัญของภาพพจน์อยู่ที่การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย เพื่อจะทำให้สิ่งที่รู้จักน้อยหรือลางเลือนให้ได้เป็นที่รู้จักขึ้น โดยวิธีเปรียบเทียบมีหลายวิธีเช่น

2.2.1 การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย

ก. การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง (Simile) โดยมีคำว่า “เหมือน” “ประดุจ” “ดั่ง” เป็นเครื่องแสดงการเปรียบเทียบ

ข. การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบโดยตรงจากสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่ง

ค. การเปรียบเป็นสัญลักษณ์ (Symbol)

ง. การเปรียบโดยสมมติสิ่งที่ไม่ใช่คนให้สามารถทำกริยาเหมือนคน (Personification)

2.2.2 การใช้ภาษาของอารมณ์

ก. การกล่าวเป็นทำนองขัดกันของอารมณ์อย่างคู่ขนานกันไป (Paradox)

ข. การกล่าวเกินจริง (Hyperbole)

ค. การกล่าวน้อยคำ แต่กินใจความกว้างขวาง (Understatement)

ง. การใช้รูปคำถามที่รู้คำตอบอยู่แล้วและไม่ต้องการคำตอบ (Rhetorical Question)

จ. การเรียงเรียงความที่มีเสียงสัมผัสมีคุณค่าแห่งความหมายและน้ำหนักของเสียงเท่าเทียมกัน (กุหลาบ มัลลิกะมาส. 2529 : 122 - 132)

สายทิพย์ นุกูลกิจ ได้กล่าวถึง การศึกษาวรรณศิลป์ในงานร้อยกรองว่า ได้แก่ การพิจารณาเรื่องกลวิธีต่าง ๆ ที่ผู้แต่งสามารถนำมาใช้ในการแต่งบทร้อยกรอง เพื่อช่วยทำให้ งานของเขามีคุณค่าน่าสนใจ หรือชวนให้ผู้อ่านอยากติดตามอ่าน ซึ่งได้แก่

1. วิเคราะห์ความไพเราะของบทร้อยกรอง ได้แก่ การพิจารณาว่า บทร้อยกรองนั้น ๆ มีความไพเราะอย่างไร เพราะเหตุใด ซึ่งความไพเราะอาจเกิดด้วยเหตุ 2 ประการคือ ความไพเราะอันเกิดจากรสคำ และความไพเราะอันเกิดจากรสความ พิจารณาได้จากการใช้คำ ที่มีความหมายกระชับชัดเจน และการใช้กวีโวหารต่าง ๆ

2. วิเคราะห์กลวิธีในการนำเสนอ ได้แก่ การพิจารณาวิธีการนำเสนอของผู้ประพันธ์ว่า มีความเหมาะสม น่าสนใจหรือไม่อย่างไร สำหรับวิธีการนำเสนอที่ผู้แต่งบทร้อยกรองนิยมใช้กัน ทั่วไปได้แก่

- ก. เสนออย่างตรงไปตรงมา ทำให้ผู้อ่านจับความได้ง่าย
- ข. เสนอแบบให้ผู้อ่านตีความจากสัญลักษณ์หรือความเปรียบ
- ค. เสนอด้วยวิธีซ้ำคำ หรือซ้ำความ เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน เพื่อสร้างความคิดหรือเรื่องราวให้ดูโดดเด่นเป็นเอกภาพ
- ง. เสนอด้วยวิธีการให้ภาพพจน์เห็นจริง เพื่อสร้างความแปลกใหม่และดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน
- จ. เสนอด้วยวิธีการแสดงให้เห็นอาการเคลื่อนไหวหรือนาฏการของตัวละคร การเคลื่อนไหวนี้ หมายรวมทั้งกวีเคลื่อนไหวทางกายและทางอารมณ์ (สายทิพย์ นุกูลกิจ. 2534 : 107 - 180)

ล้อม เฟื่องแก้ว กล่าวถึงข้อสังเกตลักษณะศิลปะการประพันธ์ สรุปได้ดังนี้

- 1. ศิลปะการเลือกเฟ้นถ้อยคำ ได้แก่
 - 1.1 การใช้คำแสดงอารมณ์
 - 1.2 การใช้คำแสดงฐานะของบุคคล
 - 1.3 การใช้คำเลียนเสียง
 - 1.4 การใช้กวียานุโลม (ทางถ้อยคำ) และคำเฉพาะ
- 2. ศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำ
 - 2.1 การลำดับความ
 - 2.2 การสรุปความ
 - 2.3 ความสมดุล
 - 2.4 การซ้ำคำ
 - 2.5 การเล่นอักษรและการเล่นคำ
 - 2.6 การใช้สร้อยสลับรรค
 - 2.7 จังหวะและการถ่วงเสียง

3. ศิลปะการปลุกอารมณ์

3.1 ความแปลกใหม่

3.2 ความสมจริง

3.3 การใช้โวหาร

3.4 การใช้สัญลักษณ์ (ล่อม เฟิงแก้ว. 2522 : 22 - 91)

กระแสร่วมสมัย มาลาการณ์ กล่าวถึง ภาษาในวรรณคดีว่า มีส่วนประกอบแบ่งออกไปเป็น 12 ข้อย่อยได้แก่ การลำดับความ ศัพท์ การเล่นคำ การซ้ำคำ การซ้ำเสียง สร้อยคำ และ สร้อยสลับรรค คำแผลง ภาพพจน์ สำนวนโวหาร จังหวะและลีลา (กระแสร่วมสมัย มาลาการณ์. 2522 : 147 - 148)

3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ ได้กล่าวถึง ลักษณะสำคัญของวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2335 - 2394 ระหว่างรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3) ดังนี้

1. เน้นในด้านสุนทรียะ กล่าวคือ มุ่งด้านอลังการประดิษฐ์ประจงถ้อยคำอย่างพิสดาร ก่อให้ได้รับคำเพื่อกระทบประสาทสัมผัสและอารมณ์เป็นสำคัญ

2. อาศัยความวิจิตรพิสดารของธรรมชาติเป็นแกน ใช้พฤติกรรมของตัวละคร เป็นสิ่งเชื่อมโยงให้เห็นคุณค่าและอิทธิพลของธรรมชาติมุ่งอนุรักษ์ค่านิยมแบบเก่า

3. ความเชื่อไม่คำนึงถึงหลักวิทยาศาสตร์ มุ่งให้เกิดความเพิลิตเพลินและซาบซึ้ง เป็นสำคัญ ไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริงแต่ก็มีความสมจริง

4. แนวการเขียนเด่นในลักษณะอุดมคติ (Idealism) คือสมมติครึ่งจริงและแนว โรแมนติคนิยม (Romanticism) คือประเภทสมมติและอาจมีแนวสัญลักษณ์นิยม (Symbolism) ปนอยู่บ้าง

5. ประดิษฐ์การ (Invention) เป็นแบบเสริม คือนำของเดิมมาเพิ่มเติมตามความคิดเห็น ของตนและเป็นแบบการจัดแบบคือนำเรื่องที่มีอยู่มาเรียบเรียงจัดเป็นระเบียบหมวดหมู่

6. วรรณคดีส่วนมากนิยมแต่งเป็นร้อยกรองเพราะสามารถแสดงความวิจิตรตรงตาม ได้อย่างเต็มที่ทั้งด้านเสียง สัมผัส และท่วงทำนอง

7. การสร้างฉากและบรรยากาศเป็นแบบสมมติหนีความจริง

8. ตัวละครมีประเภทต่างภาพต่างภาวะกับมนุษย์แต่สามารถสื่อสารสัมพันธ์กับมนุษย์ได้ มีเรื่องไกลตัวปะปนอยู่มาก

9. ผู้ประพันธ์ไม่ถือว่างานประพันธ์ของตนผูกพันกับความรับผิดชอบต่อสังคม หากแต่ถือเป็นการอิสระที่จะสร้างงานได้ตามอารมณ์ปรารถนา (สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2525 : 32 - 34)

สุภา พิกข์ทอง ได้กล่าวถึงวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า ลักษณะวรรณคดี ในระหว่าง 3 รัชกาลของรัตนโกสินทร์ตอนต้น บ้านเมืองค่อยสงบเป็นลำดับ แม้ว่าจะรบพุ่งกับพม่าบ้าง ในตอนต้นรัชกาลที่ 1 และ 2 แต่เหตุการณ์ก็คลี่คลายสงบสุขจนทำให้กษัตริย์ทรงมีโอกาส ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดีได้ตามพระราชดำริ ดังนั้นในสมัยนี้วรรณคดีจึงรุ่งเรือง ยิ่งกว่าสมัยอื่น ๆ ทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ วรรณคดีในสมัยนี้มีลักษณะเด่น 3 ประการคือ

1. รับเอาวัฒนธรรมศรีอยุธยาเป็นหลัก เช่น วิธีการประพันธ์ดำเนินตามแบบ ของอยุธยา โดยรับเอาของเดิมมาทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสั๊กวา ดอกสร้อย เสภา และบทละคร เป็นการรักษาวรรณกรรมเดิมให้ถาวร

2. ปรับปรุงแก้ไขของเดิมให้ดีขึ้นโดยเฉพาะ “กลอนและโคลง” ได้เจริญถึงขีดสุด สุนทรภู่ได้คิดกลอนแบบพิเศษอย่างหนึ่งคือสัมผัสใน นอกจากนั้นยังเคร่งครัดแบบบังคับครูลหุ และสัมผัสของฉันทลักษณ์มากกว่าสมัยอยุธยา

3. ถ่ายทอดวัฒนธรรมต่างประเทศโดยการแปลนับตั้งแต่เจ้าพระยาเจ้าพระคลัง(หน) แปลและเรียบเรียงสามก๊กของจีน ราชอิริยาของมอญ นับว่าวรรณคดีประเภทร้อยแก้วเริ่มเกิด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้วออกงามอย่างรวดเร็ว (สุภา พิกข์ทอง. 2530 : 16)

ดวงมน จิตรจ้านงค์ ศึกษาคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่า วรรณคดีในยุคนี้เป็นการสร้างใหม่ด้วยปัจจัยสำคัญคือ ความตื่นตัวทางปัญญา ความเชื่อมั่น ในรากฐานทางวัฒนธรรม ความมุ่งมั่นที่จะฟื้นความเป็นปกติสุขและสร้างความเจริญขึ้นภายหลัง ความสูญเสียของอยุธยา กระบวนการสร้าง-เสพวรรณคดีของยุคนี้มีรากฐานจากมโนทัศน์ 3 ประการ คือมโนทัศน์เรื่องการเล่นของชนเผ่าไทตั้งแต่เป็นประเพณีมุขปาฐะ มโนทัศน์ของ การบำเพ็ญบารมีในโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา และมโนทัศน์เรื่องการเล่นกลอนซึ่งเป็นปัจจัย ต่อการสร้างงานในยุคต่อมา

คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีในยุคนี้คือ คุณค่าทางสุนทรียะซึ่งกระตุ้น ความสำนึกทางจริยธรรม ตัวละครทั้งตัวเอง และฝ่ายปฏิปักษ์จะมีลักษณะร่วมทางปुरुชนนับเป็น นวลักษณ์ที่พัฒนามากว่าสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นว่ากวีสามารถใช้ฉันทลักษณ์เดิมและขนบในงาน บางประเภท เพื่อเสนอความคิดใหม่โดยเฉพาะในแง่ปรัชญาชีวิตและความยิ่งใหญ่ของมนุษย์ ในลักษณะการแสดงปัญหาของมนุษย์ควบคู่กับศักยภาพในการเผชิญความทุกข์หรือความผันแปร ของชีวิต (ดวงมน จิตรจ้านงค์. 2534)

4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์โกรธและพฤติกรรมก้าวร้าวของมนุษย์เชิงจิตวิทยา

เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ ได้กล่าวถึง อารมณ์โกรธเชิงจิตวิทยา ดังนี้

ความโกรธ (Anger) เป็นอารมณ์ที่เกิดร่วมกับความไม่พอใจ ความโกรธอาจเกิดจากความผิดหวัง (Thwarting) หรือความข้องคับใจ (Frustration) ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความโกรธเป็นผลของปรากฏการณ์ที่ขัดขวางความต้องการ แม้ว่าความโกรธอาจเป็นแรงกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรมที่รุนแรงต่อบุคคลหรือสิ่งที่เข้ามาขัดขวางก็ตาม จุดเริ่มต้นของความโกรธเกิดร่วมกับสิ่งอื่นเสมอ (เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์และคนอื่น ๆ. 2518 : 110)

บุญมาก พรหมพ้วย กล่าวว่า ความเจ็บช้ำกับความโกรธจะเชื่อมโยงกันเสมอแม้ความโกรธจะเป็นผลของความเจ็บช้ำ บางทีมันก็เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนเจ้าตัวไม่ทันรู้สึกว่าจะเจ็บช้ำ คนหลาย ๆ คนชอบแสดงปฏิกิริยาด้วยความโกรธมากกว่าที่จะรู้สึกเจ็บปวดเพราะเห็นการเจ็บปวดเป็นเครื่องหมายหรือสัญญาณบอกความเสียหายเปรียบและจุดอ่อน (บุญมาก พรหมพ้วย. 2532 : 108)

วินัย จันทรเปล่ง กล่าวเกี่ยวกับความโกรธไว้ว่า ความโกรธนั้นจะหมายถึงอารมณ์ที่รุนแรงอย่างหนึ่ง ซึ่งถูกเร้าให้เกิดขึ้น เมื่อสิ่งที่เรามุ่งหวังไม่เป็นไปตามที่เราคาดหวังไว้ อารมณ์นี้จะถูกแสดงออกมาได้หลายรูปแบบในลักษณะของความเดือดดาล เกรี้ยวกราด และคลุ้มคลั่งหรือในลักษณะของความเย็นชา แต่แฝงด้วยความเป็นปรปักษ์ และเต็มไปด้วยเจตนาร้ายหรือแม้กระทั่งชกต่อยทำร้ายผู้อื่น ในทางตรงกันข้ามอาจอยู่ในลักษณะที่จ้องมองด้วยเคียดแค้นอย่างเงียบ ๆ ความโกรธไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดความวุ่นวายและนำรำคาญใจเท่านั้น แต่จะก่อให้เกิดความเสียหายอย่างอื่นอีกมากมาย ซึ่งผลที่สุด คือเกิดความปรารถนาที่จะให้ทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งคนในโลกนี้ เกิดการเปลี่ยนแปลงตามที่เรปรารถนา (วินัย จันทรเปล่ง. 2536 : 216)

กนกรัตน์ สุชะตุงคะ กล่าวถึงสาเหตุที่พบบ่อยว่าทำให้เกิดอารมณ์โกรธดังนี้

1. ความคับข้องใจไม่สามารถทำบางสิ่งบางอย่างได้
2. ความรำคาญหงุดหงิดจากสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะจากคน ความร้อน แสง เสียง กลิ่น ความไม่สะดวกในการดำเนินชีวิตประจำวันต่าง ๆ
3. การถูกรบกวนความเป็นส่วนตัว
4. ความเสียใจหรือความกลัวแล้วเปลี่ยนไปเป็นความโกรธ
5. ความผิดหวังและรู้สึกว่าตัวเองโชคร้ายที่คนอื่นไม่ประสบเคราะห์กรรมเหมือนกับตัวเอง
6. การถูกคุกคามหรือเผชิญกับความสูญเสียของหรือบุคคลอันเป็นที่รักโดยที่ตนเองไม่มีโอกาสเห็นใจหรือช่วยเหลือได้
7. ความอิจฉาชอกดีของคนอื่น (กนกรัตน์ สุชะตุงคะ. 2536 : 24)

โสภา ชูพิกุลชัย กล่าวถึงความข้องคับใจและพฤติกรรมรุนแรงอันเกิดจากความคับข้องใจว่า ความคับข้องใจจะเกิดขึ้นเมื่อไรก็ตามที่พฤติกรรมซึ่งมนุษย์แสดงออกมาเพื่อจะไปได้ไปสู่จุดหมายปลายทางที่วางไว้ถูกกระตุ้นและเกิดมีอุปสรรคมาขัดขวางที่จะไปถึงจุดหมายปลายทางหรือความพอใจนั้นจะเกิดการส่งผลตามมาของความข้องคับใจอย่างหนึ่งคือการเกิดความก้าวร้าวซึ่งแยกเป็นสองแบบได้แก่ความก้าวร้าวโดยตรงคือการเกิดความก้าวร้าวต่อบุคคลหรือสิ่งที่มาทำให้เกิดความข้องคับใจขึ้นและความก้าวร้าวแบบทดแทนคือในการแสดงความก้าวร้าวขณะเกิดความข้องคับใจนั้น บ่อยครั้งที่ผู้แสดงไม่สามารถจะแสดงความก้าวร้าวต่อบุคคลที่เป็นต้นเหตุให้เกิดความข้องคับใจได้ จึงหันไปแสดงความก้าวร้าวต่อสิ่งอื่นแทนเพื่อเป็นเครื่องทดแทนนี้จึงเป็นการแสดงต่อสิ่งของหรือบุคคลที่เป็นตัวทดแทนซึ่งมีลักษณะเหมือนกับต้นเหตุที่ทำให้เกิดความคับข้องใจนั้น ยิ่งเหมือนเท่าไรวัตถุหรือบุคคลนั้นจะเกิดการรุกรานหรือความก้าวร้าวมากขึ้นเท่านั้น (โสภา ชูพิกุลชัย. 2527 : 118 - 124)

บัส ได้กล่าวถึงลักษณะพฤติกรรมก้าวร้าวของมนุษย์ว่าแตกต่างจากของสัตว์เพราะสัตว์นั้นจะทำร้ายศัตรูด้วยส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่สัตว์นั้นมีเช่น เขี้ยว เล็บ ฟัน เขา เป็นต้น ส่วนมนุษย์มิได้จำกัดเพียงอวัยวะในร่างกายเท่านั้น ทั้งยังไม่จำกัดเรื่องเวลา สถานที่ หรืออาวุธที่จะใช้ด้วย โดยเฉพาะคำพูดของมนุษย์นั้นร้ายยิ่งกว่าเขี้ยวของงูพิษ เพราะสามารถใช้ได้ทั้งด่าว่า นินทา ให้ร้าย หลอกลวง (ชาญชัย ประสมสิน. 2533 ; อ้างอิงมาจาก Buss. 1978 : 344)

5. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม

เลิศพร ภาระสกุล กล่าวว่า ค่านิยมเป็นสิ่งกำหนดความเชื่อ ความปรารถนา และการมองโลกของบุคคลเป็นพื้นฐานความคิด ตลอดถึงการกระทำอาจถือได้ว่าค่านิยมเป็นนามธรรมชั้นสูงมีการถ่ายทอดกันได้ภายในสังคมหรือวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมก่อให้เกิดขบวนการหลายอย่างต่อพฤติกรรมของบุคคล ซึ่งเป็นไปทั้งการยอมรับและขัดแย้งในสังคม การเลือกกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นย่อมขึ้นกับค่านิยมที่บุคคลนั้นยึดถืออยู่ ค่านิยมจะเป็นหลักการต่าง ๆ ที่บุคคลยึดถือในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะแสดงออกทางพฤติกรรมต่าง ๆ (เลิศพร ภาระสกุล. 2516 : 8)

ไพฑูรย์ เครือแก้ว กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่คนสนใจ สิ่งที่คนปรารถนาจะได้ปรารถนาจะเป็นหรือกลับกลายมาเป็น เป็นสิ่งที่คุณถือว่าเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คุณบูชายกย่อง และมีความสุขที่จะได้เห็นได้ฟัง ได้เป็นเจ้าของ ค่านิยมของสังคมจึงเป็นวิถีของการจัดวางความประพฤติ ที่มีความหมายต่อบุคคล และเป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของบุคคลในสังคม (ไพฑูรย์ เครือแก้ว. 2515 : 88)

สถาบันภาษาศาสตร์ กล่าวถึงค่านิยมว่า การรู้สึกว่าจะอะไรเป็นของใครไม่ควรหรือดีไม่ดี ภายในสังคมหนึ่ง ๆ อาจมีค่านิยมหลาย ๆ อย่างรวมกัน ค่านิยมอาจเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า วัฒนธรรมหรือจารีตประเพณี เพียงแต่มีเหตุผลประกอบเพียงเล็กน้อยก็สามารถทำให้ค่านิยมเปลี่ยนแปลงไปได้แล้ว ค่านิยมเป็นเรื่องของกาลเวลา และชนชั้นเล็ก ๆ เท่านั้น (สถาบันภาษาศาสตร์. 2534 : 527)

นอกจากนั้นสถาบันภาษาศาสตร์ยังกล่าวถึงการสังเกตค่านิยมของมนุษย์ดังนี้

1. ดูจากสิ่งทีบุคคลเลือกในชีวิตประจำวัน คือดูว่าทำ ๆ ไป คนในสังคมนั้นเลือกทำอะไร เชื้ออะไร และเลือกไปไหน

2. ดูจากทิศทางความสนใจคือดูว่าคนในสังคมนั้น ๆ โดยทั่ว ๆ ไป คนในสังคมนั้นสนใจอะไร ในทางไหน หรือสนใจจะทำอะไรในชีวิตสังคมส่วนใหญ่ ชีวิตการทำงาน ชีวิตครอบครัวหรือแม่ในชีวิตส่วนตัว

3. ดูจากคำที่แสดงออกโดยทั่ว ๆ ไป คนเรามักพูดว่าสิ่งนี้ดี สิ่งนั้นไม่ดี ความประพฤติอย่างนั้นดี อย่างนั้นไม่ดี น่าเกลียด ซึ่งสิ่งเหล่านี้เองเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความปรารถนาของคนในสังคมนั้น ๆ

4. ดูจากคำพูดที่ใช้สนทนา สังเกตจากคำพูด และแนวคิดบางอย่างซึ่งอาจทำให้คู่สนทนาพอใจหรือโกรธจนเห็นได้ชัด คำพูดโต้ตอบกลับไปกลับมา เป็นแนวทางที่ช่วยให้เราทราบค่านิยมของคนนั้นได้บ้าง

5. ดูจากการคิด การเขียน คนเรามักแสดงออกในหลักการ อุดมการณ์ แนวความคิด ความฝัน และรสนิยมของตนออกมากับการเขียนเสมอ วรรณคดีต่าง ๆ ช่วยส่องให้เราเห็นค่านิยมของคนไทยในระยะนั้นได้มาก (สถาบันภาษาศาสตร์. 2534 : 527)

เพ็ญแข วัจนสุนทร ได้ศึกษาและวิเคราะห์ค่านิยมของคนไทยจากสำนวน สุภาษิต และคำพังเพย แล้วสรุปว่า ค่านิยมของคนไทยจำแนกเป็น 19 หมวดหมู่คือ

1. การยึดถือหลักจริยธรรม และคุณธรรมตามแนวปรัชญาของพุทธศาสนา ได้แก่ ความไม่ประมาท การทำกรรมดี และความสุสงบทางใจ เป็นต้น

2. การยกย่องอำนาจ ตำแหน่ง ฐานะนุรูป ยศศักดิ์ ชาติวุฒิ ศักดิ์ตระกูล

3. การยกย่องผู้มีอาวุโส ครูอาจารย์ นักปราชญ์ ผู้รู้ และสนับสนุนการศึกษาเล่าเรียนของกุลบุตร

4. การนิยมความสุภาพอ่อนน้อม ไม่ชอบก้าวร้าวมุทะลุ ไม่ชอบตบตรอนหักท้าวหน้าใจกัน มีความเมตตากรุณาและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

5. การนิยมชีวิตง่าย ๆ รักความสันโดษมักน้อย หาความสุขจากความกลมกลืน

6. รักหน้า รักเกียรติ ชอบความมีหน้ามีตา

7. ยกย่องความกตัญญูกตเวทิต
8. เทิดทูนสถาบันกษัตริย์
9. รักพวกพ้องใจนักเลง
10. นิยมการรู้จักที่ต่ำที่สูง มีความเกรงใจ มีความอดกลั้น
11. นิยมการรู้จักसानประโยชน์ ประนีประนอม
12. ให้ความสำคัญแก่บุรุษมากกว่าสตรี
13. ยอมรับธรรมชาติหรือเคราะห์กรรม (เพ็ญแข วัจนสุนทร. 2523 : 32 - 51)

เอกสารทั้งหมดนี้คือสิ่งที่ผู้วิจัยนำมาเป็นความคิดในการวิเคราะห์บทพิโรธาทัง
ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นครั้งนี้

บทที่ 2

ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทัง

บทพิโรธวาทังเป็นบทที่แสดงความโกรธหรืออารมณ์ไม่พอใจของตัวละคร ซึ่งเป็นอารมณ์ที่พบได้ในตัวละครทุกระดับ ตั้งแต่ชาวบ้านธรรมดาจนถึงกษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงความเป็นปุถุชนของมนุษย์เมื่อพบกับเหตุการณ์ที่ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ก็แสดงอารมณ์ไม่พอใจออกมา ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังนั้นมีหลายประการตามลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ปัจจัยดังกล่าวตามที่ปรากฏในวรรณคดียุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนี้

กาก็กลอนสุภาพ (เจ้าพระยาพระคลัง (หน))

เรื่องย่อ

ท้าวพรหมหัตถ์ปกครองกรุงพาราณสี มีมเหสีรูปงามชื่อกากี กากีมีกลิ่นกายหอมดังดอกไม้ หากผู้ใดได้สัมผัสนาง กลิ่นกายจะติดผู้นั้นไปถึงเจ็ดวัน วันหนึ่งพระยาครุฑได้แปลงกายเป็นมานพน้อยมาแข่งสกากับท้าวพรหมหัตถ์ พระยาครุฑเกิดความรักเมื่อพบกากี จึงลักพานางไปไว้ที่วิมานฉิมพลี ท้าวพรหมหัตถ์โทมนัสมากเมื่อนางกากีหายไป จึงปรึกษาพี่เลี้ยงซึ่งเป็นคนธรรพ์ชื่อนาฏกุเวร นาฏกุเวรสงสัยว่ามานพน้อยเป็นพระยาครุฑแปลงพาตัวกากีไป ครั้นพระยาครุฑมาเล่นสกากับท้าวพรหมหัตถ์อีกครั้ง นาฏกุเวรจึงแปลงเป็นไรแทรกชนพระยาครุฑไปวิมานฉิมพลี เมื่อพระยาครุฑออกไปเที่ยวหิมพานต์ นาฏกุเวรได้ลักลอบเป็นชู้กับนางกากี จนกระทั่งถึงกำหนดที่พระยาครุฑไปเล่นสกากับท้าวพรหมหัตถ์ นาฏกุเวรจึงได้กลับไปทูลเรื่องราวต่อท้าวพรหมหัตถ์ และเมื่อพระยาครุฑกลับมาเล่นสกาอีกครั้ง นาฏกุเวรจึงร้องเพลงเป็นนัยให้พระยาครุฑทราบว่าคุณได้ร่วมภริยาชู้กับนางกากี พระยาครุฑโกรธ จึงกลับไปวิมานฉิมพลีแล้วนำนางกากีมาคืน ท้าวพรหมหัตถ์เห็นว่ากากีเป็นหญิงแพศยาจึงแต่จะทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศ จึงลงโทษนางโดยการลอยแพ

เรื่องกาก็มีปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังเพียงปัจจัยเดียวซึ่งเกิดจากคู่กรณีสามีกับภรรยา ปัจจัยดังกล่าวคือการนอกใจหรือการไม่ซื่อสัตย์

วรรณคดีเรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงการนอกใจระหว่างสามีกับภรรยาว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทัง เห็นได้จากตอนที่พระยาครุฑบริภาษนางกากีเมื่อรู้ว่านางเป็นชู้กับคนธรรพ์ดังนี้

พระยาครุฑฟังนุชสารแสดง
จึงตรัสว่าอำตฺรหึงพาล
เราทราบลึนซึ่งระบิลมันขับอ้าง
ได้อภัยศมาตยาพลาพล
เพราะมีชู้ไม่รู้ให้รอบเชิง

มโนแห่งดั่งมณีที่แตกฉาน
ช่างกล่าวสารสอดแค้นสำนวนกล
จึงกระจำงแจ่งข้ออนุสนธิ
ดั่งจะดันดินม้วยด้วยคำพาล
หลงระเริงว่าเจ้ารักสมิตรสมาน

• คิดว่าหงส์จะลงแต่ชลธาร
ตัวนางเป็นไทแต่ใจทาส
ตั้งสุกรฟอนผ้าแต่อาจม
น้ำใจนางเปรียบอย่างชลาลัย
เสียดายทรงวิไลแต่ใจพาล
สุกแดงดั่งแสงปัทมราช
เราารู้ใจแล้วมิให้อนาทร

กลับบันดาลกลัวเกลือกด้วยเปือกตม
ไม่รักชาติรสหวานมาพานชม
ห่อนนิยมรักรสสุคนธธา
ไม่เลือกไหลห้วยหนองคลองละหาน
ประมาณเหมือนหนึ่งผลอุทุมพร
ข้างในก็มีชาติเปียนบ่อน
จะพาคืนนครในราตรี

(กาถีกลอนสุภาพ. 2516 : 30)

บทพิโรธวาทั้งตอนนี้แสดงถึงความโกรธและความรังเกียจที่พระยาครุฑมีต่อนางกาก็เนื่องจากเห็นว่านางไม่ซื่อสัตย์ นอกใจ ทั้งที่พระยาครุฑมีจิตพิศواسนางมากเมื่อแรกพบ จนถึงกับลักพามาไว้ในวิมานฉิมพลีแม้จะรู้ว่านางเป็นมเหสีท้าวพรหมทัต พระยาครุฑได้ฟังคนธรรพ์ร้องเพลงเป็นนัยให้รู้ว่า ตนเองก็ได้สมสู่กับนาง ความรู้สึกของพระยาครุฑก็แปรเปลี่ยนเป็นความโกรธและรังเกียจ พระยาครุฑบริภาษประณามนางต่าง ๆ นานา แสดงถึงความไม่ต้องการนางอีกต่อไป ทั้งนี้เพราะเล็งเห็นว่าจะทำให้ได้รับความอับอายไปทั่วดังที่พระยาครุฑกล่าวว่า

จะเลี้ยงเจ้าเราอภัยศยศ

จะลือหมดทั่วหัวเหล่าหาหน

(กาถีกลอนสุภาพ. 2516 : 31)

เมื่อพระยาครุฑนำกาก็ไปคืนไว้หน้าพระลานคลี ท้าวพรหมทัตเห็นนางก็กล่าวเยาะเย้ยประชดประชันนางดังนี้

ว่าดูราสูดาตวงเนตร
พี่ตั้งหน้าทำนองทุกคืนวัน
จะอยู่ใยในหน้าพระลานเล่า
พี่ขอบใจในสวาทแสนทวี
แต่ยังเยาว์คุ้มเท่าเป็นเอกองค์
คิดว่าจะไว้ชื่อให้ลือฮา
เพราะแรงราคจากรสพาราณสี
แล้วเป็นอนบายหน้ายเล่ห์เสน่ห์ครุฑ
หนึ่งแล้วสองเล่าเจ้าข้าสาม
เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรพ์

เจ้าประเวศไปสู่พิมานสวรรค์
ฟังเห็นขวัญตาตกลึงธานี
ขอเชิญเนาในนิवासปราสาทศรี
มิเสียที่ที่บำรุงผดุงมา
ปิ่นอนงค์นางในทั้งซ้ายขวา
มิรู้ว่าเรียงรอยไปด้วยครุฑ
ไปลอยเล่นลิมพลีอันสูงสุด
กลับมายุดยิดชมกับคนธรรพ์
ช่างทำงานพักตรามารับขวัญ
จะให้เลี้ยงนางนั้นประการใด

(กาถีกลอนสุภาพ. 2516 : 32)

ท้าวพรหมทัตนั้นรักกาภีมาก เมื่อนางหายไปพระองค์ก็เฝ้าคร่ำครวญถึง แต่ครั้นทราบว่กาภีเป็นชู้กับพระยาครุฑอีกทั้งยังยอมเป็นชู้กับคนธรรพ์ซึ่งเป็นผู้ที่พระองค์ให้สืบหานาง พระองค์จึงเลิกอาวรณ์ด้วยเห็นว่ากาภีเป็นหญิงแพศยา ไม่ซื่อสัตย์ ไม่สมควรเลี้ยงดูยกย่องอีกต่อไป การที่ท้าวพรหมทัตให้คนธรรพ์คิดอุบายให้พระยาครุฑคืนกาภี มิใช่เพราะพระองค์ยังปรารถนาในตัวนางและต้องการนางคืนในฐานะเดิม แต่เป็นเพราะพระองค์เป็นกษัตริย์ มีเกียรติยศศักดิ์ศรี มิใช่ผู้ที่ใครจะมาลบหลู่ได้ง่าย ๆ การใช้อุบายให้ได้นางคืนจึงเป็นการตอบโต้พระยาครุฑ ให้ได้รับความโกรธและความอับยศอดสูเช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อท้าวพรหมทัตได้กาภีกลับคืน พระองค์จึงลงโทษนางโดยการลอยแพเพื่อไม่ให้เมืองอื่นติฉินนินทาตั้งคำประพันธ์

กูเป็นปิ่นไกรกรุงผดุงเดช
อย่าพักกล่าวกลัวให้อาวรณ์
ทุกนิเวศน์เขตชั้นบุรีเรือง
ชอบแต่ใส่แพลอยในวาริน

ไช้จะไร้อัครเศสโมสร
จะเลี้ยงไว้ในนครก็หนักดิน
ถ้ารู้เรื่องจะตำหนิติฉิน
จึงจะหมดมลทินที่นินทา

(กาภีกถลอนสุภาพ. 2516 : 33)

กล่าวได้ว่าการที่กาภีประพฤติผิดใจ ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ผิดร้ายแรง นำความอับอายขายหน้ามาสู่สามีอย่างมากเพราะสังคมไม่ยอมรับดังที่ อานันท์ อาภาภิรม (2519 : 94) กล่าวถึงเรื่องชู้สาว ใน “สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย” ว่า “ในสมัยก่อนนั้นถือว่าเรื่องชู้สาวเป็นสิ่งที่น่าอับอายขายหน้า หากมีการโจษจันว่าชายหญิงใดมีพฤติกรรมส่อไปในทางชู้สาวจะได้รับการดูถูกเหยียดหยามจนแทบจะอยู่ในท้องถิ่นนั้นไม่ได้เลยทีเดียว หรือหากมีการละเมิดในทางชู้สาวก็ต้องปกปิดไม่ให้ผู้อื่นรู้”

นอกจากนั้นการตัดสินว่ากาภีมีพฤติกรรมที่ผิดร้ายแรงยังเห็นได้จากการที่ท้าวพรหมทัตลอยแพนางเพื่อมิให้สังคมติฉินนินทา เพราะการลงโทษด้วยการลอยแพในสมัยโบราณจะใช้กับบุคคลที่มีพฤติกรรมเสื่อมเสียทางจารีตประเพณีอย่างรุนแรงดังข้อความใน “กฎหมายตราสามดวง” ที่กำหนดการลอยแพเป็นบทลงโทษการเป็นชู้กันในหมูญาติพี่น้องว่า

พ่อ แม่ ลูก พี่ น้อง ยาย หลาน ตา หลาน ลุง น้ำ หลานทำชู้กันใช้ ให้ทำแพลอยผู้นั้นเสีย
ในทะเล ให้เจ้าพ่อ แม่ พี่ น้อง พลเมืองทั้ง 4 ประตู่ ไก่ 8 ตัว ให้พระสงฆ์พราหมณาจารย์
สวดมนตรทำพิธีการระงับอุบาทวจันไร น้ำ จึงจะตกเป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย
(กฎหมายตราสามดวงเล่ม 2. 2505 : 238)

ดังนั้นบทพิโรธวาทังทั้งที่พระยาครุฑและท้าวพรหมทัตแสดงต่อกาภี จึงแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมสมัยนั้นด้วยที่ไม่ยอมรับพฤติกรรมนอกใจ โดยจะประณามและลงโทษอย่างรุนแรง

ขุนช้างขุนแผน

เรื่องย่อ

ขุนไกรและทองประศรีมีบุตรชื่อพลายแก้ว ขุนวิชัยและเทพทองมีบุตรชื่อขุนช้าง พันศรีโยธาและศรีประจันมีบุตรสาวชื่อพิมพิลาโลยหรือนางพิม พลายแก้ว ขุนช้างและนางพิม เป็นเพื่อนกันตั้งแต่เด็ก ทั้งสามคนเคยเล่นเป็นสามมีภรรยาด้วยกันโดยขุนช้างอยู่กับนางพิม แล้วพลายแก้ว เป็นโจรมาขโมยนางพิมไปซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สอดคล้องกับชีวิตของคนทั้งสามเมื่อเติบโตใหญ่

ต่อมาบิดาของเด็กทั้งสามเสียชีวิต ขุนไกรถูกพระพันวษา กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ลงโทษ ประหารชีวิตฐานที่ทำให้ฝูงกระบือบาดเจ็บล้มตาย ทำให้นางทองประศรีพาบุตรหนีไปอยู่กาญจนบุรี เพราะกลัวถูกริบเป็นม่ายหลวง ส่วนขุนวิชัยถูกโจรปล้นบ้านฆ่า และพันศรีโยธาไปค้าขายทางเหนือ กลับมาเป็นไข้เสียชีวิต

เมื่อพลายแก้วเติบโตได้บวชเณรเพื่อเรียนวิชาที่กาญจนบุรีจนจบสิ้นวิชาของอาจารย์ แล้วมาเล่าเรียนเพิ่มเติมที่วัดป่าเลไลยก์ สุพรรณบุรี พลายแก้วได้พบกับนางพิมซึ่งไปทำบุญฟังเทศน์ กับมารดาที่วัด จึงเกิดผูกพันรักใคร่และลักลอบได้เสียกันโดยมีนางสายทองพี่เลี้ยงของนางพิม เป็นสื่อ ฝ่ายขุนช้างซึ่งหลงรักนางพิมได้อ้อนวอนมารดาไปสว่ขอให้ แต่นางคัดค้านด้วยเห็นว่า นางพิมคงไม่ไยดีเพราะขุนช้างมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ขุนช้างจึงไปสว่ขอนางพิมด้วยตนเอง ขุนช้างถูกนางพิมด่าประชดประชันอย่างรุนแรงแต่ก็ไม่ละความพยายาม ฝ่ายนางศรีประจัน เป็นหญิงโลภ เห็นขุนช้างร่ำรวย จึงตกลูกไปให้ขุนช้างจัดเก้าอี้มาสว่ขอ นางพิมเล่าความให้พลายแก้ว คิดแก้ไขทำให้พลายแก้วลาสิกขาไปกาญจนบุรีเพื่อให้มารดาไปสว่ขอนางพิมจนได้แต่งงานตามประเพณี พลายแก้วและขุนช้างต่างก็เป็นขุนนางรับใช้พระพันวษา เมืองเชียงใหม่ยกทัพมารุกรานกรุงศรีอยุธยา ขุนช้างจึงทูลพระพันวษาว่าพลายแก้วซึ่งเป็นบุตรขุนไกร มีฝีมือดี ยังผลให้พระพันวษาแต่งตั้ง พลายแก้วเป็นแม่ทัพไปรบเชียงทองที่พลายแก้วเพิ่งเข้าหอได้สองวัน ฝ่ายนางพิมเมื่อพลายแก้ว ไปทัพได้ไม่นานก็ป่วยหนักจึงเปลี่ยนชื่อแก่เคล็ดเป็นวันทอง ขณะเดียวกันขุนช้างยังไม่ละ ความพยายามที่จะได้นางวันทองเป็นภรรยา ใช้เล่ห์ลวงว่าพลายแก้วเสียชีวิตแล้ว ทำให้นางศรีประจันกลัวว่าวันทองจะถูกกริบเป็นม่ายหลวง ประกอบกับมีความโลภ จึงบีบบังคับให้นางวันทองแต่งงานใหม่กับขุนช้าง นางวันทองเชื่อว่าพลายแก้วยังมีชีวิต จึงไม่ยินยอมเข้าหอกับ ขุนช้าง ส่วนพลายแก้วรบชนะได้นางลาวทองบุตรสาวของนายบ้านจอมทองเป็นภรรยา กลับมาด้วย เมื่อถึงกรุงศรีอยุธยาพระพันวษาจึงได้แต่งตั้งพลายแก้วให้เป็นขุนแผนแสนสะท้าน ขุนแผน ลงเรือกลับมาถึงสุพรรณบุรีพบนางวันทอง นางได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง ขุนแผนโกรธมากชักดาบ จะขึ้นไปฆ่าขุนช้าง นางลาวทองซึ่งนั่งอยู่ในเรือออกมาห้ามจึงเกิดทะเลาะกันกับนางวันทอง ด้วยความหึงหวง ขุนแผนห้ามแต่นางวันทองไม่ฟัง ขุนแผนทะเลาะกับนางวันทองอย่างรุนแรงถึงขั้น แดกหัก จึงพานางลาวทองไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี ทำให้นางวันทองต้องตกเป็นภรรยา ของขุนช้างในที่สุด

ขุนช้างต้องการกำจัดขุนแผน เมื่อนางลาวทองเป็นไช้หนัก แล้วขุนแผนฝากเวรไว้กับตน ขุนช้างจึงเพ็ดทูลพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวรเป็นกำแพงวังไปหาภรรยา พระพันวษาพิโรธ ลงโทษขุนแผนโดยให้คุมตัวนางลาวทองมาไว้ในวังและเนรเทศขุนแผนให้ตระเวนด่านอยู่ชายแดน ขุนแผนแค้นใจมากในการกระทำของขุนช้าง จึงลักลอบพานางวันทองหนีเข้าป่าทำให้เกิดเป็นคดีความ ขุนแผนรอจนนางวันทองตั้งครรภ์จึงออกมาสู้คดีและชนะความ แต่ขุนแผนคิดถึงนางลาวทอง จึงกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษนางลาวทองเป็นผลให้พระพันวษากริ้วขุนแผนว่ากำเริบเสิบสาน รับสั่งให้จำคุก ส่วนนางวันทองถูกขุนช้างคร่าตัวไปแล้วคลอดบุตรชื่อว่าพลายงาม ขุนช้างรู้ว่าพลายงามไม่ใช่บุตรของตนจึงแอบนำไปฆ่าแต่โหงพรายของขุนแผนช่วยพลายงามไว้ได้ นางวันทองจึงให้พลายงามหนีไปอยู่กับนางทองประศรีผู้เป็นย่าที่กาญจนบุรี เมื่อพลายงามเจริญวัยขึ้น นางทองประศรีก็พามาฝากไว้กับหมื่นศรีเพื่อให้เข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ต่อมาเกิดศึกระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเมืองเชียงใหม่ พลายงามได้อาสาทำสงครามโดยขอพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนไปร่วมรบกับตน เมื่อรบชนะ พระพันวษาทรงแต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นพระสุรินทรไชยมโหฬารย์ภักดีรั้งเมืองกาญจนบุรี พลายงามเป็นจมนัวยาวรนาทหุ้มหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวา และพระราชทานนางสร้อยฟ้าธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่แก่พระไวย ทั้งที่พระไวยมีคู่แล้วคือนางศรีมาลา

ต่อมาพระไวยคิดแค้นว่ามารดาตกไปอยู่กับขุนช้าง จึงลักพานางวันทองมาไว้เรือนตน ขุนช้างจึงถวายฎีกา ฝ่ายพระพันวษารำคาญความมุ่นวายจึงตัดสินคดีให้นางวันทองเลือกเองว่าจะอยู่กับขุนช้าง ขุนแผน หรือพระไวย นางวันทองตัดสินใจไม่ได้ทำให้พระพันวษาโกรธว่านางเป็นหญิงแพศยาจึงตัดสินประหารชีวิตนาง

หลังจากนางวันทองเสียชีวิตแล้วก็เป็นเรื่องราวชีวิตของพระไวยกับภรรยาทั้งสอง นางสร้อยฟ้าและนางศรีมาลามีเรื่องกระทบกระทั่งกันเสมอ นางสร้อยฟ้าให้เถรवादทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงนางและทำร้ายนางศรีมาลา พลายชุมพลบุตรชายขุนแผนที่เกิดกับนางแก้วกิริยา จึงหนีไปบอกบิดาที่กาญจนบุรีแล้วไปอยู่กับตายายที่สุโขทัยเพื่อบวชเณรศึกษาวิชา ส่วนขุนแผนรีบมาดักเตือนพระไวยเรื่องโดนเสน่ห์ พระไวยไม่เชื่อและล้าเลิกเรื่องการช่วยขุนแผนออกจากคุก ทำให้ขุนแผนโกรธมากตัดพ้อตัดลูกกับพระไวยและร่วมมือกับพลายชุมพลทำอุบาย โดยพลายชุมพลลี้กเณรแล้วปลอมเป็นข้าศึกมอญมาทำสงคราม ส่วนตนออกไปรบแล้วแกล้งถูกจับตัวไป เพื่อให้พระไวยออกมารบจะได้มีโอกาสฆ่าพระไวย แต่พระไวยรู้ตัวหนักกลับมากราบทูลพระพันวษา พระองค์จึงดำเนินคดีตัดสินความ พลายชุมพลแกล้งเสน่ห์ให้พระไวยได้ แต่นางสร้อยฟ้าไม่ยอมรับผิดชอบ

จึงให้มีการลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ นางสร้อยฟ้าลุยไฟไม่ผ่านจึงถูกตัดสินประหารชีวิต นางศรีมาลาสาธยายนางสร้อยฟ้าซึ่งกำลังตั้งครรภ์จึงขอพระราชทานชีวิตให้นาง พระองค์อภัยโทษ แต่เนรเทศนางสร้อยฟ้าออกจากกรุงศรีอยุธยากลับไปอยู่กับบิดามารดาตามเดิม ฝ่ายเถรवादหมอลำของนางสร้อยฟ้ายังแค้นพลายชุมพล จึงแปลงเป็นจระเข้ใหญ่ออกอาละวาดทำร้ายผู้คน พลายชุมพลรับอาสาไปจัดการและสามารถฆ่าเถรवादได้ ทุกคนจึงอยู่อย่างสงบสุข

เสภาขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่สะท้อนวิถีชีวิตในสังคมไทยได้เด่นชัดโดยเฉพาะการใช้ถ้อยคำตัดพ้อต่อว่า เหน็บแนม การโต้ตอบระหว่างตัวละครอันเป็นบทพิโรธวาทังซึ่งสามารถจะศึกษาได้จากประเด็นต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

สมัยก่อนสังคมไทยยอมรับการที่ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนดังที่ กอบแก้ว มุคทอง กล่าวว่า “ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้ว บุรุษนิยมมีภรรยาหลายคนและภรรยาหลวงมีอำนาจในครอบครัวมากกว่าอนุภรรยา และอนุภรรยากับบุตรธิดาจะต้องอยู่ที่เรือนหลังเล็กซึ่งตั้งอยู่ต่างหากเป็นหลาย ๆ ครัว ซึ่งอยู่ในบริเวณบ้านเดียวกัน” (กอบแก้ว มุคทอง. 2531 : 16) และสังฆราชปาเลกัวซ์กล่าวถึงสามีภรรยาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า “บุรุษใดจะมีภรรยาอย่างน้อยเท่าไรขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจ อาจมีได้ตั้งแต่ 20 30 และ 40 ขึ้นไป พระมหากษัตริย์ทรงมีเป็นร้อย ๆ บรรดา หม่อมห้ามเหล่านี้จะได้รับการชุบเลี้ยงอย่างดีโดยให้อยู่ในพระบรมราชวังเพื่อประดับบารมีมากกว่าเพื่อสนองกามารมณ์ (ปาเลกัวซ์. 2506 : 311) ดังนั้นจึงเกิดค่านิยมการมีภรรยาหลายคนเพื่อแสดงถึงความมั่นคง ทางฐานะ ตำแหน่ง หน้าที่การงาน ถึงแม้ว่าความรู้สึกที่แท้จริงของผู้หญิงย่อมต้องการเป็นภรรยาคนเดียวของสามีและไม่ต้องการให้สามีมีผู้หญิงอื่นนอกเหนือจากตน เพียงแต่ต้องยอมตามกระแสสังคมอีกทั้งได้รับการอบรมสั่งสอนมาตลอดให้เชื่อฟังสามี อย่างไรก็ตามการอยู่ร่วมกันระหว่างผู้หญิงหลาย ๆ คนซึ่งมีสามีเดียวกัน ก็ย่อมมีเรื่องกระทบกระทั่ง แข่งขันชิงดีชิงเด่นกันบ้าง ดังนั้นจึงเกิดการทะเลาะกันระหว่างบรรดาภรรยาซึ่งกระทบกระทั่งกันไปถึงสามีเสมอ ดังในเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้แต่งให้ตัวเอกมีภรรยาหลายคน การกระทบกระทั่งทะเลาะเบาะแว้งจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีดังนี้

1.1 การถูกว่ากล่าวต่อหน้าบุคคลอื่น

การที่นางวันทองถูกขุนแผนว่ากล่าวให้เชื่อฟังตนต่อหน้านางลาวทองซึ่งเป็นภรรยาอีกคน ทำให้นางวันทองไม่พอใจจนแสดงบทพิโรธวาทังต่อขุนแผนอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพราะนางวันทองเฝ้ารอขุนแผนกลับจากสงคราม แต่ขุนแผนกลับพานางลาวทองภรรยาใหม่กลับมาด้วยความน้อยใจและอารมณ์หึงหวงจึงเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความโกรธ ในตอนนั้นนางวันทองยังไม่โกรธขุนแผนหากโกรธนางลาวทองผู้เดียวเนื่องจากเห็นว่านางลาวทองพุดจาหาความนางเรื่องขุนช้าง จึงได้ทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงจนนางวันทองเรียกว่าไพร่ให้มาช่วยทำร้ายนางลาวทอง ครั้นเมื่อขุนแผนแสดงกิริยาปกป้องนางลาวทองโดยให้นางหลบอยู่ข้างหลังอีกทั้งยังดูนางวันทองให้เกรงกลัวตนซึ่งเป็นสามีดังคำประพันธ์ที่ว่า

เอาก็ดูเอาเถิดอะไรนี่
ยังห้ามยิ่งลามดังไฟฮือ

ไม่กลัวไฟบ้างเจียวทีเดียวหรือ
ตีก็ตื้อเข้ามาจะเป็นไร

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 281)

การที่ขุนแผนปรัมนางวันทองโดยนางเช่นนี้ทำให้นางวันทองซึ่งมีอารมณ์พลุ่งพล่านในขณะนั้นเสียใจและน้อยใจมาก เนื่องจากก่อนหน้าที่ขุนแผนจะกลับมาจากสงครามนั้น นางต้องเผชิญกับความกดดันจากมารดาและขุนช้างต่าง ๆ นานา ทั้งถูกลวงให้เชื่อว่าขุนแผนตายแล้วเพื่อนางจะได้แต่งงานใหม่กับขุนช้าง ครั้นนางปฏิเสธก็ถูกมารดาลงโทษเมียนตี อย่างไรก็ตามนางวันทองก็ยังต้องดิ้นไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้าง เมื่อขุนแผนกลับมานางจึงดีใจมากกว่าสามีจะช่วยปกป้องนางได้ แต่นางกลับพบว่าสามีพากรรยาใหม่มาด้วยซ้ำยังแสดงท่าทีเข้าข้างภรรยาใหม่โดยการดูห้ามปรัมนาง จึงทำให้นางวันทองพุดจาประชดประชันล้วงเกินขุนแผนว่า

ตีข้าก็ตีเถิดพลายแก้ว	ผิดแล้วหาเคยเป็นเช่นนี้ไม่
เดี๋ยวนี้ฮึกฮักทำหนักไป	จะเหาะได้แล้วกรรมงำลึงมัว
เห็นเราอะไรซึ่งดั่งเห็นเสื่อ	ถูกยาเบื่อแล้วหรือหม่อมเจ้าจอมผัว
มันแหวะควักออกให้กินจนสิ้นตัว	ซาบทั่วชนเข้ากระดูกดำ
สีหน้าฝ้าชลับจับกระดูก	ป้ายถูกริมฝีปากกลากกล่า
นานไปก็จะชานคลานระยำ	มันจะซ้ำชีคอเล่นต่างวัว

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 281-282)

ครั้นขุนแผนโกรธแล้วพุดจาว่ากล่าวตักเตือนนางวันทองให้ตระหนักถึงสถานภาพของตนว่าเป็นสามีนาง ควรที่จะเกรงกลัวและสงบเสงี่ยมกิริยาวาจาย่าให้ชายหน้า วาจาของขุนแผนกระตุ้นให้นางวันทองโกรธและแสดงกิริยาวาจาก้าวร้าวยิ่งขึ้นเพราะนางเข้าใจว่าขุนแผนไม่รักนางเหมือนเก่าแล้ว นอกจากนี้ทั้งคู่ไม่ได้ทะเลาะกันตามลำพังยังมีบ่าวไพร่อยู่ในเหตุการณ์ด้วย โดยเฉพาะบุคคลที่สามคือนางลาวทองผู้ซึ่งนางวันทองรู้สึกว่าเป็นคู่แข่งของนาง ดังนั้นนางจึงไม่ยอมลดราวาศอกให้หากแสดงความโกรธ พุดจาก้าวร้าว ตัดขาดขุนแผนอย่างไม่ไว้หน้า ดังคำประพันธ์

รู้แล้วไม่รักอย่าพักว่า	จะฆ่าเสียก็ฆ่าเถิดหนาเจ้า
แกล้งพามาบ้านประจานเรา	พอรู้เท่ากันสิ้นเจ้าล้นทอง
ได้แต่เพียงอิกาลีเมือง	ยังตั้งเรื่องประหนึ่งจะทุบถอง
ถ้าได้ดีไปกว่านี้อ่านึกปอง	จะลงรองรับที่กลางเป็นอ่างน้ำ
ถึงพันวันทองไปก็ไม่ช้า	จะเป็นเชียงสับปลาทุกเช้าค่ำ
อิลาวมันจะสับยับระยำ	สิ้นบุญสิ้นกรรมกันวันนี้
ว่าพลาจโจนขึ้นบนสะพาน	จะตักน้ำล้างบ้านเอาตีนสี
สิ่งโรมิให้เป็นราศี	น้ำท่ามีอยู่จะถูเช็ด
ทั้งน้ำมันกระจกกระแจะแบ่ง	จะทิ้งไว้ให้แห้งเป็นสะเก็ด
ให้ลิ้นวายหยาชาติของคนเท็จ	จะขุดเว็จพื้นดินให้สิ้นรอย

ขาดดีเสร็จกันในวันนี้
ถึงพระอินทร์ลงมาว่าก็อย่าคอย

ไม่มีอาลัยเท่าปลายก้อย
ที่วันทองนั้นจะถอยมาคืนดี

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282 - 283)

บทพิโรธวาทังของนางวันทองตอนนี้แสดงถึงการหยาบหยามดูถูกขุนแผนอย่างรุนแรง ประหนึ่งขุนแผนเป็นบุคคลที่น่ารังเกียจ ไม่สมควรเกี่ยวข้องกับอีกต่อไป อย่างไรก็ตามบทพิโรธวาทังนี้จะรุนแรงเช่นไรก็ได้เกิดจากเจตนาที่แท้จริงของนาง เพียงแต่ตอบโต้ไปตามอารมณ์โกรธเคืองน้อยใจ และเสียใจในขณะนั้นเท่านั้น แต่กิริยาวาจาอันเผ็ดร้อนรุนแรงของนางวันทองทำให้ขุนแผนโกรธและทิ้งนางไปทำให้ต้องแยกทางกันจริง เป็นโอกาสให้ขุนช้างได้นางเป็นภรรยา

1.2 การไม่เคารพเชื้อพืง

ปัจจัยที่ทำให้สามมีแสดงบทพิโรธวาทังต่อภรรยา ได้แก่ การที่ภรรยาไม่เคารพเชื้อพืงตั้งกรณีขุนแผนโกรธนางวันทอง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องจากการที่นางวันทองโกรธขุนแผนที่ว่ากล่าวตักเตือนนางต่อหน้าบ่าวไพร่และนางลาวทอง จึงแสดงบทพิโรธวาทังต่อขุนแผนอย่างรุนแรง ฝ่ายขุนแผนก็โกรธนางวันทองที่ไม่เคารพเชื้อพืงตนเช่นกันโดยเริ่มแรกเมื่อขุนแผนพานางลาวทองกลับมาทำให้นางวันทองทะเลาะวิวาทกับนางลาวทอง ครั้นขุนแผนเข้ามาห้ามนางวันทองก็ประชดประชันขุนแผนว่ากำลังหมักหมมตามัวหลงภรรยาใหม่เห็นที่จะถูกยาเสน่ห์นานไปก็คงโดนภรรยาใหม่ “ซี้คอเล่นต่างวัว” วาจาของนางวันทองทำให้ขุนแผนไม่พอใจมาก ถือเป็น การดูหมิ่นศักดิ์ศรีของผู้ชายเนื่องจากขุนแผนกำลังภาคภูมิใจที่ชนะสงครามกลับมาได้เลื่อนตำแหน่ง และยังมีคนยกบุตรสาวให้ แต่เมื่อกลับมาบ้านกลับไม่สามารถควบคุมภรรยาได้ ขุนแผนจึงว่ากล่าวตักเตือนนางว่า

เอ๊ะ เอาแล้วสิเจ้าวันทอง
ตั้งต้อถือผิดไม่คิดตัว
ชั่วดีพี่ก็ได้เป็นผัวเจ้า
อย่าหนักไปนักมักซัดใจ
ถ้ารักตัวกลัวอายจงวายแค้น
ถ้ามีพืงยังยืนขึ้นเข้ามา

เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงผัว
ถึงมิกลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร
หาได้ช่วยเรามาเป็นผัวไม่
มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
อย่าเปรียบเปรยนักจกขายหน้า
มิอายชาวพารา ก็ดูเอา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282)

ถ้อยคำของขุนแผนแสดงให้เห็นค่านิยมสมัยนั้นที่ให้ความสำคัญกับผู้ชาย โดยถือว่า ภรรยาควรเคารพสามี ดังที่ อานันท์ อาภาภิรม กล่าวถึงลักษณะครอบครัวไทยอย่างหนึ่งว่า “สังคมไทยถือผู้ชายเป็นหลัก (Patriarchal Family) กฎหมายไทยบัญญัติไว้ว่าสามีเป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นผู้เลือก และผู้อำนวยการในเรื่องอุปการะเลี้ยงดู ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนมาแต่ครั้งโบราณกาลที่ให้ผู้หญิงเคารพเชื่อฟังสามี (อานันท์ อาภาภิรม. 2517 : 13) แต่เมื่อนางวันทองไม่เชื่อฟังกลับตอบโต้ขุนแผนอย่างไม่เคารพเกรงกลัว กล่าวตัดขาดจากขุนแผน อีกทั้งแสดงอาการขับไล่ประหนึ่งอีกฝ่ายเป็นบุคคลน่ารังเกียจ จะนำความเสื่อมเสียมาให้ โดย “จะตักน้ำล้างบ้านเอาดินสี” หรือ “จะขุดเว็จพื้นดินให้ลึนรอย” อีกทั้งลั่นวาจาว่า “ถึงพระอินทร์ลงมาว่าก็อย่าคอย ที่วันทองนั้นจะถอยมาคืนดี” ทำให้ขุนแผนโกรธจัดไม่สามารถรับอารมณ์ได้ บริภาษนางวันทองอย่างเสีย ๆ หาย ๆ ดังคำประพันธ์

หม่อวันทองจงห้องจ้าน	จะมาพาลเอาผิดกูหรือนี้
เมื่อแรกลงมาคิดว่าดี	เดิมทีกูก็ยังไม่รู้กล
แกล้งมาร้องให้พิไรบอก	ยกยกอกไม่น้อยอีสร้อยสน
กูจับมึงได้ลึนลึนกะลาวน	จวนจนกลัวกูจะขึ้นไป
พันอ้ายขุนช้างไว้กลางบ้าน	มันรักผัวหัวล้านไม่นิ่งได้
พาลตำลาวทองป้อมปิดไว้	จนได้ทะเลาะตัดรอนกู
ไม่ปรารถนาจะค้าคบ	อีหน้าด่านพาลตบหน้าอดสู
ผัวไปยังไม่พ้นประตู	คบชู้แช่เล่มไว้เต็มใจ
ตำแยเอ๋ยมันแสนคัน	จะเท่ามันคนนี้ทำไมไม่
กลากเกลื่อนซี้เรือนพรรณนัย	หยูกยาหาใส่ก็หายคัน
อีชาติชั่วเป็นตัวเท่าตัวหนอน	ไซ้ซอนดิบเดียมจนตัวล้น
ถึงหาษาให้ลึนถิ่นสุพรรณ	วันเดียวก็จะลึนตำรายา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 283)

ขุนแผนโกรธนางวันทองมากจนเกือบจะฆ่านางแต่นางหนีขึ้นเรือนทัน จากนั้นขุนแผนก็แยกทางจากนางวันทองอย่างไม่ใยดีทั้ง ๆ ที่ตอนแรกเมื่อวันทองเล่าเรื่องนางศรีประจันปีบบังคับนางให้แต่งงานใหม่กับขุนช้างแต่นางก็ไม่ยอมเข้าหอเพื่ออรอุณแผนให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนยังชมนางว่า “เจ้าดีลึนสุดอยุธยา” แต่เมื่อนางวันทองไม่ยอมรับภรรยาใหม่ของขุนแผนและแสดงกิริยาไม่เคารพเชื่อฟังขุนแผนผู้เป็นสามีอีกต่อไป ขุนแผนก็โกรธจัดจนกล่าวหาว่านางนอกใจจึงหาเรื่องแยกทางกับตน พฤติกรรมของขุนแผนตอนนี้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมไทยยุคหนึ่งที่ภรรยาต้องเคารพเชื่อฟังสามี ซึ่งปรากฏในกฎหมายตราสามดวง พระอัยการลักษณะผัวเมียที่กล่าวถึงการลงโทษปรับใหม่สามีด้วยที่ไม่สามารถควบคุมภรรยาให้อยู่ในโอวาท ปล่อยให้หึงหวงกันจนเกิดปัญหา ดังนี้

ถ้าหญิงชู้มาทำชู้ด้วยผัวตนถึงเรือนตน แลหญิงเจ้าผัวดำตีหญิงชู้มิถึงษาหัดไซ้ อย่าให้
 ไหมหญิงเจ้าผัวนั้นเลย เหตุหญิงชู้ถูกหญิงเจ้าผัว ถ้าหญิงเจ้าผัวตนตีฟันแทงหญิงชู้
 มีบาดเจ็บถึงษาหัดไซ้ ให้ไหมหญิงเจ้าผัวให้แก่หญิงชู้โดยบาดเจบนั้นลาหนึ่ง ให้ไหม
 ชายเจ้าผัวอีกโสดหนึ่งโดยพระราชกฤษฎีกา เปนข้าอยู่สารเหตุชายปราบเมียตนมิได้
 (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. 2517 : 59 - 60)

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์ที่ทำให้สามีแสดงบทรโธวาทั้งเนื่องจากภรรยาไม่เคารพ
 เชื้อฟิ่งอีก ได้แก่ กรณีพลายงามลงโทษเขียนตีนางสร้อยฟ้าเนื่องจากนางประพฤติชั่วระราน
 คนในครอบครัวโดยชวนทะเลาะวิวาทจะตบตีกับนางศรีมาลา ครั้นพลายชุมพลเข้ามาเยี่ยมชู้จุดมือ
 ห้ามนางสร้อยฟ้า นางก็สะบัดจนพลายชุมพลตกลง อีกทั้งนางทองประศรีซึ่งเป็นผู้อาวุโสที่สุดในบ้าน
 ว่ากล่าวตักเตือน นางสร้อยฟ้าก็ไม่ยอมสงบ กลับโต้เถียงผู้ใหญ่จนพระไวยผู้เป็นสามีกลับมาจาก
 ราชการได้ทราบเหตุการณ์ นางสร้อยฟ้าก็ยังไม่ยอมรับผิดกล่าวหาว่านางศรีมาลาใส่ความตน
 ดังนี้

..... สะหม่อมเมียข้างบอกเล่นต่างต่าง
 จริงแล้วท่านฉันทันนี้มันจิตจาง ได้ทีนางแล้วก็ว่าให้สาใจ
 (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 918)

การที่นางสร้อยฟ้าไม่ยอมจำนน โต้เถียงพระไวยโดยกล่าวในทำนองว่านางศรีมาลา
 ใส่ความและสามีลำเอียงทำให้พระไวยโกรธเคือง บริภาษนางดังนี้

อุเหม่อูเหม่อีสแนงอน	ข้างมารอ่อนเสียงร้องออกเร่าเร่า
เขาถามกันก็ถลันเข้ารับเอา	กูรู้เท่ามึงอยู่ลิ้นทุกสิ่งอัน
แต่ต่อหน้ายังกล้ามาขึ้นเสียง	ลับหลังใครจะเถียงได้หรือนั้น
อีสแนงอนก่อนว่าสารพัน	ใครจะทันมึงเล่าเจ้ามารยา
แต่เด็กห้ามก็ยังไม่ยอมเอาจนเจ็บ	แนบเหน็บเอาผู้ใหญ่ไม่คิดหน้า
ใจคอเหยียดโหดโหดปัญญา	ปากกล้าคำคนไม่เกรงใจ
ศรีมาลาช่วยมากี่ตำลึง	กูมึงชี้หน้าว่าเล่นได้
มันเหลือเลี้ยงจะเลี้ยงเอาไว้อย	ฉวยกระชากไม่ได้ไล่ตีมา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 919 - 919)

ส่วนเหตุการณ์ที่พระไวยลงโทษนางศรีมาลา เป็นช่วงเวลาที่พระไวยถูกนางสร้อยฟ้า
 ทำเสน่ห์ทำให้เข้าข้างนางสร้อยฟ้าโดยไม่คิดพิจารณาให้รอบคอบว่าใครผิดจริง เมื่อนางสร้อยฟ้า
 แกล้งล้มช้าง ๆ นางศรีมาลาแล้วกล่าวหาว่านางศรีมาลาตี พระไวยก็โกรธ บริภาษนางศรีมาลา ดังนี้

ให้พิโรธโกรธใจตั้งไฟดับ
 ดูคู่ทำได้ใจจกรรจ
 ช่วยมากี่ซึ่งตั้งชมเหง
 ถ่มถุยที่มตำเอาตามใจ

ยื่นขยับระรั้วตัวสั้น
 ถีบยันเขาเล่นเช่นข้าไท
 จะกลัวเกรงสักนิตก็หาไม่
 ยิ่งกว่าเจ้าได้เฉลยมา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 936)

ครั้นนางศรีมาลาปฏิเสธว่านางไม่ได้ทำร้ายนางสร้อยฟ้า หากเป็นนางสร้อยฟ้าเอง ที่ “เสแสร้งแกล้งพาลมายา ทำล้มแล้วก็ว่าข้าสืบทำ” กลับยิ่งทำให้พระไวยโกรธยิ่งขึ้นด้วยคิดว่า นางศรีมาลาไม่เกรงกลัว โต้เถียงสามีตั้งคำประพันธ์

เอะเถียงอีกเล่าอีเจ้าเล่าห์
 ยังพาลโง่ทกไม่ตกคำ
 เห็นอยู่กับดาวว่าไม่รับ
 จับเช่นไต้ลั่นลิ้นกะลาวน
 วันเมื่อวิวาทกับสร้อยฟ้า
 ยูแยงแกล้งร้องจนต้องตี
 วันนี้ยังมาพาลโง่อีก
 แม้นมิทำบ้างเลยจะเคยใจ

เมื่อถีบสร้อยฟ้าเซคะมำครว
 อิมุสธาระยาสบถลน
 สับปลับไม่น้อยอีสร้อยสน
 แต่ตันก็หมายว่ามิ่งดี
 สารพัดจะว่าเป็นถ้วนถึ
 แต่เพียงนั้นยังไม่มิจะหน้าใจ
 จะให้ฉีกแฉ่เนื้อไปถึงไหน
 ฉวยไม้ตีต้อนตลบมา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 936)

การที่พระไวยว่านางสร้อยฟ้าว่า “แต่ต่อหน้ายังกล้ามาขึ้นเสียง” หรือที่ว่านางศรีมาลาว่า “จะกลัวเกรงสักนิตก็หาไม่” และ “เอะเถียงอีกเล่าอีเจ้าเล่าห์” แสดงให้เห็นว่าพระไวยโกรธภรรยาที่ประพฤติตัวไม่เกรงกลัว กล้าขึ้นเสียง และโต้เถียงสามี เป็นการไม่เคารพเชื่อฟัง ดังนั้นพระไวยใช้วิธีลงโทษภรรยาด้วยการบริภาษและเขียนตีซึ่งไม่ถือว่าเป็นการกระทำเกินกว่าเหตุ แต่เป็นการควบคุมภรรยาให้อยู่ในโอวาท เคารพเชื่อฟังสามีสอดคล้องกับพระอัยการลักษณะผิดเมียกฎหมายตราสามดวง ที่กล่าวไว้ว่า “...สามีมักริยาอยู่ด้วยกัน ภริยามีความผิด สามีจะปราบปรามตีโบยหญิง หญิงจะเอาโทษแก่ชายนั้นมิได้ ถ้าภริยาด่าว่าหยาบช้ำต่อสามี ให้ภริยาเอาข้าวดอกดอกไม้ขอโทษแก่สามีจึงควร” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. 2517 : 76)

1.3 การนอกใจหรือการไม่ซื่อสัตย์

ในสมัยก่อนสังคมยอมรับให้ผู้ชายมีภรรยาหลายคนได้ ดังนั้นการที่ผู้ชายมีผู้หญิงอื่น จึงไม่ถือว่าเป็นการนอกใจภรรยาแต่อย่างไร ตรงกันข้ามกับผู้หญิง ถ้าเป็นภรรยาแล้วจะต้องซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียวมิเช่นนั้นจะถูกประณามว่าเป็นหญิงชั่วดังกรณีนางวันทอง

เมื่อทะเลาะเบาะแว้งกับขุนแผนจนแตกหัก ขุนแผนได้ทิ้งนางไป ขุนช้างซึ่งคอยที่อยู่ก็ร่วมมือกับนางศรีประจันจนได้เข้าหาปลุกปล้ำนางวันทองเป็นภรรยาโดยที่นางปล่อยให้เลยตามเลยเพราะไม่สามารถป้องกันตนเอง เมื่อเวลาผ่านไปขุนแผนได้กลับไปหานางวันทองอีกครั้งหลังจากหวนคิดได้ ก็พบว่านางตกเป็นของขุนช้างไปแล้ว จึงโกรธยิ่งนัก บริภาษนางวันทองดังนี้

นางวันทองรักห้องไม่ยาดรา	กลัวนวลหน้าจะหมองต้องลมพัด
กระนั้นแลสมชื่อว่าวันทอง	เจ้าแปดน้ำทำนองเนื่อกษัตริย์
จะพูดออกกลัวดอกจำปาพลัด	ด้วยคำตัดวันนั้นเป็นมันคง
ฝ่ายเจ้าสิเจ้าประมาทใจ	กลับสตัยตัดได้โดยประสงค์
เราคิดถึงความหลังเรายังตรง	พาชื่อหรือหลงมาเรือนนาง
สำคัญจิตว่าจะคิดอยู่บ้างเล่า	ไม่ทันรู้ว่าเจ้าจะลื่นอย่าง
ตัดปลียังมีอาลัยยาง	เจ้านี้จางจิตแล้วก็ลื่นไป
เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้	มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้
กาลวงว่าหงส์ให้ปลงใจ	ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา
คิดว่าหงส์เราจึงหลงด้วยลายข้อม	ช่างแปลงปลอมท่วงทีตีนักหนา
ตั้งรักถิ่นมัจฉินที่ไม่คลาดคลา	พอลับตาฝูงหงส์ก็ลวงโคลน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 312 - 313)

บทพิโรธวาทั้งตอนนี้มีเนื้อหาประณามและดูถูกดูแคลนอีกฝ่ายอย่างรุนแรง จากนั้นขุนแผนก็แยกทางกับนางวันทองจนกระทั่งขุนช้างใช้อุบายเฟ็ดทูลพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวรลอบปีนกำแพงวังออกไปหานางลาวทองทำให้ขุนแผนถูกลงโทษ ถูกเนรเทศให้ตระเวนด่านอยู่ชายแดน และให้นางลาวทองมาควบคุมตัวในวัง การกระทำของขุนช้างทำให้ขุนแผนโกรธแค้นมาก จึงต้องการแก้แค้นโดยพานางวันทองหนี ขุนแผนและนางวันทองได้ปะทะคารมกันเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ของแต่ละฝ่าย ขุนแผนต่อว่านางวันทองว่านางเปลี่ยนไปเพราะได้สามีใหม่ มีทรัพย์สินเงินทอง จึงลืมนซึ่งยากจนทั้งที่มีความรักความผูกพันอย่างลึกซึ้งมาก่อนดังคำประพันธ์

นิจจาวันทองน้องพี่อา	พี่จำหน้าเนื่อน้องได้ทุกแห่ง
นิจจาใจช่างกระไรมาแปลกแปลง	เอามือคลำแล้วยังแคลงอยู่คล้าย
เจ้าลืมนอนชอนพุ่มกระทุ่มต่ำ	เด็ดใบบัวชอนน้ำที่ไร้ฝ้าย
พี่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย	แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนุนนอน
เจ้ามาได้ผัวดีมีทรัพย์มาก	มาลืมนเพื่อนยากแต่เก่าก่อน
หลงเชิงขุนช้างช่างจะอ่อน	กอดท่อนซุงสักสำคัญคน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 385)

วาทะของขุนแผนทำให้นางวันทองแค้นใจมากปาน “เจ็บจิตตะลึงป็นยายิ่ง”
เนื่องจากเหตุการณ์ที่ผ่านมานางกับขุนแผนได้ทะเลาะกัน ขุนแผนประณามนางและดูถูกดูแคลนนาง
ต่าง ๆ นานา อีกทั้งยังลั่นวาจาตัดขาดจากนางแต่แล้วก็กลับมาหานางอีก นางจึงประชดประชัน
ขุนแผนดังนี้

.....
ความสัตย์สารพัดจะสัจจัง
น้ำลายคายซากจากปากไป

ชะดีแล้วเจ้าเราขอบใจ
ที่แท้ถึงดอกหาใช่สัตไม
กลับกลักลืนได้เจ้าดีจริง

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 386)

วาทะของนางวันทองทำให้ขุนแผน “แค้นคำแล้วตอบนาง” ว่า

เมื่อก็ว่าใครไม่มีสัตย์
แสร้งอนค่อนว่าสารพัน
อันตัวเจ้าแลเสียสัตย์วิบัติคิด
เจ้าเจนนางท่วงทีดีสันทัด
ขุนช้างได้นางมาสบสวน
แสนคมคารมเดิบเจรจา

สารพัดเหน็บแนมแกมขยัน
สัตย์ที่ถือมีมั้นจึงพลาดพลัด
พิจิตติดตามทวนมาสวนสัต
ป้องปิดปาดหมุนละมุนตา
เจ้าจึงทวนถูกสัตย์ลิบห้า
มาเช็ดหน้าลายนวลให้ทวนใจ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 386)

ฝ่ายนางวันทองก็ได้ย้อขุนแผนและเหน็บแนมกลับไปว่า

ได้เสียตัวเพราะผิวไมโยติ
ยามโปรดเจ้าโลดตังจะเหาะ
สอนเมียให้ดำวาวุ่นไป
นี่ลาวทองจากห้องไปแล้วหรือ
ไม่ตามใจซัดใจจึงเพ้อพำ

ถ้ามีเมตตาบ้างมิเป็นไร
ได้เมียเหมาะแล้วหาว่าไรไม่
ลูปโลมเล่นตะละรำ
จึงตืดตื้อเตือดมาเวลาค่ำ
นี่อดน้ำแล้วลิเหลียวมากินนม

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 387)

บทพิโรธวาทังของคนทั้งคู่ล้วนกล่าวหาซึ่งกันและกันว่าไม่มีสัตย์ นอกใจอีกฝ่าย
อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่าแม้ทั้งคู่จะโกรธแค้นกันสักเพียงไรก็ยังมีเชื้อโอบเอื้อความรักอยู่
จึงมีการตัดพ้อต่อว่า ประชดประชัน และเหน็บแนม แสดงอารมณ์โกรธ คับแค้นใจ และน้อยใจ
ในพฤติกรรมของอีกฝ่าย

2. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทะระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

ความขัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อยเป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้แต่งนำมาเป็นพฤติกรรมของตัวละครเพื่อเร้าความรู้สึกให้ผู้อ่านอยากรู้อยากเห็นและติดตามอ่านด้วยความรู้สึกกระตือรือร้น ประเด็นดังกล่าวนี้ในเสภาขุนช้างขุนแผนกวีได้สอดแทรกเอาไว้อย่างออกรสและสมจริงด้วยการสร้างเป็นบทพิโรธวาทะระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อยโดยมีปัจจัยดังต่อไปนี้

2.1 ความหึงหวง ริษยา

ถึงแม้ผู้หญิงจะถูกอบรมสั่งสอนให้เคารพเชื่อฟังสามี ยอมรับบทบาทการเป็นภรรยาหลวงที่ดี ยินยอมให้สามีมีภรรยาน้อยได้ ส่วนภรรยาน้อยก็ต้องเคารพนบอบภรรยาหลวงด้วย แต่ในความเป็นจริงผู้หญิงก็คือปุถุชนย่อมมีรักโลกโกรธหลงเป็นธรรมดา มิอาจจะทำตามคำสั่งสอนได้เสมอไป หากรู้สึกว่ามีสามีให้ความสำคัญหรือความรักต่ออีกฝ่ายมากกว่าตน หรือรู้สึกว่าเป็นคู่แข่งของตน ทำให้เกิดความหึงหวงและความริษยา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2539 : 894) ได้ให้ความหมายของคำว่า “หึง” หมายถึง “หวงแหวงทางประเวณี” และคำว่า “หวง” หมายถึง “กันไว้สำหรับตัว” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539: 881) ส่วนนักจิตวิทยากล่าวถึงความริษยาว่า “เป็นอารมณ์ชนิดหนึ่งที่มีอารมณ์โกรธเป็นพื้นฐานและมุ่งไปที่บุคคล จะเกิดขึ้นเมื่อมีความรู้สึกว่าการสูญเสียของรักไป ความริษยานั้นมีลักษณะคล้ายความวิตกกังวลในช่วงที่มีความไม่มั่นคงรวมอยู่ด้วย แรงของความริษยานั้นมีพลังมากเพราะกลัวจะเสียของรัก โศก และสงสารตัวเองที่จะต้องแพ้ เกลียด โกรธ และต้องการทำลายคู่แข่ง (พวงเพชร เจียมปัญญาธิ. 2522 : 14) ดังนั้นจึงเกิดการทะเลาะวิวาทขึ้นเช่นบทพิโรธวาทะระหว่างนางวันทองกับนางลาวทอง ซึ่งเป็นภรรยาของขุนแผน นางวันทองเป็นภรรยาที่ขุนแผนได้สู่ขอถูกต้องตามประเพณี ส่วนนางลาวทองเป็นภรรยาที่ขุนแผนได้มาภายหลังจากการชนะสงคราม โดยบิดามารดาของนางยกนางให้ขุนแผนซึ่งเป็นแม่ทัพไทยเพื่อให้อิทธิพลของขุนแผนช่วยคุ้มหมู่บ้านจอมทองไม่ให้กองทัพไทยย่ำยี ทั้งนางวันทองและนางลาวทองต่างก็มีความมั่งคั่งคล้ายคลึงกันตั้งที่ขุนแผนเห็นนางลาวทองแล้วคำนึงว่า “เหมาะละม้ายคล้ายพิมพีนักหนา” นอกจากนั้นทั้งคู่ก็มีฝีมือในการปักม่านไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ดังที่ขุนแผนชมฝีมือปักม่านของนางลาวทองว่า “ฝีมือม่านลาวทองต้องใจ ได้กับฝีมือพิมก็ยิ้มมอง” ส่วนในด้านการอบรมเลี้ยงดู นางวันทองและนางลาวทองต่างก็ถูกเลี้ยงดูอย่างเอาใจใส่ทะนุถนอมด้วยกันทั้งคู่ แม้อิทธิพลของนางวันทองจะเสียชีวิตตั้งแต่นางยังเด็ก แต่นางศรีประจักษ์ก็เลี้ยงดูนางอย่างดี มีพี่เลี้ยงข้าทาสบริวารคอยรับใช้ ส่วนนางลาวทองก็เป็นบุตรธิดาของเศรษฐีเงินยวงกับแสนคำแมนซึ่งเป็นนายแคว้นหมู่บ้านจอมทองได้รับการเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอมมีพี่เลี้ยงดูแลเช่นกัน เมื่อสองนางที่มีความโดดเด่นไม่แพ้กันมาเผชิญหน้ากันในสถานภาพภรรยาของขุนแผนซึ่งต่างก็รักขุนแผนอย่างลึกซึ้งทั้งคู่ จึงย่อมเกิดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์กันเพราะความหึงหวงริษยาเป็นธรรมดา เห็นได้จากตอนที่นางวันทอง

ได้เล่าความทุกข์ ความคับแค้นใจ ให้ขุนแผนฟังว่าขณะที่ขุนแผนไปสงคราม ขุนช้างได้ใช้เล่ห์กล ทำให้มารดาของนางบีบบังคับ ดุด่า และเขียนตินางให้แต่งงานกับขุนช้าง อย่างไรก็ตามนางก็ยัง ไม่ยอมเข้าหอแม้จะถูกเขียนตัวอย่างหนัก ขุนแผนได้ฟังก็โกรธจัดสั่งบ่าวไพร่ให้ล้อมเรือนจะฆ่าขุนช้าง ฝ่ายนางลาวทองตกใจกลัวว่าขุนแผนจะฆ่าคนจึงห้ามขุนแผนในทำนองให้พิจารณาให้ดีก่อน อย่าเพิ่งฟังความข้างเดียวดังคำประพันธ์

ฟังความข้างเดียวมาด่วนโกรธ
เขานั้นเป็นอย่างไรงี้ไม่กลัว
จะมิยอมอย่างไรที่ไหนหรือ
ตื่นลี้กพ้อจงนึกคะนึ่งตรอง
เขามิใช่คอตังสันหลังเหล็ก
ทั้งท่านแม่ยายก็ยอมเอา

คุณโทษยังไม่เห็นว่าดีชั่ว
เมื่อเมียผัวเคยอยู่เป็นคู่ครอง
จึงกล้าแข็งแย้งยื้อทั้งหอห้อง
ฟังน้องเถิดอย่าเพื่อละเมอเมา
เขาเด็กเล็กอยู่เมื่อไรที่ไหนเล่า
เขาจึงกล้าเข้าได้พร้อมเพรียง

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 277)

วาทะของนางลาวทองแม้จะมีเนื้อความให้ขุนแผนใจเย็น ให้พิจารณาให้ดีเสียก่อน แต่มีน้ำเสียงดังไม่เชื่อถือในคำบอกเล่าของนางวันทองคล้ายจะกลางแคลงใจในพฤติกรรมของนาง ทั้งที่ตามสถานภาพแล้วนางลาวทองเป็นภรรยาน้อย มาทีหลัง สมควรเคารพบนอบและ ให้เกียรตินางวันทองซึ่งเป็นภรรยาหลวง ส่วนนางวันทองเมื่อพบภรรยาใหม่ของขุนแผน โดยไม่คาดคิดมาก่อน กอปรกับนางลาวทองพูดจาตั้งจะขัดแย้งกับนาง จึงเกิดความไม่พอใจที่ นางลาวทองซึ่งเป็นเพียงภรรยาน้อยแต่มาก้าวก่ายเรื่องของนางกับขุนแผน ดังนั้นเมื่อขุนแผน แนะนำให้ทั้งคู่รู้จักกันแม้ให้นางลาวทองไหว้ก่อนแต่นางวันทองก็ไม่ยอมรับและพูดจา กระทบกระแทกอีกฝ่ายดูจะให้ตระหนักในสถานภาพของตนดังนี้

เถอะคะหม่อมเท่านั้นถึงงามหน้า
ลงมาตั้งหน้าแต่เมื่อไร
มาบอกผัวด้วยตัวนั้นเกิดความ
วังมาวุ่นวายน้ำลายพรุ
ถ้อยคำร้ายห้ามเป็นครามทา
เป็นความแคลงแย้งว่าสารพัน
ดีชั่วก็ผัวเป็นบันทัด
ช่างล่าออยลายนวลกระบวนความ

หาปรารถนาเอาไหว้ของใครไม่
ซึ่งได้ชูเม็ยก็ไม่รู้
หรือมาลวงหยาบหยามให้เคืองหู
หรือฟังดูเห็นชอบเป็นชอบคัน
มันงามหน้าอยู่แล้วหรือไรนั้น
คมสันเหน็บแนมให้แหลมความ
หรือขัดนักเห็นใครไปไล่ห้าม
มิใช่ตามหม่อมแก้วมาเป็นเม็ย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 278)

กล่าวได้ว่าบทพิโรธวาทังระหว่างนางวันทองและนางลาวทองเกิดจากความหึงหวง ริษยาเป็นพื้นฐานเนื่องจากทั้งคู่ต่างก็รักขุนแผนอย่างแน่นแฟ้น จึงเกรงว่าขุนแผนจะรักใคร่ อีกฝ่ายมากกว่าตน และเกรงว่าอีกฝ่ายจะทำให้สถานภาพการเป็นภรรยาของตนคลอนแคลน จึงเกิดอคติกับอีกฝ่ายและรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อกันจนทะเลาะกันด้วยปัจจัยการหึงหวงริษยาซึ่งนำไปสู่ปัจจัยต่อมาที่ทำให้ทั้งคู่แสดงบทพิโรธวาทังรุนแรงกว่าเดิม

2.2 การใช้วาจาล่วงเกิน

จากบทพิโรธวาทังที่เกิดจากความหึงหวงริษยาทำให้นางวันทองพูดจาก้าวร้าวล่วงเกิน สถานภาพภรรยาของนางลาวทอง ถ้อยคำของนางวันทองทำให้นางลาวทองแค้นใจมากเนื่องจาก นางได้รับการเลี้ยงดูเอาใจใส่อย่างทะนุถนอมไม่เคยถูกใครก่อนว่ามาก่อน เมื่อแรกที่บิดามารดา ยกนางให้ขุนแผน นางก็ไม่เต็มใจนักเพราะรู้ถึงความลำบากในฐานะภรรยาอันน้อยซึ่งไม่มีสิทธิ์ เทียบเท่าภรรยาหลวง หากนางยินยอมเพื่อทดแทนพระคุณบิดามารดา และเมื่อนางได้เป็นภรรยา ขุนแผนแล้ว นางก็รักขุนแผนมากจนยอมจากบ้านเมืองนางตามขุนแผนมา ดังนั้นเมื่อนางลาวทอง ถูกนางวันทองกระแทกกระทั้นว่ามารุ่นวายยูแยะสามีของนางทั้งที่ “มิใช่ตามหม่อมแก้วมาเป็นเมีย” จึงเป็นการตอกย้ำ เสียดสีสถานภาพซึ่งเป็นปมด้อยของนางลาวทองว่านางเป็นภรรยาที่ขุนแผน ได้มาจากการชนะสงครามหรือได้มาในลักษณะบรรณาการ ขณะที่นางวันทองนั้นเป็นภรรยา ที่ขุนแผนไปสู่ขอแต่งงานตามประเพณี บทพิโรธวาทังของนางวันทองจึงกระแทกความรู้สึกด้อย ในสถานภาพของนางให้แปรเป็น “แทบจะคลั่งเป็นบ้าประดาเสีย แค้นใจตั้งไฟมาลามเลีย” จนประชดประชันโต้ตอบกลับไปว่า

✓ ไม่รู้ว่าเจ้าจอมหม่อมเมียหลวง
เห็นหม่อมพลายรุ่นวายจะฆ่าฟัน
ว่าข้าข้าจะได้พร้าสองเล่มงาม
มิใช่ไม้ปักเลนเอนคลอนแคลน
มิห้ามไว้ไหนเธอจะหยุดเล่า
เห็นไฟลูกพินชุกเสือกตะบอย
ที่ไม่ปรารถนาจะรับไหว
ผิวสั่งตั้งใจจะจัดแจง
พอรุ่นวายเข้าด้วยกันไม่ทันไหว
ไม่หยิ่งรู้ตื่นลึกกรีกว้อ
แต่ถ้าหลังรู้มั่งว่าเมียมี
ตามประสาชาวดงอยู่พงไพร
นี่จนใจแล้วแม่มามือเปล่า
พอรู้จักทักทายกันไว้พลาง

ใช้จะจ้วงจาบเงินให้เกินทัน
จึงห้ามก่อนผ่อนผันให้ดับแค้น
หรือเนื้อความขวางไว้ให้นางแขวน
เห็นผิวเปรียงก็จะแปร้นพิโรพลอย
เพราะเห็นเจ้าฮักใหญ่ไม่ราถอย
ทิ้งฝุ่นผ้อยเข้าไปหนุนทั้งดุนแรง
มิใช่ว่าคนชั่วอิหฺวแฉียง
ใช้จะแกล้งว่าไหวให้เสียมือ
ข้าเป็นลาวชาวไพรประสาชื่อ
ชื่อเสียงหม่อมเมียนั้นชื่อใด
จะจัดของดีดีลงมาให้
ทั้งเนื้อไม้ กฤษณา และงาช้าง
ไม่ทันเอาอะไรมาให้บ้าง
นี่แน่นางข้าไหวอย่าโกรธา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 278 - 279)

นางวันทองเป็นผู้หญิงปากกล้า เจ้าคารมเช่นกัน นอกจากนั้นยังถือว่านางซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อขุนแผนมาโดยตลอด ขณะที่ขุนแผนไม่อยู่ นางต้องเผชิญกับความกดดันว่าขุนแผน เสียชีวิตแล้ว ถูกมารดาลงโทษเมียนตีเพื่อให้ยอมแต่งงานกับขุนช้างโดยไม่มีใครช่วยเหลือนางได้ ดังนั้นเมื่อขุนแผนกลับมา นางจึงดีใจมากรีบเล่าเรื่องราวความทุกข์ทั้งหมดให้ขุนแผนฟังเพื่อ ระบายความอัดอั้นทุกอย่างที่นางเก็บกดมานาน และเพื่อให้ขุนแผนปกป้องนางมิใช่ใส่ไฟให้ ขุนแผนฆ่าคน แต่เมื่อนางพบผู้หญิงอีกคนซึ่งมาทีหลังแล้วยังห้ามปรามขุนแผนตั้งกลางแครงใจ ในตัวนาง นางวันทองจึงพูดล่วงเกินอีกฝ่ายเพื่อให้คำนิ่งถึงสถานภาพของตน แต่เมื่อนางลาวทอง ไม่ยอมลดละให้กลับพูดจาล่วงเกินตอบมา นางก็บันดาลโทสะได้ตอบกลับไปว่า

ชชะถ้อยคำอีลาวดอน
งาช้างเนื้อไม้มึงได้มา
เจ้าลาวทองก็มิต้องลงเดินดิน
ให้เขาชมโฉมนางอยู่กลางทัพ
จึงจะสมสกุลคุณจอมทอง
จะจัดแจงข้าวปลาไว้ทำนาง
ข้าขอบใจเจ้าระไวระวังผิต
เห็นผัวอีกก็สะอึกเข้าห้ามกัน
เพราะเจ้าห้ามความเงียบสงบหมด
หน้าเปรี้ยงทะเลเคี้ยวตะลึงปลิง
มิใช่ไม้ปักเลนเอนคลอนแคลน
เสาประโคนโยนลงสักเก้ากำ

แง่อนไม่น้อยร้อยภาษา
กูจะเกณฑ์ช้างงาออกไปรบ
จะให้ขึ้นแค่บินมาหยับหยับ
ผลัดกันรับคานหามาตามทาง
ด้วยยศศักดิ์บ้านช่องท่านกว้างขวาง
พอวางแครงจะได้แรงทันทวัน
ด้วยความคิดรวดเร็วตั้งกังหัน
หาไม่วันนี้วันขึ้นจริงจริง
หายหดเพราะเจ้าจอมหม่อมผู้หญิง
มาชักชิงดุนไฟไปชุบน้ำ
เจ้าเป็นดินเหนียวแน่นอยู่ยงคำ
เล่นเอาหม่อมพลายพลาลงทั้งยี่น

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 279 - 280)

ฝ่ายนางลาวทองก็ไม่ละลด ได้ตอบกลับไปอีกโดยเยาะเย้ยถากถางนางวันทองดังนี้

จริงแล้วคะคนตีลิ้มชม
เราเหมือนหลักปักไว้ในศิลา
พอเรือจอดสอดเท้าก้าวก็และ
แกลบรำขำมาทั้งอาจรม
ล้างน้ำตากแดดเสียให้สิ้น
ข้าขอบใจที่จะให้เอาช้างรับ
นี่วันทองสำรองไว้กลั่นเกลื่อน
ล้วนแต่ขับมันบ้างจากางกาง

มานิยมคนร้ายให้ขายหน้า
ไม่ดูเยี่ยงหน้าทำเป็นเล่นตม
เป็อนเปราะอะไม่มีที่จะพาดผม
จอกแหนแส้สมเข้าซ้อนขับ
เพราะพื้นดินเหลวคว้างเป็นยางหนับ
ข้ากับหม่อมพลายไม่มีช้าง
เรือเรือปลูกใหม่ให้กว้างขวาง
ช้างคนช้างจริงทุกสิ่งมี

ได้ยินว่าป่วยไขจนไผ่ผอม
 ทั้งผู้คนบ่าวไพร่ก็ไม่มี
 เสาสั่งข้างซีกหักระยำ
 เเคราะห์ร้ายหมอทายแต่ก่อนมา
 นี่หากว่าสะเดาะพระเคราะห์ทัน
 จึงผลัดซื้อโกนหัวให้ผิวแปลก

เพราะหม่อมพลายผิวพรากไปจากที่
 เจ้าต้องขบขี้ข้างทุกเวลา
 จึงปลูกใหม่ใส่ข้าสะเออะหน้า
 ศุกร์เช้าเสาร์คางอังคารแทรก
 แต่กระนั้นเจียนจักจะแหล่นแหลก
 ถึงมั่นแตกก็จะติดสนิทรอย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 280 - 281)

บทพิโรธวาทังของนางลาวทองสร้างความเคียดแค้นให้นางวันทองอย่างมากเนื่องจากนางลาวทองเยาะเย้ยถากถางนางโดยกล่าวพาดพิงไปถึงขุนช้างตลอดโดยแฝงนัยว่านางกับขุนช้างมีความสัมพันธ์กัน ถึงแม้ว่านางลาวทองจะไม่เอ่ยชื่อขุนช้างโดยตรงแต่คำว่า “ข้าง” ที่นางกล่าว ล้วนกินนัยไปถึงขุนช้างทั้งสิ้น ทำให้นางวันทองลุแก่โทสะ เรียกบ่าวไพร่มาทำร้ายนางลาวทองดังนี้

ถึงกระนั้นก็การอะไรใคร
 ทุดอีลาวชาวป่าขึ้นหน้าลอย
 เจ็บใจไม่น้อยสักร้อยเท่า
 สายทองกับอีปลีทั้งอีจิ้น

หรือข้างแวงมึงเข้าไปจนคอดหอย
 แม้จะต้อยเอาเลือดลงล้างตีน
 ดังใครเอาดาบพาดฟันให้ขาดวิน
 ปืนเรือลงมาด้วยมาช่วยกู

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 281)

จากปัจจัยการหึงหวงริษยานำไปสู่ปัจจัยการใช้วาจาล่วงเกินทำให้นางวันทองกับนางลาวทองทะเลาะกันอย่างรุนแรงจนทำร้ายกันและไม่อาจอยู่ร่วมกันได้ในที่สุด นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างบทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหน้ากับภรรยาหลังอันเนื่องมาจากความรู้สึกหึงหวงริษยาและการใช้วาจาล่วงเกินอีก ได้แก่บทพิโรธวาทังระหว่างนางสร้อยฟ้ากับนางศรีมาลาซึ่งเป็นภรรยาของพระไวย นางทั้งสองต่างก็เป็นผู้หญิงที่มีแง่อน ก่อนที่พระไวยจะได้แต่งงานกับนางศรีมาลาและนางสร้อยฟ้า พระไวยได้ลักลอบได้เสียกับนางศรีมาลา ก่อน ครั้งพระไวยกับขุนแผนไปทำศึกเชียงใหม่และไปพักบ้านพระพิจิตรกับนางบุษบา เมื่อพระไวยรบชนะได้กลับมาที่เมืองพิจิตรอีกครั้ง นางศรีมาลาได้กล่าวกับพระไวยว่า

ไปทัพมิชัยได้เมืองลาว
 ได้ยินลือเลิกลอยชื่อสร้อยฟ้า
 ทำไมกับลูกสาวชาวพิจิตร
 เหมือนดอกหญ้าเห็นงามเมื่อยามไร่

สาวสาวเหล่าเชลยก็หนักหนา
 มิใช่คว้าเข้าบ้างหรืออย่างไร
 มันไม่น่าเชยชิดพิศมัย
 แต่พอมีดอกไม้ไม่ต้องการ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 762)

วาทะของนางศรีมาลาแสดงให้เห็นว่านางมีความระแวงว่าพระไวยจะไปหลงใหลนางสร้อยฟ้าซึ่งเป็นเชลยของกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้นเนื่องจากนางสร้อยฟ้าก็มีรูปร่างหน้าตางดงามและยังมีศักดิ์สูงเป็นพระธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเมื่อเทียบกันแล้วนางศรีมาลาจะต่ำศักดิ์กว่า ในครั้งนั้นพระไวยได้ให้เหตุผลให้นางศรีมาลาคลายใจหายระแวงว่านางสร้อยฟ้า นั้นเป็นสตรีที่สูงศักดิ์คู่ควรกับพระพันวษาไม่ใช่พระไวย นอกจากนั้นพระไวยเองก็รักใคร่แต่นางศรีมาลาเพียงผู้เดียว แต่เมื่อต่อมาเหตุการณ์กลับกลายเป็นว่าพระพันวษาประทานนางสร้อยฟ้าให้พระไวย จึงเป็นการจุดความหึงหวงแก่นางศรีมาลาใหม่ด้วยเกรงว่าพระไวยจะเห็นนางสร้อยฟ้าดีกว่านาง ส่วนนางสร้อยฟ้าเมื่อทราบว่าเป็นภรรยาพระราชทานก็เกิดความหวาดระแวงว่านางไม่ใช่ภรรยาที่เกิดจากความรัก ซ้ำยังต่างวัฒนธรรม ไม่ทราบว่าในอนาคตสถานภาพของนางจะมั่นคงเพียงไรหากสามีรักก็ยิ่งได้รับการปกป้อง แต่ถ้าสามีไม่รักก็คงถูกรังแก นางจึงมีความรู้สึกหึงหวงและต้องการความรักจากสามีอย่างมาก เมื่อนางถูกส่งตัวไปให้พระไวยในวันแต่งงานของพระไวยกับนางศรีมาลาพอดี ผู้ประพันธ์ได้บรรยายความรู้สึกของนางสร้อยฟ้าว่า

เจ้าสร้อยฟ้าถึงบ้านแหวกม่านมอง
ให้เคืองขุ่นงุ่นง่านทะยานใจ

เห็นผัวเมียเขาประคองขันข้าวใส่
แล้วกัดฟันมันไวไม่สู้วาย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 807)

เมื่อนางศรีมาลาและนางสร้อยฟ้ามาอยู่ร่วมกันปัญหาจึงเกิดขึ้นโดยนางทั้งสองมักจะแข่งกันแย่งความรักจากสามีอยู่ในที่ นางศรีมาลานั้นถือว่าตนเป็นภรรยาหลวงและสามีรักก็มักจะยืมเหยียดฝ่าย ส่วนนางสร้อยฟ้านั้นก็มิขาดใจและเป็นที่รักและเป็นภรรยาพระราชทาน นางจึงเจ้าแง่เจ้าอง ไม่ยอมอ่อนข้อให้เช่นกันดังคำประพันธ์

อันชายหนุ่มเมียสองมักพร้อมแพรง
จึงเกิดเป็นเชิงชันกันในตัว
ข้างศรีมาลาผัวรักมักยืมเหยียด

หม่อมเมียพานจะแข่งแย่งหม่อมผัว
ยิ่งใครเข้าตลวยให้หนักไป
ข้างสร้อยฟ้าก็เลยทะยานใหญ่

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 906)

ถึงแม้นางศรีมาลาจะได้เปรียบที่สามีรักและเอาใจใส่ นางทองประศรีและพลาญชุมพลก็รักใคร่ สนับสนุน แต่นางก็ยังแสดงท่าทีข่มข้ำเติมนางสร้อยฟ้าเมื่อได้โอกาส เช่นการยืมเหยียดเมื่อสามีรักและเอาใจใส่ตนมากกว่าทำให้อีกฝ่ายเสียหน้าและเคียดแค้น กระทั่งเมื่อพระไวยให้นางทั้งสองทำขนมเบื้อง กลายเป็นเรื่องที่ทำให้เกิดการทะเลาะกันวุ่นวาย พระไวยให้ภรรยาทำขนมเบื้องเลี้ยงพลาญชุมพล นางศรีมาลาละเลงขนมเบื้องได้สวยงาม ส่วนนางสร้อยฟ้าไม่สนทัก จึงละเลงขนมเบื้องเป็นแผ่นหนาเป็นที่หัวเราะเยาะไปทั่ว นางศรีมาลา ก็แสดงกิริยาเยาะเหยียดคือ

“ชายตาตุ” การที่นางศรีมालามักจะแสดงกิริยาข่มว่่านางเหนือกว่านางสร้อยฟ้า เป็นเพราะนางรู้สึกว่่านางด้อยกว่านางสร้อยฟ้าทั้งด้านชาติกำเนิดและฐานะภรรยาเนื่องจากสังคมได้กำหนดให้ภรรยาพระราชทานมีฐานะสูงกว่าภรรยาหลวงดังที่หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช อธิบายว่า

...ตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมสมัยนั้น ภรรยาพระราชทานเป็นภรรยาที่สูงที่สุดเหนือภรรยาอื่นใดภายในครอบครัว จริงอยู่เอกภรรยาหรือภรรยาหลวงนั้นเป็นภรรยาที่สู้ออกันถูกต้องตามประเพณีและมีการแต่งงาน รดน้ำ มีสินสอดทองหมั้นครบทุกประการตามประเพณีกำหนด แต่ถึงแม้ว่าจะมีภรรยาหลวงแล้วเช่นนั้น หากมีความชอบได้พระราชทานภรรยาอีกคนหนึ่ง ภรรยาที่พระราชทานคนนั้นก็เข้ามาเป็นใหญ่ในครอบครัว เหนือภรรยาหลวงซึ่งได้ตกแต่งกันมาและเป็นเมียที่ต้องเดินหน้าภรรยาหลวงและเป็นภรรยาที่จะต้องเข้าไปถือน้ำ (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. 2532 : 330)

ฝ่ายนางสร้อยฟ้านั้นแม้จะสูงศักดิ์กว่าแต่นางกลับรู้สึกว่่านางด้อยกว่านางศรีมาลาตลอดไม่ว่าด้านการได้รับความรักใคร่จากสามี ความเมตตาจากญาติผู้ใหญ่ และความสามารถในงานบ้านงานเรือน อีกทั้งยังถูกนางศรีมาลาข่มด้วยกิริยาท่าทาง นางจึงแค้นเคืองมากจนถึงจุดที่ไม่อาจอดกลั้นไว้ได้ เมื่อพระไวยเข้าห้องนางศรีมาลาพูดจาหยอกล้อกัน นางศรีมาลาอ่อนขอพระไวยว่า “ขนมเบื้องทำด้วยปากยากอะไร” จึงระคายความรู้สึกนางสร้อยฟ้าซึ่งมีห้องนอนอยู่ใกล้ ๆ กันให้เข้าใจว่่านางศรีมาลานั้นทาดนเรื่องขนมเบื้อง จึงเกิดปะทะคารมกันดังนี้

ฝ่ายสร้อยฟ้าแว่วว่่าขนมเบื้อง
 วัลตั้งดินประสิวลิวถูกไฟ
 จึงร้องไปว่่านางช่างขนมเบื้อง
 หม่อมนางช่างละเลงข้าเกรงกลัว
 อูแม่เอ๋ยข้าไม่เคยบำรุงรส
 แซ่ม้วนเท่าแขนได้แผ่นเดียว
 ศรีมาลาว่าไอพุทธไรเจ้า
 ที่มันคั้นมันก็คั้นไปตามเคย
 เกิดกอบเป็นคออูริมคลอง
 อนิจจาข้าได้ว่าอะไรมี
 เขาก็รู้อยู่ว่าต่อมันรานไฟ
 ทั้งคารีคารมเขามขมปรอ
 เป็นตระพังวังวนกันกระทะ
 เที้ยวแทรกไปทุกทางอย่างดีเกลื้อ

ให้แค้นเคืองปวดปอดตลอดไส้
 เข้าใจว่่าศรีมาลานั้นทาดัว
 ช่างยกเรื่องอวดหม่อมเจ้าจอมผิว
 เมื่อหยุดแล้วยังยั่วกันไปเจียว
 มันจึงเปรอะเลอะหมดไม่มันเขี้ยว
 ผิวจึงไม่กระเสียวกระชกเลย
 มาโดนเอาเปล่าเปล่าเจ้าแม่เอ๋ย
 สันชาติเคยถึงจะงามก็หนามมี
 เรือขึ้นเรือล่องต้องเสียดสี
 ไม่พอที่ทุนหันจะคั้นคออ
 ข้าไม่พอใจไปที่รังต่อ
 เหมือนคออออกมาขวางที่ทางเรือ
 สวะสวะว่อยล่อยปะออกพื้นผิว
 ข้านี้เปื้อนพุดมากน้ำหมากพุด

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 908)

บทพิโรธวาทังของคนทั้งคู่ในตอนนี้อย่างไม่รุนแรงนักเพราะยังเกรงใจพระไวยผู้เป็นสามีอยู่
อีกทั้งนางทองประศรีร้องตำปรัมนางสร้อยฟ้า เรื่องจึงสงบลงได้ อย่างไรก็ตามนางสร้อยฟ้ายัง
รู้สึกคุมแค้นอยู่ พอพระไวยไปราชการนางก็หาเรื่องตำว่าไพร่กระหนนางศรีมาลาทำให้ข้าของ
นางศรีมาลาทนไม่ได้ออกรับแทนนาย ครั้นนางศรีมาลาตำข้าของตนไม่ให้ไปข้องเกี่ยว นางสร้อยฟ้า
ก็ยังโกรธว่านางศรีมาลาว่ากระหนทนกลายเป็นปัจจัยการถูกล่วงเกินทำให้นางทั้งสองทะเลาะวิวาท
อย่างรุนแรงดังนี้

✓ สร้อยฟ้าฟังเรื่องให้เคืองชุ่น ลูกออกจากห้องร้องคำราม อย่าไปว่าเลยเจ้าเขาก็เห็น จะว่าไรขึ้นไม่ได้เที่ยวไล่พาล ข้าคางคกตกบ่อลงร่อนน้ำ ยามคล่องก็จงล่องไปพลาฟลาง จริงแล้วเจ้านี้เสอโพงพวงปีก ช่างชะอ้อนวอนรำทั้งล่าออย	เดือนกระตุ่นใจเจ็บดังเหน็บหนาม ข้าแหละหนามสระบัวตัวโปรดปราน สิ้นริ้วเป็นตัวเด่นเจนจัดจ้าน เสาวินทาก็ไม่แน่นแน่นเสานาง ทิมตำเอาเถิดเจ้าไม่ขัดขวาง เชิญครองปรางค์ผัดหน้าให้वलลวย จะเยื้องยักก็ไม่พินิจโดนบอย จึงปรอยปรอยมิรู้แห่งจับแจงเอย (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 914)

ฝ่ายนางศรีมาลาเมื่อถูกนางสร้อยฟ้ากล่าวล่วงเกิน นางก็มีโทสะโต้ตอบกลับไปว่า

จริงละทันข้ามันสิ้นแต่วานนี้ เสอโสบ่เสอวัดมายัดใส่ หม่อมมากก็คร่าเอาตัวทัน เหตุเกิดเพราะขนมเมื่อเย็นวาน มาแล้วว่าวุ่นจนดุนฟัน เออใจของใครจะไม่เจ็บ ยี่งนี่ก็ยี่งว่าสารพัด ทำไมไม่เป็นเจ้าขึ้นในบ้าน อย่าเพื่อเหยียบเสียให้ยับจนสับเงา	ถ้าไม่แก้เสียสักที่ไม่หายคัน เลือกเล่นตามใจทำไมนั่น ไปแก้คันไว้ในห้องสักสองคืน จึงปลุงปล่านอีกทีกจนดึกตื่น น้อยพลอยเป็นคลื่นช่างยีนยัด ช่างแนบเหน็บตำว่านี่สาหัส นี่จะขัดเจียวให้หมดเจียวหรือเรา ใครขัดสนก็จะคลานมาพึ่งเจ้า มิได้ตีเอาเมืองเรามาเป็นน้อย (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 915)

นางสร้อยฟ้าเมื่อได้ฟังบทพิโรธวาทังของนางศรีมาลา ก็เดือดดาลเป็นอย่างยิ่ง ไม่อาจ
ระงับกริยาได้ โต้ตอบกลับไปอย่างไม่ไว้หน้าเช่นกันดังคำประพันธ์

สร้อยฟ้าได้ฟังให้คลั่งจิต	ดั่งเอากริชมาตำที่คอหอย
เหมือนไฟลุกฟืนชุกเลือกตะบอย	ครั้นเอาฝอยเข้ามาปามก็ลามโพลง
ตบมือยกคอหัวร่อรำ	ถลกผ้าเกากันกระโดดโหยง
ตัวสั้นเทาเทาก้าวตะโกรง	ขึ้นเสียงโผงซี้หน้าร้องว่าไป
เฮ้ยข้านี้มันสั้นไปทั้งตัว	หม่อมผัวจึงไม่พราวจากห้องได้
ข้าไม่จุตเธอให้หลุดมาทำไม	จงกำกุมเอาไว้ให้ได้คราว
จริงอยู่คะข้านั้นเฉลยเมือง	อย่ายกเรื่องเลยเขาสื่อออกอ้อจาว
พอกองทัพไปถึงอิงเกรียวกราว	ค้ำลงเขาจับจาวที่ในเรือน
ทัพกลับก็เลยจับเฉลยซ้ำ	ช่างปิดงำความร้ายให้หายเงื่อน
สงวนพรหมจารีมีต้องเดือน	พอดึกหน้อยก็ค่อยเคลื่อนเข้าไปเอง

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 915)

กล่าวได้ว่าต่างฝ่ายต่างหยาบปมของอีกฝ่ายมาเชือดเฉือนให้เกิดความเจ็บอายขายหน้า
ดั่งนางสร้อยฟ้าที่ถูกนางศรีมาลาว่า “มิได้ดีเมืองเรามาเป็นน้อย” สร้างความเจ็บแค้นให้นาง
เป็นอย่างนัก เพราะเมืองของนางรบศึกแพ้กกลายเป็นเชลยของกรุงศรีอยุธยา ส่วนตัวนางก็เปรียบเหมือน
สิ่งของที่สมเด็จพระพันวษายกให้พระไวยเป็นรางวัลความดีความชอบทั้งที่นางมีกำเนิดสูงศักดิ์
เป็นราชธิดาพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งสมควรจะครองคู่กับพงศ์กษัตริย์ด้วยกัน แต่กลับต้องมาครองคู่
กับสามัญชนอย่างพระไวย อีกทั้งยังต้องเป็นภรรยาน้อย ฝ่ายนางศรีมาลา ก็โกรธที่นางสร้อยฟ้า
พูดจาวางเป็นผู้หญิงไม่รักนวลสงวนตัวซึ่งไปกระทบความลับของนางที่ได้เสียกับพระไวย
ก่อนแต่งงาน อันเป็นเรื่องน่าอับอายสำหรับกุลสตรีไทย ดั่งนั้นเมื่อต่างฝ่ายซึ่งมีความหึงหวงริษยา
เป็นพื้นฐานอยู่แล้วต่างถูกสว่างเกินให้เสียหน้าเสียเกียรติเช่นนี้จึงไม่อาจอดกลั้นโทสะได้จนจะตบตีกัน
โดยนางศรีมาลากล่าวจะตบหน้านางสร้อยฟ้าก่อน ส่วนนางสร้อยฟ้าเมื่อได้ฟังก็โผนเข้าไปจะทำร้าย
นางศรีมาลาทันที แต่พลายชุมพลขี้อยู่จุดจุดนางสร้อยฟ้าไว้จึงถูกนางสะบัดจนตกลง ทำให้
นางทองประศรีโกรธที่นางสร้อยฟ้าทำหลานเจ็บเลยเกิดการโต้เถียงกันอีกจนพระไวยกลับมา
ชำระความในที่สุด

3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างบุพการีกับบุตร

สังคมไทยถือว่าบุพการีเป็นผู้มีพระคุณอย่างสูงต่อลูกด้วยเป็นผู้ให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนดังที่สนิท สมัครการ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและบุตรในสังคมไทยดังนี้

...พ่อแม่ตามวัฒนธรรมไทยมีหน้าที่เลี้ยงดู อบรมสั่งสอนลูกให้ได้รับความเพียงพอทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ นั้นหมายความว่าลูก ๆ จะเติบโตมีร่างกายสมบูรณ์ จะต้องทำให้ลูกได้รับความอบอุ่นทางด้านจิตใจด้วย การอบรมสั่งสอนก็ต้องมุ่งเน้นให้ลูกเป็นคนดี มีความขยันขันแข็งในการงาน และรู้จักบุญคุณผู้ให้กำเนิด ส่วนลูกก็ต้องสนองเจตนารมณ์ของพ่อแม่ และช่วยเหลือพ่อแม่ตามสติปัญญา ความสามารถ โดยทั่ว ๆ ไปเด็กไทยมักมีความอ่อนน้อม เคารพและเชื่อฟังญาติผู้ใหญ่โดยเฉพาะบิดามารดา (สนิท สมัครการ. 2533 : 17)

ดังนั้นบุพการีจึงมีบทบาทต่อชีวิตบุตรมาก อย่างไรก็ตามการอยู่ร่วมกันในครอบครัวก็ต้องมีการกระทบกระทั่งขัดเคืองใจกันเป็นธรรมดา วรรณคดีไทยได้สะท้อนบทพิโรธวาทที่บุพการีแสดงต่อบุตรจากปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.1 ความรังเกียจรูปลักษณะของบุตร

บทพิโรธวาทส่วนใหญ่มักเกิดจากความไม่พอใจพฤติกรรมของอีกฝ่าย แต่ก็ยังมีบางกรณีที่ไม่พอใจรูปลักษณะก็เป็นเหตุให้เกิดบทพิโรธวาทได้เช่นกันดังบทพิโรธวาทที่นางเทพทองว่าขุนช้างผู้เป็นบุตรทันทีที่นางได้เห็นหน้าแต่แรกเกิดดังคำประพันธ์

นางเทพทองเหลียวหน้าควาลูกชาย	พลิกคว่ำพลิกหงายอยู่ตัวสั้น
ทุตลูกบัตสีเหมือนผีป่วน	หัวล้านในครรภ์ดังวงเดือน
เสี้ยแรงอ้อมท้องประคองมา	ชกโคตรแม่อำมหาชี้เรือนเปื้อน
เลี้ยงมันไว้โยอายุเพื่อนเรือน	หัวเหมือนโคตรช้างไหนให้เกิดมา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 6)

เห็นได้ว่าขุนช้างเป็นเพียงเด็กแรกเกิดมิได้ทำการใดให้เป็นที่ขัดเคืองใจนางเทพทองเลย แต่การเกิดมามีหน้าตาซีเหร่ หัวล้าน เป็นสิ่งที่ทำให้มารดารู้สึกอับอายขายหน้าอย่างยิ่ง นางได้ระบายเป็นความโกรธ รังเกียจ โดยแสดงกิริยาถ่มน้ำลาย เห็นได้จากคำว่า “ทุต” และการบริภาษบุตรแรกเกิดอย่างรุนแรงว่าเป็นลูกผีป่วนบ้าง เป็นหมาชี้เรือนบ้าง ทั้งนี้เพราะสังคมมีค่านิยมในเรื่องความมั่งคั่ง ผู้มีรูปร่างหน้าตางดงามก็ได้รับการชื่นชม แต่ถ้ารูปร่างหน้าตาซีริ้ว ก็มักจะถูกหัวเราะเยาะ ยิ่งขุนช้างมีรูปลักษณะที่ด้อยมากคือหัวล้านมาตั้งแต่เกิดจึงทำให้นางเทพทองรู้สึก

รังเกียจมากด้วยนางเป็นผู้มีฐานะดี เป็นเศรษฐีแต่กลับมีบุตรหัวล้าน ชีวีวีซีเหว่ คนในสังคมก็จะ
 นิินทาให้ได้อายได้ดังที่นางกล่าวว่า “เลี้ยงมันไว้โยยายเพื่อนเรือน” แม้ขุนช้างเติบโตขึ้นนางก็ยัง
 บริภาพขุนช้างด้วยความรังเกียจอยู่เสมอเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า

นางเทพทองร้องตำอายยาก	ช่างเดินหยกหยกเหมือนตลกโขน
ยึดไว้ไม่นิ่งตละลิงทโมน	อายผีโลนที่ไหนปั้นใส่มา
ไม่มีใจที่จะใคร่เข้าอุ้มชู	เหมือนค่างครอกหลอกกูดูขายหน้า
ทำตาบ้องแหวแมวกินปลา	อายตายท่าด่าแข่งไม่เว้นวัน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 7)

บทพิโรธวาทังที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่านางเทพทองยึดติดกับค่านิยมเรื่องความงาม
 แทนที่นางจะรักใคร่อุ้มชูบุตรเช่นมารดาทั่วไป กลับแข่งตำบุตรทุกวันเพราะนางรังเกียจ
 ความอัปลักษณะของบุตร

3.2 การไม่เคารพเชื่อฟัง

จากที่กล่าวแล้วในตอนต้นว่าสังคมไทยปลูกฝังเด็กให้มีความอ่อนน้อม และเคารพ
 เชื่อฟังญาติผู้ใหญ่โดยเฉพาะบิดามารดา ดังนั้นหากเกิดกรณีบุตรไม่เชื่อฟังบิดามารดาก็จะถูก
 ตำหนดิตเตียนหรือถูกทำโทษโดยการดุด่าเขียนตีเพื่อให้ปฏิบัติตาม เห็นได้จากกรณีนางศรีประจัน
 ดุด่าเขียนตีนางวันทองเพราะนางไม่ยินยอมแต่งงานกับขุนช้างทั้งที่ถูกบังคับ นางวันทองต่อว่า
 นางศรีประจันว่า

	แม่เชื่ออะไรเป็นเช่นนี้
เห็นแต่สินทรัพย์สัปดน	จะเอาคนไปยกให้กับผี

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 7)

การที่นางวันทองไม่เชื่อฟังทำให้นางศรีประจันโกรธ ลงโทษนางวันทองดังนี้

ศรีประจันเดินหับจับไม้แร่	โครตแม่มีงูตีให้ปีป่น
ค่อนข้างอดเจรจาว่าชุกชน	ขึ้นบนหอพลั้งก้งกันไป
ตีต้อนวันทองร้องกรีดกรีด	เน้นนี่ดลงสี่ข้างผางใหญ่
ตะแคงพลิกหยิกซ้ำให้หน้าใจ	แกหวดป่ายด้วยไม้จันเป็นแนว

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 244)

เห็นได้ว่ามารตามีสิทธิ์ในตัวบุตรมาก แม้นางวันทองได้แต่งงานกับพลายแก้วแล้ว แต่เมื่อนางศรีประจันปักใจเชื่อว่าพลายแก้วเสียชีวิตในสงคราม นางต้องการยกบุตรให้ขุนช้าง ก็ใช้วิธีบังคับบุตรทันที เมื่อนางวันทองขัดขืนไม่เชื่อฟังนางก็ดุด่าเยียนตัวอย่างรุนแรง เห็นได้จาก ในวันแต่งงานขุนช้างกับนางวันทอง เมื่อนางวันทองขัดขืนไม่ยอมแต่งตัวตั้งคำประพันธ์

ฝ่ายนางศรีประจันผู้มารดา	ให้ลูกยานุ่งขาวห่มขาวปล้น
นางพิมขัดใจไม่ยอมนุ่ง	แกตีผลุงเข้าที่หลังตั้งสนั่น
อื้อยากปากกล้าเอาผ้าพัน	ปล้ำกันอุตลุดจุดมือมา
นางพิมเหนี่ยวสายยูประตู่แน่น	แกจุดแขนตัวสั้นตีนยันฝา
มือหลุดล้มไกลไปเป็นวา	แกเดือดด่าแปรตแปร้นลูกเล่นไป

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 265)

การที่นางศรีประจันบังคับนางวันทองให้แต่งงานใหม่กับขุนช้างเพราะนางเป็นห่วง กลัวว่านางวันทองจะถูกจับเป็นม่ายหลวงหากพลายแก้วเสียชีวิต ประกอบกับนางเห็นแก่ ทรัพย์สินสมบัติของขุนช้างจึงทำให้เป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนทำร้ายนางวันทองโดยไม่ตั้งใจ ทำให้นางวันทอง ต้องประสบชะตากรรมที่เลวร้าย

3.3 การใช้วาจาล่วงเกิน

สังคมสมัยก่อนมักจะสอนให้ผู้เยาว์รู้จักเคารพนบนาบไม่วอดตีอวดเก่งกับผู้ใหญ่ ดังในวรรณคดีคำสอนเช่นสุภาษิตพระร่วงก็จะมีคำสอนด้านนี้เช่น “อย่าขัดแย้งผู้ใหญ่” “จงนบนาบผู้ใหญ่” และ “ท่านสอนอย่าสวนตอบ” (กรมศิลปากร. 2537 : 1-10) ซึ่งคำว่า “ผู้ใหญ่” หรือ “ท่าน” นี้ ได้รวมถึงบุพการีไว้ด้วย หากบุตรไม่ประพฤติตนตามคำสอนก็จะเป็นการล่วงเกิน บุพการี ก่อให้เกิดความไม่พอใจ เป็นบทพิโรธวาทังได้ดังเช่นขุนแผนที่โกรธพระไวยมากถึงกับ ตัดความเป็นพ่อลูกกัน อีกทั้งจะฆ่าฟันพระไวย เมื่อขุนแผนลงมาตักเตือนพระไวยเรื่องโดนเสน่ห์ที่ พระไวยไม่เชื่อฟังและพูดจาลำเลิกบุญคุณบิดาครั้งที่ตนช่วยให้บิดาพ้นโทษนับว่าเป็นการล่วงเกิน บุพการีอย่างยิ่งทั้งยังกล่าววาจากระแทกกระแทกแดกดันนางบุษบาซึ่งขุนแผนถือว่าเป็นผู้มีพระคุณ ประดุจมารดาคนหนึ่ง การกระทำของพระไวยจึงล่วงเกินขุนแผนและไม่เคารพต่อผู้มีพระคุณจน ขุนแผนต้องแสดงบทพิโรธวาทังดังนี้

ขุนแผนร้องแปร้นเจ้าลูกชาย	พ่อตาแม่ยายหากกลัวไม่
อวดอิทธิฤทธิ์ท้าวว่ามากไป	ใครใครไม่กลัวทั้งแผ่นดิน
จะสู้ทนจนยับไม่กลับถอย	กุก้อยไม่กลัวเสียหมดสิ้น

ว่าไม่มองน้องขอใครกิน
เป็นขุนนางโตใหญ่ที่ไหนเล่า
คุณย่ายิ่งตามใจยิ่งได้ที
ถ้ากูบรล้วยอย่าไปเผา
ผีมีงูกูก็ไม่ไปกล้ำกลาย
ฟ้าพื้นของกูที่เอาไว้
มีศึกเมื่อไรได้เล่นกัน

ดูหมิ่นกันเล่นแต่ปานนี้
จะเหยียบหัวอ้ายเต่าจนป่นปี้
ตั้งแต่นี้ขาดกันจนวันตาย
ถึงชีวิตอเจ้าจะสูญหาย
หมายแต่จะเอาชีวิตกัน
เร่งเอามาให้ชิมมีมัน
ถ้าไม่ให้จะไล่ฟันเอาเดี๋ยวนี้

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 969)

เนื่องจากขุนแผนเป็นผู้ที่มีอารมณ์รุนแรงเป็นพื้นฐานและยังเป็นผู้ที่ยึดถือเรื่องความกตัญญูรู้คุณมาก โดยขุนแผนถือว่าพระพิจิตรนางบุษบาเป็นผู้มีพระคุณอย่างยิ่ง ครั้งที่ขุนแผนกับนางวันทองลำบากอยู่กลางป่า เมื่อนางวันทองตั้งครรภ์ก็ได้พระพิจิตรและนางบุษบาเป็นที่พึ่งซึ่งทั้งสองก็รักใคร่เอ็นดูขุนแผนกับนางวันทองเหมือนบุตร ดังนั้นเมื่อพระไวยทำร้ายนางศรีมาลาบุตรของพระพิจิตรกับนางบุษบา ขุนแผนก็พลอยกระทบกระเทือนไปด้วย และที่สำคัญพระไวยกล่าววาจาล่วงเกินนางบุษบาผู้เปรียบเสมือนมารดาคนหนึ่งของขุนแผน จึงเสมือนล่วงเกินขุนแผนอย่างรุนแรงจนไม่อาจอภัยได้ เห็นได้จากการลั่นวาจาว่าไม่ต้องไปเผาผีและทวงดาบฟ้าพื้นซึ่งขุนแผนเคยยกให้พระไวยคืน แม้ขุนแผนจะเดินทางกลับกาญจนบุรีแล้วก็ยังเคียดแค้นพระไวยไม่หายจนร่วมมือคบคิดกับพลายชุมพล ให้นำพลายชุมพลปลอมเป็นข้าศึกบุกเมือง เมื่อขุนแผนไปรบก็จะแกล้งให้พลายชุมพลซึ่งปลอมตัวเป็นข้าศึกมอญจับตัวไปเพื่อล่อให้พระไวยออกไปรบแล้วขุนแผนจะได้ช่องทางโอกาสฆ่าพระไวย แต่พระไวยรู้ตัวหนีมาทูลพระพันวษาจนพระองค์ต้องชำระคดีให้

3.4 การปกป้องหลาน

ครอบครัวไทยผู้เป็นย่าหรือยายมักมีบทบาทดูแลเลี้ยงหลานแทนบิดามารดา ย่ายายจึงใกล้ชิดสนิทสนมผูกพันกับหลานมาก ดังนั้นหากเกิดเหตุการณ์ที่บุตรของตนจำเป็นต้องลงโทษหลาน ผู้เป็นย่าหรือยายก็มักออกโรงปกป้องหลานโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง เช่นนางทองประศรีที่ออกหน้าทะเลาะกับขุนแผนเพื่อปกป้องพระไวยให้พ้นจากการถูกดุด่าทำร้ายจากผู้เป็นบิดาสาเหตุที่นางทองประศรีออกโรงปกป้องหลานนั้นเป็นเพราะว่านางถูกนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้พระไวยเป็นหลานที่นางทองประศรีเลี้ยงดูอบรมมาตั้งแต่เด็ก เมื่อเติบโตได้ดิบได้ดีมีเหย้ามีเรือนพระไวยก็ยังอยู่ด้วยกันกับนางทองประศรีตลอดทำให้ย่าและหลานมีความหวังใยผูกพันกันมาก ดังนั้นเมื่อขุนแผนโกรธเกรี้ยวจะทำร้ายพระไวย นางจึงทะเลาะกับขุนแผนเพื่อปกป้องพระไวยดังตอนที่ขุนแผนทำกระจกมนต์ให้พระไวยดูว่าถูกเสน่ห์ แต่พระไวยกลับเมินหน้าไม่ดู อีกทั้งกล่าวล่ำเลิกขุนแผนทำให้ขุนแผนโกรธ คราวนี้ขุนแผนจะทำร้ายพระไวยนางทองประศรีได้ปรึกษาขุนแผนดังนี้

ทองประศรีตะแกลโกรธกระโดดโหยง
 ช่มเหงหลานกุโยไอ้อัปรีย
 จองหองว่าส่งกระจกได้
 มิ่งทำเป็นกุเห็นอยู่อัครา
 ทำไมกับเล่นกลให้คนดู
 มั่นโยนลูกทองคลีเป็นสี่ใบ

ทุดอ้ายบ้ำลำโพงตายโหงผี
 มิ่งอวดว่าตัวดีมีวิชา
 เข้าใจว่ายิ่งยวดพูดอวดหมา
 กูไม่ปรารถนาจะเชื่อใคร
 ไอ้แขกตรังกานูก็เล่นได้
 อมพินอมไฟได้แดงแดง

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 964)

บทบริภาษของนางทองประศรีแสดงถึงการเข้าข้างพระไวยอย่างเต็มที่โดยปราศ
 ความสามารถของขุนแผน และเมื่อพระไวยโต้เถียงกับนางบุษบาแม่ยาย ขุนแผนทนไม่ได้
 ตรงเข้ามาจะทำร้ายพระไวย นางทองประศรีก็เข้าขวางไว้ตั้งคำประพันธ์

ทองประศรีกั้นกลางขวางไว้
 อ้ายหน้าด่านทะยานใจไม่เข้ายา
 งุ่นง่านการงานอะไรของตัว
 จองหองจะถองไม่มีอาย
 กูถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้
 อ้ายชาติข้าสองตามิ่งไม่ดู
 ออไวโยไปขอจึงออกได้
 ไปกินกาญจน์บุรีไม่มีทุกข์
 มิ่งจะเป็นผู้ตีสักก็ขึ้น
 เป็นเจ้าเมืองกาญจน์บุรีพอมิบุญ

แกขัดใจฉวยสากตำหมากง่า
 เขาว่ากันลูกเขยกับแม่ยาย
 ประสมหัวพลอยเท่าเอาง่าย
 ร้องด่าทำทายเป็นแต่หลานกู
 แต่อายุออไวยังเด็กอยู่
 มุดหัวคุดคู้อยู่ในคุก
 ขึ้นไปตีเชียงใหม่ได้เป็นสุข
 กลับมาหาญรานรุกผู้มีคุณ
 เมื่อกระนั้นเขาก็เรียกว่าอ้ายขุน
 ลิมคุณออไวไปขอมา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 967 - 968)

แม้ว่านางทองประศรีจะบริภาษ ลำเล็ก ประจานขุนแผนสักเพียงใด ขุนแผน
 ก็ไม่ตอบโต้มารดาเพียงกล่าวว่า “คุณยายังตามใจยิ่งได้ที” (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 969)
 นอกจากนี้เมื่อขุนแผนโกรธพระไวยถึงที่สุดได้ตัดพ้อตัดลูกและทวงดาบฟ้าฟื้นคืน พระไวยกลัว
 บิดาจะฆ่าฟัน นางทองประศรีจึงเป็นผู้นำดาบฟ้าฟื้นมาทิ่มให้ขุนแผนและบริภาษขุนแผนอีก
 ตั้งคำประพันธ์

กูคิดว่าคนดีอายุผีเปรต
 ฟันหักหัวหงอกกลับกลอกไป
 ไหนกระไรหนักหนาค่าที่เฟื่อง
 ทูตไสหัวไปให้เห็นตะวัน
 อ้ายคนบัดสีไม่มีจริง
 อ้ายซี้ตรวนกวนได้แต่อวโย

ให้แล้วกลับเพศมาคืนได้
 ใครจะเจรจาได้เหมือนเช่นมัน
 ราวกับค่าควรเมืองเจียวหรือนั้น
 ฟันปลาก็ไม่เข้ามึงเอาไป
 ว่าแล้วก็ทิ้งฟ้าพื้นให้
 เข้าด้วยลูกสะเก็เป็นตัวดี

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 969 - 970)

การกระทำของนางทองประศรีเป็นการดูแคลนขุนแผนด้วยวาจาและท่าทาง เพราะนางต้องการปกป้องพระไวยจึงตอบโต้ขุนแผนเพื่อแก้หน้าให้พระไวยและต้องการแสดงความมีอำนาจแห่งสถานภาพมารดาเพื่อให้บุตรยำเกรง

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลานสะเก็

.ธรรมเนียมไทย ความสัมพันธ์ระหว่างย่ากับหลานที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันจะมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน เพราะผู้เป็นย่ามักมีเวลาว่างในการเลี้ยงดูอบรมหลานมากกว่าบิดามารดา แต่ถ้ามีหลานสะเก็เข้ามาอยู่ในครอบครัวเดียวกันด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างย่ากับหลานสะเก็มักจะห่างเหินกว่าเนื่องจากไม่เกี่ยวพันทางสายเลือด จึงเกิดความขัดแย้งได้ง่ายกว่าซึ่งก่อให้เกิดจากปัจจัยดังต่อไปนี้

4.1 การปฏิบัติตัวไม่เหมาะสมกับสถานภาพ

สตรีสมัยก่อนจะถูกเข้มงวดกวดขันมากเรื่องกิริยามารยาทและการปฏิบัติตัวเมื่ออยู่ในฐานะภรรยา เมื่ออยู่ในครอบครัวสามีก็ควรปฏิบัติตัวให้ประยูรญาติฝ่ายสามีรักด้วย ดังในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ที่กล่าวถึงกิริยามารยาทที่ไม่ควรปฏิบัติต่อประยูรญาติฝ่ายสามีว่า

ไปกลัวความอาย	ชนฉินยีนร้าย	หยาบคายแต่ประยูร
ชนกชนนี	สวามีตระกูล	เกิดเชิญเป็นมูล

โทโสโมหันธ์ (กฤษณาสอนน้องคำฉันท์. 2530 : 44)

ไม่เช่นนั้นอาจเกิดปัญหาขัดแย้งในครอบครัวได้เช่นนางสร้อยฟ้าที่ถูกนางทองประศรีบริภาษอย่างรุนแรงเรื่องกิริยามารยาท การปฏิบัติตัว โดยครอบครัวของพระไวยประกอบด้วยนางศรีมาลา นางสร้อยฟ้าผู้เป็นภรรยา พลายชุมพลน้องชาย และนางทองประศรีซึ่งมีสถานภาพเป็นย่าของพระไวยเป็นผู้เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนพระไวยตั้งแต่เล็กจนโต เนื่องจากพระไวยถูกขุนช้างซึ่งหลงคิดว่าเป็นบิดาพาไปฆ่า หากโหงพรายของขุนแผนช่วยไว้ได้ นางวันทองผู้เป็นมารดาจึงให้

พระไวยไปอยู่กับนางทองประศรีแทน พระไวยจึงเคารพภักคานางทองประศรีมาก นางจึงเป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามีมีอำนาจในการจัดระเบียบครอบครัวโดยสามารถดูว่ากล่าวคนในครอบครัวโดยไม่เกรงใครตั้งคำประพันธ์

เกรงอยู่แต่ท่านย่าระอาใจ
ราวกับเสือซ่อนเล็บเจ็บไม่รู้ลึก
ถ้าใครเถียงเอาใหญ่ดังไฟเสีย

ใครใครแกไม่ละทิ้งลูกเมีย
ถ้าได้ฮึกแล้วรุ่งก็รุ่งเสีย
เขานิ่งเสียแกก็โลดโผนตะกาย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 906)

เมื่อนางทองประศรีเห็นว่านางสร้อยฟ้าปฏิบัติตนไม่เหมาะสมกับสถานภาพภรรยา มักเจ้าแง่เจ้าองแสดงกิริยากระแทกกระทั้นหรือระรานผู้อื่นเวลาไม่พอใจ นางทองประศรีจึงบริภาษนางสร้อยฟ้าเพื่อควบคุมนางอยู่เนือง ๆ ดังตอนที่พระไวยให้ภรรยาทำขนมเบื้องเลี้ยงพลายชุมพล นางศรีมาลาทำขนมเบื้องได้สวยงาม ส่วนนางสร้อยฟ้าไม่สนทัด ทำขนมเบื้องเป็นแผ่นหนาเป็นที่ขบขันแก่คนในครอบครัว นางสร้อยฟ้าเสียหน้าจึงแสดงกิริยา “หกแป้งต่อยกระทะ ผละเข้าเรือน” ต่อหน้าทุกคนในครอบครัวและข้าไททั้งหลายซึ่งเป็นกิริยาที่นางสร้อยฟ้าไม่พึงกระทำ ทำให้นางทองประศรีบริภาษนางดังนี้

ทองประศรีร้องว่าอ้อห่าลาว
เทแป้งให้เปรอะเลอะทั้งเรือน

ทำฉาวเจียวอ้อหมาขี้เรือนเปื้อน
กระทะกระทอยต่อยเกลือลาวจัญไร

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 907)

ตกกลางคืนเมื่อนางสร้อยฟ้าว่านางศรีมาลาเนื่องจากคิดว่านางศรีมาลานินทาตนเรื่องขนมเบื้องให้พระไวยฟังเพื่อเอานางจกเกิดปะทะคารมกัน นางทองประศรีก็เป็นผู้ปราบเหตุการณ์ให้สงบลงโดยว่านางสร้อยฟ้าซึ่งเป็นต้นเหตุการณดังกล่าว

เหวยลาวเลยลาวไปแล้วเหวย
ชอกซอนรู้อันลั่นลั่นลั่น

แงงอนกระไรเลยเป็นหนักหนา
หยุกยาข้างไหนกูไม่เคย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

และ

.....
ก็เพราะมึงฉาวอ้อลาวโลน
อ้อเจ็ดร้อยหมาเปื้อมน้ำเหลือง

เหวยอ้อลาวปากคอมันหนักนัก
ร้องตะโกนก้องบ้านอ้อคานหัก
ทำฮึกฮักมีฉาวอ้อลาวดอน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า “ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นคนไทยยังถือว่าชาวล้านนาและชาวอีสานเป็นลาวมิใช่เป็นไทยด้วยกันอย่างที่ถือทุกวันนี้ ด้วยเหตุนี้วัฒนธรรมของภาคเหนือและภาคอีสานซึ่งใกล้เคียงกันเพราะถูกว่าเป็นลาวด้วยกันจึงแตกต่างกับวัฒนธรรมไทยอันเป็นวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”

(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. 2532 : 117) ดังนั้นการที่นางทองประศรีเรียกนางสร้อยฟ้าว่าลาวอยู่เสมอจึงแสดงการแบ่งแยกระดับวัฒนธรรมเนื่องจากนางสร้อยฟ้าเป็นคนเชียงใหม่จึงจัดว่าเป็นลาวมิใช่ไทยเช่นคนอยุธยา โดยนางทองประศรีจะมีน้ำเสียงดูถูกเหยียดหยามว่าเป็น “อีหล่าลาว” “ลาวจัญไร” “ลาวเลยลาว” และ “อีลาวดอน” ซึ่งแสดงค่านิยมการแบ่งระดับทางวัฒนธรรมด้วยว่าลาวมีสถานภาพต่ำต่อยกกว่าไทยจึงควรอยู่อย่างสงบเสถียรเจียมตัว นบনอบต่อไทย อย่าแสดงตัวเกินฐานะ “เลยลาว” เป็นการไม่เหมาะสม

นางศรีมาลาที่เป็นหลานสะใภ้อีกผู้หนึ่งที่ถูกนางทองประศรีบริภาษว่าปฏิบัติตัวไม่เหมาะสมกับสภานภาพภรรยา กล่าวคือปากกล้า โตเถียงสามี อีกทั้งยังข่มเหงนางสร้อยฟ้า ซึ่งเป็นภรรยาด้วยกัน สมควรถูกพระไวยลงโทษ แม้ว่าโดยแท้จริงแล้วนางศรีมาลาไม่ได้ประพฤติตัวเช่นที่นางทองประศรีกล่าวหา แต่เพราะถูกเสน่ห์ที่นางสร้อยฟ้ากระทำให้พระไวยและนางทองประศรีรักและเอ็นดูนาง เกลียดซึ่งนางศรีมาลา นางทองประศรีจึงเข้าใจนางศรีมาลาผิด ๆจนกล่าวคำบริภาษว่า

ทองประศรีร้องอึงมึงอย่ามา

แปรดแปร้นแสนถ้อยน้อยไปหรือ

ผัวว่ากลับเถียงเปรี้ยงเปรี้ยงดี

ปากกล้าไม่กลัวจนผัวตี

นำมัดมือโยงเสียนให้เป็นผี

ถีบทำร้ายย้อสร้อยฟ้า

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 936)

บทพิโรธวาทังของนางทองประศรีเป็นไปตามนิสัยนางที่ช่างดิช่างว่าและเพื่อควบคุมกิริยามารยาทของลูกสะใภ้ให้สงบเสถียรสมกับฐานะภรรยาที่ดี แต่ก็ไม่อาจควบคุมนางสร้อยฟ้าได้ กลับทำให้นางโกรธแค้นและใช้วิธีทำเสน่ห์ต่อได้จนทำให้เกิดความริ้วฉานในครอบครัว

4.2 การประทุษร้ายสามีและคนในครอบครัว

เมื่อนางสร้อยฟ้าถูกบริภาษและเสียนดีเรื่องกิริยามารยาท การปฏิบัติตัวที่ไม่เหมาะสมที่ไประรานนางศรีมาลา โตเถียงผู้อาวุโส แทนที่จะทำให้นางสำนึกผิด นางกลับคับแค้นใจว่านางตัวคนเดียวไม่อาจพึ่งพาใครได้ จึงไปหาเถรชาวดเพื่อทำเสน่ห์ให้พระไวยและนางทองประศรีรักนาง เกลียดซึ่งนางศรีมาลา แต่การทำเสน่ห์นั้นสังคมถือว่าเป็นการกระทำที่ชั่วร้ายเนื่องจากทำให้ผู้ถูกเสน่ห์เสียสำราศี หลงมกมายในตัวผู้ถูกเสน่ห์จนไม่มีสติ กระทำตามแต่อีกฝ่ายจะชักจูง นอกจากนี้การทำเสน่ห์อาจก่ออันตรายให้แก่ผู้ถูกเสน่ห์ที่ได้เพราะมีกฎหมายลงโทษผู้ทำเสน่ห์อย่างรุนแรง ดังในกฎหมายตราสามดวงลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 148 กล่าวว่า

...มาตรการหนึ่งผู้ใดจะให้ผู้อื่นพิศวงงงงวยในตนและประกอบกฤตยาคุณเป็นยาแฝดด้วย
สิ่งใด ๆ ให้ท่านกินก็ดี ใสให้ท่านด้วยประการใด ๆ ก็ดี พิจารณาเป็นสัจให้ท่าน 60 ที่
เอาขึ้นหาหยั่งประจาร์และทะเลวน แล้วฆ่ามันเสีย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3. 2517 :
302)

การที่นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์พระไวยจึงเป็นการประทุษร้ายสามี อีกทั้งยังประทุษร้าย
คนในครอบครัวอีกด้วย โดยใส่ความนางศรีมาลาว่ารังแกนางทำให้พระไวยลงโทษเขียนตี
นางศรีมาลาจนพลาญชุมพลทนต์ไม่ได้หนีออกจากบ้านไป และยังทำให้พระไวยทะเลาะกับขุนแผน
จนถึงขั้นตัดพ่อลูก จะฆ่าฟันกัน นอกจากนั้นนางสร้อยฟ้ายังให้คนลอบทำร้ายนางศรีมาลาเพื่อ
ปกปิดความผิด แต่โหงพราษของขุนแผนช่วยป้องกันไว้ เมื่อความจริงเปิดเผยว่านางสร้อยฟ้า
ทำเสน่ห์พระไวย นางทองประศรีซึ่งได้สติจากมนต์ยาบริภาษการกระทำของนางสร้อยฟ้าดังนี้

ทุดอีสร้อยฟ้าออกมา
ทำรูปทำรอยน้อยเมื่อไร
จนพ่อลูกจะไม่ได้ดูผี
มันทำศรีมาลาจนหน้าม่าน

อีลาวกาลี่ไม่เลี้ยงได้
ให้ออไวยหลงมอออกชมชาน
ออชุมพลก็หนีออกจากบ้าน
กูจะเสี้ยงบาลไม่วัมัน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 1024)

อย่างไรก็ตามนางสร้อยฟ้าไม่ยอมรับว่านางทำเสน่ห์พระไวยและกล่าวโทษพลาญชุมพล
กับนางศรีมาลาว่าลักลอบเป็นชู้กันแล้วใส่ความนาง พระพันวษาซึ่งเป็นผู้ตัดสินความจริงให้ใช้วิธี
ลุยไฟพิสูจน์ เมื่อผลปรากฏว่านางสร้อยฟ้าแพ้กความด้วยไม่อาจทนความร้อนได้ นางทองประศรี
ก็ตรงเข้าไปบริภาษและทำร้ายนางสร้อยฟ้าทันทีด้วยความแค้นดังคำประพันธ์

ทองประศรีความแค้นนางสร้อยฟ้า
ฉวยได้ดุ้นแสมแรมมาพลัน
ทุดอียาแฝดแปดยาข้าง
ร้อนหรือเอาพิมเสนแก้พิษไฟ

แกชบเหงือกเหลือกตาตำตัวสิ้น
กูจะต้อยหัวมันให้พอใจ
มานอนอำขาทางตรงอยู่ด้วย
ให้สาใจเจ้าเสน่ห์เล่ห์กลดี

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 1038)

ความสัมพันธ์ระหว่างยากับหลานสะไก้จึงเป็นไปในลักษณะยาเป็นผู้อาวุโสในครอบครัว
สามารถดูตำว่ากล่าวหลานสะไก้ได้โดยไม่ต้องเกรงใครหากเห็นว่าอีกฝ่ายมีพฤติกรรมที่ไม่น่าพึงพอใจ
เพียงเบนจากมาตรฐานสังคม

5. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างแม่ยายกับลูกเขย

มารดาถ้าหากรักใคร่ห่วงใยบุตรสาวมาก แม่บุตรสาวจะแต่งงานออกเรือนไปแล้วก็ยังคงที่จะเป็นห่วงไม่ได้จนบางครั้งก็สอดส่องความเป็นอยู่ของบุตรสาวกับบุตรเขยว่าอยู่ด้วยกันอย่างราบรื่นหรือไม่ ซึ่งถ้าหากบุตรเขยไม่พอใจที่แม่ยายเข้ามาข้องเกี่ยวกับปัญหาครอบครัวของตน ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งได้ตั้งปัจจัยนี้

การก้าวก่ายสถานภาพ

สาเหตุที่ทำให้พระไวยและนางบุษบาซึ่งมีความสัมพันธ์กันในฐานะลูกเขยกับแม่ยายทะเลาะกันนั้นเนื่องมาจากต่างฝ่ายต่างรู้สึกว่ามันถูกก้าวก่ายสถานภาพ โดยเริ่มแรกพระพิจิตร์นางบุษบา และขุนแผนได้มาตักเตือนพระไวยว่าลูกนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์จนหาเรื่องเสียย่นตีนางศรีมาลา แต่พระไวยไม่เชื่อฟัง นางบุษบาจึงต้องการพาตัวนางศรีมาลากลับไปเมืองพิจิตร์เพราะนางบุษบาเห็นว่าธิดากำลังท้อง หากทะเลาะเบาะแว้งกันอีกนางศรีมาลาอาจจะทนไม่ได้ ถึงแก่ชีวิตดังคำประพันธ์

บุษบาจึงว่ากับพระไวย
อัลล็กเอลือเหลือทนด้วยท้องไส้
จะตั้งเคียวเขี่ยกันรันตี

จะขอลาลูกไปเสียสักปี
เมื่อคลอดลูกแล้วจะให้มาอยู่ที่นี่
นำที่ศรีมาลาจะบรรลีย์

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 964)

คำพูดของนางบุษบาทำให้พระไวยไม่พอใจด้วยถือว่านางบุษบาหมกมุ่นเรื่องในครอบครัวของตน ซึ่งขณะนั้นพระไวยกำลังเจริญในหน้าที่การงานเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินย่อมมีความทรนงในความสามารถของตน การที่นางบุษบาจะพาตัวนางศรีมาลาไปจึงเหมือนนางไม่เชื่อใจในการปกครองภรรยาของพระไวย พระไวยรู้สึกว่ามันยาล้วงเกินสถานภาพของตน จึงกล่าวกระทบทกระแทกนางบุษบากลับไปดังนี้

ครานั้นหมื่นไวยเจ้าพลายงาม
กระทบทกระแทกแตกตันให้ทันใด
จัดแจงเงินทองของเจ้า
ไปอยู่เมืองพิจิตร์กับบิดา
จึงมาอยู่กับเราเหมือนเก่าก่อน
ไปเถิดแก้วตาแม่หน้ามน

ฟังความแค้นคั่งตั้งเพลิงไหม้
ข้าอยู่โยเล่าหม่อมศรีมาลา
เร็วเข้าชนลงไปตีินท่า
ต่อคลอดลูกออกมาสักห้าคน
หม่อมแม่ท่านจะสอนให้เป็นผล
ชนของลงบรรทุกเรือกัญญา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 964)

ฝ่ายนางบุษบาเมื่อถูกพระไวยว่าเช่นนี้ก็เกิดความเสียใจและแปรเป็นความโกรธว่านางมีสถานภาพเป็นแม่ยายของพระไวยและยังมีบุญคุณกับบิดามารดาของพระไวยมาก่อนควรที่พระไวยจะเคารพเชื่อฟังไม่ใช่มากกว่าตัวกายเช่นนี้ซึ่งในกฎหมายตราสามดวงมาตรา 58 ก็ได้แสดงบทลงโทษลูกเขยที่กระทำล่วงเกินพ่อตาแม่ยายไว้ดังนี้

มาตราหนึ่ง ชายไปเลี้ยงลูกสาวท่านให้ย่าเกรงพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่แลญาติแห่งหญิง ถ้าชายมีพยดกินเล่ามักด่าตีเมียตน พ่อตาแม่ยายห้ามปรามมิฟัง มั่นว่ากล่าวเกินเลยหยาบซ้ำแลให้เครื่องอันมีดีแก่พ่อตาแม่ยายก็ดี แลมันจุกละหุกตีเมียไปต้องพ่อตาแม่ยายก็ดี ให้มันแต่งข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนสะมาพ่อตาแม่ยายแล้วให้เรียกทานบนไว้...
(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. 2517 : 75)

นางบุษบาจึงกล่าวประชดประชันกระทบทกระทกกลับไปดังคำประพันธ์

บุษบาว่าหม่อมเจ้าจอมเขย
กระทบทกระทกแตกดันให้มารดา
ใช้เรานี้จะลงมาว่าขาน
อืเต่าเข้าใจเป็นโรมี
เจ้าเป็นพระนายแม่ยายจน
คิดมั่งแต่หลังก็เป็นไร
ถึงจะไม่คิดคุณอืเต่าบ้าง
หัวหงอกอร่ามตามกันมา
บ้านเมืองของกูก็อยู่
มึงแกล้งใช้ให้อ้ายทิดนั้นขึ้นไป
ถ้ากูรู้ว่าวิวาทกันกับผัว
ตั้งแต่วันนี้ไปกูไม่มา

ช่างแง่อนกระไรเลยเป็นหนักหนา
มิให้ไปก็ว่ากันโดยดี
หัวหาญฮึกฮักให้อึงมี
ล่ำเล็กกว่าข้านี้ก็เข้าใจ
ทิมตำรำประดนแตกดันให้
เว้นไว้แต่ไม่คลอดเจ้าออกมา
เหลียวดูข้าง ๆ นี้เถิดหนา
เพราะอืศรีมาลาจึงเจ็บใจ
ใครหาข่มเหงกูเช่นนี้ไม่
บอกว่าเป็นไซ้จึงลงมา
เคืองหัวแม่ตีนกูไม่ดูหน้า
ตามแต่ว่าสนาเถิดขาดกัน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 964 - 965)

ขณะเดียวกันพระไวยก็ไม่ยอมแพ้ออบตักกลับไปว่า

เออกูดูเอาเถิดเจ้าจอมแม่
ใครเล่าเขาไม่นับว่าแม่ยาย
ดีชั่วผัวเมียเขาตักกัน
หายโกรธก็จะดีด้วยกันไป
นี่กลับหาเป็นเช่นนั้นไม่

เชิงแซ่ไหนกระไรน่าใจหาย
จึงว่าเปรียบเทียบทายทุกอันไป
เขาหาฆ่าฟันกันเสียไม่
เป็นผู้ใหญ่ควรแต่จะปรองดอง
จะกระซอกลากไปเสียจากห้อง

แก้งมายุเด็กให้ใจคนอง	แล้วมาร้องแปรวันแปรวันแสนรำคาญ
นั่งอยู่ไยเล่าเจ้าศรีมาลา	ไม่ส่งเสียงเถียงว่าให้ฉานฉาน
หม่อมแม่ท่านอยู่เป็นกระทุ้การ	ไม่เหมือนน้ำใจท่านจึงโกรธา
ซ้ากล้วเจ้าแล้วแต่นี้ไป	ถึงล่วงเกินอย่างไรก็ไม่ว่า
จะเป็นเครื่องเคืองในใต้บาท	มารดาแค้นขัดจะตัดรอน
เมียกลัวผิวอยู่ไม่ดูแคลน	หม่อมแม่เถียงแทนอยู่ย่อนยอน
ลูกสาวนึ่งเฉยไม่เคยงอน	ท่านแม่มาสอนให้งอนงด
กระทบกระแทกแตกตันทุกอันว่า	ก็ใครใจโสดาจะได้อด
มันนำตอแบนดูให้รู้รส	หากอดด้วยว่าเห็นเป็นแม่ยาย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 965 - 966)

จากบทประพันธ์ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าแม้ความสัมพันธ์ของคนทั้งคู่จะอยู่ในสถานภาพแม่ยายกับลูกเขยซึ่งสังคมไทยมีค่านิยมว่าลูกเขยควรเคารพให้เกียรติดังมารดาของตน แต่ถ้าอีกฝ่ายรู้สึกว่าคุณก้าวก่ายล่วงเกินสถานภาพและไม่สามารถอดกลั้นได้ก็เกิดการกระทบกระทั่งขึ้นมา

6. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทะระหว่างผู้ปกครองกับข้าราชการบริพาร

ระบบการปกครองไทยสมัยโบราณจะเน้นความสำคัญของกษัตริย์เหนือสิ่งอื่นใดในสังคม โดยได้รับอิทธิพลจากความคิดของศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธตามที่ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523 : 11) กล่าวว่า

ตามความคิดของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของรัฐเท่านั้น แต่พระมหากษัตริย์เป็นทั้งรัฐและสังคม พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคมและเป็นจักรกลของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเปลี่ยนในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลงของสังคมซึ่งปรากฏทั้งทางด้านสภาวะธรรมชาติและทั้งบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ขึ้นอยู่กับการมีหรือไม่มีคุณธรรมของผู้ปกครองจนอาจกล่าวได้ว่า ผู้ปกครองมีความเป็นจักรวาลอยู่ในตัวเอง

ส่วนข้าราชการบริพารจะมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์ในด้านช่วยเหลือกษัตริย์ในการปกครองสังคมตามแต่ภารกิจที่ได้รับมอบหมาย และการที่กษัตริย์จะปกครองสังคมโดยราบรื่นหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการบริพารด้วย ดังนั้นหากข้าราชการบริพารปฏิบัติหน้าที่ไม่สมบูรณ์ก็จะทำให้กษัตริย์ชุ่นเคืองใจได้ตั้งปัจจัยนี้

การบงกพร่องต่อหน้าที่

ข้าราชการเป็นผู้ใต้การปกครองที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์ในด้านการบริหารบ้านเมือง หน้าที่ของข้าราชการประการหนึ่งคือปฏิบัติงานตามคำสั่งของกษัตริย์ หากปฏิบัติงานสำเร็จก็ถือว่าทำความดีความชอบอาจได้รับรางวัลเป็นการตอบแทนแล้วแต่ความสำคัญของภารกิจ แต่ถ้าไม่สามารถปฏิบัติงานตามคำสั่งได้ก็อาจทำให้กษัตริย์โกรธเคืองจนถูกลงโทษฐานบงกพร่องต่อหน้าที่ เสภาขุนช้างขุนแผนได้ปรากฏบทพิโรธว่าทั้งอันเกิดจากกษัตริย์โกรธเคืองขุนนางที่ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งได้ ดังตอนที่พระพันวษายกกองทัพไปจับขุนแผนมาพิจารณาโทษที่ลักพานางวันทองไปจากขุนช้าง ทว่ากองทัพดังกล่าวกลับไม่อาจจับขุนแผนเพียงคนเดียวได้ และยังพ่ายแพ้สูญเสียกำลังทหารไปจำนวนมากจากที่ยกทัพไปหาพันคนเหลือรอด กลับมาเพียงสี่ร้อยห้าสิบห้าคน ทำให้พระพันวษาโกรธมากบริภาษแม่ทัพดังนี้

เหวยอายนายทัพปลัดทัพ
 ช่างม้าอาวุธก็นับพัน
 แสนขลาดชาติชั่วตัวจัญไร
 เสียแรงเลี้ยงไว้ไม่ได้การ
 ชอบแต่เฝ้ายนส่งไปลงคุก
 หากว่ามีใช้หาไหนมา
 ไม่ทันเห็นรอยตีนพวกศัตรู
 อ้ายชาติหมากาลิเห็นชี้เสื่อ
 ดีแต่จะเยอหยิ่งนั่นสิ่งเดียว
 หวีผมหย่งหน้าอ้ายบ้ากาม
 ดีแต่ฉ้อไพร่พลเงินกิน
 ชอบแต่ตัดหัวให้สิ้นโคตร
 เลี้ยงมึงไว้โยชายหน้ากู

ไพร่พลกษัตริย์ไป
 มันคนเดียวเท่านั้นไม่สู้ได้
 ทุดอายใจผู้หญิงเที่ยววิ่งซุก
 หนักบานูซีเปล่าเปลืองข้าวสุก
 ยังมีหน้าวิ่งบุกมาบอกกู
 กับข้าศึกอื่นไกลให้ไปสู้
 เห็นแต่ผงคลีวู้ก็วิ่งเกรียว
 วิ่งแตกแตกเผื่อไม่แลเหลือียว
 ลอยลากหางเกี่ยวประตูดิน
 คีกลือสงครามไม่เอาสิ้น
 เล่นลั่นทะเลแหละแคะเลือดปู
 อ้ายคนโหดชั่วช้ำอย่าให้อยู่
 ดูก่อนกลาโหมมหาดไทย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

และตอนที่พระท้าวเป็นแม่ทัพยกกองทัพไปรับนางสร้อยทองพระราชธิดาของพระเจ้าล้านช้าง กองทัพพระท้าวถูกกองทัพเชียงใหม่โจมตีซึ่งนางสร้อยทองไปได้ พระท้าวถูกจับกุมไปคุมขังจนกระทั่งขุนแผนและพลายงามออกไปช่วยไว้ พระพันวษาได้บริภาษความผิดพระท้าวนี้ดังคำประพันธ์

เบือนพระพักตร์มาพบพระทัยน้ำ	กริ้วซ้ำดั่งจะฆ่าให้ตักษัย
มีพระสีหนาทประภาสไป	เหม่ออ้ายทัยน้ำมิ่งทำงาน
เสียดแรงกูรักใคร่ให้เป็นพระ	มิรู้จะซี้ชลาดชาติล้ำสาม
ให้กูหลงไว้ใจในสงคราม	จนอ้ายลาวเอาไปล่ามตั้งผูกสิง
ช่างไม่คิดสู่มั่นให้พรันท้อ	ทุกกระไรใจคอเป็นผู้หญิง
ช่างชาติชั่วสิ้นที่อ้อปรีจรัญ	ไปนั่งนึ่งให้มันจับได้อับอาย
ถ้ามิได้ช่วยอ้ายขุนแผนรบ	จะจำครบผูกเสียนเสียดสองหาว
อ้ายคนชั่วชาติชั่วชายหน้านาย	จงหมายถอดเป็นไพร่ใช้เฝ้าประตู

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 776)

สิ่งที่ทำให้ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ได้รับมอบหมายไม่สำเร็จคือฝีมือในการต่อสู้เทียบฝ่ายตรงข้ามไม่ได้จึงเป็นประเด็นที่ทำให้พระพันวษาดูถูกว่าซี้ชลาด ใจสตรี แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีค่านิยมว่าผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอไม่อาจช่วยตัวเองได้ จึงมีการเปรียบเทียบผู้ชายที่อ่อนแอว่าจิตใจดั่งผู้หญิง

7. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับสามัญชนกล่าวได้ว่า “การปกครองไทยแต่โบราณได้ให้อำนาจผู้ปกครองอย่างเด็ดขาดในด้าน การควบคุมชีวิต อิศรภาพ และทรัพย์สินของคนในสังคมดังที่สะท้อนจากคำว่า เจ้าชีวิต และ เจ้าแผ่นดิน เป็นต้น” (สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2523 : 11) กษัตริย์จึงมีอำนาจในการกำหนดระเบียบสังคม และถ้าคนในสังคมกระทำความผิดขัดต่อกฎเกณฑ์ของสังคมก็จะเป็นสาเหตุให้เกิดบทพิโรธวาทังดังนี้

การประพฤติผิดระเบียบของสังคม

เนื่องจากกษัตริย์คือ “เจ้าชีวิต” หรือ “เจ้าแผ่นดิน” พระองค์จึงเปรียบเสมือนกฎหมายแผ่นดินด้วย กล่าวคือ กษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินคดีความ โดยทั่วไปแล้วคดีความของประชาชนธรรมดาจะมีข้าราชการเป็นผู้พิพากษาคดีให้ แต่ในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวษามักเป็นผู้ตัดสินคดีเองเนื่องจากเป็นคดีสำคัญที่มีผลกระทบต่อระบบการปกครองของพระองค์ ดังตอนที่พระพันวษาชำระความเรื่องแย่งนางวันทอง เพราะขุนช้าง ขุนแผนและพระไวยต่างก็เป็นขุนนางของพระองค์ซึ่งมักจะก่อปัญหาให้พระองค์ตัดสินความอันเนื่องมาจากต้นเหตุคือนางวันทองทุกครั้ง พระองค์จึงเห็นว่า

มันเกิดเหตุครั้งนี้ก็เพราะหญิง	จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งยั้งอยู่
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ	ให้ลูกตอกกอดอยู่แต่กิ่งเดียว

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 864)

ดังนั้นพระองค์จึงให้นางวันทองตัดสินใจเลือกอยู่กับใครข้างใดข้างหนึ่งระหว่างขุนช้าง ขุนแผน หรือพระไวย แต่นางไม่อาจตัดสินใจได้จึงพูดเป็นกลาง ๆ ให้พระองค์ตัดสินใจแทน ทำให้พระพันวษาโกรธมาก บริภาษนางอย่างรุนแรงและตัดสินใจประหารนางวันทองด้วยเห็นว่า นางทำตัวดั่งหญิงแพศยา โลเล หลายใจ ดังคำประพันธ์

	ดูดูเป็นได้อวันทอง
จะวรักรข้างไหนไม่ว่าได้	น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ออกนั้นเข้านี้มีสารอง	ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก
จอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่	จะทอดมเท่าไรไม่รู้ลึก
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก	น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
อิฐผาหาหาบมาทุ้มถม	ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
อีแสนถ้อยจัญไรใจทมิฬ	ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอวม
รูปงามนามเพราะน้อยไปหรือ	ใจไม่เชื่อสมคักดีเท่าเส้นผม
แต่ใจสัตว์มันยังมีที่นิยม	สมาคมก็แต่ถึงฤดูมัน
มีงนี่ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอภัยเมือง	จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
ละโมบมากตณหาคาเป็นมัน	สักร้อยพันให้มึงไม่ถึงใจ
ว่าหญิงชั่วผู้ยั้งครวละคนเดียว	หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมึงไม่
หนักแผ่นดินกูจะอยู่โย	อายไวยมึงอย่านับว่ามารดา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 866)

การตัดสินใจคดีของพระพันวษาเป็นไปตามค่านิยมของสังคมสมัยนั้นที่รังเกียจเหยียดหยาม ผู้หญิงหลายใจ เมื่อพระองค์เห็นว่านางวันทองไม่อาจตัดสินใจเลือกใครให้เด็ดขาดได้ พระองค์จึง ประณามนางต่าง ๆ นานากระทั่งไม่ให้พระไวยนับนางเป็นมารดา แม้เวลาประหารนางวันทองก็ยัง ให้เอาใบตองรองเพื่อไม่ให้โลหิตติดแผ่นดินของพระองค์ อีกทั้งยังให้เอาใบตองรองเลือดไปให้ สุนัขกินซึ่งแสดงถึงการดูถูกเหยียดหยามอย่างรุนแรง ถึงแม้ว่าในความเป็นจริงการที่นางต้องเป็น หญิงสองสามีนั้น นางไม่มีโอกาสป้องกันตนเองเลย และเหตุที่นางไม่อาจตัดสินใจเลือกใครได้ เป็นเพราะเกรงว่า “แม้ันทุลผิตจะพิโรธไม่โปรดปราน” แต่สังคมก็ไม่ยอมรับนางแล้ว

นางสร้อยฟ้าก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่พระพันวษาแสดงบทพิโรธวาทังเนื่องจากนางทำเสน่ห์พระไวย แล้วปิดความผิดให้นางศรีมาลา การทำเสน่ห์เป็นความประพฤติที่สังคมไม่ยอมรับเลย จนกำหนด ให้เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายตราสามดวง ลักษณะเบ็ดเสร็จ มาตราที่ 148 มีโทษรุนแรงถึงขั้น ประหาร นอกจากนี้นางสร้อยฟ้ายังทำให้เกิดความรำคาญในครอบครัว อีกทั้งทำให้พระไวยกับ บิดาแตกแยกกัน ซึ่งทั้งพระไวยและขุนแผนก็เป็นขุนนางของพระพันวษา หากเป็นอะไรไปก็จะ ขาดทหารที่มีฝีมือในการป้องกันบ้านเมือง พระพันวษาจึงตัดสินนางสร้อยฟ้าว่าเป็นกบฏ อีกหนึ่งข้อหาซึ่งมีโทษรุนแรงถึงประหารเช่นกันดังคำประพันธ์

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา	กริ้วนางสร้อยฟ้าดังเพลิงไหม้
คราวนี้รู้เช่นได้เห็นใจ	อิจัยไรเจ้ากมลมารยา
ทำยาแฝดใส่ไอ้ไวยผัว	ให้มัวเมาหลงเสน่ห์เสน่ห์หา
จนเสื่อมเวทเสื่อมฤทธิ์วิทยา	จะเป็นบ้าแล้วยังไม่พอใจ
ยั่วยุให้ลูกพอก่อวิวาท	ดูบังอาจกำเรียบเติบโตใหญ่
จะให้ล้างผลาญกันให้บรรลัย	พอมันนั้นจะได้มาเล่นกู
แล้วคิดร้ายอำยชุมพลศรีมาลา	แกล้งใส่โคล้จะให้ทำอีกทั้งคู่
คิดอาจสารพัดเป็นศัตรู	ดูเป็นกบฏแท้แน่ใจ
ฮ้ำเฮี้ยเหวยพระยายมราช	จงเอาไปฟันฟาดให้ตัดกษัย
ผ่าอกด้วยขวานประจานไว้	อย่าให้คนผู้ดูเยี่ยงมัน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 1039)

ทั้งนางวันทองและสร้อยฟ้าล้วนมีพฤติกรรมที่ผิดระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม จึงถูกลงโทษ โดยถูกบริภาษและประหาร สำหรับนางสร้อยฟ้าแม้นางศรีมาลาจะขอพระราชทานอภัยโทษให้ก็ตาม แต่นางก็ถูกเนรเทศจากสังคม

กล่าวได้ว่าบทพิโรธวาทังของกษัตริย์ที่มีต่อผู้ใต้ปกครองมักจะควบคู่กับการลงโทษเสมอ

8. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างผู้มีอำนาจหน้าที่กับผู้กระทำผิด

การติดตามผู้กระทำผิดรายสำคัญในสมัยโบราณ กษัตริย์มักจะรับสั่งให้ขุนนางผู้ใหญ่ เป็นผู้รับผิดชอบ ดังนั้นผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่โดยกฎหมายจึงพยายามปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุด เพราะถ้าประมาท บกพร่องต่อหน้าที่ อาจจะถูกลงอาญาเสียเอง กวีผู้แต่งเสภาขุนช้างขุนแผนจึงสะท้อน พฤติกรรมตัวละครเอกอย่างขุนแผนซึ่งมีความผิดติดตัวให้มีท่าทีขัดขืนผู้มีอำนาจหน้าที่จนเป็นเหตุ ให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างผู้มีอำนาจหน้าที่กับผู้กระทำผิดขึ้นซึ่งจะชี้ประเด็นให้ชัดดังนี้

การขัดขืน

ในเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน ขุนเพชรและขุนรามเป็นข้าราชการที่พระพันวษามอบหมาย หน้าที่ให้ประจำตำแหน่งกองทัพปักชัยปักขวาตามจมีนไวยจมีนศรีซึ่งเป็นแม่ทัพไปจับขุนแผน เนื่องจากขุนช้างฟ้องว่าลักพาภรรยาของตนไปและช่องสุ่มไพร่พลทำตัวเป็นกบฏ เมื่อกองทัพ ประจันหน้ากับขุนแผน จมีนไวยจมีนศรีได้ขอให้ขุนแผนกับนางวันทองกลับไปเข้าเฝ้าพระพันวษา เพื่อไต่สวนคดี แต่ขุนแผนไม่ยอมไปอ้างว่ากลัวพระราชอาญา ขอให้แม่ทัพไปกราบทูลความจริง ให้พระพันวษาคลายความโกรธก่อนทำให้จมีนไวยจมีนศรีโกรธสั่งไพร่พลเข้าจับกุม แต่ขุนแผน ใช้เวทมนต์ทำให้ไพร่พลไม่อาจขยับเขยื้อนตัวได้ ฝ่ายขุนเพชรขุนรามเห็นขุนแผนขัดขืนก็คิดว่า เป็นกบฏแน่นอนจึงพูดจาล้วงเกินลำเลิกถึงบิดามารดาขุนแผนดั่งคำประพันธ์

..... โอหังดังกูไม่รู้แกว สาหัสซัดขึ้นพระโองการ เชื่อว่าตัวดีมีฤทธิ์ครัน ใครเลยเหยยเขาจะไหวมึง กูรู้จักพ่อแม่แต่โรมา แม่มีง้อเฒ่าทองประศรี พระทรงภพฆ่าฟันให้บรรลัย รีบสิ้นทั้งโคตรญาติกา ซอกซอนออกจากพระนคร มึงอยู่กับอี่เฒ่าเขาชนไก่ ไปรบเชียงทองมาว่าตัวดี ได้ตีมีทันจะถึงปี ทำซูแม่รักลักเข้าไพร เจ้านายรักใคร่ไม่รักตอบ อย่าหมายเลยว่าจะปลอดรอดชีวิต	ชี้หน้าว่าเหวยอ้ายพลายแก้ว เชื้อแถวของมึงแต่เพียงนั้น เอิบเอื่อมจะผ่านไอศวรรย์ จึงจะได้ขอบขัณฑเสมา เขารู้ถึงว่าไม่สมวาสนา พ่อมึงชื่อว่าอ้ายขุนไกร ปีนันไปล้อมกระบือใหญ่ ตัดหัวเสียบไว้ที่กลางดอน ตัวมึงแม่พาไปเร้นซ่อน ย่อนไปอยู่บ้านกาญจนบุรี บวชอยู่วัดส้มใหญ่ไอ้ซี้หนี ได้เป็นที่ขุนแผนแวนไว หลบหนีมาคิดขบถได้ คบมึงไม่ได้ไว้เป็นมิตร ทำชอบกลับระย้ามาทำผิด ไส้ข้างวางขีดกระชั้นมา (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 448)

นอกจากการซัดขึ้นแล้ว ความกลัวก็เป็นอารมณ์หนึ่งที่ผลักดันให้ขุนเพชรขุนราม ก้าวร้าวขุนแผนถึงขนาดล่วงเกินถึงบิดามารดาเนื่องจากภรรยาของขุนเพชรขุนรามได้ฝันร้าย เป็นลางบอกเหตุไม่ดีก่อนที่จะทั้งสองจะเดินทางโดยภรรยาขุนเพชรฝันว่า “ถูกฟันตัวขาดเป็น สองท่อน ผ่าอกขว้างหัวใจไปดงดอน” ส่วนภรรยาขุนรามฝันว่า “ฟันหักเป็นสามซี่” ครั้นวันเดินทาง ภรรยาขุนเพชรก็เห็นสามีไม่มีหัว ส่วนขุนรามพอเดินลงจากบ้าน บันไดก็หักตามลงมาทำให้ทั้งคู่ ตระหนักว่า “คงจะยับลงในป่าพนาศรี” และ “ครั้งนี้ชีวิตจะสูญสิ้น” ดังนั้นพอขุนแผนใช้มนต์ ทำให้พลทหารไม่อาจขยับเขยื้อนตัวได้ ก็เกิดความกลัวว่าไม่อาจสู้ขุนแผนได้แล้วเปลี่ยนเป็น ความโกรธดังที่ กนกรัตน์ สุชะตุงคะ (2536 : 24) กล่าวถึงสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดอารมณ์โกรธ ที่พบบ่อยคือ “ความเสียใจหรือความกลัวแล้วเปลี่ยนไปเป็นความโกรธ” เมื่อขุนเพชรขุนรามรู้ลึกลับ ว่าไม่อาจเทียบขุนแผนได้ ก็ใช้วาจาลำเลิกถึงภูมิหลังขุนแผนเพื่อกดดันให้ขุนแผนต่ำลงจะได้ลด ความทะนงตน อีกประการหนึ่งคือต้องการให้ขุนแผนตระหนักถึงอำนาจของกษัตริย์ ขุนแผน จะได้สำนึกผิดยอมจำนนแก่ตน แต่เนื่องจากขุนแผนเป็นผู้ที่มีอารมณ์วู่วาม จุนเจียวง่าย และมีปมด้อยที่บิดาถูกประหาร มารดาต้องพาดหน้าหัวซุกหัวซุน ขุนแผนจึงเข้าใจว่าขุนเพชรขุนราม ล่วงเกินบุพการีของตนซึ่งคนไทยถือว่าบิดามารดาเป็นที่เคารพรัก ไม่อาจล่วงเกินกันได้ ขุนแผน จึงบรรลู่โทษฆ่าขุนเพชรขุนรามและตีกองทัพแตกกระเจิง

9. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

เป็นเรื่องธรรมดา เมื่อชายเกิดความพึงพอใจในตัวหญิงก็มักใช้วิธีเกี้ยวพาราสี แต่การรับรักของฝ่ายหญิง รูปร่างหน้าตาของผู้เกี่ยวก็มีส่วนด้วยเช่นกัน นอกจากนี้หากผู้เกี่ยวมีรูปร่างหน้าตาที่ริ้วขี้เหร่มากก็มีส่วนทำให้ฝ่ายหญิงไม่ชอบใจจนบริภาษได้ดังที่กวีแสดงไว้ในเรื่อง ขุนช้างขุนแผนโดยให้ผู้ถูกเกี่ยวบริภาษผู้เกี่ยวอย่างรุนแรงเนื่องจากปัจจัยดังนี้

ความรังเกียจรูปลักษณ์

ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีบทพิโรธวาทที่ผู้ถูกเกี่ยวคือนางวันทองแสดงต่อผู้เกี่ยวคือขุนช้าง เพราะนางวันทองรังเกียจขุนช้างที่มีรูปร่างหน้าตาที่ริ้วขี้เหร่แล้วยังไม่เจียมตัวมาเกี้ยวพาราสี นางวันทองแสดงความรังเกียจรูปลักษณ์ของขุนช้างมาตั้งแต่นางยังเยาว์ดังที่ผู้ประพันธ์บรรยายว่า

นางพิมว่าไปอายนอกคอก

รูปชั่วหัวถลอกกุหาเล่นไม่

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 11)

นางพิมตำให้อ้ายตายโหง
อายหัวล้านชี้ถึงมันจิ้งไร

พวกอ้ายโล่งโต้งกุไม่เล่นได้
แล้วพาฝูงข้าไทไปเรือนพลัน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 12)

ครั้นพอเติบโตเป็นหนุ่มสาว นางวันทองรู้ว่าขุนช้างหลงรักตน จึงแสดงอาการรังเกียจขุนช้างอย่างออกนอกหน้า ดังตอนที่ขุนช้างไปหานางวันทองถึงบ้านอีกทั้งเจรจาขอนางจากมารดา นางวันทองโกรธขุนช้างมากจึงใช้ถ้อยคำรุนแรงบริภาษขุนช้างว่า

อ้ายเจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมบาง

ลอยชายลากหางเที่ยวเกี้ยวพาราสี

ชิชะแบ่งจันทน์น้ำมันทา

หย่งหน้าสองแควเป็นทางเปี้ย

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด

มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเปี้ย

หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย

อ้ายมะม่วงหมาเสียไม่เจียมใจ

เหมือนแมลงปออดอิทธิว่าฤทธิสุด

จะแข่งครุฑข้ามอ่าวทะเลใหญ่

ก้อนเส้าหรือจะเท่าเมรุไกร

หิ้งห้อยไพรจะแข่งแสงสุริยง

ชาติชั่วตัวตั้งนกดะกรุม

จะเอื้อมอ้มอิงอกวิคหงส์

เขาลิปองเล่นมุกลิ้นทง

ตัวพะวงตมกลับทะนงใจ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 125)

บทพิโรธวาทของนางวันทองแสดงถึงการดูถูกเหยียดหยามอีกฝ่ายอย่างไม่ไว้หน้าว่าขุนช้างไม่คู่ควรกับนางด้วยมีรูปอัปลักษณ์แม้ว่าขุนช้างจะเป็นคนร่ำรวยก็ตาม

พระอภัยมณี

เรื่องย่อ

ท้าวสุทัศน์กับนางปทุมเกสรแห่งเมืองรัตนามีโอรส 2 องค์ คือ พระอภัยมณี และศรีสุวรรณ ท้าวสุทัศน์ต้องการให้โอรสทั้งสองศึกษาวิชาตามธรรมเนียมกษัตริย์ทั้งหลาย พระอภัยมณี และ ศรีสุวรรณจึงออกเดินทางเสาะหาอาจารย์ที่มีวิชาดีจนพบทิศาปาโมกข์แห่งบ้านจันทคาม พระอภัยมณี เลือกเรียนวิชาเป่าปี่ ส่วนศรีสุวรรณเลือกเรียนวิชากระบี่กระบอง แต่เมื่อกลับเมือง ท้าวสุทัศน์ กลับโกรธว่าโอรสทั้งสองเรียนวิชาชั้นต่ำไม่เหมาะสมกับกษัตริย์แล้วขับไล่ออกจากเมือง

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเดินทางรอนแรมมาพบพราหมณ์ 3 คนซึ่งเป็นผู้ที่มีวิชาดี คือ โมรา สาณน และวิเชียร พราหมณ์โมราสามารถใช้หญ้าฟางผูกเป็นสำเภายนต์เล่นลอยไปในทะเลได้ พราหมณ์สาณนอ่านมนตร์เรียกลมเรียกฝนได้ และพราหมณ์วิเชียรมีฝีมือในการยิงธนูครั้งละ 7 ดอก พระอภัยมณีแสดงความสามารถในการเป่าปี่ให้พราหมณ์ทั้งสามฟังจนพราหมณ์และศรีสุวรรณ ต่างหลับไหล ขณะนั้นนางผีเสื้อสมุทรซึ่งมาจับสัตว์กินเป็นอาหารได้ยินเสียงปี่จึงติดตามเสียง จนได้พบกับพระอภัยมณี นางผีเสื้อสมุทรเกิดความรักจึงอุ้มพระองค์ไปไว้ในถ้ำใต้ทะเลของนาง พระอภัยมณีจำใจครองคู่อยู่กับนางผีเสื้อสมุทรจนมีโอรสชื่อ ลินสมุท ส่วนศรีสุวรรณและพราหมณ์ ทั้งสามตื่นขึ้นมาไม่พบพระอภัยมณี จึงผูกสำเภายนต์ติดตามหาไปจนถึงเมืองรมจักรของท้าวทศวงศ์ ศรีสุวรรณได้อาสารบกับกองทัพของท้าวอุเทนซึ่งเป็นศัตรูของท้าวทศวงศ์จนมีชัยชนะ ท้าวทศวงศ์ จึงยกธิดาคือ นางเกษรา ให้อภิเษกกับศรีสุวรรณ

ฝ่ายพระอภัยมณีอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรกระทั่งลินสมุทเจริญวัย แต่พระองค์ก็คิดหนีนาง ตลอดเวลา พระอภัยมณีได้ช่วยชีวิตเงือกที่ถูกลินสมุทจับไว้ประกอบกับนางผีเสื้อสมุทรฝันร้าย พระองค์จึงลงใต้น้ำไปจำศีลภาวนาเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์แล้วขอให้เงือกพาพระองค์และ โอรสหนี นางผีเสื้อสมุทรกลับมาไม่พบพระอภัยมณีและลินสมุทจึงติดตามหา เงือกให้ลูกสาวคือ สุวรรณมัจฉาหรือนางเงือกพาพระอภัยมณีขึ้นหลังว่ายน้ำไปหาพระโยคีที่เกาะแก้วพิสดาร นางผีเสื้อสมุทรฆ่าเงือกตาย แต่ก็ไม่อาจเข้าไปใกล้เกาะแก้วพิสดารได้เพราะกลัวเวทมนต์ของ พระโยคี พระอภัยมณีอยู่บนเกาะแก้วพิสดารและได้นางเงือกเป็นชายา ต่อมาพระองค์รู้สึกอนาถใจ ที่ต้องพลัดพรากจากประยูรญาติจึงบวชพร้อมกับลินสมุทเพื่อสร้างกุศล

ท้าวลิลราชและนางมณฑาแห่งเมืองผลึกมีธิดาชื่อ สุวรรณมาลี ซึ่งเป็นคู่หมั้นของอุศเรน โอรสเจ้าเมืองลังกา วันหนึ่งนางสุวรรณมาลีฝันว่าไปเที่ยวทางทะเลแล้วได้แก้วที่เกาะแห่งหนึ่ง โหรทำนายว่าจะมีเคราะห์ แต่จะได้คู่ครองที่เหมาะสม ท้าวลิลราชจึงพาธิดาท่องทะเล ระหว่างทาง เรือถูกคลื่นซัดพัดไปยังเกาะแก้วพิสดาร พระอภัยมณีและลินสมุทจึงขอโดยสารเรือไปด้วย พระอภัยมณีฟังใจนางสุวรรณมาลีจึงเกี่ยวนางและให้ลินสมุทเป็นสื่อจนเกิดเป็นความรัก

กล่าวถึงนางผีเสื้อสมุทรที่เฝ้าวนเวียนติดตามพระอภัยมณี เมื่อนางรู้ว่าพระอภัยมณีเดินทางออกนอกเขตเวทมนต์ของพระโยคี ก็บันดาลให้เกิดพายุทำให้เรืออัปปาง ท้าวสิลราชเสียชีวิต พระอภัยมณีพลัดไปติดเกาะแห่งหนึ่ง ส่วนสินสมุทรและนางสุวรรณมาลีพลัดไปติดเกาะอีกแห่งหนึ่ง นางผีเสื้อสมุทรติดตามพระอภัยมณีอย่างไม่เลิกรา แต่ก็ไม่อาจเข้าใกล้พระองค์ได้ เนื่องจากพระอภัยมณีมีมนต์วิเศษซึ่งพระโยคีให้ไว้ พระอภัยมณีหมดหนทางยับยั้งการรังควานของนางผีเสื้อสมุทรจึงเป่าปี่ทำให้นางผีเสื้อสมุทรขาดใจตายกลายเป็นหินอยู่ ณ ที่นั้น ฝ่ายอุศเรนรู้ข่าวว่านางสุวรรณมาลีหายไป ก็นำเรือออกค้นหาจนไปพบพระอภัยมณีจึงรับโดยสารเรือไปด้วย

นางสุวรรณมาลีกับสินสมุทรได้ขอโดยสารไปกับเรือของโจรสuhrัง สินสมุทรโกรธที่นางถูกโจรสuhrังเกี่ยวพาราสีจึงฆ่านายโจรสuhrังเสียชีวิตแล้วยึดครองเรือตามหาพระอภัยมณีจนถึงเมืองรมจักรสินสมุทรเข้าไปรบกับศรีสุวรรณ ต่อเมื่อสินสมุทรจับศรีสุวรรณได้ทำให้รู้ว่าเป็นอาภัพหลาน จึงชวนกันออกติดตามพระอภัยมณีจนพบ สินสมุทรกับและนับถือนางสุวรรณมาลีเหมือนมารดา จึงปฏิเสธการคืนนางสุวรรณมาลีให้กับอุศเรน ทำให้เกิดการสู้รบกันขึ้นแม้ว่าพระอภัยมณีจะห้ามสินสมุทรโดยอ้างถึงพระคุณของอุศเรน อุศเรนพ่ายแพ้สินสมุทรจึงหนีกลับลังกา

เมื่อพระอภัยมณีเดินทางถึงเมืองผลึก นางมณฑาก็กยกเมืองให้พระองค์ปกครอง ส่วนนางสุวรรณมาลีออกบวชเพราะน้อยใจที่พระอภัยมณีคืนนางให้กับอุศเรน ไม่ยอมสึกจนนางวาลีซึ่งขอเป็นสนมเอกของพระอภัยมณีออกอุบายให้พระอภัยมณีเตรียมพิธีอภิเษก ทำให้นางสุวรรณมาลีจำใจสึกมาเข้าพิธีอภิเษกตามกำหนดด้วยเกรงว่าพระอภัยมณีจะอภิเษกกับหญิงอื่น

นางเงือกตั้งครรภ์และคลอดบุตรเป็นชายชื่อว่า สุดสาคร สุดสาครร่ำเรียนวิชากับพระโยคี มีไม้เท้าวิเศษเป็นอาวุธ มีม้านิลมังกรเป็นพาหนะ ครั้นสุดสาครเจริญวัยขึ้นก็ลาพระโยคีและมารดาเพื่อติดตามหาพระอภัยมณีโดยต้องเผชิญกับภัยอันตรายต่าง ๆ จนถึงเมืองการะเวกของท้าวสุริโยทัย ท้าวสุริโยทัยเห็นสุดสาครเกิดความรักใคร่เอ็นดูจึงรับสุดสาครเป็นโอรสบุญธรรมเสมอกับธิดาและโอรสของพระองค์คือเสวคนธ์และหัสไชย

ฝ่ายอุศเรนเจ็บใจสินสมุทรจึงยกกองทัพมาพร้อมกับเจ้าลังกาเพื่อเข้าตีเมืองผลึกแต่เป็นฝ่ายปราชัย อุศเรนถูกจับได้ ส่วนเจ้าลังกาถูกเกาทัณฑ์บาดเจ็บหลบหนีไปแล้วเสียชีวิตในภายหลังนางวาลีแนะนำไม่ให้พระอภัยมณีปล่อยอุศเรนให้มีโอกาสคิดร้ายพระองค์อีก แต่พระอภัยมณีไม่ต้องการทำร้ายอุศเรนเพราะระลึกถึงบุญคุณของอุศเรน นางวาลีจึงพูดเยาะเย้ยจนอุศเรนเจ็บใจกระอักโลหิตถึงแก่ความตายกลายเป็นปีศาจมาเข้าสิงนางวาลีตายตกตามกัน

เมืองลังกาว่างเจ้านคร นางละเวงวันหาซึ่งเป็นธิดาของเจ้าลังกาจึงปกครองเมืองสืบต่อจากบิดา นางเคียดแค้นที่พระอภัยมณีทำให้บิดาและเซษฐาของนางวายชีวิตจึงคิดแก้แค้นอยู่เสมอบาทหลวงซึ่งเป็นอาจารย์ของนางจึงแนะนำให้หาช่างมาวาดรูปของนางส่งไปยังเจ้าเมืองต่าง ๆ เพื่อชักชวนให้ยกทัพมาช่วยตีเมืองผลึก โดยมีเงื่อนไขคือนางจะมอบตราหาซึ่งเป็นของวิเศษคู่บ้านคู่เมืองให้และเข้าพิธีอภิเษกเป็นมเหสีกับกษัตริย์ที่รบชนะ บาทหลวงยังแนะนำให้นางทำเสน่ห์ยาแฝดเพื่อให้ผู้ชายหลงใหล โดยใช้แก้วตามนุษย์เป็นส่วนประกอบสำคัญ ต่อจากนั้นก็ให้หาสาวงามจำนวนมากมาฝึกเพลงอาวุธและกลมารยาสตรี สำหรับตัวนางเองก็ต้องฝึกฝนเรื่องเหล่านี้จนเชี่ยวชาญด้วย

เช่นกัน เมื่อแผนการเตรียมพร้อมเป็นที่เรียบร้อยจึงแต่งทูตสู่เมืองต่าง ๆ เมืองแรกที่ทูตไปถึงคือเมืองทมิฬของเจ้าละมาน เจ้าละมานได้เห็นรูปร่างละเวงวันพาก็หลงรัก จึงยกทัพมาล้อมเมืองผลึก แต่พระอภัยมณีใช้วิชาเป่าปีศาจกดทัพจับเจ้าละมานและไพร่พลได้ พวกทหารค้นพบรูปร่างละเวงวันพามาจากเจ้าละมานจึงนำไปถวายพระอภัยมณี ยังผลให้พระอภัยมณี ตกในอำนาจเสน่ห์หลงใหล นางละเวงวันพาทันทีที่เห็นรูป พระอภัยมณีสงสารเจ้าละมานและไพร่พลจึงให้นำไปปล่อยเกาะ เจ้าละมานไม่เห็นรูปร่างละเวงวันพาก็เสียใจมากจนตายกลายเป็นปีศาจมาสิงที่รูปร่างละเวงวันพายังทำให้พระอภัยมณีหลงใหลรูปกระดาชถึงกับขาดสติ

กล่าวถึงสุดสาครคิดถึงบิดาก็อำลาเจ้าเมืองกระเวกออกตามหาพร้อมด้วยสาวคนธและหส์ไชย เมื่อมาถึงเมืองผลึกก็พบว่านางสุวรรณมาลีกำลังลำบากเพราะต้องทำสงครามกับข้าศึกถึงแก่ทัพพระอภัยมณีคลุ้มคลั่ง ส่วนสินสมุทรและศรีสุวรรณก็ไปเยี่ยมท้าวสุทัศน์ที่เมืองรัตนา สุดสาครจึงช่วยรบป้องกันเมืองผลึก ขณะเดียวกันนางสุวรรณมาลีก็แจ้งข่าวสงครามไปยังเมืองรัตนา ศรีสุวรรณสินสมุทร และพราหมณ์ทั้งสามจึงรีบกลับเมืองผลึก เมื่อสินสมุทรเห็นอำมาตย์ครุฑและจุฑามณีของสุดสาครก็รู้แน่ว่าเป็นโอรสอีกองค์หนึ่งของพระอภัยมณี จึงพาเข้าเมือง สุดสาครใช้ไม้เท้าวิเศษทำลายอำนาจปีศาจได้ พระอภัยมณีหายเป็นปกติจึงยกทัพรบชนะทัพอาสาทั้งเก้าที่มาล้อมเมืองผลึก

พระอภัยมณีเห็นว่าศึกเก้าทัพมีต้นเหตุมาจากเมืองลังกาจึงตัดสินใจยกทัพไปทำสงคราม นางละเวงวันพาคิดอุบายค้ายกลทำให้กองทัพพระอภัยมณีเสียทีติดค้ายกล พระอภัยมณีจึงเป่าปีศาจทำให้ผู้คนทั้งหมดหลับไปเว้นแต่นางละเวงวันพามีตราราคูคุ้มกัน ทั้งสองได้ต่อสู้กัน แต่เมื่อพระอภัยมณีได้เห็นหน้านางละเวงวันพาก็กลืนใจรักจึงพูดจาผูกไมตรีทำให้นางเคลิบเคลิ้ม แต่เมื่อนางได้สติก็ชักม้าหนีกลับเมืองลังกา ระหว่างทางนางได้ดินถันซึ่งเป็นยาบำรุงขนานเอก ได้พบบาทหลวงปีโปแห่งหมู่บ้านลิกคารนำ และได้นางยุพาผกาและนางสุลาลีวันสองพี่น้องซึ่งเป็นศิษย์ของบาทหลวงมาเป็นธิดาบุญธรรมคอยให้คำปรึกษา อีกทั้งยังได้ย่องติดตามเป็นทหารคู่มือ

ข้างฝ่ายพระสังฆราชให้นางละเวงวันพาลวงพระอภัยมณีให้หลงรักแล้วจึงประหาร แต่บาทหลวงปีโปมีสารแจ้งว่าพระอภัยมณีกับนางละเวงวันพาคือคู่ครองกัน นางจึงให้พระอภัยมณีครองเมืองลังกา ศรีสุวรรณกับสินสมุทรต้องการช่วยพระอภัยมณีแต่ก็ถูกเสน่ห์นางรำภาสำหรับธิดาเจ้าเมืองหน้าด่านและนางยุพาผกา ส่วนสุดสาครก็ถูกเสน่ห์นางสุลาลีวัน นางสุวรรณมาลีจึงยกทัพไปรบด้วยตนเอง เมื่อถึงหน้าป้อมนางละเวงวันพาก็พาพระอภัยมณีมาเหยยหยันทำให้นางสุวรรณมาลีเสียใจจนสลบต้องเลิกทัพกลับค่าย ครั้นฟื้นขึ้นนางสุวรรณมาลีจึงส่งข่าวให้นางสาวคนธและหส์ไชย ท้าวทศวงศ์และนางเกษรามาช่วยส่งผลให้เกิดสงครามใหญ่จนพระโยคีต้องมาเทศน์โปรดทัพอันทั้งสองฝ่ายให้มีไมตรีต่อกัน นางละเวงวันพาก็จัดเลี้ยงฉลองแล้วพาทุกคนไปชมโคตรเพชร นางสุวรรณมาลียกโคตรเพชรให้นางสาวคนธตามที่นางขอทำให้พระสังฆราชไม่พอใจ ภายหลังพระอภัยมณีก็เดินทางกลับเมืองขณะที่ฝ่ายนางละเวงวันพากำลังตั้งครุฑ์ สินสมุทรอภิเษกกับนางอรุณรัศมี สุดสาครอภิเษกกับนางสาวคนธ หส์ไชยอภิเษกกับนางสร้อยสุวรรณและนางจันทร์สุดาธิดาฝาแฝดของนางสุวรรณมาลี

นางละเวงวันพาคลอดโอรสชื่อมังคลา นางรำภาสำหรับมีโอรสชื่อวายุพัฒน์ นางสุลาสิวัน มีโอรสชื่อหส์กัน นางละเวงวันพามอบราชสมบัติให้มังคลา มีวลายดา วายุพัฒน์ และหส์กันช่วย ปกครองบ้านเมือง พระสังฆราชยุ่งให้มังคลาทวงโคตรเพชรคืน มังคลาจึงให้วายุพัฒน์และหส์กัน ยกทัพไปตีเมืองการะเวกเนื่องจากในขณะนั้นสุดสาครยังกลับมาไม่ถึง หส์ไชยอยู่เมืองผลึก ส่วน พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ และสินสมุทรไปร่วมพิธีถวายพระเพลิงพระศพท้าวสุทัศน์ที่เมืองรัตนา นางสุวรรณมาลีรีบแจ้งข่าวให้ทุกคนทราบแล้วส่งทูตไปบอกนางละเวงวันพา แต่นางละเวงวันพา ไม่ทราบความเพราะมังคลาจับทูตไว้ มังคลาให้วายุพัฒน์และหส์กันขออนมาตีเมืองผลึกจับ นางสุวรรณมาลีและธิดาฝาแฝดซึ่งไว้ที่ค่ายดงตาล ให้วลายดา ยกทัพไปเมืองรมจักรจับท้าวทศวงศ์ และมเหสีไปขังไว้ด้วย

หลังจากสุดสาครและนางเสาวคนธ์ทราบเรื่องจึงยกทัพเมืองวาหุโลมมา ส่วนหส์ไชย ก็ยกทัพเมืองการะเวกมายังเมืองลังกา ทั้งสองคนเข้ายึดเมืองหน้าด่านได้ทำให้มังคลาล่าถอย ไปอยู่ที่ค่ายดงตาล ฝ่ายพวงนางละเวงวันพาทราบเรื่องก็รีบมาช่วยนางสุวรรณมาลีและคนอื่น ๆ ออกจากที่คุมขังกลับไปเมืองลังกา พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ และสินสมุทรยกทัพมาช่วยแล้วขอให้ นางละเวงวันพายกทัพมาสนับสนุน ฝ่ายของมังคลาอวดดีถือดีไม่ยอมรับผิดจึงเกิดเป็นสงคราม ระหว่างฝ่ายบิดามารดากับบุตร ไพรพลล้มตายมากมาย ที่สุดพระอภัยมณีจึงเป่าปี่ห้ามทัพ กองทัพฝ่ายมังคลาแพ้ราบคาบ แต่มังคลา วลายดา วายุพัฒน์ หส์กัน และพระสังฆราชหนีไปได้

เมื่อการรบยุติ พระอภัยมณีรู้สึกเบื่อหน่ายทางโลกออกบวชเป็นฤาษี นางสุวรรณมาลีและ นางละเวงวันพาจึงบวชเป็นชีตามไปอยู่ที่เขาไกรศูทรแล้วให้สินสมุทรครองเมืองผลึก สุดสาคร ครองเมืองลังกาสืบไป

เรื่องพระอภัยมณีได้ปรากฏความขัดแย้งระหว่างตัวละครจนก่อเป็นบทพิโรธวาทัง หลายตอนดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

ลักษณะสังคมไทยในสมัยก่อน สมาชิกภายในครอบครัวจะมีความผูกพันกันอย่างอบอุ่น และแนบแน่นโดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ แม่ กับลูก พ่อแม่จะทะนุบำรุงช่วยเหลือลูก อย่างสุดความสามารถ ลูกก็เคารพเชื่อฟังพ่อแม่ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมอันดีงาม แต่ถ้าเมื่อไรลูก ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ พ่อแม่ก็ย่อมเกิดคับข้องใจซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดบทพิโรธวาทัง ดังประเด็น จากเรื่องพระอภัยมณีที่จะกล่าวต่อไปนี้

การไม่เคารพเชื่อฟัง

ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธว่าพระหว่างบุพการีกับบุตรในเรื่องพระอภัยมณีมีเพียงปัจจัยเดียวคือการไม่เชื่อฟัง ดังตอนท้าวสุทัศน์โกรธพระอภัยมณีและศรีสุวรรณที่ไม่เชื่อฟังพระองค์ในเรื่องการศึกษาวิชาสำหรับกษัตริย์ ท้าวสุทัศน์ตรัสว่า

พ่อจะแจ้งเจ้าจงจำคำโบราณ	อันชายชาญเชือกษัตริย์ชัตติยา
ย่อมพากเพียรเรียนไสยศาสตร์เวทย์	สิ่งวิเศษสืบเสาะแสวงหา
ได้ป้องกันอันตรายนครา	ตามกษัตริย์ชัตติยาอย่างโบราณ

(พระอภัยมณี. 2514 : 1)

แต่พระอภัยมณีกลับไปเรียนวิชาเป่าปี่และศรีสุวรรณเรียนวิชากระบี่กระบองซึ่งท้าวสุทัศน์เห็นว่าเป็นวิชาชั้นต่ำที่พวกไพร่พลทหารเรียนกันไม่ใช่วิชาที่กษัตริย์สมควรจะเรียน ทำให้ท้าวสุทัศน์โกรธ บริภาษโอรสทั้งสององค์ท่ามกลางเสนาอำมาตย์ดังคำประพันธ์ว่า

ท้าวสุทัศน์ฟังอรธโอรสราช	บรมนาคขัดข้องให้หมองศรี
โกรธกระทืบบาทแล้วพาที	อย่าอวดดีเลยกูไม่พอใจฟัง
อันดนตรีเป่าพาทย์ตะโพนเพลง	เป็นนักเลงเหล่าโลนเล่นโซนหนัง
แต่พวกกูดุ๊ยหญิงที่โนวัง	มันก็ยังเรียนรำได้ชำนาญ
อันวิชาอาวุธแลโล่เขน	ชอบแต่เกณฑ์ศึกเสื่อเชือกทหาร
เป็นกษัตริย์จักรพรรดิพิสดาร	มาเรียนการเช่นนั้นด้วยอันใด
ลูกกาลสีมีแต่จะขายหน้า	ช่างชั่วช้าทุจจริตผิดวิสัย
จะให้อยู่เวียงวังก็จิงไร	ชอบแต่ไสคอส่งเสียจากเมือง
ไปเที่ยวเล่นเป็นปีแล้วมิสา	มาพูดจาให้กูคินหูเหือง
พระพิโรธโกรธตรัสด้วยขัดเคือง	แล้วอย่างเยื้องจากบัลลังก์เข้าวังใน

(พระอภัยมณี. 2514 : 8)

เนื่องจากท้าวสุทัศน์เป็นกษัตริย์ พระองค์ย่อมต้องการปลูกฝังให้โอรสทั้งสององค์เตรียมพร้อมเพื่อที่จะสืบทอดครองบ้านเมืองต่อไป และการที่จะเป็นกษัตริย์ที่ดีสามารถที่จะปกครองบ้านเมืองให้สงบร่มเย็นมั่นคงได้นั้น ผู้ปกครองจะต้องมีความรู้ดี ท้าวสุทัศน์ไม่เห็นด้วยกับวิชาที่พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเลือกเรียนเนื่องจากไม่ใช่วิชาที่กษัตริย์จะใช้ปกครองบ้านเมือง จึงคิดว่าโอรสฝ่าฝืนคำสั่ง ขาดความเคารพเชื่อฟัง ทำให้พระองค์กล่าวบริภาษพระอภัยมณีและศรีสุวรรณด้วยบันดาลโทสะ

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างผู้เกี่ยวข้องและผู้ถูกเกี่ยวข้อง

การเกี่ยวพาราสีระหว่างชายกับหญิงถือเป็นเรื่องปกติวิสัยมาตั้งแต่สมัยโบราณ ส่วนมากฝ่ายชายจะเป็นผู้เริ่มก่อนเพราะสังคมไทยได้ปลูกฝังอบรมสั่งสอนให้ผู้หญิงรักษาวนสงวนตัวจนกลายเป็นค่านิยมทางสังคมไทย ในการเกี่ยวพาราสีนี้ หากฝ่ายถูกเกี่ยวมีใจปฏิบัติก็จะตอบสนองด้วยกิริยาท่าทางและคำพูด หากไม่พอใจก็จะแสดงอาการปฏิเสธซึ่งบางครั้งปรากฏเป็นบทพิโรธวาทเพื่อให้อีกฝ่ายรู้ว่าไม่ต้องการหรือรังเกียจ ดังประเด็น “ความรังเกียจในเผ่าพันธุ์” จากเรื่องพระอภัยมณีที่จะกล่าวต่อไปนี้

2.1 ความรังเกียจในเผ่าพันธุ์

ในเรื่องพระอภัยมณี นางผีเสื้อสมุทรเป็นผู้เกี่ยวพระอภัยมณี ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาททั้งคือความรังเกียจในเผ่าพันธุ์เนื่องจากความแตกต่างกันทางชาติพันธุ์คือพระอภัยมณีเป็นมนุษย์ ส่วนนางผีเสื้อสมุทรเป็นยักษ์ โดยทั่วไปแล้วยักษ์กับมนุษย์เป็นศัตรูกัน มนุษย์จะรังเกียจและหวาดกลัวยักษ์ เพราะยักษ์มีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว นิสัยดุร้าย กินเนื้อมนุษย์และสัตว์เป็นอาหาร มนุษย์กับยักษ์จึงไม่อาจอยู่ร่วมกันได้ เมื่อนางผีเสื้อสมุทรแสดงท่าทีต้องการให้พระอภัยมณีเป็นคู่ครอง พระองค์จึงรู้สึกโกรธเคืองอย่างรุนแรง

นางผีเสื้อสมุทรหลงรักพระอภัยมณีแต่แรกเห็น จึงลักพาพระอภัยมณีมาไว้ในถ้ำ แล้วแปลงกายเป็นหญิงงามแสดงจริตกิริยาขั้วชวนและพูดเกี่ยวพาราสีพระองค์ แต่พระอภัยมณีก็รู้ว่านางเป็นนางยักษ์แปลงกายเพราะสังเกตพบว่านางไร้เวทอา จึงขอร้องให้ปล่อยพระองค์ไปโดยยกเหตุผลว่า “มนุษย์ยักษ์รักกันด้วยอันใด ผิดวิสัยที่จะอยู่เป็นคู่ครอง” (พระอภัยมณี. 2514 : 14) หากนางผีเสื้อสมุทรไม่ละความพยายามที่จะเกี่ยวและแสดงกิริยาขั้วชวนพระอภัยมณีดังคำกลอนที่ว่า

อสุรีผีเสื้อดับเสียง	เพราะสำเนียงเสนาะในน้ำใจหวาน
ทำเสแสร้งใส่จริตกระบิดกระบวน	ละมุนม้วนเมียงหมอบแล้วยอบตัว
อันน้องนี้ไร้คู่ที่คู่สม	เป็นสาวพรหมจารีไม่มีผัว
ถึงเป็นยักษ์ยังไม่มิดราศีมัว	พระมากลัวผู้หญิงด้วยสิ่งใด
แม่เจ้าเอ๋ยคิดมาน่าหัวร่อ	เห็นเข้างอ์ก็ยิ่งว่าไม่ปราศรัย
แล้วแกล้งทำสะบัดสะบั้งทิ้งสไบ	ร้อนเหมือนใจจะขาดประหลาดนัก
แล้วแกล้งทำล่าออยพูดอ้อยอิ่ง	เข้าแอบอิงเอนทับลงกับตัก
ยิ่งถอยหนีก็ยิ่งตามด้วยความรัก	ยิ่งพลิกผลักรก็ยิ่งแอบแนบอุรา

(พระอภัยมณี. 2514 : 15)

ความรังเกียจว่าอีกฝ่ายเป็นยักษ์ ทั้งยังแสดงกริยาขี้ขลาดพระองค์โดยไม่รู้สึกละอาย
แล้วยังพรากพระองค์จากอนุชา ทำให้พระอภัยมณีแสดงบทพิโรธว่าทั้งต่อนางอย่างหยาบคายว่า

พระสุดแสนแค้นเคืองรำคาญจิต	มิได้คิดอึ้งงงหน้าหน้า
ถีบจนพลัดจากแท่นแผ่นศิลา	แล้วเดือดดำว้ออีกสี่สาม
เขาเบือนเบื้อเหลือเกลียดช้ำก็จตอบ	ยังขึ้นปลอบปลุกปล้ำสี่สาม
ทำแสนแสบแสนอนจะอ่อนความ	แพศยาบ้ากามกวนอารมณ์
ถึงมาตรแมนม้วยมุตสุดชีวิตม์	อย่าหมายมาดว่ากูจะสูสม
สัญชาติยักษ์ไม่สมควรสมาคม	แล้วทุกลมน้ำลายไม่โยตี

(พระอภัยมณี. 2514 : 15)

การที่พระอภัยมณีถีบนางผีเสื้อสมุทรจนตกแท่นศิลาและการถ่มน้ำลายบ่งบอกความรังเกียจ
นางผีเสื้อสมุทรอย่างมาก ทั้งยังกล่าวคำดูถูกเหยียดหยามว่า “สัญชาติยักษ์ไม่สมควรสมาคม”
แสดงให้เห็นถึงความรังเกียจทางเผ่าพันธุ์อย่างชัดเจน ทว่านางผีเสื้อสมุทรก็ไม่ย่อท้อ เข้าโลมเจ้า
เคล้าคลึงพระอภัยมณีไม่ยอมห่าง ทำให้พระองค์แค้นใจบริภาษซ้ำ

พระแค้นคำซ้ำดำอึหน้าด้าน	ใครจะรำนเหมือนเช่นนี้ไม่มีถึง
นำอดสูได้ทำไมมีง	มาเคล้าคลึงโลมลูบจูบผู้ชาย
ทั้งเหม็นสาบเหม็นสาบเหมือนอย่างศพ	ไม่น่าคบนำรักยักษ์จับหาย
มายั่วเข้าเฝ้าเบียดเกลียดจะตาย	ไม่มีอายไม่มีเจ็บเท่าเล็บมือ

(พระอภัยมณี. 2514 : 16)

แม้พระอภัยมณีรังเกียจและขะเขยงนางผีเสื้อสมุทรเท่าใดก็ตาม แต่พระองค์ก็ไม่สามารถ
หลบหนีไปได้ จึงจำยอมใช้ชีวิตร่วมกับนางผีเสื้อสมุทรโดยให้นางตั้งสัตย์สาบานก่อนว่าจะไม่กิน
พระองค์ในภายหลังซึ่งนางก็ยินดีรับคำ

อย่างไรก็ตาม แม้พระอภัยมณีจะใช้ชีวิตร่วมกับนางผีเสื้อสมุทรมีโอรสซึ่งเป็นเสมือนโซ่
ผูกพัน ทว่าเมื่อมีโอกาสพระอภัยมณีก็หลบหนีไปในที่สุด

2.2 การไม่ปกป้องดูแล

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้คู่รักเกิดความขัดแย้ง คือการที่ฝ่ายชายไม่ปกป้อง
ดูแลฝ่ายหญิงซึ่งเป็นคนที่ตนรัก ทำให้ฝ่ายหญิงรู้สึกเสียใจหรือรู้สึกโกรธ ดังเช่นนางสุวรรณมาลี
โกรธพระอภัยมณีที่วางเฉยไม่แสดงท่าทีหวงและห่วงนางเมื่ออุเรนซึ่งเป็นคู่หมั้นจะพานางไป
ทั้งที่ก่อนหน้านี้พระอภัยมณีให้สินสมุทเป็นสื่อเกี่ยวพาราสีนาง และนางก็ได้บอกความจริงว่า

นางมีอคเรนเป็นคู่หมั้นแล้ว ทว่าพระอภัยมณีก็ยังไม่ยอมเปลี่ยนใจแล้วยังให้สินสมุท ไปบอกว่า จะฆ่าตัวตายหากนางปฏิเสธความรักของพระองค์ ทำให้นางสุวรรณมาลียินยอมโดยใช้สังวาลแลก อัมรงค์ของพระอภัยมณี เป็นเครื่องหมายว่านางกล้าตัดสินใจมารับรักพระองค์ ทั้งยังยอม เสื่อมเสียเกียรติอ้างกับศรีสุวรรณว่านางเป็นมารดาของสินสมุทตามคำขอร้องของสินสมุท เท่ากับ เป็นการยอมรับโดยนัยว่านางเป็นมเหสีของพระอภัยมณีนั่นเอง

ครั้นนางมาพบพระอภัยมณีซึ่งอาศัยเรือของคู่หมั้นนางมาโดยบังเอิญและส่งสินสมุท มาถามความเต็มใจที่นางจะไปกับอุศเรนเพราะอุศเรนเป็นคู่หมั้นที่คนอื่นไม่อาจเหนี่ยวรั้งนางได้ แม้เมื่อสินสมุทพบกับอุศเรนเนื่องจากไม่ยอมคืนนาง พระอภัยมณีก็ดูตายวางพระองค์เป็นกลาง นางสุวรรณมาลีคิดว่าพระอภัยมณีกลับคำ ไม่ปกป้องนาง จึงรำพันด้วยความสะเทือนใจ ดังคำประพันธ์ว่า

นางฟังความยามวิโยคยิ่งโคกซ้ำ
เสียแรงหวังตั้งจิตไม่บิดเบือน
แต่แรกเล่าเขาว่าผิวเป็นซั่วซ้ำ
มิขอลออยู่สู่สิ้นชีวาวย

ให้แค้นคำพระอภัยใครจะเหมือน
มาแซ่เขื่อนเสียไม่รับให้อับอาย
จะเอาหน้าไว้ที่ไหนน่าใจหาย
พลางฟุ้งฟายชลนาแล้วพาที

(พระอภัยมณี. 2514 : 317)

ด้วยเหตุนี้เมื่อสินสมุทรบชนะทำให้อุศเรนพ่ายแพ้กกลับเมืองลังกาด้วยความอับอาย เพราะไม่ได้นางสุวรรณมาลีไปด้วย และระหว่างว่างเว้นการศึกษาพระอภัยมณีก็ส่งสารเกี่ยวนางอีกหน นางสุวรรณมาลีจึงตอบสารด้วยความคับแค้นใจเป็นบทพิโรธวาทังดังนี้

ขอบังคมสมเด็จพระเชษฐา
ไม่กลับกลอกตะคอกขู่อู้อตรง
ไม่ลืมหุณทุลกระหม่อมถนอมจิต
น้องนึกหวังตั้งสมเด็จพระบิดา
จงคิดว่าช้าน้อยนี้เหมือนบุตร
ถ้าทำสัตย์เสียด้วยกันแล้ววันไร
เป็นอันขาดชาตินี้ไม่มีผิว
จงออกโอษฐ์โปรดตรัสสัตย์สัญญา
ซึ่งซักถามตามระบอบให้ตอบถ้อย
ช่วยเฉลี่ยเกลี่ยไกลเสียให้มืด
แต่ยามยากปากน้องนี้น้ำท่วม
ถึงลดเลี้ยวเกี่ยวพานประการใด

ซึ่งเมตตาทำนองต้องประสงค์
จะช่วยส่งปลุกฝังไปลังกา
มิได้คิดโทษยกเหยือกอุเบกขา
ด้วยลัจจาจนชีวันจะบรรลีย์
ให้ชื่อสุจริตจิตอย่าคิดไฉน
จะได้ไปเฝ้าแหนแทนบิดา
แม้จะทำชั่วเชิญพระองค์ลงโทษา
ที่พูดจาไว้แต่หลังอย่าหวังคิด
เหมือนพื้นฝอยหาคะเข็บให้เจ็บจิต
ด้วยขอบผิดพระก็รู้อยู่แก่ใจ
มิได้ร่วมเรียงขีดพิศมัย
ก็ไม่ได้ดอกพระองค์อย่าสงกา

น้องตั้งสัตย์ตัดขาดแล้วชาตินี้
จะขออยู่ผู้เดียวด้วยลูกยา

อันสามชีช้ลาดไม่ปรารถนา
เป็นสัจจาใจจริงทุกสิ่งเอย
(พระอภัยมณี. 2514 : 317 - 318)

กล่าวได้ว่าถึงนางสุวรรณมาลีจะโกรธหรือคุมแค้นพระอภัยมณีที่ตรัสกลับไปกลับมา ขาดความอาจหาญ หากนางก็คงมีเชื้อไขรักพระอภัยมณีไม่เสื่อมคลาย บทพิโรธวาทีตอนนี้ จึงไม่กราดเกรี้ยว รุนแรง แต่มีลักษณะเหน็บแนม ประชดประชันพฤติกรรมพระอภัยมณีอย่างแยบคาย

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทีระหว่างมิตรสหาย

สตรีงามบางครั้งก็กลายเป็นต้นเหตุของข้อพิพาทระหว่างมิตรสหายดังในเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่ได้ผูกปมปัญหาความขัดแย้งระหว่างพระอภัยมณีกับอุศเรนซึ่งเคยให้สัตย์ว่าจะรักกันตั้ง พี่น้อง แต่ที่สุดกลับกลายเป็นศัตรูถึงขั้นคู่สงครามยากเกินที่จะปรับความเข้าใจให้ยุติปัญหาได้ เพราะนางสุวรรณมาลี อุศเรนจึงโกรธแค้นพระอภัยมณีถึงกับประณามพระองค์ตั้งปัจจัยนี้

การทรยศ

เมื่ออุศเรนเข้าใจว่าพระอภัยมณีทรยศตนเพียงเพราะพอใจในผู้หญิงคนเดียวกันทั้งที่ นางอยู่ในฐานะคู่หมั้น และอุศเรนขอร้องให้พระอภัยมณีพูดกับสินสมุทรเพื่อส่งนางสุวรรณมาลีคืน แต่ก็ไม่สัมฤทธิ์ผลเพราะพระอภัยมณีบ่ายเบี่ยงว่าไม่สามารถบังคับใจของสินสมุทรได้ซึ่งผิดกับคำพูด ที่พระองค์เคยสัญญาไว้ในอดีต อุศเรนจึงว่าพระอภัยมณีอสัตย์ ไม่รักษาวาจาดังคำประพันธ์ที่ว่า

ซึ่งวอนว่าพระอภัยให้ช่วยขอ
เมื่อรักหญิงทิ้งสัตย์ตัดผู้ชาย

คิดว่าพ่อลูกกันเหมือนมันหมาย
ไม่เสียดายคำแล้วก็แล้วไป

(พระอภัยมณี. 2514 : 296)

มิตรภาพอันดีระหว่างอุศเรนกับพระอภัยมณีจึงเกิดการกินแหนงแคลงใจกัน แม้ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณจะวางตัวเป็นกลางเมื่ออุศเรนจะทำสงครามกับสินสมุทร ทั้งแสดง ความสุจริตใจว่าหากสินสมุทรเพเลียงพล้ำ อุศเรนก็สามารถปลิดชีวิตสินสมุทรได้โดยที่พระองค์ จะไม่ถือความ แต่ถ้าอุศเรนพลาดพลั้งแล้วจะถูกสินสมุทรสังหาร พระองค์ก็จะขัดขวาง ทว่าอุศเรน ก็ไม่เชื่อถือพระอภัยมณีอีกต่อไป เมื่อพระอภัยมณีเตือนอุศเรนในการทำสงครามกับสินสมุทร เนื่องจากสินสมุทรมีวิชาอาคม เปี่ยมด้วยพลังกำลัง และยังดูร้ายผิดจากคนทั่วไป อุศเรนจึงตอบ พระอภัยมณีด้วยถ้อยคำเหน็บแนม ถากถางดังที่ผู้ประพันธ์บรรยายว่า

อุศเรนเจนศึกไม่นึกพรั่น
 พระเชษฐาว่าจริงทุกสิ่งไป
 ฉวยรบพุ่งยู่ยั้งชิงไปได้
 สนิทแนบแบบค้ายช่วยถ่ายเท
 เราก็ชายหมายมาดว่าชาติเชื้อ
 ไม่รักรวอนงอนน้อทรชน

แกล้งสรวลลันต์เสียดแทงแกลงไซ
 คงจะได้เซยชมสมคะเน
 ก็อาลัยอยู่ด้วยนางจะห่างเห
 เขียนจะระเข้ขึ้นไว้หลอกตะคอกคน
 ถึงปะเลื่อก็จะสู้ดูสักหน
 แล้วพาพลกลับมาเถตราพลัน

(พระอภัยมณี. 2514 : 297)

บทพิโรธวาทังนี้แสดงให้เห็นความทรงในศักดิ์ศรีของอุศเรนและความรู้สึกเจ็บแค้น
 ที่ถูกทรยศจนไม่ไว้วางใจพระอภัยมณีอีกต่อไป

4. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

“เสียทองเท่าหัว ไม่ยอมเสียตัวให้ใคร” เป็นคำพูดที่ติดปากหญิงไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ
 ผู้แต่งวรรณคดีจึงนำปมปัญหานี้มาสร้างเป็นความขัดแย้งในเรื่องเพื่อให้บทประพันธ์สนุกชวนอ่าน
 เช่นเรื่องพระอภัยมณีที่ยกเอา “ความหึงหวงริษยา” มาเป็นปัจจัยหนึ่งของบทพิโรธวาทัง
 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 ความหึงหวงริษยา

ในเรื่องพระอภัยมณีภรรยาหลวงและภรรยาน้อยที่แสดงบทพิโรธวาทังอันเนื่องมาจาก
 ความหึงหวงได้แก่ นางสุวรรณมาลี และนางละเวงวิณฬา ก่อนที่นางทั้งสองจะได้เป็นมเหสีของ
 พระอภัยมณี ต่างก็มีความเกี่ยวข้องกันมาก่อนโดยนางสุวรรณมาลีเป็นคู่หมั้นเชษฐาของ
 นางละเวงวิณฬา ครั้นนางสุวรรณมาลีตัดขาดกับอุศเรนเนื่องจากรักใคร่และอภิเษกกับพระอภัยมณี
 ทำให้อุศเรนโกรธแค้นถึงกับยกทัพมาโจมตีเมืองผลึกยังผลให้ตนและพระบิดาลิ้นชีวิต
 นางละเวงวิณฬาถือว่านางสุวรรณมาลีและพระอภัยมณีเป็นต้นเหตุแห่งการสูญเสียคนที่นางรัก
 นางจึงทำสงครามแก้แค้น แม้ภายหลังนางละเวงวิณฬาจะเกิดจิตปฏิบัติถึงขั้นเป็นคู่ครองกับ
 พระอภัยมณีแล้วก็ตาม หากนางก็ยังเป็นปฏิปักษ์กับนางสุวรรณมาลีเนื่องจากนางถือว่าตนอยู่ใน
 ฐานะกษัตริย์แห่งเมืองลังกาทั้งมีรูปโฉมงาม เพียบพร้อมสมเป็นกุลสตรี สมควรแก่การเป็น
 มเหสีเอกของพระอภัยมณีแต่เพียงผู้เดียว นางละเวงวิณฬาจึงให้พระอภัยมณีละทิ้งศาสนาและ
 ญาติพี่น้องมาครองเมืองลังกาอยู่กับนาง ส่วนนางสุวรรณมาลีมีนิสัยหึงหวง นางยอมรับกับตนเอง
 ว่า “อันโคกอื่นหมื่นแสนในแดนโลก มันไม้โคกลึกซึ่งเหมือนหึงหัว” (พระอภัยมณี. 2514 : 795)
 ความขี้นางของนางสุวรรณมาลีนี้ นางละเวงวิณฬาที่ทราบที่ตั้งที่นางกล่าวถึงนางสุวรรณมาลีกับ
 พระอภัยมณีว่า “มเหสีขี้นางเหมือนหนึ่งเสื่อ จะฉีกเนื้อน้องกินเหมือนชิ้นหมู” (พระอภัยมณี.
 2514 : 641) สุนทรภู่จึงแต่งให้มีบทพิโรธวาทังระหว่างนางสุวรรณมาลีกับนางละเวงวิณฬาได้
 อย่างออกรส และชวนติดตามซึ่งมีด้วยกันหลายตอน ดังตอนที่นางสุวรรณมาลีส่งสารไปยัง
 นางละเวงวิณฬา มีใจความว่า

ถึงโฉมขององค์ละเวงวิณพาราช
 เหมือนจามรีที่รู้จักรักษาสนธ
 ไปรบพุ่งกรุงผลึกเป็นศึกสู้
 ได้ภิเษกเอกฉัตรสวัสดิ
 ทั้งลูกสาวบ่าวไพร่ได้ภิเษก
 ล้วนรุ่มราวสาวทันทักได้ฝึกปรีอ
 ร้อยภาษามาประชุมล้วนนุ่มแน่น
 เดี่ยวนี้ปะพระอภัยกระไรเลย
 สมคะเนเทครัวเข้ามั่วสม
 เทียวชิงรักหักดิบไม่หยาบยืม
 ธรรมดานารีผู้ดีไพร่
 นี้เห็นถูกหยุกยาหูตามัว
 อันเป็นหญิงชิงคู่เขาชูชื่น
 ช่วยเตือนใจให้จำรูสำนึก
 แม้คิดทราบบาปบุญที่คุณโทษ
 จะไว้หน้าตามประสาเป็นนารี

กษัตริย์ชาติเชื้อหญิงในสิงหล
 ไม่แปดปนต่างภาษาเป็นราศี
 คนเขารู้เฟื่องฟูทั้งกรุงศรี
 หรือไม่มีการเมืองให้เลื่องลือ
 ร่วมเสวกฉัตรเดียวกันเจียวหรือ
 เป็นชักลือสายสนล้วนคนเคย
 ไม่เป็นแก่นสารปละสละเฉย
 เธอช่างเซยชอบเชิงระเริงลิ้ม
 เป็นรักกรมรวมรักเข้าปลักปลืม
 จะทำลืมเสียแล้วหรือด้วยถือตัว
 เมียน้อยไหวกราบเขาเจ้าของผ้า
 จึงตั้งตัวสูงเสริมหินเหมอีก
 เหมือนกลักลื่นของสำลักมักสะอีก
 จงตรองตรึกกับพระเสาวนีย์
 อย่าตอบโกรธกราบประณตบทศรี
 ถ้าเกินดีก็จะได้ผิดใจกัน

(พระอภัยมณี. 2514 : 753)

สารของนางสุวรรณมาลีมีเนื้อความประชดประชัน เหน็บแนม และข่มขู่อีกฝ่ายอย่าง
 ไม่ไว้หน้า ส่วนนางละเวงวิณพาก็ส่งสารโต้ตอบมีเนื้อความเหน็บแนมและเย้ยหยันนางสุวรรณมาลี
 ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

มาถึงพระมเหสีบุตรีผลึก
 ก็ย่อมรู้ทุกสิ่งจริงจัง
 ไม่ใช่ซ้าสัดจงไปท่องเทียว
 คิดความหลังมั่งเกิดเจ้าอย่าเมามัว
 อุดเรนพีของเราขอเจ้าได้
 กลับมีซู้สูผ้าไม่กลัวมือ
 จะชิงผ้าซัวซ้าส่วนฆ่าผ้า
 จนเกิดยุครุรบทั้งภพไตร
 แพศยาม่าคู่เขารู้ทั่ว
 ส่วนตัวแสนแค้นว่าซ้าชิงสามี
 พระทรงยศอดสูมีอยู่ด้วย

อย่าเหมอีกหึงสาเป็นบ้าหลัง
 เพราะเพลิงพลังลิกซึ่งต้องถึงตัว
 ถึงน้ำเซียวขึ้นบนเกาะเทียวเสาะผ้า
 ตัวของตัวเมื่อเป็นสาวก็จาวลือ
 เจ้ามิใช่มเหสีพระพีหรือ
 ยังจะถือตัวดีหรือพีสะไก
 มันไม่ซัวบังดอกหรือถือโจน
 ก็เพราะใครเล่าชานางมาลี
 ไปลักผ้านางผีเสื้อลงเรือหนี
 ส่วนฆ่าพีเขาลีไม่ให้เขาแค้น
 ยิ่งเรรวลามลวงมาหวงแทน

แต่ผัวนางข้างหนึ่งก็หึงแทน
 มาตามแก้อเธอก็ไม่ออกไปหา
 มาโกรธาหน้ามิดทำฮึดฮือ
 จงมาชุดอุศเรนไปเป็นคู่
 สงสารเจ้าเปล้าเปลี่ยวอยู่เดียวดาย
 ให้เหือดเดือตดินถวิลสวาท
 มิใช่เช่นเป็นเชลยไม่เคยลาม
 เหมือนหยิ่งน้ำเห็นปลิงจิ้งจระเจ้า
 พี่มาลีศรีผลึกกินลือกกลับ

เจ้ามันแสนสันทัดได้หัดปรีอ
 จะให้ข้าอ้อมพระองค์ไปส่งหรือ
 ยังค้ำค้ำว่าผัวไม่กลัวอาย
 พระนี้ผู้มีใช้ผัวอย่ามัวหมาย
 แม้เป็นชายจะช่วยโลมนางโลมงาม
 เป็นพระราชสามมีอยู่ที่สาม
 ยิ่งหยาบหยามยิ่งจะชำระย้ายับ
 นัยนตาเขาลืมได้มิใช่หลับ
 อย่าให้น้องต้องขับจงกลับไป

(พระอภัยมณี. 2514 : 758 - 759)

นอกจากนี้ยังมีบทพิโรธวาททั้งที่นางกษัตริย์ทั้งสองปะทะคารมต่อกันอีก หลังจากที่นางสุวรรณมาลีได้รับสารเหน็บแนมเหยียดหยันจากนางละเวงวันพาและสารขอดัดจริตจากพระอภัยมณี ด้วยอารมณ์หึงหวงผสมความแค้น นางสุวรรณมาลีจึงยกทัพไปบุกเมืองลังกาเพื่อพบพระอภัยมณี นางละเวงวันพาก็พาพระอภัยมณีมาเหยียดหน้าป้อมจนเกิดทะเลาะวิวาทกัน เมื่อนางสุวรรณมาลีอ่อนวอนให้พระอภัยมณีไปกับนาง นางละเวงวันพาก็ออกมาขัดขวางตั้งความว่า

ส่วนลูกสาวเจ้าลังกาออกมาขวาง
 แกล้งใส่หน้าว่าเสียดน่าเกลียดขี้
 ว่าคบซู้สูหาแกล้งฆ่าผัว
 มาเลียมลามปรามได้ไฟฮือ
 ประเดี๋ยวนี้ดีแตกแหลกแล้วคะ
 พระตัดขาดศาสนาไม่อาลัย

ชชะนางโลมงามลืมความหลัง
 ซาติฝรั่งนี้แลเจ้าเขาเล่าลือ
 อันความชั่วตัวปิดสนิทหรือ
 แต่ก่อนถือว่าเป็นพี่ศรีสะโก้
 เขาไม่ละลดทรอกจะบอกให้
 อย่ารำไรล่าออยตะบอยวอน

(พระอภัยมณี. 2514 : 791)

ครั้นนางสุวรรณมาลีเห็นอีกฝ่ายมีท่าทีเหนือกว่าเพราะพระอภัยมณีเข้าข้างก็ยิ่งโกรธแค้นและเจ็บใจจึงบริภาษนางละเวงวันพาดังคำประพันธ์

ว่าเดิมทีพี่ตัวเป็นผัวรัก
 พระชนนีภิเชกให้ภูวนาย
 แต่รุ่นราวสาวแล้วจนแก่เฒ่า
 ได้สุคนธ์มนต์เจือตั้งเนื้อทิพย์
 แต่ก่อนไรไม่หลงก็ทรงโปรด
 เหตุเพราะมึงจึงพระได้ละเมิน

ไม่รู้จักน้ำหน้าว่าคนไหน
 ข้ามิได้ต้อตะครุบเองบุบ
 ไม่เหมือนเจ้าองค์เอกภิเชกดิบ
 ขึ้นจนลิลลอยเหลิงกว่าเชิงเทิน
 ไม่พิโรธเรศร้างระคางเขิน
 ถึงกำเกินก็ไม่ว่าเป็นสามมี

มาแต่เต็มเสริมความตามพระโอษฐ์
แต่กระตาดหวาดรูปจวบเป็นปี
ถึงออกโรงโจ่งครึมเป็นทิมทิก
ร้อยภาษามาสู่เคยรู้เพลง
แต่เพียงพีแล้วมีหน้ายังช้านอง
เหมือนไหมย้อมปลอมเส้นเบญจพรรณ
ข่มเหงเขาเจ้าของจงทองเทิ้ม
ไม่เจียมกสยอายุเหนียมทำเทียมเธอ
มิเกรงพระจะไปจับมาสับเชือด
ถึงตัวตายก็จะหมายมาหักคอก

นางตัวโปรดเปื่องประสิทธิ์ด้วยฤทธิผี
ประเดี้ยวนี้องค์เธอบำเธอเอง
แต่สาวฝักจอละไว้เหมาะเหมง
นางละเวงแต่ละว่าชาละวัน
โอรสสองแทรกเจือเหลือขยัน
จึงต้องฟันเฟือผดุงบำรุงบำเธอ
ยุส่งเสริมสารพันสืบใจ
ขึ้นเสมอแม่เจ้าเอ๋ยเคยเคล้าคลอ
ให้สิ้นเลือดสิ้นเนื้อไม่เหลือหลอ
เป็นคนขอแก้แค้นอัสสนเพลง

(พระอภัยมณี. 2514 : 791 - 792)

ส่วนนางละเวงวันพาที่ไม่ลดละ บริภาษเย้ยหยันกลับไปดังนี้

นางวัลลว่าเหม่มเหสี
เพราะปากกล้าว่าผิวไม่กลัวเกรง
ชะจะเชือดเลือดเนื้อถือกระดูก
สักหน่อยหนึ่งจะพาเลือดตายย่อย
ไปเช่นศพพุดศเรนกับปิตุเรศ
ชะลูกสาวเจ้าผลิกทิมทิกเทื้อ
ประทานโทษโปรดปรานเถิดผ่านเกล้า
ได้ทั้บทุกช้ยุคเชิญให้เย็นทรวง

ขึ้นอาย้ออกทะเลาะล้วนเหมาะเหมง
จึงตั้งตั้งตองอดเหมือนมดตะนอย
อย่าดูถูกชาวลังกาไม่ล่าถอย
กูก็คอยจะใคร่เชือดเอาเลือดเนื้อ
ใครต้นเหตุอยู่ที่ไหนไม่ให้เหลือ
มิเต็มเรือหรือจึงข้ามตามมาทาง
ช่วยคลึงเคล้าคลอเคลียเหมือนเสียวขวง
อย่าให้วังงุ่นง่านทะยานทะเยอ

(พระอภัยมณี. 2514 : 792)

เห็นได้ว่าความหึงหวงต้องการให้สามียกย่องและรักใคร่แต่ตนเพียงผู้เดียวทำให้นางสุวรรณมาลีและนางละเวงวันพาแสดงบทบาทพิโรธวาหังต่อกันอย่างเผ็ดร้อน อีกทั้งยังทำสงครามต่อกันเพื่อแย่งชิงพระอภัยมณีจนโยคีแห่งเกาะแก้วพิศดารมาเทศนาให้สงบศึกในที่สุด

4.2 การใช้วาจาล่วงเกิน

การใช้วาจาล่วงเกินหมายถึงการใช้วาจาสบประมาทหรือพูดจาดูหมิ่นอีกฝ่ายด้วยการใช้คำพูดโดยตรงหรือตัวอักษรแทนคำพูด ทำให้ผู้รับสารเกิดความโกรธเจ็บแค้นจนไม่อาจเก็บอารมณ์ไว้ได้ จึงต้องโต้ตอบด้วยคำพูดหรือสื่อทางอักษรโดยใช้คำที่รุนแรงเช่นกัน ในเรื่องพระอภัยมณี การใช้วาจาล่วงเกินเห็นได้จากกรณีที่นางสุวรรณมาลีล่วงเกินนางละเวงวันพาจนเกิดการตอบโต้เป็นบทบาทพิโรธวาหังดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมคะเนเทครัวเที่ยวมั่วสุ่ม
เที่ยวชิงรักหักดิบไม่หยิบยืม
ธรรมดานารีผู้ดีไพร่
นี่เห็นถูกหยุกยาหูตามัว
อันเป็นหญิงซึ่งคู่เขาชูชัน
ช่วยเตือนใจให้จำรูสำนึก

เป็นรักกรมรวมรักเฝ้าปลักปล้ม
จะทำลืมเสียแล้วหรือด้วยถือตัว
เมียน้อยไหวกราบเขาเจ้าของผ้า
จึงตั้งตัวสูงเสริมเทินเทิมฮึก
เหมือนกลักกลืนของสำลักมักสะอีก
จงตรองตรึกรับพระเสาวนีย์

(พระอภัยมณี. 2514 : 753)

นางละเวงวิณพาทตอบได้ว่า

มิใช่ข้าสัดจงไปท่องเที่ยว
คิดความหลังมั่งเกิดเจ้าอย่าเมามัว

ถึงน้ำเขียวขึ้นบนเกาะเที่ยวเสาะผ้า
ตัวของตัวเมื่อเป็นสาวก็จาวลือ

(พระอภัยมณี. 2514 : 758)

และอีกตอนหนึ่งที่นางละเวงวิณพาทอบนางสุวรรณมาลีว่า

จงมาซุดอุศเรนไปเป็นคู่
สงสารเจ้าเปล่าเปลี่ยวอยู่เดียวตาย
ให้เหือดเดือตตันถวิลสวาท
มิใช่เช่นเป็นเชลยไม่เคยสาม
เหมือนหยั่งน้ำเห็นปลิงจรีนระเจ้า
พม่าสรีร์ผลึกกินลึกลับ

พระนี้ผู้ไม่ใช่ผัวอย่ามัวหมาย
แม้เป็นชายจะช่วยโลมนางโฉมงาม
เป็นพระราชสามมีอยู่ที่สาม
ยิ่งหยาบหยามยิ่งจะชำระย้ายับ
นัยน์ตาเขาลืมได้มิใช่หลับ
อย่าให้น้องต้องซบจงกลับไป

(พระอภัยมณี. 2514 : 758 - 759)

5. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

เรื่องมนต์เสน่ห์มีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยมานาน วรรณคดีสำคัญ ๆ หลายเรื่องต่างก็ได้บันทึกพฤติกรรมตัวละครที่ถูกเสน่ห์ไว้ให้เราศึกษาอย่างน่าสนใจเช่น พระลอถูกเสน่ห์ทำให้ละทิ้งภรรยาไปรักพระเพื่อนพระแพง พระไวยถูกเสน่ห์นางสร้อยฟ้าจนมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนในเรื่องพระอภัยมณี พระอภัยมณีถูกมนต์เสน่ห์ของนางละเวงวิณพาทจนหลงใหลนาง ยอมตัดขาดจากนางสุวรรณมาลีทำให้เกิดปัจจัยแห่งบทพิโรธวาทังกล่าวคือ

ความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของภรรยา

ปัจจัยที่ทำให้พระอภัยมณีแสดงบทพิโรธวาทังต่อนางสุวรรณมาลีคือ ความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของนางสุวรรณมาลี พระอภัยมณีกล่าวหาว่านางประพฤติไม่เหมาะสม เคยมีราคะและช่างหึงหวงมากเกินไป ทำให้พระองค์อยู่ร่วมไม่ได้ ดังความในสารที่พระองค์ส่งถึงนางสุวรรณมาลีว่า

พนักงานอ่านเนื้อความออกตามเรื่อง
ด้วยทราบตามความซ้ำที่สำคัญ
เหมือนเต่าใหญ่ไขปิดให้มิดหลุม
ยังมีหน้าซ้ำแล่นข้ามแดนควา
จะกรวดน้ำคว่ำขันไม่พลันคบ
มีลูกเต่าเผ่าแก่ก็แต่ตัว
เข้ารับแพ้แต่เมื่ออยู่ชมพุกพ
เป็นขาดเด็ดเสิร์ฟสิ่งเสียครั้งนี้
เรื่องสารศรีนี้แหละคือหนังสือหย่า
ถ้ารักตัวกลัวเจ็บอย่าเห็บแนม

พระมิ่งเมืองจอมลังกามหาสวรรค์
นางสุวรรณมาลีที่มีควา
จะคู่ขุมขุดหรือออกอ้อฉลา
มาว่ากล่าวนางละเวงไม่เกรงกลัว
มิขอพบขอเห็นไม่เป็นผ้า
โยจึงมัวเหมือนหนึ่งว่าลิบห้าปี
ยังตามรบกวนอีกต้องหลีกหนี
เดือนแปดปีออกวันจันทร์ข้างแรม
อย่ามาว่าปรายเปรียบพูดเจ็บแหลม
ซินลอมแลมแล้วจะอายเมื่อปลายมือ

(พระอภัยมณี. 2514 : 759 - 760)

สารแสดงบทพิโรธวาทังของพระอภัยมณีแสดงความจริงเกี่ยวกับนางสุวรรณมาลีโดยกล่าวหาว่านางมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เป็นคนที่มีควาราคะซึ่งหมายถึงการเสียความบริสุทธิ์ให้กับผู้อื่น เมื่อครั้งยังเป็นคู่หมั้นกันอยู่ แล้วยังกล่าวหาว่านางสุวรรณมาลีมีระรานด่าว่านางละเวงวันหาอย่างไม่เกรงกลัวอีก ทว่าสิ่งที่ทำให้นางสุวรรณมาลีเข้าใจมากคือการที่พระอภัยมณีบอกตัดขาดนางโดยปราศจากเชื้อไขด้วยการใช้สารส่งมาเสมือนเป็นหนังสือหย่า เมื่อนางสุวรรณมาลีหมดความอดกลั้น จึงยกทัพบุกเมืองลังกาหมายจะพบตัวพระอภัยมณี นางละเวงวันหาที่แกล้งพาพระอภัยมณีมาเหยยหันตรงหน้าบ่อมแล้วเป่าอาคมให้พระอภัยมณีหลงใหล ลืมสติ และกล่าวถ้อยคำต่อว่านางสุวรรณมาลีอีก ดังบทพิโรธวาทังที่ว่า

พระอภัยได้เห็นพักตรอัคเรศ
พอลูกสาวเจ้าลังกาเป่าอาคม
กระต่ายแร้แก่ข้ามมาตามติด
เขาเบื่อใจไม่อยู่จนสู่มิน
มาตามซ้ำว่ากระไรใครเป็นหนี
หรือซ้ำเป็นขอเผ้ามาเอาตัว
ได้เรีสร้างต่างคนก็ต่างอยู่
ชะร่องไห้ไม่พื้นสะอื้นอึ้ง

ยังขึ้นเนตรนึกคิดสนิทสนม
เคลิ้มอารมณ์หรือค้อนว่างอนเกิน
ช่างไม่คิดขวยอายระคายเขิน
มาก้าเกินดูเบาเพราะเมามัว
หรือเดิมที่ช่วยไถไว้เป็นผ้า
ซ้ำนี้กลัวเจ้านางเผ่าร้าง
ยังไม่รู้สึกตัวมามัวหึง
ชาติหน้าจึงช่วยปลอบให้ชอบใจ

(พระอภัยมณี. 2514 : 790)

บทพิโรธวาหังตอนนี้ชี้ให้เห็นถึงการที่พระอภัยมณีแสดงความรังเกียจนางสุวรรณมาลีซึ่งมีฐานะเป็นภรรยาหลวงอีกตอนหนึ่ง ถ้อยคำแต่ละคำที่พระอภัยมณีใช้ว่ากล่าวตู่ทวงนางราวกับว่านางไม่ใช่ภรรยา ดังข้อความที่ว่า “กระต่ายแร่แก่ข้ามมาตามติด ช่างไม่คิดช่วยอายุระคายเขิน” และข้อความที่ว่า “ได้เรีสร้างต่างคนก็ต่างอยู่ ยังไม่รู้รู้สึกตัวมาฆัง หะร้องไห้ไม่พื้นสะอื้นอึ้งชาติหน้าจึงช่วยปลอบให้ชอบใจ” ถ้อยคำเหล่านี้ทำให้นางสุวรรณมาลีเสียใจมากประกอบกับถูกนางละเวงวิณพาเยาะเย้ยถากถางโดยที่พระอภัยมณีไม่ใส่ใจแม้แต่หน่อย ความเสียใจและความคับแค้นมากขึ้นเป็นทบเท่าทวีเกินที่จิตใจและสภาพร่างกายของนางจะรับไหว นางจึงสลบไป ความจริงแล้วพระอภัยมณีเป็นคนที่มึนลักษณะนิสัยอ่อนหวานและมีเมตตาสงสารต่อผู้อื่น แต่พระองค์ถูกมนต์เสน่ห์ของนางละเวงวิณพาจึงทำให้มีนิสัยเปลี่ยนไป กวีจึงใจที่จะสร้างปัจจัยซึ่งก่อให้เกิดบทพิโรธวาหัง เพื่อให้ผู้อ่านมีอารมณ์คล้อยตามได้อย่างซาบซึ้งล้นเหลือ

6. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาหังระหว่างคนของภรรยาหลวงกับคนของภรรยาผู้น้อย

สมัยโบราณคนไทยถือกรอบธรรมเนียมสอนให้สัตย์ซื่อและกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะข้ารับใช้จะต้องมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้านาย ส่วนเจ้านายก็มีคุณธรรมในการดูแลและให้ความอบอุ่นต่อข้ารับใช้อย่างดี ซึ่งเราสามารถศึกษาจากวรรณคดีที่บันทึกและสะท้อนสภาพสังคมเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน เรื่องพระอภัยมณีก็มีเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เช่นเดียวกัน คือมีการกระทบกระทั่งกันระหว่างข้ารับใช้อันเป็นเหตุนำไปสู่ปัจจัยบทพิโรธวาหังดังต่อไปนี้

การเจ็บแค้นแทนเจ้านาย

การเจ็บแค้นแทนเจ้านายเป็นการกระทบกระทั่งระหว่างนางข้าหลวงของทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายของนางสุวรรณมาลีกับฝ่ายของนางละเวงวิณพาซึ่งมีปัจจัยมาจากการเข้าข้างเจ้านายและรู้สึกเดือดร้อนแทนผู้เป็นนาย ทั้งนี้เพื่อพิทักษ์ศักดิ์ศรีของเจ้านายรวมทั้งเพื่อให้เจ้านายรู้สึกพอใจ ดังจะเห็นได้จากตอนที่ข้ารับใช้ของนางสุวรรณมาลีได้รับหน้าที่เป็นทูตเชิญสารไปส่งยังเมืองลังกานางละเวงวิณพาได้ให้นางข้าหลวงของนางที่เป็นคนเจ้าคารมออกไปปรับจึงเกิดปะทะคารมกันขึ้นทางทูตเมืองผลึกแกล้งซ่มให้อีกฝ่ายรู้ว่านางสุวรรณมาลีมีศักดิ์เหนือกว่าเจ้านายของอีกฝ่าย โดยให้ข้ารับใช้ของนางละเวงวิณพาซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของนางเข้ามาคำนับสารของนางสุวรรณมาลี ด้วยการอ้างบทกฎหมายว่า “ใส่ด้วยบทกฎหมายถึงวายปราณ เร่งกราบกรานรับพระเสาวนีย์” (พระอภัยมณี. 2514 : 748) ฝ่ายนางข้ารับใช้ของลังกาที่ว่ากระทบถึงเจ้านายของอีกฝ่ายดังนี้

นี่ท่านทูตพุดจาซ๊กหน้าเจ้า
หรือผู้ชายรายเรือเขาเปื้อดัว
เร็วเร็วเข้าเราจะรับราชสาร
บ้างว่าแม่แต่ชั้นสารก็มารยา

ดูมัวเมามินตึงเหมือนหึงผ้า
ต้องยกครวข้ามฝั่งมาลังกา
พุดป่วยการเก่งกาจไม่ปรารถนา
ยังมีหน้าอภิเชกเป็นเอกองค์

(พระอภัยมณี. 2514 : 748)

ฝ่ายข้ารับใช้ของนางสุวรรณมาลีก็ประชดประชันย้อนกลับไปว่า

คะข้าเจ้าเปล่าทรงให้วังงง
จึงอุตสาห์หาหมขอเสน่ห์
จนหลงไหลไม่คลาดให้ขาดแคลง
เป็นผู้หญิงชิงฝัวเขายั่วเย้า
ต้องเจ็บอกยกครว้ตัวเจ้ากรรม
เราโกรธซึ่งหึงคู่เพราะผู้หญิง
ไม่อดสูรู้สึกสำนึกตัว

ชายไม่ปลงจิตหมายเพราะร้ายแรง
อุปเท่ห์ร้อยแปดद्याแฝดแฝง
ถึงปลอมแปลงเปลี่ยนหน้าสารยา
เหมือนแกงข้าวขอมไม่อ้อมหน้า
ต้องระยำยุ่งเก้เหมือนเทครว้
ไม่เหมือนชิงฝัวเขาเถียงเจ้าฝัว
เขาลือชั่วชาติทมิฬล้นลังกา

(พระอภัยมณี. 2514 : 748 - 749)

ฝ่ายนางข้าหลวงเมืองลังกาก็ตอบแก้ไปว่า

เขาขอสู้อยู่ที่กับที่จึงมีฝัว
ก็ชายทิ้งหญิงตะกรามเที่ยวตามชาย
ฉันฝรั่งลังกาใครมาเกี่ยว
มีพื้นเพื่อนเหมือนเหล่าชาวชมพู

มิใช่ตัวดินรนเที่ยวชวนชวย
ไม่มีอายดอกหรือโรจะใครรู้
ก็ฝัวเดียวเมียเดียวเจียวทุกคู่
ประเดี้ยวชู้ประเดี้ยวฝัวดูพัวพัน

(พระอภัยมณี. 2514 : 749)

ส่วนนางข้าหลวงเมืองผลึกก็ไม่ละลด ตอบโต้กลับไปตั้งคำประพันธ์

นางทูตตอบขอบออยู่ชมพูภพ
ด้วยเมียชู้คู่ความยอมตามกัน
ใครชิงคู่สู้อยู่ไม่ขามเข็ด
ถึงเสียทองเท่าตัวเสียหัวไป
ดูเยี่ยงเขาชาวลังกาไม่หาฝัว
แต่เขารู้ยั่วว่าดับเจ้ากลับกลายเป็น
จนเมืองอื่นตื่นมาอาสารบ
พอบพบเห็นเป็นจำนำแล้วกำนัล
ประเดี้ยวนี้ที่มาอยู่ชู้หรือฝัว
หรือผูกขาดมาดหมายไม่ชายใคร

เป็นคู่คบร่วมชีวาจนอาลัย
จึงผูกพันภัสดาด้วยอาลัย
คงแก้เผ็ดมันให้สาเล็ดตาไหล
แต่มิให้เสียฝัวสู้อยู่ตาย
เพราะล่อมรั้วรักเพื่อนช่อนเงื่อนสาย
ไม่อ้อชายเชื่อเพื่อนก็เหมือนกัน
เจ้าเคยคบเขาทุกทิศไม่บิดผัน
นั่นแล้วนั่นนั่นแลเจ้าข้าเข้าใจ
จะออกตัวหรือจะปิดคิดโดน
ไม่อายใจเจ้าของบ้างหรือนางงาม

(พระอภัยมณี. 2514 : 749)

เห็นชัดว่านางข้าหลวงของทั้งสองฝ่ายต่างรู้สึกเดือดร้อนแทนเจ้านายของตนจึงแสดง
บทพิโรธว่าทั้งโจมตีเจ้านายฝ่ายตรงข้าม และเพื่อหวังผลให้เจ้านายของตนพอใจ นางข้าหลวง
แต่ละฝ่ายจึงกลับไปเล่าเหตุการณ์ให้เจ้านายฟังโดยอ้างว่าฝ่ายตนมีกรรมเหนือกว่าอีกฝ่าย

7. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธว่าทั้งระหว่างอาจารย์กับศิษย์

ธรรมดาอาจารย์กับศิษย์ย่อมมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด ศิษย์ย่อมเคารพครูบาอาจารย์
อาจารย์ก็รักศิษย์ ยิ่งในสังคมไทยด้วยแล้วศิษย์จะเชื่อฟังผู้เป็นครูเสมือนบิดามารดาคนที่สองทีเดียว
แม้ว่าในเรื่องพระอภัยมณีสุนทรภู่สร้างตัวละครคือนางละเวงวันหาและพระสังฆราชเป็นฝรั่ง
แต่ลักษณะนิสัยก็ไม่แตกต่างจากชาวผลึกมากนักเช่นเชื่อในไสยเวทย์และมนต์เสน่ห์ เป็นต้น
ดังนั้นเมื่อศิษย์ไม่ซื่อสัตย์ ก็ย่อมทำให้อาจารย์น้อยใจและมีความโกรธเป็นธรรมดา จึงมีเหตุปัจจัย
ที่ก่อให้เกิดบทพิโรธว่าทั้งระหว่างอาจารย์กับศิษย์ดังต่อไปนี้

การโกหกหลอกลวง

พระสังฆราชเมืองลังกาก็กับนางละเวงวันหา มีสถานภาพเป็นอาจารย์กับศิษย์ เนื่องจาก
เมื่อนางละเวงวันหาได้ขึ้นครองเมืองลังกา นางต้องการแก้แค้นให้กับบิดาและพี่ชายที่เสียชีวิต
จากการทำศึกกับเมืองผลึก จึงไปขอให้พระสังฆราชช่วยเหลือ พระสังฆราชจึงให้ตำราสงครามและ
สอนเล่ห์กลมนต์เสน่ห์ต่าง ๆ เพื่อเป็นเคล็ดลับใช้พิชิตศัตรู ตลอดจนให้คำปรึกษาในการทำสงคราม
แต่ในตอนหลังนางละเวงวันหา มีความคิดขัดแย้งกับพระสังฆราชเพราะนางรักใคร่กับพระอภัยมณี
ซึ่งเป็นศัตรูทำให้นางจำต้องหลอกลวงพระสังฆราชว่าได้สังหารพระอภัยมณีแล้ว เมื่อพระสังฆราช
ทราบเรื่องจึงโกรธแค้นนางละเวงวันหาอย่างรุนแรงดังบทพิโรธว่าทั้งว่า

พลางเดินมานำประตู่ร้องอุเหม่
กูเจ็บแค้นแทนด้วยจึงช่วยมึง
ยังลวงหลอกกลับกลอกไปรับชู
มึงฆ่าเหล่าเผ่าพันธุ์อีวันหา
อีลาสิอิมการ่าภาสะหรี
ทำให้เจ้าเอาเองไม่เกรงกลัว
มึงลวงกูรู้กันทำผ่นผอน
จนด่านแตกแยกย้ายล้มตายยับ
จนฝรั่งลังกาเป็นข้าเขา
เป็นเมียน้อยช้อยชดช่างดงาม
กูรักใคร่ให้วิชาสารพัด
แกล้งคิดอ่านพาลโกรธยกโทษกู

อีเจ้าเล่ห์ลวงกูมิรู้ถึง
เพราะคิดถึงคุณท้าวเจ้าลังกา
มาเป็นคู่หูชู้ขาดพระศาสนา
คบขี้ขามาเลี้ยงไว้เคียงตัว
ล้วนตัวตี้ยอดรักช่วยชักฝัว
ล้วนแต่ตัวต่อแหลกระแต๊ว็บ
เหมือนหนึ่งหนอนบ่อนไส้กินไต่ดับ
เพราะมึงกลับกลายแก่งไปแปลงความ
เพราะมึงเข้าเพศภาษาสยาม
เมียหลวงตามเข้ามาหึงถึงประตู
ไม่ซื่อสัตย์ซ้ำปดให้ออดสู
เมื่อจัดแล้วจึงจะรู้จักคุณเกลือ

จงเร่งมาฆ่ากูจะสู้ม้วย
กูแค้นนักจักเชือดเอาเลือดเนื้อ

ให้ตายด้วยพิพ้ออย่าหลอเหลือ
อีลูกเลือดลูกจะเข้ในรคุณ
(พระอภัยมณี. 2514 : 822 - 823)

บทพิโรธาทังที่ยกมาชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ศิษย์โกหกหลอกลวงอาจารย์ ไปรักกับศัตรู จนทำให้พระสังฆราชซึ่งเป็นอาจารย์โกรธแค้นนางละเวงวันพาซึ่งเป็นศิษย์อย่างรุนแรง จึงกล่าว ถ้อยคำบริภาษออกมาเกินที่จะอดกลั้นได้

เนื่องจากพระสังฆราชถือว่าตนเป็นข้าแผ่นดินของเมืองลังกา เมื่อเจ้าเมืองลังกาเสียชีวิต เพราะทำสงครามกับเมืองผลึก พระสังฆราชจึงช่วยนางละเวงวันพาซึ่งประสงค์จะแก้แค้นด้วยการ สอนวิชาเล่ห์กลในการสงครามให้ทุกอย่างและยินดีมาช่วยในกองทัพทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นผู้อยู่ในศาสนา ไม่สมควรเกี่ยวข้องในทางโลก แต่เมื่อการณ์แปรเปลี่ยนไปเนื่องจากนางละเวงวันพาไม่ฆ่าพระอภัยมณี หากยังลดตัวเป็นภรรยาของพระอภัยมณีแล้วพาไปครองเมืองลังกาอีก พระสังฆราชจึงโกรธมาก และมองนางละเวงวันพาเป็นคนหลอกลวงตน หลอกลวงประชาชนชาวลังกาอันอาจเป็นผลให้ เมืองลังกาตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองผลึกได้

โคบุตร

เรื่องย่อ

โคบุตรเป็นโอรสของพระอาทิตย์กับนางอัปสร พระอาทิตย์ได้ฝากโคบุตรให้ราชสีห์ ช่วยเลี้ยงดู ครั้นโคบุตรเจริญวัยได้สิบปี พระอาทิตย์จึงลงมาประทานพรให้มีฤทธิ์เดชเก่งกล้าและ มอบของขวัญไว้ป้องกันตัว ส่วนราชสีห์ได้มอบใบยาวิเศษสามารถชุบชีวิตคนตายให้ จากนั้น โคบุตรอำลาครอบครัวราชสีห์เดินทางท่องเที่ยวไปในป่าหิมพานต์

ท้าวพรหมทัตแห่งเมืองพาราณสีมีธิดาและโอรสคือ นางมณีสาครและอรุณกุมาร พรหมทัตบุโรหิตคิดกบฏจับท้าวพรหมทัตและมเหสีประหารแล้วตั้งตนกับบุตรเป็นกษัตริย์ นางมณีสาครและอรุณกุมารจึงต้องหลบหนีออกจากเมืองจนมาพบยักษ์น้ำสีตน โคบุตรได้ช่วยเหลือ สองพี่น้อง ทั้งสองคนจึงสำนึกในบุญคุณของโคบุตรและฝากตัวเป็นน้อง เมื่อโคบุตรรู้เรื่องราวของ สองพี่น้องจึงพากลับเมืองพาราณสี ชุบชีวิตท้าวพรหมทัตและมเหสีแล้วลงโทษประหารพรหมทัต บุโรหิตกับบุตร ช่วยให้ท้าวพรหมทัตได้ครองราชย์ดังเดิม จากนั้นโคบุตรก็ออกเดินทางท่องเที่ยวไป โดยมีอรุณกุมารติดตามไปด้วย

โคบุตรช่วยเหลือนกขุนทองให้พ้นจากเหยี่ยว นกขุนทองสำนึกบุญคุณจึงติดตามไปด้วย ถึงเมืองกาหลงแล้วเป็นสื่อรักให้โคบุตรกับนางอำพันมาลาธิดาของเจ้าเมือง โคบุตรได้นางเป็นชายา แล้วพากลับไปเมืองพาราณสี เมื่อถึงเมืองพาราณสี โคบุตรได้พบนางมณีสาครซึ่งเติบโตเป็นหญิงงาม ก็หลงรัก จึงกราบทูลท้าวพรหมทัตขอพระราชทานนางมณีสาครเป็นมเหสีฝ่ายขวา นางอำพันมาลา เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ท้าวพรหมทัตจัดพิธีอภิเษกให้ และโคบุตรเชิญพระอาทิตย์มาเป็นประธาน

ภายหลังการอภิเษกโคบุตรรักมเหสีทั้งสองคนไม่เท่ากัน โปรดปรานแต่นางมณีสาคร แล้วละเลยนางอำพันมาลาทั้งที่กำลังตั้งครรภ์อ่อน ๆ นางอำพันมาลานั้นน้อยใจและเกิดความริษยาจึงให้หมอเสน่ห์ชื่อเถรกระทำเสน่ห์ให้โคบุตรกลับมารักนางแล้วเปื้อนนำนางมณีสาคร นางมณีสาครสงสัยว่าโคบุตรถูกเสน่ห์จึงขอให้อรุณกุมารช่วยสืบสวนเรื่องราวพิสูจน์ได้ว่านางอำพันมาลาทำเสน่ห์จริง เมื่อโคบุตรรู้ตัวก็กริ้วมากสั่งลงโทษประหารนางอำพันมาลา แต่อรุณกุมารขอชีวิตไว้โดยอ้างเหตุผลว่านางกำลังมีครรภ์ โคบุตรจึงไว้ชีวิตแต่เนรเทศนางออกจากเมือง เรื่องโคบุตรมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพ็โรธวาทั้งระหว่างคู่กรณีต่าง ๆ ดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพ็โรธวาทั้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาหน้า

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาหน้าเป็นเรื่องยากที่ใครจะหลีกเลี่ยงได้ในเรื่องโคบุตรก็เช่นกัน กวีได้หยิบยกประเด็นความขัดแย้งดังกล่าวมาเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพ็โรธวาทั้งดังนี้

1.1 การหึงหวงริษยา

บพ็โรธวาทั้งระหว่างนางมณีสาครกับนางอำพันเกิดจากการหึงหวงริษยาที่โคบุตรรักมเหสีไม่เท่ากัน โคบุตรรักนางมณีสาครซึ่งเป็นมเหสีฝ่ายขวามากกว่านางอำพันมาลาซึ่งเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ยิ่งเมื่อนางอำพันมาลาตั้งครรภ์อ่อน ๆ พระองค์ก็เมินเฉย ไม่สนใจนางเลยตั้งคำประพันธ์

โฉมมณีสาครบวรลักษณ์	พระทรงคักดีรักใคร่ไม่อาจขวาง
อำพันนั้นก็รักเป็นปานกลาง	ทั้งสองนางก็เป็นที่รักกัน
นางอำพันทรงครรภ์อยู่อ่อนอ่อน	พระภูธรละเมินอยู่เห็นหัน
เฝ้าเคล้าคลึงฝ่ายขวาไม่ราวัน	โฉมอำพันคิดแค้นแสนระกำ

(โคบุตร. 2515 : 90)

ผู้หญิงในช่วงเวลาที่ตั้งครรภ์ย่อมต้องการให้สามีเอาใจใส่ตนเป็นพิเศษ แต่โคบุตรกลับละเลย ไม่เอาใจใส่นางทั้งที่โคบุตรเองก็รู้ว่านางอำพันมาลาไร้ญาติพี่น้องที่จะพึ่งพาได้สนิทใจ เนื่องจากนางหนีตามโคบุตรไป โคบุตรจึงเป็นที่พึ่งเดียวของนาง ดังนั้นนางอำพันมาลาจึงใช้วิธีทำเสน่ห์เพื่อให้โคบุตรกลับมารักใคร่นางดังเดิม ครั้นนางมณีสาครสงสัยและไปตามโคบุตรถึงห้องบรรทมของนาง นางอำพันมาลาซึ่งคิดริษยานางมณีสาครจึงได้โอกาสพูดส่อเสียดอีกฝ่ายว่า

	พระบรมนรินทร์ปิ่นสุรางค์
มาร่วมเรียงเคียงน้องประคองคู่	เธอไม่รู้จะว่าแก้งอาจขวาง
เชิญเสด็จกวนนัยกลับไปปรางค์	ให้พี่นางคลายโศกโศกาลัย

(โคบุตร. 2515 : 99)

ฝ่ายนางมณีสาคร เมื่อแรกเริ่มนางก็ไม่พอใจเช่นกันที่โคบุตรพานางอำพันมาลา กลับเมือง ในฐานะขยา แต่เมื่อนางได้อยู่ในสถานภาพที่เหนือกว่ากล่าวคือได้อภิเษกเป็นมเหสีฝ่ายขวา อีกทั้งโคบุตรรักและเอาใจใส่นางมากกว่านางอำพันมาลา นางมณีสาครจึงไม่แสดงกริยาก้าวร้าวอีกฝ่าย ครั้นโคบุตรมีพฤติกรรมผิดแปลกไปคือผลจากนางกลางดึกไปหานางอำพันมาลาและนางเห็น สิ่งผิดสังเกตคือดอกจำปาขันธ์ นางมณีสาครเกิดความระแวงหึงหวงจึงมาตามโคบุตรถึงห้องบรรทม ของนางอำพันมาลา นางมณีสาครไม่พอใจที่นางอำพันมาลาแสดงกริยาและใช้วาจากระด้างกระเดื่อง ขาดความอ่อนน้อม นางจึงพูดจาล่วงเกินอีกฝ่ายดังนี้

นางมณีได้ฟังให้คั่งแค้น	ยิ่งสุดแสนเคืองขัดให้ตัดขัย
จึงตบวาจาพลันด้วยทันใด	ชะอะไรแม่อำพันขยันจริง
ข้ามันจ้านร้านรักเขารู้อบ	เหมือนดังกบสี่ตีนปีนดิ่ง
พระทรงศักดิ์เธอไม่รักอยู่แอบอิง	จึงวางวิ่งมาตามพระทรมเซย
สมคะเนแล้วกระไรไม่ไว้หน้า	สารพัดที่จะว่าเจ้าข้าเอ๋ย
ไม่คิดถึงความหลังนั้นบ้างเลย	เจ้าไม่เคยแล้วอย่าเงินให้เกินการ

(โคบุตร. 2515 : 99)

การใช้วาจาล่วงเกินของนางมณีสาครกลายเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทตามมา ดังจะกล่าวในปัจจัยข้อต่อไป

1.2 การใช้วาจาล่วงเกิน

การใช้วาจาล่วงเกินเป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องจากปัจจัยการหึงหวงริษยา กล่าวคือนางอำพันมาลา และนางมณีสาครใช้วาจาหักหาญน้ำใจระหว่างกันในตอนแรกเนื่องจากการหึงหวงริษยาเป็นตัวกระตุ้น จากนั้นวาทก้าวร้าวหรือบทพิโรธวาทังของแต่ละฝ่ายได้มีนัยล่วงเกินปมด้อยและจิตใจดำของอีกฝ่าย ทำให้ไม่อาจจะจับโทษได้จนต้องระบายออกมาเป็นบทพิโรธวาทังที่รุนแรงกว่าเดิม ดังเมื่อนางอำพันมาลาถูกนางมณีสาครล่ำเลิกถึงความหลังที่นางหนีตามโคบุตรมาอาศัยเมืองของนางมณีสาคร ซึ่งเป็นเรื่องคับแค้นใจของนางอำพันมาลา นางจึงไม่ละลด โต้ตอบกลับไปดังนี้

อำพันฟังออกตั้งคารมรับ	เที่ยวบังคับบุรุษขอยู่ฉลาดฉาน
ลูกว่าไรกับแม่มาแหพาล	ข้ามันจ้านร้านรักกระนั้นเอง
สมคะเนเหมือนว่าก็ผาสุก	ไม่สมคะเนแล้วก็ลุกขึ้นเดินเหียง
รู้ว่าท่านเจ้าฟัวต้องกลัวเกรง	อย่าครั้นเครงไปเลยแม่จันแพ้แล้ว

(โคบุตร. 2515 : 99)

เมื่อนางมณีสากรได้ฟังนางอำพันมาลาโต้ตอบในลักษณะประชดประชันเช่นนั้นอีกทั้งเห็นสามีเข้าข้างนางอำพันมาลา นางก็ยิ่งเดือดดาล แค้นใจจนไม่อาจจะรับสติอารมณ์ที่จะทำร้ายนางอำพันมาลาดังคำประพันธ์

นางมณีฟังสารให้ตาลเดือด
อย่าพักทำสาระแนแก้ตัวไป
ทั้งสามีก็เห็นดีไปด้วยได้
ไปหาหมอปลูกเสกทำเลขยันต์
เป็นผู้หญิงวิ่งตามพระทรงฤทธิ
คุณบิตรมารดาเขาปราณี
ยังขึ้นหน้าทำทนายหมายชนะ
คงจะทำเสียให้ยับลงกับกร

ประหนึ่งเลือดอสุชลจะหล่นไหล
ดอกจำปानीของใครนางอำพัน
กำลังแค้นขัดใจว่าถลัน
ให้ทรงธรรม์หลงกลนางคนดี
เขาแจ้งจิตเฟื่องฟูทั้งกรุงศรี
ถึงไม่มีก็มีให้อนาทร
ไม่ลดละลั่นลมทั้งคมคร
เมื่อภูธรจะไม่เลี้ยงก็บรรลัย

(โคบุตร. 2515 : 100)

การที่นางมณีสากรโกรธจนขาดสติจะทำร้ายนางอำพันมาลาเป็นเพราะว่านางถูกอีกฝ่ายใช้วาจาล่วงเกิน อีกทั้งนางกำลังอยู่ในอารมณ์หึงหวงและหวาดหวั่นในสถานภาพของนาง ด้วยรู้ว่านางกำลังสูญเสียโคบุตรให้กับนางอำพันมาลา เนื่องจากโคบุตรมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปหมางเมินนางแล้วไปหลงไหลอีกฝ่าย นางจึงมั่นใจว่านางอำพันมาลาทำเสน่ห์โคบุตร ดังที่นางกล่าวหานางอำพันมาลาว่า

พระทรงศักดิ์รักภูเขารู้แซ่
พระคลุ้มคลั่งตั้งหน้ามาหาหมิง

เพราะห่างเหม็งไว้งี้ได้หึง
ต่อรุ่งจึ่งเห็นว่าจำปายันต์

(โคบุตร. 2515 : 101)

เมื่อนางอำพันมาลาไม่ยอมรับแล้วยังทำทนายดังคำประพันธ์

นางอำพันว่ามันทุกคำปาก
เมื่อเห็นจริงแล้วนั่งมันทำไม

มันมากมากมันจะชันจนเป็นไซ
มันเป็นไรจึ่งไม่จับเอาตัวมา

(โคบุตร. 2515 : 101)

นางมณีสาครจึงโกรธเกรี้ยวนางอำพันมาลาหลายเป็นพุดิกรรมก้าวร้าวจะทะเลาะตบตีกับอีกฝ่าย ส่วนนางอำพันมาลานั้นก็ขมขื่นใจที่หลงติดตามโคบุตรมาด้วยคิดว่าโคบุตรรักนางเพียงคนเดียว แต่เมื่อโคบุตรเห็นนางมณีสาครที่เติบโตเป็นหญิงงาม โคบุตรก็หลงลืมนาง ทำให้นางตกอยู่ในสถานภาพที่ด้อยกว่า เมื่อนางอำพันมาลาสามารถทำให้โคบุตรหลงใหลได้ นางจึงไม่ยอมอ่อนข้อให้อีกฝ่ายอีก กลายเป็นการทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงและสืบเนื่องเป็นปัญหาขัดแย้งระหว่างสามีภรรยาต่อไป

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

ตามคติไทยโบราณเชื่อกันว่า “สามีเป็นช้างเท้าหน้า ภรรยาเป็นช้างเท้าหลัง” ภรรยาต้องเคารพเชื่อฟังสามี ซึ่งความเชื่อนี้กลายเป็นครรลองของชีวิตการครองเรือนระหว่างสามีกับภรรยา มาเนิ่นนาน ในเรื่องโคบุตรก็มีนัยเดียวกัน ความขัดแย้งระหว่างโคบุตรกับนางมณีสาครจนเกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยาก็เพราะนางมณีสาครไม่เคารพเชื่อฟังโคบุตรนั่นเอง

2.1 การไม่เคารพเชื่อฟัง

จากที่กล่าวว่าการไม่เคารพเชื่อฟังเป็นเหตุให้สามีแสดงบทพิโรธวาทังต่อภรรยาเห็นได้จากกรณีโคบุตรโกรธนางมณีสาครที่ไม่เคารพเชื่อฟังตนในช่วงที่โคบุตรหลงเสน่ห์นางอำพันมาลา เมื่อนางมณีสาครแสดงกิริยาโกรธเกรี้ยวนางอำพันมาลาและกล่าวว่านางอำพันมาลาทำเสน่ห์ทั้งยังจะทำร้ายนางโดยไม่เกรงโคบุตรซึ่งเป็นสามี เมื่อนางอำพันมาลาปฏิเสธว่านางไม่ได้ทำแล้วร้องให้ขอความเมตตาจากโคบุตรว่านางตัวคนเดียวหวังยึดโคบุตรเป็นที่พึ่ง โคบุตรจึงต้องแสดงอำนาจเด็ดขาดในฐานะสามีเพื่อควบคุมภรรยาให้เคารพเชื่อฟังโดยการบริภาษและเมียนตีนางมณีสาครซึ่งโคบุตรเห็นว่านางตัวไม่เหมาะสมกับที่ได้รับการยกย่องเป็นมเหสีฝ่ายขวา คือมาหึงหวงรุกรานนางอำพันมาลาซึ่งอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าดังคำประพันธ์

พระโคบุตรสุดแค้นกระเทิบบาท	ร้องตวาดนางมณีนี้หนักหนา
เสียแรงถนอมเป็นจอมกัลยา	แต่ต่อหน้ายังทำกระนี้เจี๊ยว
เป็นผู้ใหญ่อารมณ์ไม่สมศักดิ์	ทำหาญหักอกอาจมาราดเกรี้ยว
เขาเป็นข้าหรือจะว่าเพียงข้างเดียว	ข้างลดเลี้ยวลงค่าเอาอำพัน
ดอกจำปาว่าทำให้หลงรัก	ครั้นสอบซั๊กก็ไม่จริงทุกสิ่งสรรพ
แล้วหยาบช้าไม่ว่าแต่เพียงกัน	สารพันว่าผัวนี้ลำเอียง
ถูกเสน่ห์เล่ห์ลมมามงมหลง	ห้ามแล้วก็ไม่ลงสงบเสงี่ยม
ดูน้ำใจจะไม่ให้ลงจากเตียง	บุญช้าน้อยแล้วจึงเลี้ยงไม่เพียงธรรม

(โคบุตร. 2515 : 101 - 102)

โคบุตรเขียนตีนางมณีสาคร นางได้รับความเจ็บปวดจึงตัดพ้อโคบุตรว่า “ไปฆ่าฟันเสียเถิดองค์พระทรงภุช” ทำให้โคบุตรยิ่งพิโรธว่านางมณีสาครทำทนายดังนี้

ดูคู่มือตัวว่าทำชอบ
พระร่ำรินรอบองค์นางนงนุช

ยังโต้ตอบเสียงดังไม่ยั้งหยุด
อุตุลุตห้วนไหวทั้งโพชยนต์
(โคบุตร. 2515 : 102)

การที่โคบุตรแสดงบทพิโรธวาทังต่อนางมณีสาครอย่างรุนแรงเช่นนี้เป็นเพราะว่าสังคมไทยสมัยก่อนมีค่านิยมว่าสามีมีอำนาจเหนือภรรยา ควรควบคุมภรรยาได้ โคบุตรจึงแสดงความเด็ดขาดด้วยการบริภาษและเขียนตีนางอย่างรุนแรง

2.2 การประทุษร้ายสามี

จากที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่าสังคมไทยเห็นว่าการทำเสน่ห์เป็นการกระทำที่ชั่วร้าย เนื่องจากทำให้ผู้ถูกเสน่ห์เสียสง่าราศี มีสติสัมปชัญญะเลอะเลือนซึ่งอาจเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตของผู้ถูกเสน่ห์ จึงมีบทกฎหมายลงโทษผู้ทำเสน่ห์อย่างรุนแรงถึงขั้นประหาร ดังนั้นเมื่อโคบุตรทราบว่ นางอำพันมาลาทำเสน่ห์ตนจึงโกรธมากถึงขั้นสั่งประหารนางตลอดจนญาติวงศ์แม้ว่านางจะสารภาพผิดและขออภัยโทษ ดังคำประพันธ์

พระทรงฟังดั่งอัคนีรุท
เจ้ามารยากาลืออย่างนี้เจียว
เมื่อแรกรักคิดว่าศักดิ์กระษัตริย์สูง
คิดว่าหงส์หลงพลัดเป็นกาก็
พระกริ้วตรัสตัดพ้อนางโฉมศรี
สิ้นรักแล้วอย่าพักมาวิงวอน
จะทำลายเสียให้วายชีวาตม
มิให้เหลือเชื้อชาติญาติวงศ์

มาจีจุดปยุ่นุ่นให้จุนเจียว
ยังลดเลี้ยวลิ้นลมคารมดี
มาเป็นฝูงสัตว์ร้ายระบายนี
มาย่อมสลีลวงชายด้วยลายกร
เสียแรงที่ได้ร่วมสโมสร
แต่เลือดตกในนครก็อัปมงคล
ทั้งวงศ์ญาติที่อยู่เมืองกาหลง
แล้วเอื้อนโองการสั่งสี่กุมภัณฑ์

(โคบุตร. 2515 : 118)

การกระทำของนางอำพันมาลาทำให้โคบุตรโกรธถึงกับไม่ยอมให้อภัยและสั่งประหารนางรวมทั้งญาติพี่น้องด้วย หากแต่พระอรุณขอชีวิตไว้ได้ อย่างไรก็ตามแม้จะไว้ชีวิตญาติวงศ์ของนาง แต่โคบุตรก็ยังนกรานให้ประหารนางอำพันมาลาทั้งที่ขณะนั้นนางกำลังมีครรภ์แก่และนกงุนทองที่พระองค์รักและเอ็นดูนักหนาไปออกอ้อนขอชีวิตนาง เพราะโคบุตรตระหนักในความเป็นกษัตริย์ที่มีความตระหนงสูง จึงแค้นใจมากที่ตนเป็นถึงเจ้าชีวิต เป็นบุตรแห่งพระอาทิตย์ มีฤทธิ์เดชเกรียงไกร

เป็นที่เกรงขามแก่เมืองอื่นกลับต้องมาอภัยด้วยอุกภรรยาทำเสน่ห์จนหลงผิดลงโทษเขียนดีนางมณีสาครอย่างสาหัสทั้งที่เป็นภรรยาซึ่งพระองค์สนิทเสน่หาดังคำประพันธ์ที่บรรยายความรู้สึกของโคบุตรเมื่อทราบว่ นางอำพันมาลาทำเสน่ห์ตน

พระทรงฟังคั้งแค้นแสนกระสัน	ก็อัดอั้นตันใจพระทัยหาย
อัประมาณสามนต์พลนิกาย	คิดเสียดายเดชาสง่าเมือง
ทั่วประเทศเขตนครขจรฤทธิ์	ปัจจามิตรต่างระบือออกลือเลื่อง
ทั่วจังหวัดปฐพีบุรีเรือง	ลือกระเดื่องทั่วหล้าแลฟ้าดิน
เราหลงดีนางมณีถึงสาหัส	สารพัดที่เราผิดคิดถวิล
หลงด้วยหญิงแพศยาเป็นราคะ	เพราะดูหมิ่นของสำคัญไม่ทันคิด
แสนสลดเหมือนอย่างทศกัณฐ์ยักษ์	เมื่อลึงลักล่องลวงเอาดวงจิต
เสียดเสียครีด้วยมีฤทธิ์	พระยิ่งคิดก็ยิ่งแค้นแน่นอุรา

(โคบุตร. 2515 : 117)

การสั่งประหารนางอำพันมาลาจึงเป็นวิธีแก้หน้าของพระองค์โดยให้ตัดศีรษะนางเสียประจานไว้ แต่พระอรุณทูลขอชีวิตไว้ได้โดยอ้างทารกน้อยในครรภ์ของนางซึ่งเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของโคบุตรจะพลอยเสียชีวิตไปด้วย อย่างไรก็ตามโคบุตรยังยื่นกรานลงโทษนางอำพันมาลาให้เนรเทศนางออกจากเมืองโดยให้เหตุผลว่าหากอภัยโทษให้นาง ชาวเมือง “จะลือข่าวว่าพื้นที่โหดเขลาช่างมัวเมารักเมียไม่เสียได้” การที่โคบุตรไม่รู้ลึกล้อลวงนางอำพันมาลาทั้งที่นางก็ตั้งครรภ์ เป็นเพราะโคบุตรสั่นรักนางด้วยตั้งระยะเวลาที่ผ่านมา โคบุตรก็มีได้ไปมาหาสู่นางอำพันมาลาเลย

ลักษณะวงศ์

เรื่องย่อ

กล่าวถึงเมืองพรหมทัตมีกษัตริย์ครองเมืองชื่อท้าวพรหมทัต ท้าวพรหมทัตและนางสุวรรณอำภามีโอรสชื่อลักษณะวงศ์ วันหนึ่งท้าวพรหมทัตพามเหสีและโอรสออกเที่ยวป่า นางยักษ์ซึ่งอาศัยอยู่ในป่าเห็นท้าวพรหมทัตก็เกิดมีใจปฏิพัทธ์ต้องการเป็นมเหสีของพระองค์ จึงแปลงกายเป็นกวางทองลวงให้ท้าวพรหมทัตตามล่า ครั้นลับตาพ้นจากทหารผู้ติดตาม กวางทองก็คืนร่างเป็นนางยักษ์หลอกท้าวพรหมทัตว่ามเหสีของพระองค์ทรยศหลอกพระองค์มาในป่าเพื่อให้ นางยักษ์ฆ่า ท้าวพรหมทัตตกใจจนสิ้นสติ นางยักษ์จึงเนรมิตกายเป็นหญิงงามช่วยพระองค์ให้พ้นแล้วลวงว่านางเกิดในดอกไม้และได้รับพรจากเทวดาทำให้ยักษ์กลัวจึงสามารถช่วยพระองค์ให้พ้นจากนางยักษ์ได้ ท้าวพรหมทัตหลงเชื่อจึงขอให้นางเป็นมเหสี ในขณะเดียวกันนางยักษ์ก็พยายามใช้เล่ห์ยุยงให้พระองค์ประหารนางสุวรรณอำภาและโอรส แต่เพชฌฆาตสงสารจึงปล่อยทั้งสองคนไป

ท้าววิรุฬหมาเป็นยักษ์ครองเมืองมยุรา มีโอรสชื่อวิรุฬหวงศ์ ท้าววิรุฬหมาศพบนางสุวรรณอำภา และลักษณะวงศ์เดินทางต้นต้นอยู่ในป่า ท้าววิรุฬหมาศเกิดความรักใคร่นางจึงลักพาไปไว้ที่เมืองมยุรา แต่ก็ไม้อาจล่วงเกินนางสุวรรณอำภาได้เนื่องจากถูกนางป้ายเปียงเพราะยังคงจงรักภักดีต่อ ท้าวพรหมทัต

ลักษณะวงศ์พลัดกับนางสุวรรณอำภาจึงพยายามติดตามหาจนมาพบฤาษีมหาเมฆซึ่งมีลูกเลี้ยง คือนางทิพเกสร ลักษณะวงศ์ได้เป็นศิษย์และอยู่ในความอุปการะของฤาษีมหาเมฆ ลักษณะวงศ์ เจริญเติบโตและมีวิชาแก่กล้าจึงขออนุญาตฤาษีมหาเมฆออกติดตามมารดา ฤาษีมหาเมฆจึงมอบ ม้าวิเศษและพระขรรค์ให้ ลักษณะวงศ์มาพบนางสุวรรณอำภาที่เมืองมยุราจึงพานางออกจากเมือง ไปจนถึงเขาประจันคีรี แต่ท้าววิรุฬหมาศได้ยกกองทัพยักษ์ติดตามมา จึงเกิดการสู้รบขึ้น ลักษณะวงศ์ แผลงศรถูกท้าววิรุฬหมาศถึงแก่ความตาย จึงให้วิรุฬหวงศ์เป็นเจ้าเมืองแทน จากนั้นก็เกณฑ์พลยักษ์ ให้จำแลงกายเป็นมนุษย์เข้าล้อมเมืองพรหมทัตล่อให้นางยักษ์แปลงออกมาสู่เพื่อต้องการแก้ชอกกล่าวหา ให้มารดา นางยักษ์แปลงจึงคืนร่างเป็นยักษ์ขึ้นสู้กับทหารเมืองมยุราแต่พ่ายแพ้ถูกจับตัวไปถ่วงน้ำ ถึงแก่ความตาย เมื่อท้าวพรหมทัตเห็นนางสุวรรณอำภากับลักษณะวงศ์ก็จำได้และสำนึกผิด จึงรับ มเหสีและโอรสกลับมาอยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง

ฝ่ายฤาษีมหาเมฆและนางทิพเกสรเฝ้าคอยลักษณะวงศ์เป็นเวลานานจนฤาษีสิ้นอายุขัย นางทิพเกสรโศกเศร้าเสียใจมากคิดฆ่าตัวตายแต่นกแก้วห้ามไว้ ต่อมานางทิพเกสรได้พบนางกินรี ทั้งห้าจึงไปอาศัยอยู่ในถ้ำทองด้วยและมีความผูกพันรักกันตั้งพี่น้อง ลักษณะวงศ์เสร็จภารกิจ จากเมืองพรหมทัตก็กลับไปหาฤาษีมหาเมฆและนางทิพเกสร แต่ไม่พบผู้ใดจึงโศกเศร้าจนได้ทราบความ จากนางกินรีและได้นางกินรีทั้งห้าเป็นชายา ลักษณะวงศ์ตามนางกินรีไปพบนางทิพเกสรและได้อยู่ ร่วมกันในถ้ำทองเป็นเวลาสิบห้าวันจึงพานางทิพเกสรกลับเมือง ระหว่างการเดินทางมหัสวีธาธร ได้ลักพานางทิพเกสรไปหมายจะลวนลามล่วงเกิน แต่วิหยาธรชื่อจันทาซึ่งผ่านมาพบก็เกิดพอใจ ในตัวนางเช่นกันจึงเข้าต่อสู้แย่งชิงนางทิพเกสรจนเสียชีวิตด้วยกันทั้งสองฝ่าย เทวดาประจำต้นรัง สงสารนางทิพเกสรจึงให้สวมนแหวนแปลงเป็นพราหมณ์เกสรเพื่อป้องกันการถูกรังแก ต่อเมื่อนาง ถอดแหวนก็จะคืนร่างเป็นหญิงดังเดิม

ลักษณะวงศ์ติดตามหานางทิพเกสรจนถึงเมืองอลงกรณ์และได้นางยี่สุนธิดาเจ้าเมืองเป็นชายา ส่วนพราหมณ์เกสรซึ่งออกติดตามลักษณะวงศ์จนทราบข่าวการอภิเษกของพระองค์ ก็ให้พราหมณ์ พวเข้าเฝ้าถวายตัวเป็นข้ารับใช้ ลักษณะวงศ์จำนางทิพเกสรไม่ได้เพราะนางอยู่ในเพศพราหมณ์ หากก็พอใจพราหมณ์เกสรและให้รับใช้ใกล้ชิดแม้ในเวลาบรรทม นางยี่สุนไม่พอใจจึงวางแผน กำจัดพราหมณ์เกสรโดยใส่ความว่าถูกพราหมณ์เกสรลวนลาม ลักษณะวงศ์ไม่ได้ถามความให้แน่ชัด ก็สั่งลงโทษเข็ญตีและประหารพราหมณ์เกสรโดยไม่ทราบว่าเป็นนางทิพเกสรกำลังตั้งครรภ์ นางทิพเกสร เสียใจมากจึงไม่ถอดแหวนออกเพื่อแสดงตน ทนที่ที่พราหมณ์เกสรถูกประหาร นางก็คืนร่างเป็นหญิง และคลอดโอรส ลักษณะวงศ์ทราบความก็เศร้าโศกเสียใจมากและจัดงานศพให้นางทิพเกสร อย่างสมเกียรติ

เรื่องลักษณะวงศ์ได้ปรากฏปัจจัยที่ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทังระหว่างคู่กรณีต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

ความขัดแย้งระหว่างสามีกับภรรยาจะมีมูลเหตุมาจากการเข้าใจผิดที่ดี มาจากผิดจารีต ประเพณีที่ปรากฏแจ่งชัดก็ดี ย่อมเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทังได้เสมอ ดังเช่นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทังในเรื่องลักษณะวงศ์ซึ่งมีประเด็นที่ควรศึกษาดังต่อไปนี้

1.1 การประทุษร้ายสามี

ในเรื่องลักษณะวงศ์ ท้าวพรหมทัตพิโรธนางสุวรรณอำภานี้เนื่องจากเข้าใจผิดเพราะเชื่อนางยักษ์ว่ามเหสีคิดประทุษร้ายพระองค์โดยลงไปให้นางยักษ์กิน ท้าวพรหมทัตจึงแสดงบัพพิโรธวาทังอย่างไม่มีเชื้อไขว่

.....

หญิงกาลมีแต่จะล้างผิว

มีงชาติเชื่ออสุรีณีไพร

เสียแรงหวังตั้งจิตพิศวาส

ให้ยักษ์แกล้งแปลงเพศเป็นกวางมา

นี้บุญช่วยจึงได้ม้วยแต่ม้าแก้ว

เลี้ยงไว้โยหญิงใจกาลิกาม

พระโกรธกระทำบาททวาดไป

มีบุญตัวจึงรอดไม่ตักษย

จะว่าไปเล่าก็อายแก่เสนา

ไม่ว่าชาติมีงเป็นหญิงแพศยา

อสุราบอกกุจึงรู้ความ

กูรู้แล้วมีงอย่าพิกมาทำถาม

จะเกิดความครหาทั้งธานี

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 142)

ทั้งนี้เป็นเพราะนางยักษ์พึงใจท้าวพรหมทัตจึงใช้อุบายล่อให้พระองค์กำจัดนางสุวรรณอำภาและลักษณะวงศ์โดยแปลงเป็นกวางทองล่อให้ท้าวพรหมทัตติดตาม ครั้นลับตาหมู่ทหารที่อารักขา กวางทองก็คืนร่างเป็นยักษ์แสรั่งเยาะเย้ยท้าวพรหมทัตว่าถูกลูกเมียลอกมาให้ตนกิน เมื่อท้าวพรหมทัตตกใจจนสิ้นสติ นางยักษ์ก็กินม้าจนหมดสิ้นแล้วเนรมิตกายเป็นหญิงงามช่วยให้พระองค์ฟื้นแล้วลวงว่านางเกิดในดอกไม้ทั้งยังได้รับพรจากเทวดาให้เป็นพี่เกรงกลัวของยักษ์ จึงสามารถช่วยพระองค์ให้พ้นจากยักษ์ร้ายได้ ทำให้ท้าวพรหมทัตหลงเชื่อและอภิเษกนางเป็นมเหสี แล้วลงโทษประหารนางสุวรรณอำภาแม้นางจะอ่อนวอนขอพิสูจน์ความบริสุทธิ์ใจเพียงไรพระองค์ก็ไม่ฟัง

การที่ท้าวพรหมทัตพิโรธนางสุวรรณอำภามากจนตัดสินประหารโดยไม่ฟังคำชี้แจง เนื่องจากพระองค์ยึดมั่นในศักดิ์ศรีและเกียรติยศของพระองค์มาก เมื่อเข้าใจว่ามเหสีประทุษร้ายพระองค์ ล่อลวงไปให้ยักษ์กิน ก็เกิดความโกรธแค้นเจ็บใจว่าภรรยาซึ่งอยู่กับตนมีบุตรด้วยกันมาทรยศสามีได้ สิ่งสำคัญที่สุดสำหรับพระองค์ก็คือการรู้สึกขายหน้าเหล่าบรรดาเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย ดังที่พระองค์ตรัสว่า “จะว่าไปก็อายแก่เสนา” พระองค์จึงต้องปกป้องศักดิ์ศรีและเกียรติยศด้วยการสั่งประหารนางสุวรรณอำภาเพื่อไม่ให้ “เกิดความครหาทั้งธานี”

นอกจากนี้ท้าวพรหมทัตกำลังลุ่มหลงนางยักษ์แปลงด้วยเข้าใจผิดว่านางช่วยชีวิตพระองค์ไว้ ทั้งยังคิดว่านางเป็นสตรีที่มีบุญเพราะกำเนิดในดอกไม้และได้รับพรจากเทวดาให้ยักษ์เกรงกลัว ควรที่พระองค์จะเชิดชูเป็นมเหสี จึงทำให้พระองค์ขาดสติ ยึดถือความเข้าใจของตนเป็นใหญ่ ตั้งความว่า

กูรู้เช่นเห็นแน่กระนี้แล้ว
ทั้งสมคำไม่ต้องนำสืบพยาน

ทั้งมาแก้วก็บรรลืออยู่ไพรสถานท์
ไปประหารเสียอย่าไว้ใจกาลี

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 142)

1.2 ความรั้งเกียรูปลักษณะและเผ่าพันธุ์

ความรั้งเกียรูปลักษณะและเผ่าพันธุ์เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สามีสแสดงบพิโรธวาทังต่อภรรยา ดังกรณีท้าวพรหมทัตบริภาษหญิงงามแปลงเมื่อทราบความจริงว่านางมิใช่มนุษย์ ทั้งที่ก่อนหน้านี้ท้าวพรหมทัตอยู่ร่วมกับนางยักษ์ในสภาพของหญิงงามอย่างมีความสุขจนมีธิดาด้วยกันโดยไม่เคยระแวงแคลงใจว่ามีมเหสีเป็นยักษ์ กระทั่งลักษณะวงศ์ยกทัพมาประชิดแล้วล่อให้นางยักษ์ออกไปรบทำให้นางพ่ายแพ้แล้วคืนร่างเป็นยักษ์ดังเดิม

เมื่อท้าวพรหมทัตทราบเรื่องราวแท้จริงทั้งหมดจากนางสุวรรณอำภาและได้เห็นรูปลักษณะแท้จริงของนางยักษ์ พระองค์ก็สิ้นรักนางยักษ์ทันที ความรั้งเกียรุดแคลงชิงซึ่งประดังเข้ามาแทนที่ดังคำประพันธ์ว่า

พระจอมพงศ์เห็นอนงค์กลายเป็นยักษ์
จงฝ่าทรวงดูดวงชีวิมัน
อีสองหน้าบ้ำกามตะกรามราด
ให้มึงอ้อนวอนว่าเลือดตากระเด็น

ก็สิ้นรักกลับโกรธอยู่หุนหัน
หญิงฉกรรจ์ชาติข้าอืหน้าเป็น
จะแกล้งพรากอยู่เมืองให้เคืองเข็ญ
ที่จะเป็นนั้นอย่าหมายไม่รอดตัว

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 255)

ไม่ว่านางยักษ์จะอ้อนวอนขอความเมตตาเพียงไร ท้าวพรหมทัตก็ไม่ฟังคงให้ทหารนำตัวนางยักษ์ไปถ่วงน้ำในทะเลวน แต่เมื่อนางยักษ์ได้แปลงตนเป็นหญิงงามก่อนตาย พระองค์ก็อดไม่ได้ที่จะอาลัยอาวรณ์ทั้งที่รู้แน่แน่ใจว่าเป็นร่างแปลงก็ตาม

2. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

มีคำกล่าวที่ว่า “ลูกผู้ชายฆ่าได้ แต่หยามไม่ได้” เป็นคำกล่าวที่บ่งบอกถึงการรักเกียรติและศักดิ์ศรี ในเรื่องลักษณะวงศ์ก็มีนัยเดียวกัน ผู้ประพันธ์ได้กำหนด “การหยามเกียรติ” เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดบพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้ดังนี้

2.1 การหยามเกียรติ

ลักษณะวงศ์กับท้าววิรุฬหมาศเป็นศัตรูกันเพราะท้าววิรุฬหมาศได้หยามเกียรติลักษณะวงศ์ด้วยการลักพานางสุวรรณอำภาผู้เป็นมารดาของพระองค์ขณะที่พระองค์และมารดาเดินทางอยู่กลางป่า การกระทำของท้าววิรุฬหมาศทำให้ลักษณะวงศ์ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเด็กต้องประสบกับความทุกข์ยากอย่างสาหัส ดังที่ลักษณะวงศ์บอกนางสุวรรณอำภาเมื่อพบกันภายหลังว่า

เมื่อลูกตื่นฟื้นกายจากไสยา	เที่ยวแลหาชนนี้ไม่เห็นเลย
อันยากแค้นแสนทุกข์ของลูกแก้ว	สุดอยู่แล้วเจ้าพระคุณของลูกเอ๋ย

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 191)

ดังนั้นเมื่อลักษณะวงศ์ทราบที่ท้าววิรุฬหมาศเป็นผู้พรากมารดาของพระองค์ไป จึงขุ่นเคืองแค้นมาก บริภาษท้าววิรุฬหมาศว่าไม่เจียมตน กล่าวกระทำการหยามเกียรติพระองค์และมารดา ดังข้อความที่ลักษณะวงศ์พูดหยาบหยามท้าววิรุฬหมาศว่า

ว่าเหวยเหวยอสุราไ้อ้ำกาม	ช่างเลี่ยนลามพูดจาหน้าไม่อาย
พระชนนีมีศักดิ์เหมราช	มึงเหมือนชาติเช่นกาอย่ามาหมาย
แต่บาทาหน้ามึงมิได้กราย	ไม่มีอายอาจเอื้อมอหังการ
มึงถึงกรรมจำตายวันนี้แล้ว	พระขรรค์แก้วจะตัดเอาเกศา
อีกแสนโกฏิโคตรมึงเร่งขับมา	อสุรามิไต่รอดไปเมืองมาร

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 202 - 203)

ฝ่ายท้าววิรุฬหมาศเมื่อแรกเริ่มนั้นก็เห็นว่าลักษณะวงศ์เป็นอุปสรรคขัดขวางความสัมพันธ์ระหว่างตนกับนางสุวรรณอำภา จึงบีบบังคับให้นางสุวรรณอำภาไปกับตน ทั้งลักษณะวงศ์ซึ่งกำลังหลับใ้วงกลางป่า เมื่อลักษณะวงศ์เติบโตมีวิชาแก่กล้าออกตามหานางสุวรรณอำภาจนพบ แล้วพานางไป โดยทิ้งสารทำร้ายท้าววิรุฬหมาศให้ยกทัพตามไปรบ ทำให้ท้าววิรุฬหมาศโกรธที่ลักษณะวงศ์ไม่เกรงกลัว หยามเกียรติพระองค์ทั้งที่ลักษณะวงศ์เป็นเพียง “ไอ้ลูกเท่าชี้ตามาท้าทาย” ครั้นท้าววิรุฬหมาศตามไป ก็ถูกลักษณะวงศ์ใช้วิชาหยาบหยาม ดูถูกดูแคลน จึงยิ่งทวีความแค้นขึ้นอีก

ปางพญาอสุรินทไต่ยีนคำ	ให้เจ็บข้าหฤทัยดังไฟผลาญ
ตวาดก้องร้องเหมไ้อ้สามานย์	จงหงองหาญฮึกเหิมไม่เจียมตน
เมื่อเล็กเล็กสักเท่าเส้นทำเช่นเขี้ยว	ดูแรงเรียวเหมือนแมงวันไม่คั่นชน
พลางสั่งทัพขับพวกกุมภัณฑ์พล	โจมประจัญจับตัวกุมารา

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 203)

กล่าวได้ว่าท้าววิรุฬหมาศกับลักษณวงศ์มีความทะนงตนสูงทั้งคู่ ดังนั้นต่างฝ่ายจึงคิดว่าการกระทำของอีกฝ่ายเป็นการหยามเกียรติตนอย่างให้อภัยไม่ได้ จึงเกิดการรบพุ่งกันจนท้าววิรุฬหมาศเสียชีวิต

3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทะระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริพาร

กษัตริย์กับข้าราชการบริพารมีส่วนช่วยส่งเสริมซึ่งกันและกัน แต่เมื่อไรข้าราชการบริพารขาดความซื่อสัตย์ ไม่จงรักภักดี ก็จะทำให้เกิดปัญหาและเป็นอันตรายต่อตนเองอย่างยิ่งดังกรณีในเรื่องลักษณวงศ์

การไม่จงรักภักดี

ผู้ประพันธ์เรื่องลักษณวงศ์ตั้งใจจะสร้างปมปัญหาให้เกิดปัจจัยบทพิโรธวาทะด้วยการให้ลักษณวงศ์เข้าใจผิดพราหมณ์เกสรข้าราชการบริพารผู้ใกล้ชิดว่าขาดความจงรักภักดีต่อพระองค์ คิดกำเริบเลิบบานลามนางยี่สุนพระมเหสี จึงรับสั่งประหารพราหมณ์เกสรดังคำประพันธ์ว่า

เร่งพิโรธโกรธพราหมณ์ด้วยความแค้น	กระตืบแทนทองเลื่อนสะเทือนลั่น
เหม่ออ้ายพราหมณ์หินชาติฉกาจครัน	มิ่งนี่มันใจพาลสันดานพล
คิดอย่างไรหาอ้ายพราหมณ์ถูถามหน้อย	จึงหยิกหยอกยออดสร้อยอยู่ลับสน
โฉนมีงหาญเหี้ยมไม่เจียมตน	จุดภูษานฤมลหรือฉันใด
เจ้าพราหมณ์กลัวมรณาน้ำตาตก	ตั้งลูกนกตัวสั้นอยู่ห้วนไหว
บังคมทูลตามจริงทุกสิ่งไป	หม่อมฉันได้จับจริงไม่กริ่งการ
เจ้าทูลได้เท่านั้นไม่ทันจบ	พระทรงภพสิงหนาทอยู่ฉลาดฉาน
ชะน้อยหรือทำได้ไ้อัจฉนาล	อหังการคิดก่อทรยศ
เสียแรงรักเลี้ยงมิ่งถึงขนาด	ประชาราษฎร์ลือชานอกปรากฏ
มาทำถ้อยทรลักษณ์ไม่รักยศ	คิดขบถได้น้ำใจมั่น
อิโชนจำจิกหัวออกจากวัง	มิ่งไปสั่งให้เขาฆ่าให้อาสัญ
เอาดาบฟันขวานลับให้ยับพลัน	ให้กำมันกินง่ายสบายคอ

(ลักษณวงศ์. 2515 : 339 - 340)

ที่เป็นเช่นนี้เพราะนางยี่สุนรู้สึกหึงหวงที่ลักษณวงศ์ใกล้ชิดและโปรดปรานพราหมณ์เกสรจนลืมใส่ใจนาง ทำให้นางคิดกำจัดพราหมณ์เกสรด้วยการใช้กลอุบายให้ลักษณวงศ์เข้าใจผิดว่าพราหมณ์เกสรลามนาง โดยตอนแรกนางยี่สุนกล่าวหาพราหมณ์เกสรว่าส่งสายตาและให้พวงมาลัยแก่นางประหนึ่งจะเกี่ยวพาราสิ แต่ขณะนั้นลักษณวงศ์กำลังโปรดพราหมณ์เกสรจึงแก้ช้อกล่าวหาแทน ต่อมาขณะที่ลักษณวงศ์กำลังบรรทมนางยี่สุนก็ออกอุบายหลอกพราหมณ์เกสรว่า

มีอะไรระคายเคืองเหมือนกับหนามติดอยู่ที่ผ้าของนาง แล้วให้พราหมณ์เกสรช่วยเอาออกให้ แต่เมื่อพราหมณ์เกสรแกะผ้า นางยี่สุนก็ร้องไห้สำร่ายว่าพราหมณ์เกสรลวมนางทำให้ลักษณะวงศ์ไกรธมากไม่ได้ถามความให้ถึถ้วนถ้วนสรุปว่าพราหมณ์เกสรประพฤติผิดจริงดังที่นางยี่สุนกล่าว จึงสมควรถูกลงโทษประหาร การที่ลักษณะวงศ์ไม่พอใจพราหมณ์เกสรถึงรับสั่งประหารแล้วสืบเนื้อเป็นชั้น ๆ ให้ภากินทั้งที่พระองค์เคยโปรดปรานพราหมณ์เกสรเป็นพิเศษ เป็นเพราะลักษณะวงศ์เป็นกษัตริย์ที่ต้องพิทักษ์เกียรติของตนเองและภรรยา ยิ่งเข้าใจว่าภรรยาถูกข้าราชการลวมนามขาดความจงรักภักดี ก็ยิ่งทำให้ความโกรธทวีขึ้น อีกประการหนึ่งลักษณะวงศ์เคยรู้สึกคล้ายคลึงและสังหรณ์ใจว่าพราหมณ์เกสรน่าจะเป็นหญิง ทั้งมีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกับนางทิพเกสร ภรรยาคนแรก พราหมณ์เกสรจึงเป็นประหนึ่งตัวแทนนางทิพเกสร ครั้นพราหมณ์เกสรมีพฤติกรรมเยี่ยงชาย จึงทำให้ลักษณะวงศ์ผิดหวังในตัวพราหมณ์เกสรรุนแรงกว่าปกติ เท่ากับเพิ่มโทษมากยิ่งขึ้น

สิงทไกรภพ

เรื่องย่อ

ท้าวอินธุมาศและนางจันทร์แก้วกัลยาณีแห่งเมืองโกญจาได้เมตตาเลี้ยงดูคงคาประลัย บุตรวัยเจ็ดขวบของหัวหน้าโจรสลัดซึ่งถูกทหารเมืองโกญจาปราบปรามเสียชีวิตเป็นบุตรบุญธรรม โดยไม่ฟังคำทัดทานของโหรว่าคงคาประลัยจะนำภัยพิบัติมาสู่บ้านเมืองเพราะมีสายเลือดโจร ซึ่งต่อมาเหตุการณ์ได้เป็นดังคำที่โหรทำนาย

เมื่อนางจันทร์แก้วกัลยาณีตั้งครรภ์ คงคาประลัยซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชยังแค้นที่บิดาถูกฆ่าและกลัวว่าโอรสที่แท้จริงของท้าวอินธุมาศจะเป็นผู้ครองบัลลังก์ จึงก่อการกบฏ แต่สองกษัตริย์หนีไปได้แล้วหลบภัยอยู่ที่บ้านพรานป่าจนนางจันทร์แก้วกัลยาณีให้กำเนิดโอรส

กล่าวถึงพราหมณ์ผู้หนึ่งแห่งเมืองมิลิลา ก่อนตายได้สั่งเสียพราหมณ์เทพจินดาผู้เป็นยุวบุตรให้ไปหากุมารผู้มีบุญเป็นที่พึ่งและได้มอบตำราดูลักษณะกุมารให้ พราหมณ์เทพจินดาเดินทางค้นหา กุมารน้อยซึ่งมีลักษณะถูกต้องตามตำราจนพบแล้วลักตัวไป ต่อมาเสนาอำมาตย์ที่จงรักภักดีต่อท้าวอินธุมาศได้รวมกำลังกับชาวเมืองจับคงคาประลัยและพวกประหารแล้วเชิญท้าวอินธุมาศและมเหสีกลับครองเมืองดังเดิม

พราหมณ์เทพจินดาพากุมารเดินทางระหกระเหินในป่าจนพบยักษ์ชื่อพินทุมาร พินทุมารเมตตาพราหมณ์เทพจินดาและกุมารจึงเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมแล้วตั้งชื่อกุมารว่าสิงทไกรภพ เมื่อทั้งสองคนเจริญวัย พินทุมารก็สอนวิชาต่อสู้ป้องกันตัวให้ วันหนึ่งสิงทไกรภพได้ทราบจากพราหมณ์เทพจินดาว่าตนไม่ใช่บุตรที่แท้จริงของพินทุมาร ประกอบกับกลัวที่พินทุมารเป็นยักษ์ จึงชวนกันหลบหนีโดยเก็บใบยาวิเศษที่พินทุมารเฝ้าไว้ไปด้วย ครั้นพินทุมารทราบว่าทั้งสองคนหนีไปก็ออกติดตามด้วยความริษยาจนสุดเขตแดนของตน จึงพลัดตกเขาบาดเจ็บสาหัส และเสียใจจนขาดใจตายเพราะสองพี่น้องไม่ยอมกลับมาหาตน คนทั้งคู่ได้จัดการเผาศพพินทุมารแล้วเดินทางกลับบ้านของพราหมณ์เทพจินดา พราหมณ์เทพจินดาสั่งคนในบ้านบอกใครว่าสิงทไกรภพเป็นน้องชายต่างมารดาของตน

วันหนึ่งพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพราหมณ์เทพจินดามกเยียมและสงสัยกำเนิดของสิงห์ไกรภพ แต่พราหมณ์เทพจินดาไม่ยอมบอกความจริงและพูดปด พราหมณ์เฒ่าจึงไม่พอใจและตัดขาดกับพราหมณ์เทพจินดา ทำให้สิงห์ไกรภพทราบว่าคุณตนไม่ใช่น้องชายแท้ ๆ ของพราหมณ์เทพจินดา สิงห์ไกรภพโกรธพราหมณ์เทพจินดาจึงหนีไปโดยกินใบยาวิเศษกลายเป็นนกแก้วบินไปถึงเมืองมารันของยักษ์ชื่อท้าวจตุพักตร์และนางมณฑาวดี เมื่อสิงห์ไกรภพได้พบกับนางสร้อยสุดาซึ่งเป็นธิดาบุญธรรมของท้าวจตุพักตร์ก็เกิดความรัก จึงลักลอบได้เสียจนนางตั้งครรภ์แล้วพานางหนี ท้าวจตุพักตร์โกรธแค้นที่ธิดาหนีตามผู้ชายจึงยกกองทัพติดตามจนพบ สิงห์ไกรภพรบกับยักษ์จนสลบไป ส่วนนางสร้อยสุดาถูกท้าวจตุพักตร์พากลับวัง

พราหมณ์เทพจินดาเสียใจและลำนึกผิดที่สิงห์ไกรภพหนีไป จึงออกสืบหาเผ่าพงศ์ของสิงห์ไกรภพจนรู้ว่า เป็นโอรสของท้าวอินธุมาศ พราหมณ์เทพจินดาเข้าเฝ้าแล้วเล่าเรื่องราวของสิงห์ไกรภพให้ท้าวอินธุมาศฟัง เมื่อโหรบอกว่าสิงห์ไกรภพอยู่ที่เมืองมารัน พราหมณ์เทพจินดาจึงออกติดตามพบสิงห์ไกรภพแล้วช่วยแก้ไขให้พ้น ครั้นกลับเข้าเมืองโกญจา ท้าวอินธุมาศก็ส่งทูตไปขอร้องท้าวจตุพักตร์และขอนางสร้อยสุดาเป็นสะใภ้ ท้าวจตุพักตร์ยังโกรธแค้นสิงห์ไกรภพอยู่ จึงปฏิเสธแล้วยกทัพมาตีเมืองโกญจาเพื่อจะฆ่าสิงห์ไกรภพ แต่เสียทีถูกสิงห์ไกรภพสังหาร

สิงห์ไกรภพได้ไปรับนางสร้อยสุดาซึ่งให้กำเนิดโอรสแล้วชื่อรามวงศ์ นางมณฑาวดีอาลัยหลานจึงขอรามวงศ์ไว้จนรามวงศ์เจริญวัยเดินทางไปร่วมงานศพท้าวอินธุมาศและมเหสี แต่ในระหว่างทางวิรุณพัฒน์ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงทรยศคิดอุบายจับรามวงศ์ไปให้ท้าวเทพาสุรเจ้าเมืองพาราณสีซึ่งเป็นเพื่อนสนิทของท้าวจตุพักตร์ ขณะที่รามวงศ์ถูกจองจำ พระอินทร์ได้ลงมาช่วยอุ้มสมรามวงศ์กับนางแก้วกิริยธิดาของท้าวเทพาสุรกับนางเทพกนิษฐา จากนั้นรามวงศ์ก็พานางหนีไปจนได้พบกับนางอองออย นางอองออยเป็นผีป่าซึ่งหลงรักรามวงศ์ จึงแปลงกายเป็นหญิงงามหลงป่าขอร่วมเดินทางไปด้วย เมื่อนางอองออยสบโอกาสก็จับนางแก้วกิริยไปทำร้ายทิ้งลงลำธารแล้วกลับไปขย้ำวนรามวงศ์ แต่เมื่อรามวงศ์ทราบความจริงว่านางอองออยเป็นผีป่าปลอมมาก็โกรธเข้าทำร้ายจนนางทนไม่ไหวหลบหนีไป รามวงศ์ติดตามหานางแก้วกิริยแล้วไม่พบก็คิดว่านางถูกนางอองออยฆ่ากิน จึงออกบวชเป็นฤๅษีเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้นาง ส่วนนางแก้วกิริยเพียงแต่สลบลอยน้ำไปและได้รับความช่วยเหลือจากฤๅษี

สิงห์ไกรภพทราบว่ารามวงศ์ถูกท้าวเทพาสุรจับไปจึงยกทัพไปตีเมืองพาราณสี ท้าวเทพาสุรพ่ายแพ้ถูกสิงห์ไกรภพฟันแขนขาด ส่วนนางเทพกนิษฐาก็เสียทีตกเป็นของสิงห์ไกรภพ ท้าวเทพาสุรทนอับอายไม่ได้จึงกระโดดมหาสมุทรฆ่าตัวตาย นางเทพกนิษฐาติดตามสิงห์ไกรภพไปเมืองโกญจา ทว่าสิงห์ไกรภพกลับห่างเหินไม่เอาใจใส่นางเช่นเมื่ออยู่เมืองพาราณสี นางจึงทำเสน่ห์ให้สิงห์ไกรภพลุ่มหลง นางสร้อยสุดาสงสัยว่านางเทพกนิษฐาทำเสน่ห์สามีจึงทะเลาะวิวาทกัน สิงห์ไกรภพเข้าข้างนางเทพกนิษฐาและบริภาษนางสร้อยสุดา นางสร้อยสุดาจึงขอความช่วยเหลือจากพราหมณ์เทพจินดาซึ่งอยู่เมืองมารันให้มาช่วยแก้เสน่ห์ที่ได้สำเร็จ นางเทพกนิษฐาเกรงจะถูกลงโทษเพราะความแตกจึงหลบหนีไป

เรื่องสิงห์ไกรภพได้ปรากฏบทพิโรธวาทังหลายตอนหลายคู่กรณีซึ่งมีปัจจัยต่างกันดังนี้

1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

ตามคติความเชื่อของไทย บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากเพราะเป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูบุตรธิดาตั้งแต่เล็กจนโต การเคารพเชื่อฟังบิดามารดาจึงเป็นคุณธรรมข้อหนึ่งที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติ ส่วนการไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดาถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่บังควร กวีผู้แต่งเรื่องสิงหไกรภพ ได้นำประเด็นนี้มาเป็นปัจจัยนำไปสู่บทพิโรธวาทังได้อย่างเหมาะสม

การไม่เคารพเชื่อฟัง

นางสร้อยสุดาแม้จะไม่ใช้ธิดาแท้ ๆ ของท้าวจตุพัตร์กับนางมณฑาดี แต่ทั้งสองพระองค์ก็เลี้ยงดูนางอย่างทนุถนอม ให้ความรักและความห่วงใยไม่ต่างจากบุตรในอุทร การที่นางสร้อยสุดาลักลอบได้เสียกับผู้ชายแล้วทำผิดซ้ำด้วยการหนีตามไปเช่นนี้จึงทำให้ท้าวจตุพัตร์ผิดหวัง เสียใจ และแปรเปลี่ยนเป็นความโกรธเนื่องจากเป็นพฤติกรรมที่กุลสตรีไม่พึงปฏิบัติ สังคมจะติฉินนินทาทำให้บิดามารดาได้รับความกระทบกระเทือนเสื่อมเสียเกียรติยศไปด้วย โดยเฉพาะท้าวจตุพัตร์ซึ่งมีฤทธิ์อำนาจมากแต่ไม่อาจควบคุมธิดาได้ เมื่อพระองค์ติดตามไปขอให้นางสร้อยสุดาทิ้งสิงหไกรภพแล้วกลับไปพร้อมกับพระองค์ นางก็ไม่เชื่อฟังอีกทั้งขอให้พระองค์ละเว้นไม่ทำร้ายสิงหไกรภพด้วย ทำให้ท้าวจตุพัตร์บริภาษนางดังคำประพันธ์

เจ้ากรุงมารดาเล็ดไม่เงือดงด	อีหน้าสดแสนชั่วตามผัวหนี
ยังด้านหน้ามาห้ามเจ้าพราหมณ์ดี	จะใคร่ตีหยิกขาให้สาใจ
ช่างโง่เหลือเชื่อผัวไม่กลัวพ่อ	มันลวงล่อลุ่มหลงไม่สงสัย
ไม่รักศักดิ์จักตามอ้ายพราหมณ์ไป	ให้มีไหมก็ไม่มีอ้ายชีรีว
เสียแรงกูสูถนอมช่วยกล่อมเกลี้ยง	บำรุงเลี้ยงมาแต่บัดยังจิตจิว
ไม่ฟังคำทำผิดแล้วบิดพริ้ว	พระโกรธกริ้วตรัสตำสาธพัน

(สิงหไกรภพ. 2515 : 81 - 82)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากท้าวจตุพัตร์รักนางสร้อยสุดามาก แม้จะโกรธนางสักเพียงไรก็ยังให้อภัยเนื่องจากพระองค์มีเหตุผลว่าการที่นางสร้อยสุดาไม่เชื่อฟังพระองค์เป็นเพราะ

ดีร้ายถูกหยูกยามหาเสน่ห์	จึงไว้ไว้พูดจาเป็นบ้าหลัง

(สิงหไกรภพ. 2515 : 83)

พระองค์จึงผูกใจเจ็บสิงหไกรภพแทนด้วยถือว่าเป็นต้นเหตุทำให้ธิดาของพระองค์เปลี่ยนไป ดังนั้นท้าวจตุพัตร์จึงปฏิเสธการรับสิงหไกรภพเป็นลูกเขยและยังต้องการฆ่าสิงหไกรภพด้วย

นอกจากนี้ยังมีกรณีเช่นนี้อีกได้แก่ ตอนที่นางเทพกนินราบริภาษนางแก้วกนิรีว่า ไม่เคารพเชื่อฟังบุพการีไปมีความสัมพันธ์กับรามวงศ์ซึ่งเป็นศัตรูกับท้าวเทพาสूरทำให้บุพการี ต้องอับอายขายหน้าดังคำประพันธ์

พระชนนีตีอูระว่าชะลูก	ช่างพันผูกแม่เพื่อเห็นเหลือหลง
ก็เมื่อรู้ยู่ว่าผิดกับบิดรงค์	สั่งให้ลงโทษทำจำประจาน
แก้งหนีมาหาลูกเพราะผูกคั่น	จะทดแทนทำจาวให้ร้าวฉาน
พลอยอับอายขายหน้าพระยามาร	พวกไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ
มารับรักนักโทษเหมือนโหดไร	นี้งามหน้าหาอะไรทำได้หรือ
จะลูกกลมความใหญ่เหมือนไฟฮือ	มันขึ้นถือที่ผิดจึงปิดบัง

(สิงหไกรภพ. 2515 : 150)

เมื่อนางเทพกนินราคิดแก้ปัญหาโดยจะให้ทหารจับรามวงศ์ไปขังคุกจนเสียชีวิต แต่นางแก้วกนิรีไม่ยินยอมโดยกล่าวดังนี้

พระธิดาว่ากรรมจะทำชั่ว	จะฆ่าผัวกลัวบาปที่หยาบหยาม
แสนอดสูดูไปก็ไม่งาม	จะตายตามเวรกรรมที่ทำมา

(สิงหไกรภพ. 2515 : 150)

คำกล่าวของนางแก้วกนิรียิ่งทำให้นางเทพกนินราโกรธมากยิ่งขึ้น จึงพยายามว่ากล่าว ตักเตือนและให้เหตุผลดังความว่า

พระมารดาค้อนควักว่าแสนคือ	ชะช่างถืออูณรุทนางอุษา
สู้ถนอมกล่อมเกลี้ยงอ้อมเลี้ยงมา	จนใหญ่กลัวว่าไรก็ไม่ฟัง
ครั้นผิดมิมีชั่วแต่ตัวเจ้า	พลอยให้เรารุ่นวายเมื่อภายหลัง
สอนไม่เอาเจ้าจะทำแต่ลำพัง	ข้าไม่ฟังเจ้าดอกบอกให้รู้
จะแพร่พรายขายหน้าพระยายักษ์	ทั้งเสียศักดิ์เสียศให้อดสู
อย่าชินพิศวาสชาติศัตรู	มาไปอยู่กับข้าอย่าช้าที่

(สิงหไกรภพ. 2515 : 150 - 151)

กล่าวได้ว่าการที่ธิดาไม่ปฏิบัติตัวอยู่ในกรอบประเพณี ลักลอบได้เสียกับผู้ชายเป็นการนำ ความเสื่อมเสียมาสู่บิดามารดาอย่างยิ่ง เมื่อบุพการีทราบความประพฤติดังกล่าวธิดาแล้วยัง ไม่เชื่อฟัง ความโกรธและความเสียใจทำให้บุพการีตำว่าธิดาอย่างรุนแรงดังกล่าวแล้ว

2. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพ่อตากับลูกเขย

ความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขยที่เป็นปัจจัยให้เกิดบทพิโรธวาทังได้อย่างน่าสนใจ และดูเหมือนว่ากวีนิพนธ์นำมาใช้ในวรรณกรรมร้องกรองมากประการหนึ่งก็คือการทนายเกียรติในเรื่องสิงห์ไกรภพก็เช่นกัน สุนทรภู่สะท้อนปมปัญหาการทนายเกียรติไว้เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังดังต่อไปนี้

2.1 การทนายเกียรติ

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างพ่อตากับลูกเขยคือท้าวจตุพัตร์กับสิงห์ไกรภพ เป็นเหตุให้ท้าวจตุพัตร์แสดงบทพิโรธวาทัง มีปัจจัยมาจากการที่ท้าวจตุพัตร์รู้สึกว่าคุณถูกทนายเกียรติเนื่องจากสิงห์ไกรภพมิได้อยู่ในสถานะลูกเขยที่ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณี ด้วยสิงห์ไกรภพลักลอบได้เสียกับนางสร้อยสุดาธิดาของพระองค์แล้วยังพาหนีโดยไม่คำนึงว่าพระองค์ซึ่งเป็นกษัตริย์กษัตริย์ผู้มีอำนาจพระองค์หนึ่งขณะที่สิงห์ไกรภพเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดา การกระทำของสิงห์ไกรภพจึงเสมือนการทนายเกียรติและไม่ไว้หน้าพระองค์ดังคำประพันธ์

ขูลูกเขยเหวยอายใจจกรรจ์
กำเริบฤทธิคิดอ่านการโกหก
ทำเสน่ห์เสน่ห์กลให้ตลใจ
ทำดูถูกลูกกูไม่สู้ขอ
เป็นเผ่าพงศ์วงศ์ไหนไพร่ผู้ดี

อย่าหมยมันว่าจะรอดตลอดไป
แปลงเป็นนกให้น้องศรีภักหลงไหล
นางจึงได้ตามมาจากธานี
คิดลวงล่อลอบรักแล้วลักหนี
ทำท่วงที่ถือตัวไม่กลัวใคร

(สิงห์ไกรภพ. 2515 : 80)

แม้ว่าสิงห์ไกรภพจะกล่าวขอโทษก็ตาม ท้าวจตุพัตร์ก็ไม่ยอมรับ เนื่องจากการกระทำของสิงห์ไกรภพรุนแรงเกินกว่าที่พระองค์จะให้ภัยได้ เพราะเมื่อพระองค์นำกองทัพออกติดตามธิดา สิงห์ไกรภพได้สังหารไพร่พลยักษ์ไปมากมายซึ่งพระองค์ถือว่าเป็นการกระทำที่แสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อพระองค์ ดังที่พระองค์กล่าวว่า

อสุรินทรยินคำว่ากรรมเอ๋ย
มึงรบสู้กูไม่ขอเป็นพ่อตา

เจ้าลูกเขยฆ่ายักษ์เสียนักหนา
ถึงธิดาจะเป็นม่ายไม่อายุคน

(สิงห์ไกรภพ. 2515 : 81)

บทพิโรธวาทังของท้าวจตุพัตร์แสดงให้เห็นว่าการกระทำของสิงห์ไกรภพตั้งแต่ลักลอบได้เสียกับธิดาของพระองค์แล้วพาหนี อีกทั้งยังสังหารพลยักษ์เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นการทนายเกียรติและเป็นปฏิปักษ์ต่อพระองค์ ท้าวจตุพัตร์จึงโกรธแค้นสิงห์ไกรภพอย่างยิ่ง

3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาผู้น้อย

ไม่มีปัญหาความขัดแย้งใดระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาผู้น้อยที่นำไปสู่การทะเลาะวิวาทอย่างรุนแรงเท่ากับการหึงหวงริษยา กวีจึงนำประเด็นดังกล่าวมาสร้างบทพิโรธวาทด้วยการคัดสรรคำโต้เถียงปริภาษของแต่ละฝ่ายมาสอดใส่ไว้อย่างชวนอ่านดังเช่นความหึงหวงริษยาระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาผู้น้อยในเรื่องสิงหไกรภพที่จะกล่าวต่อไปนี้

3.1 ความหึงหวงริษยา

การที่บุรุษมีภรรยาหลายคนแล้วไม่ให้ความรักความเอาใจใส่อย่างเสมอภาค มักจะก่อให้เกิดปัญหาความหึงหวงริษยาระหว่างภรรยาเสมอ ดังกรณีนางสร้อยสุดากับนางเทพกนิษฐา นางสร้อยสุดามีสถานภาพเป็นมเหสีเอกของสิงหไกรภพ ส่วนนางเทพกนิษฐาเป็นมเหสีชเลยที่สิงหไกรภพได้มาจากเมืองกาลวาศโดยสิงหไกรภพรบชนะท้าวเทพาสุรแล้วได้นางเทพกนิษฐามเหสีของท้าวเทพาสุรเป็นของตน นอกจากนี้นางเทพกนิษฐายังเป็นมารดาของนางแก้วกนิษฐา ซึ่งหนีไปกับบรามวงศ์โอรสของสิงหไกรภพและนางสร้อยสุดา ในตอนแรกนางสร้อยสุดาก็ยอมรับนางเทพกนิษฐาซึ่งเข้ามาเป็นมเหสีอีกองค์หนึ่งของสิงหไกรภพด้วยดีดังคำประพันธ์

สร้อยสุดาปราณีศรีสะเก
จงนึกว่าข้านี้เป็นพี่น้อง
ด้วยลูกเต้าเล่าก็ได้รักใคร่กัน

จึงปราศรัยชื่อตรงเหมือนพงศ์พันธุ์
ไม่ขัดข้องซึ่งเคียดคิดเดียดฉันท์
จงสืบพันธุ์พงศ์กษัตริย์สวัสดิ
(สิงหไกรภพ. 2515 : 240)

เนื่องจากตอนนั้นนางสร้อยสุดารู้ว่าสิงหไกรภพยังรักใคร่ยกย่องนางเหมือนเดิม แต่เมื่อนางเห็นว่าสิงหไกรภพเปลี่ยนไปรักใคร่ยกย่องนางเทพกนิษฐาต่างไปจากที่เคยเป็น จึงไม่พอใจดังคำประพันธ์

นางฟังคำรำพันให้อันอัด
ยิ่งแค้นคั่งดังจะพาเลือดตากระเด็น
น้อยหรือพระจะให้ร่วมสุพรรณภาชน์
ให้เคียงข้างนั่งตั้งปั่งซึ่งหน้าตา

เกิดวิบัติบ้านเมืองจะเคืองเข็ญ
มันกลับเป็นสิทธิ์ขาดไม่คลาดคลา
เหลือประหลาดหลงรักมันหนักหนา
อীগักทำได้ทองจงทองจริง
(สิงหไกรภพ. 2515 : 254)

อย่างไรก็ตามนางยังไม่กล้าแสดงความหึงหวงมากนักเพราะเกรงว่า “หน้อยหนึ่ง พระจะว่าคิดริษยา” แต่นางได้ว่ากล่าวนางเทพกนิษฐาในเชิงตักเตือนดังนี้

สร้อยสุดว่านางทำอย่างนี้	เจ้าเห็นดีแล้วหรือเจ้าเขาวมาลย์
ไม่จงรักตักเตือนทำเชื่อนเฉย	มิให้เสวยโภชนากระยาหาร
ไม่เชิญไปข้างหน้าว่าราชการ	พวกไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ
จริงหนาเจ้าเรารู้เป็นผู้ใหญ่	เอาภวนัยไว้อย่างนี้เห็นดีหรือ
ใช้หวงหึงซึ่งลงมาจะหาหรือ	หรือจะถือโปรตปรานประการใด

(สิงหไกรภพ. 2515 : 255)

ในตอนแรกนางเทพกนิษฐาก็สงบเสงี่ยมเจียมตัวในสถานภาพมเหสีรองด้วยรู้ว่าพลัดบ้านเมืองมา แต่พอนานวันสิงหไกรภพไม่เอาใจใส่นางดังที่เคยปฏิบัติเหมือนครั้งอยู่เมืองกาลวาศ นางจึงตรอมใจด้วยความรู้สึก “ต้องน้อยหน้าสารพัดจะขัดเคือง” กระทั่งนางยักขินีผู้รับใช้ใกล้ชิดอาสาทำเสน่ห์ให้สิงหไกรภพหันมาหลงรักนาง ครั้นนางสร้อยสุดามาต่อว่าตักเตือนเชิงหึงหวง นางเทพกนิษฐาจึงหมดความเกรงใจด้วยริษยานางสร้อยสุดาซึ่งทำให้นางต้อง “ต่ำต้อยน้อยหน้าทั้ง ตาปี” อีกทั้งฮึกเหิมว่าสิงหไกรภพกำลังหลงใหลนาง นางเทพกนิษฐาจึงแสดงท่าที่ดังคำประพันธ์

นางเทพกนิษฐาฟังกิดคั่งแค้น	ร่างหวงแหนหึงสาทำปราศัย
ยิ่งสู้นิ่งยิ่งเฉยยิ่งเคยใจ	สะบัดสะโบเบือนหน้าแล้วพาที่
เหตุเพราะพระเสด็จมาเวลาหนึ่ง	จึงอ้ออึงถึงพระมเหสี
ถึงโปรตปรานท่านก็เลียงแต่เพียงนี้	มิรู้ที่ทูลเชิญให้เกินตัว
เป็นแต่ข้าฝ่าละอองฉลองบาท	ฉวยกริ้วกวาดเคืองขัดจะตัดหัว
จะว่ากล่าวเจ้าชีวิตก็คิดกลัว	ต้องเจียมตัวตามประสาเป็นข้าไท

(สิงหไกรภพ. 2515 : 255)

วาทะของนางเทพกนิษฐาเป็นดังชนวนให้เกิดการทะเลาะวิวาทอย่างรุนแรงทันที เนื่องจากมีนัยประชดประชันเหน็บแนมอีกฝ่าย กลายเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังต่อเนื่องจากการหึงหวงริษยาซึ่งจะกล่าวในข้อต่อไป

3.2 การใช้วาทะลวงเกิน

การที่ภรรยาหลวงและภรยาน้อยแสดงบทพิโรธวาทังที่ก้าวร้าวรุนแรงต่อกันเนื่องจากแต่ละฝ่ายโกรธที่อีกฝ่ายใช้วาทะลวงเกินตนให้เจ็บใจซึ่งหมายถึง การดูถูกดูหมิ่น ประชดประชันเหน็บแนม เย้ยหยัน หรือบริภาษ เช่นนางสร้อยสุดาถูกนางเทพกนิษฐาประชดประชันเหน็บแนมทำให้นางแค้นใจว่านางเทพกนิษฐาคิดจะเอาชนะนาง นางสร้อยสุดาจึงโต้ตอบไปดังนี้

นางฟังคำซ้ำแค้นว่าแสนแง่
ว่าดี ๆ นี้มาหนีบให้เจ็บใจ
ถึงคราวขึ้นมีนตึงทำปิ้งปิ่น
หมายชนะจะเป็นโสดได้โปรดปราน
ทำยศอย่างนางพระยากาลวาศ
แม้มีกิดนิตหนึ่งอย่าฟังนิก

ชะนางแม่ปลาช่อนย้อนไกล
เจ้ามันไก่สองชนชนชานาญ
ประชดประชันจะให้ฉาวให้ราวฉาน
ออกตั้งด้านตีเสมออย่าเพื่อฮัก
ขึ้นร่วมอาสน์แอบเลี้ยงบนเตียงตึก
จะรู้สึกตัวดอกบอกให้รู้
(สิงหไกรภพ. 2515 : 255)

นางสร้อยสุดาจงใจใช้วาจาตอกย้ำสถานภาพนางเทพกนิจนราว่านางเทพกนิจนรา
ไม่ได้อยู่ในสถานภาพมเหสีเอกเช่นที่เคยเป็นเมื่ออยู่กับท้าวเทพาสุร จึงควรสำนึกในสถานภาพ
มเหสีชเลยของนางบ้าง เมื่อนางเทพกนิจนราถูกล่วงเกินไปถึงเรื่องราวในอดีต จึงไม่ละลด
ประชดประชันกลับไป

ฝ่ายนางเทพกนิจนราว่าหม่อมฉาน
จริงจริงนะพระมาตั้งกระทู้
ไม่ปิดป้องของหลวงไม่หวงห้าม
จะขึ้นคร่ำน้ำพระทัยก็ไม่เคย
เพราะสองชนคนแก่เป็นแม่ม่าย
เสียพาราการวาศจึงขาดคราว

กลัวลนลานเหลือกลัวตัวเป็นหนู
หม่อมฉนรู้แล้วพุดะเป็นชเลย
ต้องเกิดความเพราะพระไม่เสวย
ครั้นนั่งเฉยอยู่อย่างนี้ก็มีความ
ไม่แยบคายลิกซึ่งเหมือนหนึ่งสาว
เหมือนมะนาวโตงเตงต้องเกรงใจ
(สิงหไกรภพ. 2515 : 256)

ในที่สุดจึงกลายเป็นการทำร้ายตบตีกันจนสิงหไกรภพตื่นขึ้นมาเข้าขังนางเทพกนิจนรา
ทำให้นางสร้อยสุดาน้อยใจสวามีและยังคิดอาฆาตแค้นนางเทพกนิจนรามากขึ้น นางจึงให้นางกำนัล
สืบเวลาออกวาราชการของสิงหไกรภพ เพื่อจะได้พานางกำนัลไปทะเลาะกับนางเทพกนิจนราดังที่
ผู้ประพันธ์บรรยายว่า

เข้าชี้หน้าว่าแน่อีแก่แรด
เชื่อมั่นต้งตั้งตัวไม่กลัวใคร
น้อยหรือพระมเหสีตีเสมอ
หมายสู้มือถ้อยศไม่ลดรา
เห็นแก่ลูกปลุกฝังเหมือนอย่างญาติ
ทรยศคคคู่เหมือนงูพิษ
ทั้งคิดทำล้าออยได้ร้อยอย่าง

ทำยาแฝดให้พระองค์ลุ่มหลงไหล
จะเป็นใหญ่ยอดอย่างนางพระยา
ทำปิ่นเจ้อเยอหยิ่งอิกัก่า
เมื่อแรกมาเมืองกูไม่รู้ฤทธิ์
กลับวิวาหวัดรอยจะคอยขวิด
หมายจะปิดประตูค้าเชื่อคารม
เอาเลือดล้างบาทำให้สาสม

นั่งอยู่ไยไม่ออกมาค้าคารม	อีแสนคมคางจะเปี้ยวประเดี้ยวนี้
นางเทพกนินราฟังกิดคั้งแค้น	จึงว่าแสนสาหัสแสนบัดสี
เห็นยั้งนึ่งยั้งซ้าจะย่ำยี้	ช่วยมากี่มากน้อยสร้อยสุดา
แกล้งโกหกยกกว่าทำยาแฝด	ให้ติดแปดเป็นผิดริษยา
น้อยหรือชะจะเอาเลือดล้างบาท	ไม่คิดบ้างนางพระยาเมืองมารัน
เป็นลูกสาวท้าวจตุรพักตร	สหายรักภักศดาที่อาสัญ
เคยเรียกแม่แต่แรกหรือแปลกกัน	เดี้ยวนี้มันมิ่งกุนางผู้ดี
เฝ้าตำรำซ้าเติมทำเหมฮีก	อย่าเพื่อนี้กว่าจะอพยพหนี
จะตบต้อยน้อยหรือมือไม่มี	วานซินนี้ลืมือไปหรือไร

(สิงทไกรภพ. 2515 : 261 - 262)

กล่าวได้ว่าบทพิโรธวาทังของคนทั้งคู่มีสาเหตุแรกมาจากความหึงหวงริษยาที่อีกฝ่ายได้รับความรักและเอาใจใส่มากกว่าตน จึงเกิดการแก่งแย่งเอาชนะกันถึงขั้นใช้วาจาล่วงเกินอีกฝ่าย จนกลายเป็นเหตุที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังที่ก้าวร้าวรุนแรง เรื่องทั้งหมดจึงยุติเมื่อพราหมณ์เทพจินดา แก่เสน่ห์ได้ทำให้นางเทพกนินราหลบหนีไปเพราะกลัวความผิด

4. ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างมิตรสหาย

มิตรภาพระหว่างเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์เพราะทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประสบปัญหา อีกฝ่ายก็จะเข้าช่วยเหลือ แต่ถ้าอีกฝ่ายเข้ามาจัดการในเรื่องครอบครัวของเพื่อนมากเกินไป ไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน และไม่ให้ความร่วมมือในเรื่องที่อีกฝ่ายเรียกร้องก็จะเกิดปัญหาได้เช่นกัน ดังกรณีท้าวเทพาสูร์กับนางมณฑาวดีซึ่งขัดแย้งกันทางความคิด จนเกิดเป็นบทพิโรธวาทังดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

การมีความคิดเห็นขัดแย้งกัน

เนื่องจากท้าวเทพาสูร์เป็นสหายรักของท้าวจตุรพักตร นางมณฑาวดีเมียของท้าวจตุรพักตร จึงสนิทสนมกับท้าวเทพาสูร์ด้วยดังที่นางกล่าวว่าท้าวเทพาสูร์ “เหมือนประยูรญาติสนิทมิตรสหาย” การที่ท้าวเทพาสูร์และนางมณฑาวดีขัดแย้งกันจนเกิดบทพิโรธวาทังเนื่องจากไม่พอใจที่อีกฝ่ายไม่เข้าใจและไม่ให้ความร่วมมือกับตน ท้าวเทพาสูร์ถูกวิรุณพัฒน์ยุยงว่าท้าวจตุรพักตรถูกสิงทไกรภพ ซึ่งเป็นเพียงมนุษย์สังหาร ท้าวเทพาสูร์จึงคิดแก้แค้นโดยจับตัวรามวงศ์หลานของนางมณฑาวดี ไปกักขังไว้แล้วยกทัพไปตีเมืองมารัน นางมณฑาวดีจึงออกไปพูดจาด้วยหวังจะแก้ความเข้าใจผิดของท้าวเทพาสูร์ แต่ท้าวเทพาสูร์กลับขอให้นางร่วมมือแก้แค้นให้ท้าวจตุรพักตรโดยจับตัวสิงทไกรภพ และนางสร้อยสุดามาประหารพร้อมรามวงศ์ซึ่งถูกจองจำอยู่ ทำให้นางมณฑาวดีไม่พอใจที่ท้าวเทพาสูร์เชื่อคนพาล แต่ก็ขอให้พระองค์ปล่อยรามวงศ์แล้วกลับเมืองไปตั้งคำประพันธ์

นางทราบความรามวงศ์ต้องลงโทษ
จึงว่าท้าวเล่าไม่ถามความต้นปลาย
พระเชื่อใจอ้ายวิรุณพัฒน์นั้น
มันยุยงลงโทษให้โกรธชัง
ไปเอาหลานฉันมาอย่าเอาไว้
เมืองโกญจามารันทุกวันนี้

ให้จุนโกรธหักใจมิใคร่หาย
เอาหลานชายฉันไปทำแต่ลำพัง
จะพากันฉิบหายเมื่อภายหลัง
พระไม่ยั้งหยุดคิดเห็นผิดที่
พระกลับไปบำรุงอยู่กรุงศรี
ก็เป็นทีฟังก่อนอย่าฉันทา

(สิงหไกรภพ. 2515 : 179)

คำกล่าวของนางมณฑาทิวดีทำให้ท้าวเทพาสุรโกรธแค้นหาว่านางหลงลูกเขยจนลืมสามี
ที่ถูกฆ่าตบตีบพิโรธวาทังนี้

เทพาสุรจุนแค้นว่าแสนร้าย
เขฆ่าผมตายวายชีวา
คิดว่าดีอี่เฒ่ามันเจ้าเล่ห์
ตัวก็แค้นน้ำใจกระไรเลย
แม้ไม่มีคิดนิตหนึ่งถึงสหาย
วิรุณพัฒน์ดดาไปหาเรา
ตัวออกมาว่ากล่าวพูดก้าวเจียง
ไม่พอพบคบค้าคนอาธรรม
ไปบอกอ้ายจินดาออกมารบ
ใครต่อสู้อจะจับสับประจาน

ทอดอ้ายแก่แรดแพศยา
ยังด้านหน้ารักใคร่กูไม่เคย
ทำไว้เว้าฟันผูกกับลูกเขย
ช่างเจยเมยลืมผัวด้วยมัวเมา
จะต้องตายตามโทษที่โหดเขลา
เขาบอกเล่าลั่นจริงทุกสิ่งอัน
รักลูกเลี้ยงหลานเอกแกล้งเสกสรร
เมืองมารันของสหายที่วายปราณ
แม้หนักหลบจะเข้าไปไล่ประหาร
แล้วจะได้ให้หลานผ่านพารา

(สิงหไกรภพ. 2515 : 180)

บพิโรธวาทังที่ท้าวเทพาสุรแสดงออกมาทำให้นางมณฑาทิวดีโกรธมากเช่นกัน เนื่องจาก
นางเห็นว่าท้าวเทพาสุรเป็นสหายสนิทน่าจะพูดจาเข้าใจกันได้ แต่ท้าวเทพาสุรกลับฟังความข้างเดียว
ไม่ยอมรับคำขอของนางทั้งยังแสดงท่าทีดูหมิ่นดูแคลน นางจึงตอบโต้กลับดังนี้

นางลุกยืนขึ้นเสียงเถียงทะเลาะ
เป็นเพื่อนรักจักได้ฟังจึงออกมา
ที่เท็จจริงสิ่งไรไม่ได้ถาม
เห็นได้ทีแล้วกระไรไม่ร้องรอ
มาพันผูกลูกเขยเพราะเคยเห็น
หรือในนอกชอกข้าเห็นดำแดง

มันเหลือเพราะพระช่างพูดว่ามูสา
พระโมโหโกรธาว่าคำทอ
เชื่อฟังความข้างเดียวไปเจียวหนอ
มาก่อนว่านำหัวรอไม่พอแรง
หรือซ่อนเร้นรู้แยบมาแอบแฝง
หรือจะแกล้งถมทับให้อับอาย

คิดว่าพระจะมาเยือนเป็นเพื่อนผัว
จะฆ่าตีชีวิตให้วอดวาย

กลับเป็นชั่วเช่นเขาวัวเกลอพัวหาย
ก็ยอมตายแล้วไม่จ้อไม่ขอตัว

(สิงหไกรภพ. 2515 : 180)

ฝ่ายท้าวเทพาสूरก็บริภาษนางกลับไปดังคำประพันธ์

พระยามารดาลเดือดตำแม่รัก
รักลูกเขยเคยเข้ากันเมามัว
จนแก่เฒ่าเจ้าโมโหโง่โง่ที่สุด
เคยขึ้นเสี้ยมเถียงผัวอิหว่าง
ไม่รับแพ้แก่แรดมาแผดร้อง
นางสุดแสนแค้นคั่งไม่บังคม

ทุดอัยักษ์เจ้าคารมเคยข่มผัว
ก็ไล่หัวไปเสียอย่ามาว่ากู
โย้ไม่หยุดพูดทะเลวกเขาหนวกหู
จะข่มขู่ก็เกียดเกลียดคารม
ชอบแต่ถองนั่นแหละจะจึงสม
ฝืนอารมณ์กลับหลังเข้าวังใน

(สิงหไกรภพ. 2515 :180)

กล่าวได้ว่าบทพิโรธวาทังของคนทั้งคู่เกิดจากการที่ทั้งสองฝ่ายมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ท้าวเทพาสूरเห็นว่านางมณฑาทวีเป็นมเหสีของท้าวจตุพัตร์จึงควรแก้แค้นให้สามีมิใช่ปล่อยให้เชื้อสายมนุษย์ครองเมือง ประหนึ่งเป็นการทรยศต่อท้าวจตุพัตร์ ส่วนนางมณฑาทวีก็เห็นว่าท้าวเทพาสूरไม่ควรเชื่อคำยุยงของวิรุณพัฒเพราะจะทำให้เกิดความเดือดร้อนตามมาภายหลัง ด้วยขณะนี้บ้านเมืองอยู่ในภาวะปกติ จึงไม่ควรก่อสงครามทำให้เกิดการล้มตาย หากควรปล่อยหลานของนางแล้วกลับไปดูแลบ้านเมืองดั้งเดิมเพื่อเมืองมารันและเมืองโกญจาจะได้อยู่ในความสงบสุขสืบไป ทว่าเมื่อต่างฝ่ายต่างยึดมั่นในความคิดของตนโดยไม่ฟังคำของแต่ละฝ่าย จึงทำให้มิตรภาพของทั้งสองฝ่ายถูกทำลายกลายเป็นศัตรูในที่สุด

รามเกียรติ์

เรื่องย่อ

นนทกเป็นยักษ์ทำหน้าที่ล้างเท้าเทวดาอยู่ที่บันไดเขาไกรลาส นนทกถูกเหล่าเทวดาแกลังดึงผมและเขกศีรษะจนศีรษะล้าน จึงขอพรพระอิศวรมีนิ้วเพชรชี้ไปที่ผู้ใด ผู้นั้นก็เสียชีวิต ต่อมานนทกเหิมเกริมชี้เทวดาล้มตายจำนวนมากพระอิศวรจึงให้พระนารายณ์ไปปราบ นนทกกล่าวก่อนสิ้นชีวิตว่าตนมีเพียงสองมือจึงแพ้พระนารายณ์ซึ่งมีสี่มือ พระนารายณ์จึงให้นนทกไปเกิดใหม่เป็นอสูรมีสิบหนัยี่สิบมือ แล้วพระองค์จะอวตารเป็นมนุษย์มีสองมือเพื่อสังหารนนทกในชาติหน้า

นนทกเกิดเป็นทศกัณฐ์โอรสของท้าวลัสเตียนกับนางรัชดาแห่งเมืองลงกา มีอนุชาชื่อ กุมภกรรณ พิเภก ทูษณ์ ขร ตรีเศียร และมีขนิษฐาชื่อนางสามนักศึกษา ส่วนพระนารายณ์อวตาร มาเป็นพระรามโอรสของของท้าวทศรถกับนางเกาสุริยาแห่งเมืองอโยธยา มีอนุชาต่างมารดาคือ พระพรตซึ่งเกิดจากนางไภยเกษี พระลักษมณ์และพระสัตรุดซึ่งเกิดจากนางสมุทรชา ต่อมา พระรามได้อภิเษกกับนางสีดา

ท้าวทศรถจะให้พระรามครองเมืองสืบต่อแต่ถูกนางไภยเกษีทวงสัญญาที่พระองค์ตรัสว่า จะประทานให้ทุกอย่างเนื่องจากนางไภยเกษีทำความชอบเอาแขนสอดแทนเพลารถที่หักครั้งที่ พระองค์ต่อสู้กับพทูตทันตย์กษัตริย์จนสามารถปลิดชีพได้สำเร็จ ท้าวทศรถต้องการรักษาสัตย์ จึงให้พระพรตครองเมืองก่อนพระรามและให้พระรามไปเดินป่าเป็นเวลาสิบปีจึงค่อยกลับมา ครองเมือง พระรามจึงออกจากเมืองโดยมีพระลักษมณ์และนางสีดาติดตามไปด้วย ส่วนท้าวทศรถ ก็ตรอมใจตาย พระพรตโกรธการกระทำของมารดาทำให้นางไภยเกษีสำนึกผิด พระพรต พระสัตรุด นางไภยเกษี นางสมุทรชา และนางเกาสุริยาจึงไปตามหาพระรามเพื่อเชิญกลับมาครองเมือง พระรามต้องการช่วยบิดารักษาสัจจะจึงปฏิเสธแล้วให้พระพรตและพระสัตรุดดูแลเมืองแทน

นางสามนักศึกษาเห็นพระรามก็หลงรักแต่ถูกพระองค์ปฏิเสธ จึงเข้าทำร้ายนางสีดาจนเป็น เหตุให้ถูกพระลักษมณ์ลงโทษตัดมือตัดเท้า นางสามนักขาโกรธแค้นจึงไปเล่าถึงความงามของสีดา ให้ทศกัณฐ์ฟัง ทำให้ทศกัณฐ์ลักพานางสีดามาไว้ที่เมืองลงกาและต้องทำสงครามสู้รบตลอดเวลา กับทัพของพระรามที่ตามหานางสีดาซึ่งประกอบด้วยหนุมาน สุครีพ องคต ชมพูพาน รวมทั้ง พลลิงจากเมืองขีดขินและเมืองชมพู

พิเภกแนะนำให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดา จึงถูกขับไล่ออกจากเมือง พิเภกจึงไปถวายตัว เป็นที่ปรึกษาของพระราม ดังนั้นแม้ทศกัณฐ์จะมีพี่น้องและญาติมิตรจำนวนมากมาช่วยทำสงคราม ก็ต้องแพ้ปัญญาและความสามารถฝ่ายพระรามจนเสียชีวิตทั้งหมด หลังจากพระรามสังหารทศกัณฐ์ ได้สำเร็จก็บำเหน็จรางวัลแก่ทหารที่มีความชอบ แต่งตั้งพิเภกเป็นเจ้าเมืองลงกานามท้าวทศศิริวงศ์ แล้วกลับอยุธยาพร้อมกับพระลักษมณ์และนางสีดา

ไภยนาสุริยวงศ์โอรสของทศกัณฐ์และนางมณฑิลาบุตรพี่เลี้ยงยุยงให้ไปหาท้าวจักรวรรดิ เจ้าเมืองมลิวันซึ่งเป็นสหายของทศกัณฐ์ให้ทำสงครามกับพิเภก หลังจากพิเภกพ่ายแพ้ถูกจับจองจำ ท้าวจักรวรรดิได้ตั้งไภยนาสุริยวงศ์เป็นเจ้าเมืองลงกานามท้าวทศพิน อสุรผัดนัดดาของพิเภก จึงไปหาหนุมานผู้เป็นบิดาแล้วแจ้งข่าวแก่พระราม พระรามจึงให้พระพรตและพระสัตรุดยกทัพ ไปช่วยพิเภกโดยมีหนุมาน สุครีพ องคต นิลพัท นิลนนท์ ชมพูพาน และอสุรผัด เป็นทหารช่วยเหลือ พระพรตและพระสัตรุดตีเมืองลงกาแล้วลงโทษประหารท้าวทศพินและอสุรผัด จากนั้นก็ยกทัพ ไปปราบท้าวจักรวรรดิจนสิ้นชีวิตโดยมีพิเภกเป็นที่ปรึกษา หลังจากพระพรตชนะสงครามก็ยกทัพ กลับเมืองอโยธยา พระรามปูนบำเหน็จให้ผู้กระทำความชอบ ส่วนพระพรตและพระสัตรุด กลับเมืองไภยเกษ

นางอดูลเป็นญาติสนิทกับทศกัณฐ์ลงนางสีตาวาดรูปทศกัณฐ์ ทำให้พระรามเข้าใจผิดคิดว่านางสีดานอกใจ พระรามสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาซึ่งกำลังตั้งครรภ์ไปประหาร แต่พระลักษมณ์เวทนาจึงปล่อยนางไปแล้วแหงะเอาดวงใจเนื้อทรายไปถวายพระรามแทน นางสีดาได้ไปอาศัยอยู่กับฤาษีวิชมฤคและให้กำเนิดโอรสชื่อพระมงกุฏ วันหนึ่งฤาษีคิดว่าพระมงกุฏหายไป จึงชุบโอรสให้ใหม่อีกองค์ชื่อพระลบ โอรสทั้งสององค์เรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ จากฤาษี วันหนึ่งพระมงกุฏลองศรถูกต้นรังใหญ่หักโค่นทำให้พระรามได้ยินเสียงศรดังกัมปนาทไปทั่ว บุโรหิตเห็นว่าอาจจะมิผู้มีฤทธิ์เดชมาลองวิชา จึงให้ทัพสี่ปล่อยม้าอุปการแล้วให้พระพรต พระสัตรุด และหนุมานสะกดรอยตามเพื่อกุมตัวคนที่จับม้าสี่

พระมงกุฏและพระลบจับม้าอุปการได้ เมื่อพระมงกุฏขึ้นขี่ พระพรต พระสัตรุด และหนุมานจึงจับพระมงกุฏไปถวายพระราม พระมงกุฏถูกจองจำแต่พระลบแอบมาช่วยจึงหนีไปได้ พระรามนำทหารตามพบจนเกิดต่อสู้กับพระมงกุฏ ครที่พระมงกุฏแผลงใส่พระรามกลับกลายเป็นข้าวตอกดอกไม้ ส่วนครที่พระรามแผลงกลายเป็นโภชนาหาร พระรามได้ถามความเป็นมาของพระมงกุฏด้วยความประหลาดใจจึงทราบว่าเป็นโอรส พระรามเข้าห้องนอนขอคืนดีกับนางสีดาแต่นางปฏิเสธเพราะยังแค้นใจ พระรามจึงให้หนุมานลงนางสีดาว่าพระองค์ตรอมใจจนเสียชีวิต นางสีดาเสียใจไปกราบศพครั้นพบว่า เป็นอุบายของพระรามจึงหนีไปเมืองบาดาล พระอิศวรทราบความจึงไล่เกลี้ยจนนางสีดายอมคืนดีกับพระราม

ท้าวคนธรรพ์เป็นยักษ์ซึ่งประพடுத்தินอันธพาลบุกเมืองไทยเกษ ท้าวไทยเกษจึงหลบไปพำนักกับฤาษีโควินท์ ทางอยุธยาทราบข่าว พระรามจึงให้พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฏ และพระลบยกทัพไปปราบได้ชัยชนะ ท้าวคนธรรพ์เสียชีวิต บ้านเมืองจึงสงบสุขนับแต่นั้นเป็นต้นมา เรื่องรามเกียรติ์มีบทพิโรธวาทังอยู่หลายตอน หลายคู่กรณี และเกิดจากปัจจัยแตกต่างกันไป ดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

สามีภรรยาจะอยู่ด้วยกันอย่างราบรื่นหากภรรยาซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี ขณะเดียวกันสามีก็ต้องเชื่อใจ ให้เกียรติ และปกป้องดูแลภรรยา มิเช่นนั้นก็จะเกิดความบาดหมางกระทบกระทั่งกัน บทพิโรธวาทังที่เกิดขึ้นระหว่างสามีกับภรรยาในเรื่องนี้เกิดจากปัจจัยดังนี้

1.1 การนอกใจ

สามีภรรยาต้องรักและซื่อสัตย์ต่อกัน หากขาดความซื่อสัตย์ก็จะทำให้เกิดปัญหาในครอบครัว โดยเฉพาะฝ่ายภรรยาจะถูกลงโทษอย่างรุนแรงจากสามีและสังคมตั้งกรณีนางกาลอัจนา กับฤาษีโคตม นางกาลอัจนาเป็นภรรยาของฤาษีโคตมแต่ได้มีความสัมพันธ์กับพระอินทร์ และพระอาทิตย์จนมีบุตรชายสองคน ฤาษีโคตมเลี้ยงดูและเอาใจใส่บุตรทั้งสองอย่างดีด้วยคิดว่าตนเป็นคนให้กำเนิด จนนางสวาทะธิดาแท้ๆ ของฤาษีน้อยใจพุดให้ทราบว่ากุมารทั้งคู่เกิดจากชายอื่น

ฤๅษีโคดมจึงโยนเด็กทั้งสามลงแม่น้ำแล้วอธิษฐานให้เลือดเนื้อเชื้อไขของตนเท่านั้นที่ว่ายน้ำกลับมาได้ ส่วนคนอื่นก็ให้กลายเป็นวานร ทำให้มีนางสวาหะเพียงคนเดียวที่สามารถพิสูจนตนเอง ส่วนน้องชายสองคนกลายเป็นลิงวิ่งขึ้นฝั่งตรงข้ามเข้าป่าไป เมื่อฤๅษีโคดมรู้ว่าภรรยาออกใจจริง จึงแสดงบทพิโรธวาทังต่อนางเมื่อกลับมายังที่พักดังนี้

ครั้นมาถึงคันธกุฎี
 เหวยเหวยตุ่ก่อนอ้อัจฉนา
 คบขู้สูสมภิมิรมย์รัก
 ตั้งหญิงชั่วช้ำกาลี
 แม้นว่านารายณ์อวดตาร
 ในทวีปพิชยลงกา
 ให้มิ่งจมอยู่ในสมุท
 ตามคำของภูที่สาปไว้

พระมุนีกริ้วโกรธแล้วร้องว่า
 เหตุใดมาเป็นดังนี้
 ทำการทรลัทธิบัดสี
 ให้อินทรีของมิ่งเป็นศิลา
 มาสังหารเผ่าพาลยักษ
 เอาแผ่นผานี้จงถนนไป
 อย่าได้รู้ผู้ตื้นขึ้นมาได้
 ให้สาแก่ใจอ้อกาลี

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 64)

ฤๅษีโคดมลงโทษนางกาลอ้อฉนาอย่างรุนแรงที่ประพุดนอกใจด้วยการบริภาษและสาปนางเป็นศิลา บทพิโรธวาทังที่เกิดในลักษณะนี้ยังเห็นได้จากตอนที่พระรามสั่งประหารนางสีดาเนื่องจากเข้าใจผิดว่านางสีดาออกใจพระองค์โดยมีขู้คือทศกัณฐ์ แม้นางสีดาจะอธิบายว่าถูกลวงให้วาดรูปทศกัณฐ์ซึ่งไม่สามารถทำให้ลบเลือนได้ พระรามก็ไม่ฟังกลับตอว่านางอย่างรุนแรง

เมื่อนั้น
 ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา
 เหม่เหม่ดูคู่อีทรลัทธิ
 เสียแรงกูรักตั้งดวงใจ
 ลอบเขียนรูปขู้ไว้ชมเล่น
 อนิจจาไม่รู้วากาลี
 ทำศึกป้อมป่านตัวตาย
 แม้นแจ้ววาร์กอสุรา
 ว่าแล้วตรัสสั่งพระลักษมณ์
 เร่งเร็วจงพาตัวไป
 อย่าให้แจ้วถึงสามพระมารดา
 จะดูใจอ้อกาลกนิ

พระตรีภพโลกนาถ
 กระทีบบาทชี้หน้าแล้วตรัสไป
 ชู้ช้อปลัทธิหยาบใหญ่
 ควรหรือเป็นได้เพียงนี้
 ครั้นเห็นชัดใส่เอาทาสี
 เสียทีไปตามเอามิ่งมา
 กลับเป็นแสนร้ายสองหน้า
 กูจะรับมิ่งมาด้วยอันใด
 อีสีดาจกเลี้ยงไว้ไม่ได้
 ฆ่าเสียแต่ในราตรี
 แหวะดวงจิตมาให้พี่
 ที่มันแพศยาอาธรรม

(รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 305)

พระรามเข้าใจว่านางสีดานอกใจพระองค์ จึงโกรธจนไม่ฟังเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้น
 สั่งพระลักษมณ์ประหารนางสีดาแล้วควักดวงใจมาให้พระองค์ดู
 ทั้งนางกาลอัจนาและนางสีดาล้วนถูกสามीलงโทษอย่างรุนแรงเนื่องจากสามีเข้าใจว่า
 นางคบชู้ นอกใจสามี จึงกล่าวได้ว่าพฤติกรรมผู้หญิงนอกใจสามีเป็นพฤติกรรมที่สังคมไม่ยอมรับ

1.2 การลงโทษอย่างไม่ยุติธรรม

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้สังคมจะยอมรับว่าสามีมียุทธศาสตร์ที่กระทำ
 ความผิดได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามีที่อยู่ในสถานภาพกษัตริย์ยังมีอำนาจชอบธรรมในการลงโทษ
 แต่ถ้าสามีขาดการพิจารณา ตัดสินลงโทษภรรยาทั้งที่ภรรยาไม่ได้กระทำผิดตามข้อกล่าวหา
 ผู้เป็นภราก็ย่อมเสียใจ น้อยใจ แล้วรู้สึกโกรธและแค้นใจสามีได้เช่นกัน ดังความรู้สึกที่นางสีดา
 มีต่อพระรามเพราะเพียงพระองค์เห็นรูปทศกัณฐ์ก็กล่าวหาว่านางนอกใจ วาดรูปชู้ไว้ชม แล้วให้
 พระลักษมณ์ประหารนางโดยไม่รับฟังคำอธิบายใด ๆ ดังนั้นเมื่อพระรามทราบในเวลาต่อมาว่า
 นางสีดายังมีชีวิตอยู่ นางสีดาจึงไม่ยุติในการสำนึกผิดและตามร่องนอนของพระราม หากแสดง
 บทพิโรธว่าทั้งประชดประชันกลับไปดังนี้

เมื่อนั้น	นวลนางสีดามารศรี
จึงตอบบัญชาพระจักรี	ตรัสมาทั้งนี้เห็นผิดไป
เมื่อแรกโกรธาให้ฆ่าฟัน	ทรงธรรมหาคิดฉะนี้ไม่
หากว่าไม่ม้วยบรรลัย	พระองค์จึงได้มาเจรจา
ครั้นจะฟังพระราชบรรหาร	ก็อประมาณทั่วแหล่งหล้า
สุดคิดสุดจิตปัญญา	ด้วยข้าเป็นคนทรลักษณ์
สารพัดจะชั่วไปทุกสิ่ง	ยิ่งกว่าฝูงหญิงในไตรจักร
ไม่ควรคู่เคียงเรียงพักตร์	องค์พระหริรักษ์สืบไป
เหมือนเลือดร้ายออกจากอินทรีย์	จะกลับคืนว่าดีกระไรได้
อันกรงอยู่ชยาราชย์	ไม่ขอเห็นแล้วพระผ่านฟ้า

(รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 398)

แม้พระรามจะให้พระมงกุฎและพระลอบอ่อนนางสีดาให้ยอมคืนดีกับพระองค์
 นางก็ไม่ใจอ่อน ครั้นพระรามใช้อุบายให้หนุมานไปลวงว่าพระองค์ตรอมใจเสียชีวิตจนนางรีบ
 ไปกราบพระศพ แต่เมื่อนางสีดาเห็นว่าถูกพระรามหลอกก็หนีไปเมืองบาดาล

การที่นางสีดาตัดขาดพระรามเช่นนี้เพราะนางแค้นใจที่พระรามไม่เห็นความซื่อสัตย์
 จงรักภักดีที่นางมีต่อพระรามมาโดยตลอดนับตั้งแต่ตามพระองค์ออกจากเมืองอยุธยา รักษา
 ความบริสุทธิ์ไว้ได้แม้จะตกอยู่ในมือของทศกัณฐ์ ครั้นพระรามไม่เชื่อนางก็ยินดีลุยไฟพิสูจน์

ทว่าเมื่อนางหลงกลวาดรูปทศกัณฐ์ แล้วพระรามโกรธถึงกับรับสั่งให้ประหารนางซึ่งกำลังตั้งครรภ์ โดยไม่ฟังเหตุผลใด ๆ และไม่คิดถึงความรักของนางที่ผ่านมา นางสีดาจึงไม่ยอมคืนดีกับพระรามจนพระอิศวรต้องมาช่วยไกล่เกลี่ย นางสีดาจึงยอมคืนดี

1.3 การทอดทิ้ง

เมื่อหญิงตกเป็นของชายก็ย่อมจะคาดหวังให้ชายรักจริง คอยปกป้องดูแล ไม่ทอดทิ้ง แต่เมื่อฝ่ายชายมีความจำเป็นต้องจากไปไม่อาจใช้ชีวิตร่วมกับฝ่ายหญิงได้ ฝ่ายหญิงก็จะผิดหวัง แสดงความเสียใจและน้อยใจด้วยการตัดพ้อต่อว่าฝ่ายชายตั้งที่นางเบญจกายซึ่งรับคำสั่งทศกัณฐ์ แปลงเป็นนางสีดาเสียชีวิตลอยทวนน้ำมาให้พระรามเห็นเพื่อให้พระรามเสียใจแล้วเลิกล้มความตั้งใจที่จะตีเมืองลงกา แต่หนุมานจับพิรุณได้แล้วเกี่ยวเป็นภรรยา นางเบญจกายตกเป็นภรรยาของหนุมาน เมื่อหนุมานลานั้นไปช่วยพระรามทำการศึกต่อ นางจึงไม่พอใจ ตัดพ้อหนุมานว่า

อนิจจาควรหรือไม่อาลัย

.เสียแรงเกิดมาเป็นสตรี

เสียรู้เพราะหลงด้วยลมพาน

ทั้งนี้ก็เพราะเบาจิต

กรรมแล้วจะใช้กรรมไป

จะทิ้งไว้ให้ได้้อประมาณ

เสียทีเสียตัวด้วยลมหวาน

เสียกลปานเสียชีवालย์

ผิดเองจะโทษผู้ใดได้

ว่าพลาจอรโทก็โศกี้

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 212)

เช่นเดียวกับนางสุพรรณมัจฉาซึ่งรับคำสั่งจากทศกัณฐ์ให้ทำลายถนนที่ทัพพระราม นำศิลาถมมมหาสมุทร แต่ถูกหนุมานจับได้และตกเป็นภรรยาของหนุมานอีกเช่นกัน นางจึงตัดพ้อหนุมานว่าได้นางแล้วก็ทอดทิ้งตั้งคำประพันธ์

นิจจานีหรือว่ารักจริง

อกเอ๋ยเป็นน่าสังเวชใจ

จนเสียตัวแล้วมีหน้า

บรรดาหญิงใดที่เกิดมา

ประมาทจิตหมายมิตรให้เกินพักตร์

เสียแรงที่เกิดเป็นสตรี

มาทอดทิ้งน้องไว้ก็เป็นได้

มาหลงไหลด้วยรสวาจา

มาซ้ำได้อายุไปภายหน้า

ไม่เหมือนอกข้าในครั้งนี้

มาหลงรักจนชายเขาหน่ายหนี

เสียทีครองตัวมาช้านาน

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 235)

บทพิโรธว่าทั้งที่นางทั้งสองแสดงออกเมื่อรู้ว่าหนุมานจะจากนางไปจึงมีเหตุมาจากความผิดหวัง เสียใจ ที่สามีไม่ปกป้องดูแล เหมือนดังว่ามีได้รักนางจริง

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทะหว่างบุพการีกับบุตร

ในเรื่องรามเกียรติ์ บทพิโรธวาทะหว่างบุพการีกับบุตรมีหลายตอน ส่วนใหญ่เกิดจากพฤติกรรมของฝ่ายหนึ่งทำให้อีกฝ่ายเดือดร้อน กับบุพการีและบุตรต่างไม่รู้จักกันจึงก่อพฤติกรรมให้อีกฝ่ายไม่พอใจลุกลามเป็นการดุด่าว่ากล่าว บทพิโรธวาทะหว่างบุพการีกับบุตรในเรื่องนี้เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การเผยความลับ

การที่บุตรนำความลับของมารดาไปเปิดเผยต่อบิดาทำให้มารดาประสบเคราะห์ภัย เป็นปัจจัยที่ทำให้มารดาโกรธถึงขั้นตำว่าบุตร ดังกรณีนางสวาหะฟังฤๅษีโคดมว่านางกาลอัจนา นอกใจตอนที่ฤๅษีโคดมออกไปป่า ดังความว่า “พระมารดาเป็นสุขเกษมศรี ด้วยสองชายสองครั้ง ในกุฎี” ทำให้ฤๅษีโคดมโกรธและสาปภรรยาเป็นศิลา นางกาลอัจนาจึงตำนางสวาหะด้วยความโกรธแค้นและลำเลิกบุญคุณดังนี้

เสียดรวงอุ้มท้องครองครรรภ์

ไม่รู้จักคุณคุณเลี้ยงมา

มึงเกิดเป็นลูกในอุทร

ตัวกู่นี้ต้องสาปไป

จงไปอ้าปากยื่นตีนเดียว

ยังเชิงขอบเขาจักกรวาล

ต่อมึงมีลูกเป็นนาวร

จึงพันสาปสิ้นบาปอัปรีช

ทุกวันบำรุงรักษา

ผลาญชีวาแม่ให้บรรลัย

ควรหรือเป็นหนอนบ่อนไส้

ฝ่ายมึงให้ได้ทรมาณ

เหนียวกินลมอยู่ในโพรสาณห์

ตามคำสาบานของกูนี้

ฤทธิรอนเลิศล้ำกระปี่ศรี

ว่าแล้วไปเป็นศิลา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 64)

การที่นางกาลอัจนาแสดงบทพิโรธวาทะถึงขั้นสาปแช่งนางสวาหะเช่นนี้เนื่องจากไม่คิดว่าลูกจะนำความเดือดร้อนมาให้นาง เพราะถึงนางจะประพฤตินอกใจสามีแต่นางสวาหะซึ่งเป็นลูกที่นางเลี้ยงดูมาอย่างดีก็ควรจะกตัญญู ไม่เปิดเผยความลับของนาง ไม่ทำให้นางต้องถูกลงโทษอย่างรุนแรง นางกาลอัจนาจึงถือว่านางสวาหะทรยศตน สมควรที่จะถูกสาปให้ได้รับความทุกข์ทรมานเช่นกัน

2.2 การประทุษร้ายคนในครอบครัว

การที่ผู้เป็นมารดาต้องการให้บุตรได้ตั้งใจไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ทำให้คนในครอบครัวต้องประสบความทุกข์และความเดือดร้อน บุตรที่ยึดมั่นในคุณธรรมจึงไม่ยินดีกับสิ่งที่มารดาจัดการให้ หากโกรธมารดาที่ประพฤตินอกใจไม่เหมาะสม ประทุษร้ายคนในครอบครัว ดังพระพรต

พิโรธนางไภยเกษิที่ทวงสัตย์จากท้าวทศรถเพื่อให้พระพรตครองเมืองก่อนพระราม ทั้งยังทำให้พระราม พระลักษมณ์และนางสีดาต้องเดินป่าเป็นเวลาสี่สิบปีก่อนจึงจะได้กลับมาครองเมือง เป็นเหตุให้ท้าวทศรถตรอมใจจนเสียชีวิตตั้งคำประพันธ์

เมื่อนั้น	น้องพระหริรักษ์จักรกฤษณ์
ได้ฟังดั่งหนึ่งเพลิงพิษ	มาติดไหม้ทรวงดวงใจ
จึงร้องประกาศด้วยวาจา	ควรหรือช่างมาทำได้
อภัยสอดสูทั้งแดนไตร	ธรรมนิยมของใครที่ไหนมี
จะยกสมบัติให้แก่้อง	ครอบครองพระนครก่อนพี่
มีหน้าซ้ำขับพระจักรี	ให้เป็นซีไปเดินอรัญวา
จนองค์สมเด็จพระบิดุเรศ	ทนทเวษสุดสิ้นสังขาร
ไพร่ฟ้าประชาชนทั้งพารา	โศกาเดือดร้อนดั่งเพลิงกัลป์
เป็นคนทรลักษณ์อัปรีย์	กู่จะล้างชีวีให้อาสัญ
ว่าพลางผุดลุกขึ้นยืนยัน	ชักพระขรรค์กวัดแกว่งจะฟันฟอน

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 407)

เหตุที่พระพรตโกรธมารดาถึงกับจะกระทำมาตุฆาตหากพระสัตรุดไม่ห้ามไว้ทัน เป็นเพราะพระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุดเป็นพี่น้องที่รักกันมากแม้จะต่างมารดา กันก็ตาม ตอนแรกพระพรตกับพระสัตรุดจากเมืองไภยเกษมาเมืองอโยธยาเพื่อแสดงความยินดี กับเชษฐาเพราะคิดว่าพระบิดาจะแต่งตั้งให้พระรามครองเมืองอโยธยาสืบแทน แต่เมื่อพระองค์ มาถึงกลับพบเหตุการณ์ตรงข้ามคือได้เป็นผู้ครองเมืองแทนพระราม ส่วนพระรามต้องไปเดินป่า ทำให้พระบิดาตรอมใจถึงแก่ชีวิตและสั่งห้ามพระองค์กับนางไภยเกษถวายพระเพลิงพระศพ พระพรตจึงอับอายและเสียใจมากที่มารดากล้าทำเรื่องที่ไม่สมควร ประทุษร้ายคนในครอบครัว เพียงเพื่อให้พระองค์สืบราชสมบัติ ดังนั้นเมื่อมารดาพาเล่าให้พระองค์ฟังว่าสามารถทำให้พระองค์ นั่งเมืองแทนพระรามโดยปราศจากความรู้สึกผิดที่ทำให้คนในครอบครัวเดือดร้อน พระพรต ก็ลูแก่โทษดั่งกล่าว

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทะหว่างพี่กับน้อง

โดยปกติพี่น้องควรจะรักใคร่ปรองดอง ด้วยมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดเดียวกัน ทว่า เมื่อพี่กับน้องเกิดความขัดแย้งทำให้อยู่ฝ่ายตรงข้ามกัน ย่อมเกิดจากปัจจัยที่สำคัญ ผู้ประพันธ์ เรื่องรามเกียรติ์จึงนำความขัดแย้งระหว่างพี่น้องมาดำเนินเรื่องโดยใช้ปัจจัยต่อไปนี้

3.1 การทรยศ

บทพิโรธวาทังที่แสดงให้เห็นปัจจัยการทรยศระหว่างพี่กับน้องได้แก่ ตอนที่พาลีโกรธสุครีพเนื่องจากคิดว่าสุครีพทรยศ มุ่งร้ายตน เพื่อที่จะขึ้นครองเมืองแทน เนื่องจากตอนที่พาลีไปรบกับทพทนีในถ้ำ พาลีได้สั่งให้สุครีพและบริวารคอยดูปากถ้ำแล้วนำหินใหญ่มาปิดปากถ้ำ หากทพทนีชนะเพราะเลือดที่ไหลออกมาเป็นเลือดใส แต่เนื่องจากพาลีชนะสังหารทพทนีได้ ทำให้เหล่าเทวดาดีใจบันดาลให้ฝนตก เลือดของทพทนีที่ไหลออกไปจึงกลายเป็นเลือดใสทำให้สุครีพทำตามคำสั่งของพาลีเพราะเข้าใจผิดว่าพาลีเสียชีวิต พาลีจึงเข้าใจว่าสุครีพทรยศหักหลังด้วยความโกรธ พาลีจึงตัดขาดความเป็นพี่น้องและขับไล่สุครีพออกจากเมืองตั้งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา
เหม่เหม่ดูดูไอ้ทรลักษณ์
แม้ว่าช้วนกุบรลย์
หากคิดจะปิดนินทา
ตัวเอ็งกับกูในวันนี้
เร่งไปเสียจากเวียงชัย
ว่าพลงขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน

ลูกท้าวหัตสนัยน์ใจกล้า
ดั่งหนึ่งเพลิงฟ้าม่าจ่อใจ
มาเจรจาเยื้องยักแก้ไข
ก็จะได้เป็นใหญ่ในธานี
จึงสร้างโคกกว่ารักพี่
ขาดวงศ์พงศ์พี่พี่น้องกัน
หาไม่ชีวาจะอาสาญ
แกวงพระขรรค์ออกโล่รอนราญ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 346)

นอกจากนี้ตอนที่กุมภกรรณแสดงบทพิโรธวาทังต่อพิเภกเพราะเข้าใจว่าพิเภกทรยศ ผู้ประพันธ์บรรยายว่า

เมื่อนั้น
เหลือบแลไปเห็นอนุชา
จึงร้องว่าเหวยอายทรลักษณ์
ธรรมดาพี่น้องผัดกัน
ถึงมาตรถ้องค์พระเชษฐา
ญาติวงศ์พงศ์ก็ยังมี
กลับมาเข้าด้วยลักษมณ์ราม
จะแกล้งฆ่าพงศ์พันธุ์ให้บรรลย์

พญากุมภกรรณยักษา
โกรธาขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน
ชั่วช้อปลักษณ์โมหันต์
ไม่ช้าพลันก็จะกลับคืนดี
โกรธาขับไล่มีงหนี
เหตุใดอสุรีจึงไม่ไป
บอกความตื่นลึกทั้งปวงให้
มาหากูโยไอ้อปรีย์

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 352)

การที่กุมภกรรณแสดงบทพิโรธวาหังเช่นนี้เนื่องจากโกรธแค้นที่พิเภกไม่รักวงศ์ตระกูล เมื่อถูกทศกัณฐ์จับไล่ก็กลับไปอาศัยกับศัตรู บอกความลับของญาติพี่น้องให้ศัตรูรู้สิ้นจนฝ่ายพระรามสังหารเผ่าพงศ์ของพิเภกได้ พฤติกรรมของพิเภกจึงเป็นการทรยศต่อพี่น้อง แม้พิเภกจะอธิบายให้กุมภกรรณเข้าใจว่าทศกัณฐ์ทำผิดลักพานางลักษมีมีเหสีของพระนารายณ์ซึ่งอวตารมาเป็นมนุษย์คือนางสีดา และเมื่อพิเภกเกลี้ยกล่อมให้กุมภกรรณเลิกทัพ หยุตรบพุ่งกับทัพพระราม โดยมีข้อเสนอว่าเมื่อสิ้นสงครามพระรามจะให้กุมภกรรณครองเมืองลงกา กุมภกรรณก็ไม่เชื่อ หากกล่าวเยาะหยันกลับไปว่า

เมื่อนั้น	กุมภกรรณลิติตักดีศึกษา
ได้ฟังถ้อยคำอนุชา	ตบมือสรวลรำแล้วตอบไป
ตัวมึงเป็นไส้สงคราม	พระรามก็จะยกเมืองให้
ฝ่ายกูผู้ออกมาชิงชัย	ก็จะข้าให้ราชธานี
ลงกาเป็นสองเมืองหรือ	ให้น้องแล้วจะรื้อให้พี่
ลวงได้แต่มึงไอ้อัปรีย์	กูนี้มีได้เชื่อฟัง

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 353)

เนื่องจากสังคมไทยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสายเลือดมาก ดังนั้นเมื่อผู้เป็นน้องประพฤติตัวเหมือนทรยศหักหลังพี่น้องด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ถูกต้องหรือไม่ก็ตาม ก็จะถูกประณามว่าเป็นบุคคลชั่วช้า

3.2 การตักเตือน

การกล่าวตักเตือนให้ผู้เป็นพี่ประพฤติในสิ่งที่ถูกที่ควรเป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งทำให้พี่โกรธน้องว่าดูหมิ่นกลายเป็นบทพิโรธวาหัง ดังกรณีทศกัณฐ์ที่ฝันร้ายแล้วให้พิเภกผู้เป็นอนุชาทำนาย แต่พิเภกเตือนว่านางสีดาเป็นต้นเหตุทำให้เผ่าพงศ์ยักษายายนะ ทศกัณฐ์ควรตั้งมั่นอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ประพฤติผิดภรรยาผู้อื่น เลิกหลงใหลนางสีดาแล้วคืนนางแก่สามี สงครามก็จะสงบ ทำให้ทศกัณฐ์โกรธมากกว่าถูกพิเภกดูหมิ่นดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	ท้าวทศเศียรยักษ์
ได้ฟังอนุชาพาที	โกรธตั้งอัคคีบรรลัยกาล
ลิบปากแผลผาดตวาดร้อง	กึ่งก้องนิเวศน์วังสถาน
เหม่เหม่ดูดูไอ้สาธารณ์	อหังการองอาจเจรจา
มิได้อยู่ในกตัญญู	มาดูหมิ่นกูผู้เชษฐา
เสียทีที่เลี้ยงมึงมา	รักตั้งดวงตาดวงใจ

คิดว่าเกิดร่วมอุทร
มีรูทรลักษณะจรงไร
จะให้ส่งสิดาโถมงาม
มิ่งช่างว่าได้ถึงเพียงนี้

จะร่วมทุกข์ร่วมร้อนกันได้
กลับไปเป็นพวกไพร่
ไปแก่พระรามเรื่องศรี
ตั้งกูไม่มีศักดา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 165)

แม้พิเภกจะอธิบายว่าตนกล่าวตามความจริงให้ทศกัณฐ์เมตตา ทศกัณฐ์ก็ยิ่งโกรธ
ขับไล่และจะทำร้ายพิเภกดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังถ้อยคำอนุชา
ผุดลุกขึ้นยืนกระทืบบาท
มิ่งอย่าแต่งว่าไอ้อาธรรม
ซึ่งเอ็งยกยอราวมลักษมณ์
ว่ากูชั่วช้าไม่ดี
ว่าพลางฉวยชกพระขรรค์
โจนจากแท่นแก้วสุริยกานต์

ท้าวทศเศียรรักษา
ตั้งเอาสาตรามาแทงกรรณ
ร้องตวาดผาดเสียดังฟ้าลั่น
ขาดพี่น้องกันในวันนี้
หนักยิ่งกว่าวงศ์ยักษ์
มิ่งนี้อย่าอยู่ในเมืองมาร
ขบฟันเงือดเงื้อจะสังหาร
โถมทะยานโล่งคออนุชา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 166)

นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างบทพิโรธวาทงตอนที่ทศกัณฐ์โกรธกุ่มภรรยาอนุชาที่มากล่าว
ตักเตือนอีกเช่นกัน เนื่องจากทศกัณฐ์ขอให้กุ่มภรรยาออกไปรบกับพระราม แต่กุ่มภรรยา
เป็นผู้มีนิสัยซื่อตรง ไม่เบียดเบียนใคร จึงกล่าวกับทศกัณฐ์ว่าตนไม่เห็นด้วยกับการยกทัพไปรบ
กับพระรามเนื่องจากสงครามครั้งนี้เกิดจากการลักตวงนางสีดา จึงควรที่จะนำนางคืนพระรามผู้เป็น
สามี แล้วสงครามก็จะยุติ ทั้งทศกัณฐ์ก็จะไม่ผิดศีลธรรมทำให้ทศกัณฐ์โกรธจนแสดงบทพิโรธวาทง
ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งเพลิงกลบ
เหวยไอ้อัปรีชไม่มีอาย
ตั้งเนื้อได้กลิ่นพยัคฆา
ยังไม่ทันเห็นธงชัย
เจรจายกตนอวดรู้
เสียชาติที่เกิดร่วมครรภ์

ทศเศียรสุริยวงศ์รังสรรค์
ขบฟันกระทืบบาทา
กลัวตายกระไรหนักหนา
เหมือนกาตาแววเห็นธนู
แต่ได้ข่าวศึกก็ทรุดอยู่
ว่ากูผิดนั้นด้วยอันใด
จะเจ็บร้อนด้วยกันนั้นหาไม่

มิ่งว่ากูชั่วแล้วเร่งไป
จะได้ครองสมบัติพิสดาน
ตัวกูผู้เดียวจะสู้ตาย

เข้าพวกไพร่กับน้องชาย
เป็นเจ้าของหมู่มารทั้งหลาย
มิให้อายแก่หมู่โลกา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 349)

พิเภกและกุมภกรรณต่างกล่าวตักเตือนทศกัณฐ์ผู้เป็นพี่ด้วยความหวังดี แต่ทศกัณฐ์หลงรูปโฉมของนางสีดาจนไม่คำนึงถึงศีลธรรม จึงไม่ฟังวาจาของน้อง ทั้งยังโกรธว่าพุดจาตุหมื่นตนเห็นศัตรูดีกว่าพี่ แล้วขับไล่พิเภกออกจากเมือง ทำให้พิเภกไปเข้ากับฝ่ายพระราม ส่วนกุมภกรรณเมื่อทศกัณฐ์โกรธก็จำต้องออกรบตามความประสงค์แล้วจบชีวิตด้วยความพ่ายแพ้

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพพิโรธวาทังระหว่างพี่สะใภ้กับน้องสามี

ตามธรรมเนียมไทยน้องต้องเคารพนับถือพี่ เมื่อพี่มีภรรยา ผู้เป็นน้องก็ต้องเคารพนับถือพี่สะใภ้เสมอพี่ของตน ส่วนพี่สะใภ้ก็ควรเมตตาต่อน้องสามีดูน้องของตนเช่นกัน อย่างไรก็ตามบางครั้งน้องสามีอาจทำให้พี่สะใภ้ขัดเคืองใจได้โดยไม่ตั้งใจซึ่งเกิดจากปัจจัยดังนี้

การขัดคำสั่ง

การขัดคำสั่งเป็นปัจจัยที่ทำให้พี่สะใภ้ขัดเคืองน้องสามีจนเกิดบพพิโรธวาทังจากกรณีที่นางสีดาโกรธพระลักษมณ์เพราะขัดคำสั่งนาง ไม่ไปช่วยพระรามซึ่งกำลังตกอยู่ในอันตรายระหว่างไปจับกวางทองที่นางปรารถนาโดยไม่รู้ว่าเป็นยักษ์จำแลง เนื่องจากพระรามได้ฝากนางสีดาให้พระลักษมณ์ดูแล ฝ่ายพระรามเมื่อรู้ว่ากวางทองเป็นยักษ์แปลงจึงแผลงศรปลิดชีพ ทว่าก่อนที่ยักษ์จะตายได้เสียนเสียงพระรามร้องขอความช่วยเหลือจากพระลักษมณ์ ทำให้นางสีดาตกใจเร่งให้พระลักษมณ์ตามไปช่วย แต่พระลักษมณ์ค้ำหน้าว่าเป็นอุบายของพวกยักษ์ นางสีดาขัดเคืองใจจึงแสดงบพพิโรธวาทังดังนี้

เมื่อนั้น

ได้ฟังตั้งพิชเพลิงกาฬ
จึงว่าอนิจจาเจ้าลักษมณ์
จะให้ตามไปช่วยพระจักรา
แสร้งว่าอุสุรายุบายร้อง
จะละให้พระองค์บรรลัย

นางสีดาเยาวยอดสงสาร
มาเผาผลาญร้อนทั่วกายา
นี้หรือว่ารักพระเชษฐา
มากลับคิดร้ายไม่อายใจ
จะเสียมลงใจข้าหรือโฉน
คิดโยจะนื้อนุชา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 531)

ครั้นพระลักษมณ์อธิบายว่าพระรามให้คอยดูแลนางจนกว่าพระองค์กลับ หากขัดคำสั่งแล้วมีภัยเกิดขึ้นกับนางสีดา พระองค์ก็จะต้องโทษ ทว่านางสีดาก็ไม่รับฟังเพราะกำลังเป็นห่วงสามี นางจึงกล่าวหาพระลักษมณ์ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	นางสีดาเวยวอดสงสาร
ยิ่งฟังยิ่งแค้นแน่นวิญญาน	จึงมีพจมานตรัสไป
ถึงพระองค์ให้อยู่รักษาพี่	เมื่อมีเหตุมาจะทำไฉน
จะเป็นโทษทัณฑ์ด้วยอันใด	หากแก่งใส่ไคล้เจรจา
ทั้งนี้เพื่อจิตเจ้าคิดคด	ทรยศต่อองค์พระเชษฐา
เพราะอยู่แต่สองในศาลา	แสรังบิดเบือนว่าทุกอย่างไป
ถึงมาตรตัวเราจะเป็นม่าย	ที่จะหมายพึ่งเจ้านั้นหาไม่
สู้เสียชีวิตชีวลัย	ตายไปตามองค์พระสีกร

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 532)

บทพิโรธวาทังของนางสีดากลายเป็นโทษแก่ตนเองเพราะทำให้พระลักษมณ์จำต้องไปช่วยพระรามตามความประสงค์ทำให้ทศกัณฐ์มีโอกาสลักพานางสีดาไปเนื่องจากนางอยู่เพียงลำพัง

5. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างปู่กับหลาน

แม้ปู่กับหลานจะมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนม ปู่ย่อมรักใคร่เอ็นดูหลาน แต่เมื่อหลานประพฤติมิชอบ ก็จะทำให้ปู่ไม่พอใจ จนถึงขั้นว่ากล่าวกัน ในเรื่องนี้มีบทพิโรธวาทังระหว่างปู่กับหลานคือท้าวมาลีวราชกับทศกัณฐ์ซึ่งเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

5.1 การโกหกหลอกลวง

การที่หลานโกหกหลอกลวงผู้เป็นปู่เพื่อให้ปู่ช่วยเหลือในเรื่องที่ผิดศีลธรรม เป็นปัจจัยที่ทำให้ปู่โกรธหลานจนถึงขั้นดูว่ากล่าว ดังตอนที่ท้าวมาลีวราชโกรธทศกัณฐ์ เนื่องจากพระองค์ซึ่งเป็นอัยกาของทศกัณฐ์เป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่ถูกพระองค์สาปแช่งก็จะมีอันเป็นไป ทศกัณฐ์ต้องการให้ท้าวมาลีวราชสาปแช่งพระรามและพระลักษมณ์ จึงโกหกหลอกลวงพระองค์ว่าพระรามและพระลักษมณ์ยกทัพมาทำสงครามตีเมืองลงกาจนญาติวงศ์ล้มตายเป็นจำนวนมาก ทว่าท้าวมาลีวราชเป็นผู้ทรงคุณธรรมจึงสอบสวนเรื่องราวทั้งหมดโดยไต่ถามทั้งทศกัณฐ์ พระราม และนางสีดา จึงรู้ว่าทศกัณฐ์ประพฤติผิดแอบขโมยนางสีดาแล้วมาโกหกหลอกลวงพระองค์ ครั้นถูกซักความจริง ทศกัณฐ์ก็ยังไม่ยอมรับกลับกล่าวโทษเทวดาว่ารู้เห็นเป็นใจกับพระราม ร่วมกันดลใจให้นางสีดาใส่ไคล้ตน ทำให้ท้าวมาลีวราชโกรธทศกัณฐ์ดังนี้

เมื่อนั้น
 ได้ฟังคั้งแค้นแสนทวี
 จึงว่าเป็นโฉนทศพัทตร์
 มาติดใจฝูงเทพเทวัญ
 ทำไมกับท้าวโกสีย์
 ว่าเลือกรักมักชั่งด้วยอันใด
 ครั้นชักไซ้ไต่ถามเอาความจริง
 ตัวกูผู้เป็นอัยกา
 เจรจาความสัจก็ไม่มี
 หรือว่าเทवासุราลัย
 กูพิจารณาก็ได้ความ
 ต้องถูกผูกพันเป็นต้นปลาย
 ซึ่งเอ็งกล่าวหาทุกข้อ
 สืบสวนก็ไม่ใช่สัจธรรม
 เห็นจริงว่าตัวบังอาจ
 ขององค์พระรามจักรี

ท้าวมาลีวราชเรื่องศรี
 ตั้งหนึ่งเอาตรีมาเสียบภรรณ
 มาฮักฮักตื้อตึงด้วยโมหันธ์
 ผูกพันว่านี่ก็ผิดไป
 รถของเขามีเขาก็ให้
 แล้วติดใจคนกลางนางสีดา
 หรือกลับดิงทุเลาต่อว่า
 พิพากษาลำเอียงหรือว่าไร
 ตั้งสตรีเด็กน้อยก็ไม่ได้
 พอใจไปจตุราบาย
 คำพระรามสีดาทั้งสองฝ่าย
 ทั้งคำเทพทั้งหลายก็สมกัน
 ล้วนแกลังติดต่อให้เหมาะมั่น
 สารพันทรลักษณ์อัปรีช
 ไปลอบลักอัครราชมเหลสี
 อสุรีเร่งส่งนางสีดา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 226 - 227)

ท้าวมาลีวราชเป็นผู้ยุติธรรม เมื่อเห็นว่าทศกัณฐ์ผู้เป็นหลานกระทำความผิดจริง ก็ให้
 ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระรามทันที

5.2 การไม่เคารพเชื่อฟัง

การที่หลานไม่เคารพเชื่อฟังปู่เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพพิโรธวาทังต่อเนื่องจากการ
 โทกหลอกลวง เนื่องจากเมื่อท้าวมาลีวราชรู้ว่าทศกัณฐ์โกหกหลอกลวงพระองค์ พระองค์ก็ตำหนิ
 ทศกัณฐ์และให้คืนนางสีดา เมื่อทศกัณฐ์ปฏิเสธและยืนยันจะทำสงครามกับพระรามต่อไปโดย
 ไม่เชื่อฟังพระองค์ซึ่งเป็นปู่และเป็นผู้ตัดสินความ ทำให้พระองค์โกรธมากถึงกับแสดง
 บพพิโรธวาทังสาปแช่งทศกัณฐ์ตั้งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
 ได้ฟังทศเศียรกุมภัณฑ์
 พระพิโรธโกรธกริ้วกระหึบบาท
 เหวยไอ้ทรชนคนพาล
 เสียดแรงเป็นวงศ์พรหมเมศ

ท้าวมาลีวราชรังสรรค์
 ดิงต้นองอาจอหังการ
 เปล่งซึ่งสีหนาทบรรหาร
 มึงมาหน้าด่านเจรจา
 ลือเดชทั่วทิศาศา

สมบัติพิสดานโอฬาร	ควรหรือยังว่าไม่รักยศ
จะว่าให้ดีลีไม่ฟัง	โอหังหยาบซ่าสาหัส
พาไอ้จิ้งไรใจคด	เอาแต่ทรยศมาใส่ตัว
ความเจ็บความอายก็หาไม่	กราบไหว้สตรีท่อมหัว
ลูกแก่โลกหลงเมาแก้ว	ถือเอาที่ชั่วว่าเป็นดี
เมื่อมีงพอใจทรลักษณ์	ไม่รักสุริยวงศ์ยักษิ
ขอให้หิวบิตอัปรีย	อย่ามีสิ่งซึ่งสถาวร
มาตรแมนจะออกต่อยุทธ์	ให้ตายด้วยอาวุธแสงศร
ขององค์พระรามสีกร	พ่ายแพ้ฤทธิรอนทุกวันไป

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 228)

ท้าวมาลีวราชเป็นผู้มีบารมีสูง แม้แต่ปวงเทพก็ยงนับถือนยกย่อง ดังนั้นเมื่อทศกัณฐ์ ผู้เป็นหลานมีข้อพิพาทกับพระรามซึ่งเป็นหลานของท้าวอัชบาลสหายรักของพระองค์ ท้าวมาลีวราช จึงให้ความยุติธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย ครั้นทราบข่าวทศกัณฐ์ประพฤติผิดจริงแล้วยังพาลตั้งต้น ไม่ยอมรับผิดราวกับไม่เคารพเชื่อฟังพระองค์ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ตัดสินความ ท้าวมาลีวราชจึงโกรธแค้น ถึงขั้นปรึกษาทศกัณฐ์อย่างรุนแรงดังกล่าว

6. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริหาร

ระบอบการปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กษัตริย์มีอำนาจในการปกครอง ทุกประการ ข้าราชการบริหารต้องปฏิบัติตามคำสั่งของกษัตริย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มิฉะนั้น จะมีความผิดและยังมีผลให้เป็นผู้บังอาจกระทำการที่ขัดเคืองพระราชหฤทัย ในเรื่องรามเกียรติ์ มีบทพิโรธวาทังที่ตัวละครกษัตริย์กระทบกระทั่งกับข้าราชการบริหารอันเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

6.1 การปฏิบัติหน้าที่นอกเหนือคำสั่ง

การที่กษัตริย์ให้ข้าราชการบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างหนึ่ง แต่ข้าราชการบริหารปฏิบัติเกินหน้าที่ ที่ได้รับมอบหมาย กล่าวคือปฏิบัติหน้าที่นอกเหนือคำสั่ง แทนที่จะได้รับความดีความชอบกลับทำให้ กษัตริย์โกรธถึงกับแสดงบทพิโรธวาทังได้ ดังตอนที่พระรามโกรธหนุมานที่เพียงให้ไปสืบข่าวนางสีดา แต่หนุมานทำเกินกว่าคำสั่งโดยไปก่อเรื่องสังหารสหัสกุมารโอรสของทศกัณฐ์ ทั้งยังเผาเมืองลงกา พระรามโกรธจึงแสดงบทพิโรธวาทังดังนี้

เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นารายณ์นาถา
ฟังลูกพระพายเทวา	ผ่านฟ้ากริ้วโกรธดั่งไฟพอน
กระที่บาทหามีราชบรรหาร	ดูดูหนุมนานชาญสมร
กู่ไห้ให้ขุนวานร	ไปสืบข่าวบังอรแต่เท่านี้
เหตุใดจึงทำอหังการ	ฆ่าโคตรวงศ์ศ้ายักษ์
ทั้งหม้อสุรโยธี	แลเผาบุรีภุมภัณฑ์
อันองค์อัศวินศรไทย	อยู่ในเนื้อมือไอ้โมหันท์
ถ้ามันโกรธาฆ่าฟัน	สุดสิ้นชีวันวายปราณ
ตัวกูผู้จะสงครามยักษ์	แม่นเสียเมียรักยอดสงสาร
ก็จะฆ่าแสนทุกข์ทรมาณ	เอ็งจะคิดอ่านประการใด

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 158)

การกระทำของหนุมนานเป็นเพราะต้องการแสดงอานุภาพฝ่ายพระรามให้ฝ่ายทศกัณฐ์
กลัวเกรง. แต่กลับกลายเป็นการกระทำที่อวดดีโดยไม่คำนึงถึงผลเสียหายที่ตามมา อย่างไรก็ตาม
หนุมนานเป็นทหารที่มีความสามารถสูง พระรามจึงเพียงคาดโทษไว้ก่อนว่าหนุมนานจะถูกลงโทษ
ถ้านางสีดาได้รับอันตราย

6.2 การบกพร่องต่อหน้าที่

การที่ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากษัตริย์ไม่สำเร็จถือว่าเป็นการ
บกพร่องต่อหน้าที่ ทำให้เกิดผลเสียหายโดยเฉพาะในภาวะสงคราม จึงเป็นเหตุทำให้กษัตริย์โกรธ
และแสดงบทพิโรธวาทังต่อข้าราชการนั้น ดังตอนที่พระรามโกรธที่ประคนธรรพเสียรู้กลยักษ์
เนื่องจากพระรามใช้ประคนธรรพไปหาชัยภูมิที่เหมาะสมสำหรับการตั้งกองทัพเมื่อเข้าอาณาเขต
เมืองลงกา ประคนธรรพเห็นป่าที่ยักษ์ภานุราชทหารของทศกัณฐ์เนรมิตขึ้นเป็นทำเลที่เหมาะสม
จึงไปรายงานพระรามทันทีโดยไม่สำรวจให้ถี่ถ้วนว่าเป็นกลวงของฝ่ายศัตรู เมื่อพระราม
ให้หนุมนานตามประคนธรรพไปสำรวจพื้นที่นั้นอีกครั้ง หนุมนานพบว่าเป็นกลวงของภานุราชที่
เนรมิตป่าขึ้นเพื่อล่อให้พระรามมาตั้งกองทัพแล้วภานุราชซึ่งซ่อนอยู่ที่ใต้ดินก็จะพลิกป่าส่วนนั้น
ให้ผู้ที่พักเสียชีวิต หนุมนานจึงสังหารภานุราชแล้วตัดศีรษะไปรายงานพระราม พระรามโกรธ
ที่ประคนธรรพทำงานโดยประมาท ปฏิบัติหน้าที่บกพร่องอันจะนำกองทัพไปเสียชีวิต จึงบริภาษ
ประคนธรรพแล้วขับออกจากกองทัพเป็นการลงโทษดังนี้

เมื่อนั้น
 ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งเพลิงกลับ
 เหวยเหวยดูก่อนประคนธรรพ
 กุไว้ใจใช้ให้ไปต่างตา
 เพียงแค่นี้ยังทำให้เสียการ
 จะพารัพลโยธี
 โทษนี้ถึงสิ้นชีวิต
 แม้นอยู่จะม้วยบรรลัย

พระกฤษณ์รักษัรสังสรรค์
 ทรงธรรมจึงมีบัญชา
 ตัวมิ่งอัปลักษณ์หนักหนา
 ไซ้ว่าจะให้ต่อตี
 ไม่รู้เท่ากลมมารยักซี่
 ไปม้วยชีวิตทั้งทัพชัย
 จะฆ่าฟันก็หาประโยชน์ไม่
 เร่งไปเสียเกิดไอ้พาลา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 257)

นอกจากนี้ยังมีกรณีการบกร่องต่อหน้าที่จนเป็นเหตุให้เกิดบทพิโรธวาทังอีกคือตอนที่
 สุครีพรับภารกิจจากพระรามยกทัพไปรบกับกุมภกรรณ สุครีพเป็นผู้ที่มีฤทธิ์เดชเก่งกล้าแต่กลับ
 หลงกลกุมภกรรณทำให้พ่ายแพ้ถูกกุมภกรรณจับตัวไปเป็นเชลย แต่พระรามให้หนุมาณช่วยไว้ได้ทัน
 ดังนั้นเมื่อสุครีพเข้าเฝ้า พระรามจึงแสดงอาการโกรธอย่างรุนแรงดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
 ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งเพลิงกลับ
 เหวยเหวยลูกพระอาทิตย์
 โฉนไม่พิจารณา
 อันการสงครามแต่เพียงนี้
 ให้เสียที่แทบจะเสียชนม์
 หาไม่จะเสียชีวิต
 อตสูแก่หมู่กุ่มกัณฑ์
 เสียที่เป็นจอมโยธา
 จะใครฆ่าฟันให้บรรลัย

พระหริวงค์องค์นารายณ์รังสรรค์
 ผาดเสียงสนั่นทั้งพลับพลา
 เสียแรงมีฤทธิ์แกล้ากล้า
 หลงด้วยอสุราอุบายกล
 ไซ้ที่ลี้กลับลับสน
 นี้หากหนุมาณฤทธิธรมไปพัน
 ด้วยปัจจามิตรโมหันธ์
 ให้มันกำเริบทะนงใจ
 รักษาตัวเองก็ไม่ได้
 หากทำขอบไว้แต่เดิมที

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 363)

การที่กษัตริย์แสดงบทพิโรธวาทังต่อข้าราชการที่บกร่องต่อหน้าที่ นอกจาก
 จะเป็นการระบายนามณ์โกรธแล้วยังทำให้ข้าราชการเกรงกลัว เพื่อไม่ให้ทำงานบกร่องอีก

7. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี

การทำสงครามอย่างมีเกียรติเป็นที่เลื่องลือ กษัตริย์ผู้เริ่มสงครามจะส่งทูตเป็นตัวแทนไปเจรจาให้คู่กรณีรับทราบก่อน ผู้ที่กษัตริย์ส่งไปจะต้องมีไหวพริบปฏิภาณและมีความสามารถที่จะรับมืออีกฝ่ายได้ ดังนั้นเมื่อตัวแทนกษัตริย์ได้พบกษัตริย์คู่กรณี จึงมักจะแสดงศักยภาพและศักดิ์ศรีของตนเป็นการยั่วให้โกรธ ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทัง ในเรื่องรามเกียรติ์บัพพิโรธวาทังที่เกิดในกรณีดังกล่าวเกิดจากปัจจัยดังนี้

7.1 การใช้อาวุธลวงเกิน

การรับหน้าที่เป็นตัวแทนของกษัตริย์ไปเจรจากับกษัตริย์คู่กรณีของเจ้านายตน ผู้เป็นตัวแทนต้องมีความสามารถในการเจรจาเชิดชูเกียรติยศเจ้านายและข่มขวัญอีกฝ่ายซึ่งกลายเป็นการกล่าวลวงเกินจนอีกฝ่ายโกรธ ก่อให้เกิดบัพพิโรธวาทัง ดังกรณีทศกัณฐ์กับองคต องคตเป็นตัวแทนพระรามไปเจรจากับทศกัณฐ์ถึงความผิดที่ก่อเหตุลักพานางสีดาโดยให้ทศกัณฐ์ยอมจำนนคืนนางแล้วพระรามจะไว้ชีวิต ทศกัณฐ์เป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่แต่องคตไม่ให้เกียรติพูดจา ลวงเกินให้เจ้านายคืนนางสีดาโดย “ขอเชิญนางทูนเศียรอสุรา ไปถวายบาทาพระเจ้ากรี” ทศกัณฐ์ จึงโกรธมากแสดงบัพพิโรธวาทังดังนี้

เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริย์วงศ์ยกขา
ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา	จึงมีวาจาตอบไป
อันนางสีดาคนนี้	ถูกผัวจะมีก็หาไม่
กูไปเที่ยวป่าพนาลัย	พบเขาร้องให้ตามมา
สงสารจึงพามาด้วย	หาไม่จะม้วยสังขาร
ที่จะส่งองค์นางกัลยา	มิงอย่าพักกว่าให้ป่วยการ
กูก็ทรงศักดิ์ดารารุทธิ์	ทศทิศเลื่องชื่อลือหาญ
ทำไมกับมนุษย์สาธารณ์	กับไอ้เตี้ยรัจฉานทรลักษณ์
เอ็งอย่าสรรเสริญให้เกินหน้า	ไซ้ว่าตัวกูไม่รู้จัก
พี่น้องสองคนนี่จันนักร	อัปลักษณ์เที่ยวอยู่พนาวัน
คบได้แต่ไอ้เหล่าลิง	เยอหยิ่งเจรจาโมหันธ์
สู้รู้จะสู้กุมภันท์	อวดกล้าสำคัญว่าตัวดี

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 277)

ทศกัณฐ์ถูกองคตกล่าวลวงเกินจึงแสดงบัพพิโรธวาทังเพื่อปกป้องเกียรติยศศักดิ์ศรีของตน ขณะเดียวกันก็ถูกเหยียดหยามฝ่ายพระรามและองคตเป็นการตอบโต้ด้วยดังนี้

.....
 ไม่มีความอภัยศอดอาย
 ชั่วช้าทรลักษณ์กาลี
 จะใคร่ได้สมบัติของพี่ตน
 ตัวมึงก็ลูกในอุรา
 กูเป็นผู้อื่นยังคิดแค้น
 ขาดิไอ้เตียรณจ้งไร

เหวยไอ้เตียรณอปรีย์
 ช่างนับหน้าว่านารายณ์เรื่องศรี
 ทั้งกระปี่สุครีพผู้เป็นอา
 จึงคบคนอาธรรมมาเช่นฆ่า
 ไม่รู้คุณบิดาด้วยอันใด
 แน่นอกป้อมเลือดตาไหล
 คือใครจะนับว่าดี

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)

อย่างไรก็ตามองคตสามารถแก้ข้อกล่าวหาของทศกัณฐ์ได้ อีกทั้งได้ตอบกลับไป
 เป็นบทพิโรธวาทังซึ่งเกิดจากปัจจัยข้อต่อไป

7.2 การปกป้องเจ้านาย

องคตทำหน้าที่เป็นตัวแทนฝ่ายพระราม เมื่อทศกัณฐ์เจรจาหยามหยามเจ้านายของตน
 องคตจึงทนไม่ได้ แสดงบทพิโรธวาทังตอบโต้กลับไปเพื่อปกป้องเกียรติยศศักดิ์ศรีเจ้านาย
 ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
 จึงตอบไปด้วยใจชาญฉกรรจ์
 อันโยธาขององค์พระจักรกฤษณ์
 จุติจากทิพย์วิมาน
 แต่มีมงกุฎแก้วแพรพราย
 เหล่าพวกพหลพลยุทธ์
 ถึงจะซ่อนพระเมรุสีขริน
 อันองค์พระตรีภูวไนย
 จึ่งสู้สละนคเรศ
 เอ็งอย่าดูหมิ่นพระจักรี
 เหวยเหวยท้าวราพณาสูร
 ตัวมึงพ่ายแพ้ศึกดา
 อันพระอรชุนเทเวศร์
 ฝ่ายรามสูรมาชิงชัย
 ถึงทูลษณัฏฐ์ตรีเศียรกากนา
 หม่อมารตายกลาดปลพี

องคตฤทธิแรงแข็งขัน
 ว่าเหวยกุ่มกัณฑ์สาธารณ์
 ล้วนเทเวศร์มีฤทธิ์กล้าหาญ
 มาเป็นบริวารพระทรงครุฑ
 ตัวนายก็นับหลายสมุทร
 สุดที่จะคณนาไป
 พลิกคว่ำแผ่นดินก็ทำได้
 ตั้งใจบำเพ็ญบารมี
 ออกมาทรงเพศเป็นฤาษี
 ไซ้ที่จะไร้สวรรรยา
 ครั้งพระอรชุนไต่ยินว่า
 เธอจับมัดพาเอาไป
 รามสูรมีเดชจึงฆ่าได้
 แพ้ฤทธิไกรพระจักรี
 มาริศสวาหุยกษี
 ด้วยฝีมือใครโรมรัน

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 278)

และเมื่อทศกัณฐ์ประณามว่าองค์ไม่รู้คุณบิดา ไปสวามีภักดีกับผู้ที่สังหารบิดาของตน องค์ก็แก้ข้อกล่าวหาโดยบอกถึงสาเหตุที่ทำให้พาลีผู้บิดาเสียชีวิตแล้วได้ตอบทศกัณฐ์ด้วยการ ประจานความหลังที่น่าอัปยศของทศกัณฐ์ครั้งตกเป็นเชลยของพาลี ทั้งยังดูถูกล่วงถึง ท้าวลัสเตียนผู้เป็นบิดาของทศกัณฐ์ดังนี้

เมื่อนั้น
ได้ฟังจึงตอบสุรี
ใช้จะประสงค์จ้านง
เหตุด้วยทำผิดติดตัวไว้
สาบานว่าให้ต้องคร
พระองค์จะประทานชีวิต
หากบิดุเรศกูสู้ตาย
จึงถวายกูไว้กับพระอา
เหตุไฉนจึงเอามาว่าขาน
เมื่อบิดากูยังอยู่นั้น
มันนั้นลืบเคียรลืบหน้า
ผูกมัดทรมานประจานไว้
หากว่าเอาข้าวเดนกำนัล
เอ็งอย่าจงหลงสุรี
ถึงลัสเตียนพ่อมึง
มาช่วยก็จะม้วยวายปราณ

องค์ผู้ชาญชัยศรี
อันองค์พระตรีภูวนาย
ฆ่าบิดากูก็หาไม่
โทษใหญ่แต่ดีกดาบรรพ
พระสี่กรธิดาขริงสรค์
แต่ให้มีสำคัญในกายา
มิให้แผลพานกายเท่าเกศา
ในเบื้องบาทาพระทรงธรรม
แกล้งกล่าวประจานเสกสรร
จับได้กุมภัณฑ์ตนหนึ่งไป
กายาเหมือนเอ็งยังจำได้
ให้ลูกากเล่นต่างปู
ให้กินวันละปิ่นจึงรอดอยู่
ต่อสู้อย่างองค์พระกาล
ซึ่งมีฤทธานล้าหาญ
ไอ้สาธารถย์อย่าพักอหังการ

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279 - 280)

กล่าวได้ว่าปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่อริ เป็นปัจจัยที่เกิดต่อเนื่องกันโดยฝ่ายคู่อริโกรธที่ถูกล่วงเกินจึงแสดงบพพิโรธวาทัง ส่วนตัวแทนกษัตริย์ ก็แสดงบพพิโรธวาทังตอบโต้เพื่อปกป้องเจ้านายของตนเช่นกัน

8. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

ในเรื่องรามเกียรติ์ปรากฏบพพิโรธวาทังระหว่างตัวละครปฏิบัติกันหลายตอน ก่อนจะสู้รบ คู่ต่อสู้มักจะแสดงวาจาปะทะคารมเป็นบพพิโรธวาทังอันเนื่องจากปัจจัยต่อไปนี้

8.1 การต้องการผู้หญิงของอีกฝ่ายหนึ่ง

การต้องการผู้หญิงของอีกฝ่ายเป็นปัจจัยที่ทำให้ผู้ต้องการนั้นแสดงบทพิโรธวาทังหาความอีกฝ่ายเพื่อที่จะเป็นข้ออ้างในการแย่งชิงหญิงนั้นมาเป็นของตน ซึ่งผู้หญิงในที่นี้คือภรรยาของอีกฝ่ายตั้งกรณีการต่อสู้ระหว่างท้าวทศรถกับเหรันตทูต ท้าวทศรถพามเหสีไปเที่ยวชมป่าหิมพานต์จนล่วงล้ำเขตแดนของยักษ์เหรันตทูตโดยไม่ตั้งใจ เหรันตทูตเห็นมเหสีทั้งสามนางมีรูปโฉมงดงามก็เกิดความปรารถนาอยากได้มาเป็นของตน จึงคิดกำจัดท้าวทศรถ เหรันตทูตแสดงความโกรธเกรี้ยวจะฆ่าฟันท้าวทศรถตั้งคำประพันธ์

ใครหนอทะนงองอาจ	พานางมาประพาสป่าใหญ่
งามยิ่งนางฟ้าสุราลัย	พักตร์เพียงไขในเมฆา
อย่าเลยจะฆ่าผู้เสีย	พาเมียไปร่วมเสนาหา
คิดแล้วจึงร้องถามมา	ว่าเหวยมนุษย์มนุษย์อหังการ
ตัวเป็นสุริยวงศ์พงศไหนด	นามกรชื่อใดจึงอวดหาญ
ไม่เกรงเดชกูผู้ชัชชาญ	พาพวกบริวารโยธี
มาในจังหวัดหิมเวศ	อันเป็นขอบเขตของยักษ์
เอ็งนี่องอาจว่าตัวดี	กูจะผลาญชีวิให้วายปราณ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 240)

เหรันตทูตต้องการฆ่าท้าวทศรถเพื่อแย่งชิงมเหสีมาเป็นของตนจึงแสดงบทพิโรธวาทังตามวิสัยพาลว่าท้าวทศรถไม่เกรงขามพาบริวารบุกรุกพื้นที่ของตน ครั้นท้าวทศรถกล่าวถึงที่มาของพระองค์ว่า

ตัวกูผู้มีฤทธิไกร	หน่อไท้อชบาลิบัติ
วงศ์พระภุชพงศ์ทรงยศ	ชื่อว่าทศรถเรืองศรี
ผ่านกรุงอยุธยาธานี	เป็นที่พักพิงแก่เหล่ากา
กุมมาเที่ยวเล่นหิมเวศ	ไม่รู้ว่าขอบเขตของยักษ์
ตัวเอ็งชื่อไรอหังการ	จะมาต่อกรรอนราญ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 240)

เหรันตทูตฟังภูมิหลังและเหตุผลที่เข้ามาในเขตแดนของท้าวทศรถก็ยิ่งทำให้โกรธท้าวทศรถมากขึ้นอีกที่อวดอ้างฤทธิ์เดชตั้งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งเพลิงกาฬ
เหม่เหม่ดูดูโถมมนุษย์
ตัวกูผู้มีศักดิ์ดา
อันในแผ่นพื้นสุธาธาร
เกรงกลัวทุกทั่วทั้งสิบทิศ
ตัวเอ็งคือลูกลมฤติ
สามนางตั้งเทพกนิษฐ

เหรันตทูตใจหาญ
ตบหัตถ์ฆาตฉานแล้วร้องมา
อ้างอวดฤทธิรุทรว่าแก้วกล้า
ชื่อว่าเหรันตเรื่องฤทธิ
จนถึงวิมานดุสิต
ปัจจามิตรพินาศชยาดกร
ฤาจะต่อฤทธิด้วยโกรสร
เห็นไม่พ้นกรอสุรา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 240 - 241)

บทพิโรธวาทังของเหรันตทูตตอนนี้ยิ่งย่ำปัจจัยแท้จริงที่ทำให้เหรันตทูตเห็นท้าวทศรถเป็นคู่ต่อสู้ซึ่งจะต้องประหัตประหารเนื่องมาจากความปรารถนามหีของท้าวทศรถตั้งความในวรรณคดีที่ว่า “สามนางตั้งเทพกนิษฐ เห็นไม่พ้นกรอสุรา”

นอกจากนี้ยังมีบทพิโรธวาทังที่มีเหตุปัจจัยอยู่ในประเด็นนี้คือบทพิโรธวาทังที่รามสูรแสดงต่อพระราม พระรามพานางสีดากลับเมืองอยุธยาแล้วพบรามสูรกลางป่า รามสูรต้องการนางสีดา จึงพาลหาเรื่องพระรามดังนี้

เมื่อนั้น
ครั้นถึงนารถสุวรรณ
กับนางสีดานงลักษณ์
จึงว่าเหวมมนุษย์อหังการ
ยกตนพินาศดีกว่าชื่อราม
อันตัวของเอ็งจะบรรลัย

รามสูรฤทธิแรงแข็งขัน
กุมภันท์แลเห็นรามมา
ผิวพัศตร์ตั้งเทพเลขา
พาหญิงผ่านหน้ากูมาโย
ให้ต้อนนามกูผู้เป็นใหญ่
กูจะพาเมียไปบัดนี้

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 328)

บทพิโรธวาทังของรามสูรแสดงออกตามวิสัยพาล รามสูรเห็นรูปโฉมนางสีดาต้องใจ จึงหาเรื่องฆ่าพระรามด้วยเหตุว่าพระรามดูหมิ่นพาผู้หญิงผ่านหน้าตนทั้งยังมีนามพ้องกับชื่อตน อย่างไรก็ตามทั้งเหรันตทูตและรามสูรต่างก็ไม่สมปรารถนาด้วยไม่อาจสู้ฝีมือของท้าวทศรถและพระรามได้ และถูกอีกฝ่ายสังหารสิ้นชีวิต

8.2 การต้องการทำให้เกรงกลัว

การต้องการทำให้อีกฝ่ายเกรงกลัวด้วยการใช้วาจาข่มขวัญเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิด บทพิโรธวาทังระหว่างผู้เป็นฝ่ายตรงข้ามกันในสงคราม กล่าวได้ว่าเป็นวิธีที่คู่ต่อสู้ใช้ข่มขวัญอีกฝ่าย ให้เสียกำลังใจเนื่องจากการรบ ฝีมือการต่อสู้เป็นเรื่องสำคัญรองจากจิตใจที่เข้มแข็งซึ่งมีส่วน ในการนำชัยมาสู่ผู้รบด้วย ดังตัวอย่างบทพิโรธวาทังระหว่างทศกัณฐ์กับพระรามเมื่อเผชิญหน้ากัน ทศกัณฐ์ได้กล่าวข่มขวัญพระรามก่อนดังนี้

จึงร้องว่าเหวยรามลักษมณ์
ซึ่งเอ็งอาจองทะนงใจ
วันนี้เรายกมารอนราญ
อันโยธวานรทั้งนั้น

รู้จักพระกาฬฤาหไม่
มิได้เกรงเดชกุ่มภักดิ์
ผลาญชีวาให้อาสัญ
จะหันมิให้แค้นคอกา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 20 - 21)

การเปรียบว่าตนเป็นพระกาลเป็นการแสดงศักดิ์ดาเพื่อให้อีกฝ่ายรู้สึกรำคาญว่าพระราม ก็มีได้ห้วนเกรงกลัวข่มขู่ตอบไปเช่นกันดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังจึงตอบวาจา
เอ็งอย่าเจรจาให้เกินพักตร์
ตั้งตัวว่าเป็นพระกาล
ถึงเอ็งลิบเคียรยี่ลิบกร
ไม่ช้าจะม้วยบรรลัย

พระสุริยวงศ์องค์นายณนาถ
ว่าเหวยทศกัณฐ์ใจพาล
ทะนงศักดิ์หัวฮึกอวดหาญ
ขุนมารจะมาซูใคร
ไหนจะทนศรฤได้
สิ้นทั้งไพร่พลที่ยกมา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 21)

นอกจากบทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้ที่เป็นผู้นำทัพแล้ว ยังมีบทพิโรธวาทังระหว่าง คู่ต่อสู้ที่เป็นทหารด้วย ได้แก่ บทพิโรธวาทังระหว่างทหารยักษ์ประจำรถซึ่งคอยอารักขาทศกัณฐ์ กับทหารวานรซึ่งแวดล้อมพระรามดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
เห็นสีวานราชาญจกรรจ์
สีตนกริ้วโกรธกระทืบบาท
ตนหนึ่งกวัดแกว่งศรชัย
ภูมีศักดิ์วารธาตุนี้

ลิบรถฤทธิแรงแข็งขัน
เข้ามาทางกัณทรไว
พสุธากลางอากาศหวาดไหว
ว่าเหวยสิงไพร่อัปรีย์
พระอาทิตย์ก็ขั้บรรลหนี

ตัวมึงจะเข้ามาราวี
 ตนหนึ่งกวดแก่วงคทาธร
 ตัวกูผู้มีศักดิ์ดา
 ตนหนึ่งถือหอกออกคำรณ
 แต่พระเพลิงเริงแรงราวี
 ตนหนึ่งมีมือถือจักร
 พระพายทรงเดชชัยชาญ
 มึงนี้จะมาต่อสู้อ
 ไฉ่ชาติเดียวรัจฉานจิงไร

ไม่ทันนาที่จะมรณา
 ว่าแหวยดุก่อนอ้ายลิงป่า
 พระอินทราก็เกรงฤทธิ์
 กุณจัญเหวาทุกรชาติ
 ก็ขับแรตร้ายหนีไม่ต้านทาน
 ว่ากูทรงสิทธิศักดิ์หัวหาญ
 ก็ขับม้าทะยานหนีไป
 จะทนมือกูที่ไหนได้
 จะบรรลัยไม่ทันพริบตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 22 - 23)

ฝ่ายทหารวานรได้แก่สุครีพ หนุมาน องคต และนิลนันทก็มีได้พร้อมพรียง แสดง
 บทพิโรธวาทังได้ตอบไปดังนี้

เมื่อนั้น
 ได้ฟังจึ่งร้องตอบมา
 ตัวกูเป็นบุตรพระทินกร
 มึงอย่าเจรจาให้เกินพิกตร์
 หนุมานชี้หน้าแล้วร้องเย้ย
 กูลูกพระพายผู้ฤทธิ
 องคตตบมือร้องตวาด
 กูเป็นหลานรักมัชวาน
 นิลนันทว่าแหวยไอ้พาลา
 กูคือพระเพลิงชาญจรจรจ
 ว่าแล้วสื่อนายแผลงฤทธิ์
 โลดโผนโจนขึ้นรชชัย

สุครีพฤทธิไกรใจกล้า
 ว่าแหวยดุก่อนไอ้ขุนยักษ์
 ฤทธิรอนปราบได้ทั้งไตรจักร
 ไฉ่ชาติทรลักษณ์อัปรีย์
 ว่าแหวยดุก่อนไอ้ยักษ
 จะมาเอาชีวิขุนมาร
 มึงอย่าองอาจอดตหาญ
 จะมาผลาญชีวิกุมภันท์
 มึงไม่รู้ว่าจะอาสัญ
 จะมาบั่นเคียรเกล้ามึงไป
 ทศทิศกัมปนาทหวาดไหว
 ทะลวงไล่โจมจับอสูรี

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 23)

จากตัวอย่างบทพิโรธวาทังดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าความต้องการให้คู่ต่อสู้เกรงกลัว
 ทำให้ผู้กล่าวบทพิโรธวาทังประกาศศักดิ์ดาของตนและข่มอีกฝ่ายให้ต้อยกว่า อย่างไรก็ตาม
 บทพิโรธวาทังที่ต่างฝ่ายต่างแสดงต่อกันกลับทำให้ทั้งสองฝ่ายควบคุมความโกรธไม่ได้
 ตรงเข้าต่อสู้ประหัตประหารกัน

8.3 การลวงเกิน

การที่บิดากับบุตรไม่รู้จักกัน เมื่อแต่ละฝ่ายต่างมีฤทธิเดชเก่งกล้าจึงอาจลวงเกินอีกฝ่ายได้ ดังพระรามกับพระมงกุฏและพระลบที่ทั้งสองฝ่ายไม่รู้มาก่อนว่าเป็นครอบครัวเดียวกัน ทำให้แสดงพฤติกรรมที่บันดาลโทสะแก่ฝ่ายตรงข้ามจนเกิดบพพิโรธวาทัง เนื่องจากพระมงกุฏและพระลบจับม้าอุปการที่พระรามทำพิธีปล่อยไปขี่เล่น พระพรต พระสัตรุดและหนุมนานที่ตามม้าอุปการมา เห็นว่ากุมารทั้งสองต่อต้านพระรามจึงจะจับตัวไปถวาย พระมงกุฏถูกจับส่วนพระลบหนีไปได้ พระรามเห็นว่ากุมารกระทำการลบหลู่จึงสั่งประหารทว่าพระลบลอบพาพระมงกุฏหนีไปทัน พระรามโกรธมากจึงยกทัพตามจับจนพบกุมารทั้งสองรอดต่อสู้อยู่ที่ชายป่า เมื่อพระรามแผลงศรเป็นบ่วงบาศคล้องพระมงกุฏและพระลบ พระมงกุฏก็แผลงศรเป็นพระขรรค์ตัดบ่วงบาศได้ และเมื่อพระรามแผลงศรเป็นถ่านเพลิงตกยังกุมารทั้งสอง พระมงกุฏก็แผลงศรเป็นฝนดับถ่านเพลิงได้อีก พระมงกุฏกับพระลบถือว่าพระรามลวงเกินจะทำร้ายตน และเชื่อมั่นในฝีมือตน จึงแสดงบพพิโรธวาทังเยาะเย้ยพระรามดังนี้

แล้วตบมือสรวลสำรวลว่า
ท่านนี้อาจองทะนงใจ
เห็นว่าตัวเรานี้เขาวัวนัก
ประมาทมาดมั่นสำคัญการ
ถึงน้อยก็ชาติตีสรพิษ
อย่าว่ามาแต่เท่านี้
จะสั่งหาญผลาญเสียทั้งกองทัพ
เมื่อสองกษัตรามาราทรอด
เรายังล้มอยู่กับที่
ท่านนี้ตัวดีมีฤทธิไกร

ดูรากษัตริย์นายใหญ่
ว่าเรื่องฤทธิไกรชัยชาญ
จะหักเอาด้วยกำลังหาญ
ว่ามีบริวารโยธี
สองคนไม่คิดถอยหนี
ถึงเต็มปลงพิไม่ครั้นกร
ให้ย่อยยับลงด้วยกำลังศร
ครั้งก่อนก็แจ้งประจักษ์ใจ
ปี่ไม่รอดชีวิตไปได้
กว่านั้นหรือโรจึงยกมา

(รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 380)

พระรามถูกลวงเกินเช่นนี้ก็บันดาลโทสะ แสดงบพพิโรธวาทังดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังถ้อยคำกุมารา
กระที่บาทผาดสิงหนาทไป
ตั้งหึงห้อยต่อด้วยพระอาทิตย์
ว่าแล้วจับศรพาดสาย
นำวังหวงด้วยกำลังอินทรี

พระอุษพงศ์องค์นารายณ์นาถา
โอรธาตั้งหนึ่งเพลิงพิช
เหม้ไฉ่ลูกเล็กกะจิริต
จะสิ้นชีวิตบัดเดี๋ยวนี้
มาดหมายกุมารทั้งสองศรี
ภูมิก็ผาดแผลงไป

(รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 380)

การที่แต่ละฝ่ายแสดงพฤติกรรมล่วงเกินกันจนเป็นความโกรธเกิดการต่อสู้เอาชีวิต หากด้วยพระรามกับพระมงกุฎเป็นบิดากับบุตร ศรของทั้งสองคนจึงไม่อาจทำร้ายซึ่งกันและกันได้ โดยศรของพระมงกุฎกลายเป็นข้าวตอกดอกไม้ ส่วนศรของพระรามกลายเป็นโภชนาหาร พระรามกับพระมงกุฎจึงได้ถามชื่อเสียงและความเป็นมาของแต่ละฝ่ายทำให้รู้ว่าแท้จริงเป็นบิดา และบุตรกัน

8.4 การใช้วจาล่วงเกิน

การที่คู่ต่อสู้รู้สึกว่าถูกอีกฝ่ายแสดงกิริยาวาจาล่วงเกินตนก็เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิด ความโกรธจนแสดงบพิโรธวาทังโต้ตอบดั่งตัวอย่างบพิโรธวาทังระหว่างพระอินทร์กับรณพัตร์ เนื่องจากทศกัณฐ์ไม่พอใจที่พระอินทร์ไม่เคารพนับถือจึงให้รณพัตร์ผู้เป็นโอรสยกทัพบุกสวรรค์ ไปปราบพระอินทร์ รณพัตร์กล่าวล่วงเกินโดยสบบประมาทให้พระอินทร์ยอมสวามิภักดิ์ทศกัณฐ์ว่า

แม่นรักตัวกลัวความมรณา

จงไปเฝ้าบาทาพระภูมิ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 160)

พฤติกรรมล่วงเกินเช่นนี้ทำให้พระอินทร์โกรธมากเนื่องจากพระองค์ก็เป็นเทพ ผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่ง จึงบริภาษรณพัตร์ดั่งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังจึงตอบวาที
ตัวกูเป็นใหญ่ในชั้นฟ้า
อันพ่อของเอ็งนั่นสาธารณ์
กูไม่คบหาสมาคักดี
มึงอย่าอ้างอวดฤทธิรณ
เอ็งตั้งสุนัขจิ้งจอก
สำหรับแต่จะม้วยชีวา

องค์ท้าวหัตสนัยนโกสิย์
เหวยไอ้อสุรีใจพาล
มึงอย่าเจรจาอวดหาญ
ทำการแต่อ้อมงคล
กับไอ้ทรลักษณ์อูกุศล
จะผจญด้วยกูผู้ศักดิ์ดา
จะมาหยอกโกรธสรตักกล้า
ด้วยจักรอาวุธบัดนี้

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 160)

พระอินทร์บริภาษล่วงเกินถึงบิดาของรณพัตร์ว่าเป็นผู้ที่ไม่ดี ไม่สมควรคบหา ทั้งยัง ดูหมิ่นฝีมือรณพัตร์ ทำให้รณพัตร์โกรธดั่งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งอัคคี
เหม่เหม่ดูคู่อินทรา
ดีแล้วจะได้เห็นกัน

ลูกท้าวทศพัศตร์ยักษ์
อสุรีขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน
อหังการหยาบซ้ำโมหันต์
กู่จะล้างชีวิตให้บรรลัย

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 160)

เนื่องจากรณพัศตร์มีอาวุธคือศรสามเล่มจากพระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ จึงสามารถมีชัยเหนือพระอินทร์ซึ่งมีเพียงจักรแก้วเป็นอาวุธวิเศษเท่านั้น และได้ยึดจักรแก้วที่พระอินทร์ทิ้งไว้ก่อนหลบหนีเป็นของตน จึงถอยทัพกลับ

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างบทพิโรธว่าทงระหว่างหนุमानกับไมยราพอันเกิดจากต่างฝ่ายต่างมีพฤติกรรมล่วงเกินซึ่งกันและกัน เนื่องจากไมยราพลักพาพระรามไปกักขังทำให้หนุमानโกรธและเจ็บใจที่ไมยราพกระทำการ “อหังการกำเริบใจ” (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 335) เมื่อหนุमानช่วยพระรามกลับไปได้ จึงย้อนมาหมายสังหารไมยราพตั้งคำประพันธ์

บัดนั้น
 मैंหมายจะล้างอสุรา
 ครั้นถึงปราสาทอลงกรณ์
 กระทีบบาทผาดโผนโจนทะยาน
 เสียงสนั่นครั้นครั้นกู่ลาหล
 แล้วมีวาจาประกาศไป
 เป็นโจนตัวมึงไปลอบลัก
 กูเป็นทหารชาญฉกรรจ์
 ชื่อว่าหนุमानชาญณรงค์
 ตัวมึงตั้งหนึ่งมฤคิ

วายุบุตรวุฒิโกรใจกล้า
 ก็ตรงมายังหน้าพระลาน
 วานรสำแดงกำลังหาญ
 ถีบบานสีหบัญชรชัย
 พังลงไม้ทนต์กำลังได้
 เหวยไอไมยราพกุมภัณฑ์
 องค์พระหริรักษ์รังสรรค์
 ตามมาโรมรันอสุรี
 อาจองตั้งพญาราชสีห์
 วันนี้จะม้วยวายปราณ

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 336 - 337)

การที่หนุमानบุกเข้ามาแสดงบทพิโรธว่าทงเช่นนี้ทำให้ไมยราพโกรธที่หนุमानแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวจะเอาชีวิตตน ไมยราพถือว่าตนก็เป็นผู้เก่งกล้าสามารถ จึงแสดงบทพิโรธว่าทงตอบโต้ไปดังนี้

เมื่อนั้น
 ผวาตื่นจากแท่นอลงการ
 เห็นวานรเข้ามาถึงปราสาท

พญาไมยราพใจหาญ
 ขุนมารก็เหลือบแลไป
 องอาจกล่าวคำหยาบใหญ่

โกธธาวยคว่าพระขรรค์ชัย
 เหม่เหม่ดูดูไอ้ชาติสิง
 ตัวกูผู้ทรงศักดิ์
 มิ่งตั้งหิ้งห้อยน้อยแสง
 ว่าพลางขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน

ผุดลุกขึ้นได้ร้องมา
 เยื่อหุ้มอวดฤทธิ์ว่าแกลัวกล้ำ
 ใต้ฟ้าไม่มีใครเทียมทัน
 หรือจะแข่งกับดวงสุริย์ฉันทัน
 แกวงพระขรรค์ออกไล่รานรอน

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 337)

ทั้งสองเข้าต่อสู้กัน หนุมานมีชัยสามารถฆ่าโมฆะราพได้

8.5 การช่วยเหลือปกป้องมิตร

การช่วยเหลือปกป้องมิตรเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทะระหว่างคู่ต่อสู้ที่ไม่เคยมีความแค้นมาก่อนและไม่เกี่ยวพันกันทางสงคราม แต่เกิดการต่อสู้เนื่องจากอีกฝ่ายต้องการช่วยเหลือปกป้องคนในครอบครัวผู้ที่เป็นมิตรสหายของตน ดังกรณีการต่อสู้ระหว่างนกสหายกับทศกัณฐ์ เนื่องจากนกสหายเป็นสหายรักกับท้าวทศรถจึงสนิทสนมกับพระรามซึ่งนกสหายเคารพในฐานะที่เป็นภาคหนึ่งของพระนารายณ์ด้วย ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์สู้รบกับทศกัณฐ์ นกสหายตั้งใจจะไปเยี่ยมพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาดังคำประพันธ์

.....
 นานแล้วมิได้ไปเยี่ยมบาท
 ป่านนี้สามกษัตริย์อธิบดี
 อย่าเลยวันนี้จะไปดู
 ก็ออกจากวิมานอำไพ

สกุณาคิดถึงพระจักรี
 พระนารายณ์อิราชเรืองศรี
 จะมีสุขหรือทุกข์ประการใด
 ให้รู้ร้ายดีเป็นโฉน
 ถีบทะยานขึ้นไปในเมฆา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 539)

ระหว่างทางนกสหายเห็นทศกัณฐ์ลักพานางสีดาจึงเข้าไปขัดขวางดังนี้

จึงเหลือบแลเห็นทศพัคตร
 ไล่ทำยรธาตันมณี
 กริ้วโกรธพิโรธตั้งเพลิงกลบ
 จึงร้องล่ำทับด้วยวาจา
 เหตุใดตัวมิ่งจึงบังอาจ
 ขององค์พระรามผู้ปรีชาญ
 ท่านั้นคือองค์พระทรงนาค

ลักองค์สีดามารศรี
 อสุรีแหวดล้อมเหาะมา
 ราปีกเข้ากันขวางหน้า
 ว่าเหวยดูกรขุนมาร
 ไปลักอัครราชยอดสงสาร
 ไม่กลัววายปราณหรือว่าไร
 มาจากเกษียรสมุทรใหญ่

นี่พระลักษมีคูใจ
คืนไปถวายพระทรงฤทธิ
แมนเอ็งไม่ฟังเราพาทิ

ไอ้จิ้งไรจงเชิญนางเทวี
จะได้รอดชีวิตยักษ์
กุงจะผลาญชีวีอสุรา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 539)

ทศกัณฐ์โกรธที่อุกนกสตายุชด์ขวาง จึงบริภาษว่า

กงการอะไรไอ้สุริ
หัวมึงจะขาดจากอินทรี

จะต่อสู้พระกาลเรื่องศรี
ด้วยมือกูนี้ไม่พริบตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 540)

วาจาของทศกัณฐ์ทำให้นกสตายุโกรธโต้ตอบกลับไปดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังทศเศียรอสุรา
จึงร้องว่าเหวยไอ้ขุนยักษ์
อันท้าวทศรททรงธรรม
เหตุใดจึงว่ามีไช้การ
เป็นศรีสะไภ่ยอดธิดา
ถึงมึงลิบพักตร์ยี่สิบกร
บัดเดี๋ยวจะม้วยบรรลัย

สตายุฤทธิโกรใจกล้า
โกรธาตั้งไฟประลัยกัลป์
มึงนี้ทรลักษณ์ไม่หันต์
สหายร่วมชีวนของกามา
นางสีดาเยวมาลย์เสนาหา
อสุราไม่รู้หรือว่าไร
หรือจะต่อฤทธิ์รอนกับกูได้
มึงอย่าออาจใจพาทิ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 540)

บทพิโรธวาหังของนกสตายุตอนนี้แสดงให้เห็นถึงมิตรภาพระหว่างท้าวทศรกับ
นกสตายุที่สนิทสนมเป็น “สหายร่วมชีวน” เมื่อนางสีดาเป็นสุณิสาของท้าวทศร นกสตายุจึงต้อง
ช่วยเหลือปกป้องนางให้ได้ แต่นกสตายุหลงกลเผยแพร่จุดอ่อนให้ทศกัณฐ์รู้ว่าตนแพ้อำนาจแหวน
ที่นางสีดาสวม ทศกัณฐ์จึงสังหารนกสตายุได้

8.6 การถูกชด์ขวาง

การถูกชด์ขวางไม่ให้กระทำการมิชอบเป็นปัจจัยที่ทำให้ทศกัณฐ์โกรธเคืองมาก ปัจจัยนี้
เป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องจากการปกป้องมิตร เพราะการที่นกสตายุต้องการปกป้องฝ่ายมิตรจนแสดง
บทพิโรธวาหังให้ทศกัณฐ์นำนางสีดาคืนพระรามเป็นการกระทำที่ชด์ขวางมิให้ทศกัณฐ์บรรลุในสิ่ง
ที่ปรารถนาคือการได้ครองนางสีดาซึ่งทศกัณฐ์หลงใหลจนใช้เล่ห์เพทุบายลักตัวนางทั้งที่นางมีสามีแล้ว
ดังนั้นทศกัณฐ์จึงโกรธเกรี้ยวจนสตายุ บริภาษไปดังนี้

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ยักษา
ได้ฟังพญาสุภญา	โอรธาตวาดประกาศไป
เหม่เหม่ไอ้ชาติเคียรฉาน	อหังการเจรจายาบใหญ่
ถึงมาตรนารายณ์เรื่องชัย	ตัวกูไม่เกรงฤทธิ์
กงการอะไรไอ้สุริ	จะต่อสู้พระกาลเรื่องศรี
หัวมึงจะขาดจากอินทรี	ด้วยมือกูนี้ไม่พริบตา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 540)

การถูกขัดขวางไม่ให้การลักพานางสีดาเป็นไปตามความประสงค์ ทำให้ทศกัณฐ์ ยิ่งตั้งต้นที่จะสนองความปรารถนาของตนในใจได้ เมื่อนกสดาญ์ไม่ยอมเลิกراجจึงเกิดการสู้รบกันขึ้น หากนกสดาญ์ก็ต้องแพ้แก่ทศกัณฐ์ด้วยการอวดลำพองของตนเอง

9. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างผู้เกี่ยวกับผู้ถูกเกี่ยว

เมื่อบุรุษรู้สึกพอใจสตรีก็จะพูดจาเกี้ยวพาราสีเพื่อโน้มน้าวใจให้หญิงนั้นพึงใจตอบ แต่ใช้ว่าการเกี้ยวพาราสีจะประสบความสำเร็จทุกคนไป หากสตรีที่ถูกเกี้ยวมีสามีแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวจะทำให้ผู้ถูกเกี่ยวเกิดความไม่พอใจดังจะเห็นจากผลที่ทศกัณฐ์ประพฤติต่อนางสีดา คือนางสีดาบังเกิดความโกรธและกล่าวบริภาษทศกัณฐ์ เนื่องจากปัจจัยดังนี้

การดูหมิ่นน้ำใจ

การที่ผู้เกี่ยวมีพฤติกรรมลักพาสตรีที่มีสามีแล้วยังเกี้ยวนางให้ละทิ้งสามีเพื่อมาเป็นภรรยาของตนแทน ถือเป็นพฤติกรรมที่ดูหมิ่นน้ำใจกัน ทำให้อีกฝ่ายแสดงบทพิโรธวาทังออกมาได้แก่กรณีนางสีดาแสดงบทพิโรธวาทังต่อทศกัณฐ์ เนื่องจากทศกัณฐ์ลักพานางมาแล้วยังพูดจาเกี้ยวนางให้ทิ้งพระรามไปเป็นมเหสีของตนดังคำประพันธ์

ยัมพลางทางกล่าววาทิ	เจ้าพี่ผู้ดวงชีวัน
ความแสนพิศวาสนางนงลักษณ์	เพียงจักสิ้นชีพอาสัจ
อันพระรามผู้ผู้ของเจ้านั้น	ยากจนต้นต้นอยู่ในไพร
สองคนพี่น้องตั้งจันทาล	สมบัติพัสถานก็หาไม่
ไม่ควรคู่องค์อัครโท	จะสนิทพิสมัยภิรมยา
วันนั้นไปตามกวางทอง	เสียงร้องอ้ออึ้งคะนิงป่า
ที่ไหนจะรอดชีวา	กวางร้ายมันจะฆ่าให้บัลลย์
จงระงับดับความอวรณ์	จะไศกาเร้าร้อนหาควรไม่
ขอเชิญเจ้าเขาวยอดดวงใจ	เข้าในนิเวศน์วังจันทร์

ประกอบด้วยไอศูรย์สมบัติ
พร้อมหมู่สนมกำนัล
จะเลี้ยงเจ้าเป็นมเหสี
ใหญ่กว่าอนงค์บริวาร

ตั้งมหาสุทนต์เมืองสวรรค์
แปดหมื่นสี่พันนงคราญ
ร่วมที่เสวตฉัตรฉายฉาน
เขาวมาลย์จึงได้เมตตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 116 - 117)

วาทะถ้อยพาราสิของทศกัณฐ์ซึ่งมีเนื้อความล่วงเกินดูหมิ่นพระราม ทั้งยังจะให้นางละทิ้งพระรามยอมเป็นมเหสีของตน โดยใช้ตำแหน่งมเหสีและความสะดวกสบายดังกล่าวจูงใจ ทำให้นางสีดาโกรธแค้นและรังเกียจทศกัณฐ์มากเพราะนางเป็นสตรีที่จงรักภักดีต่อสามีและยึดมั่นในศักดิ์ศรีเกียรติยศ เพื่อปกป้องเกียรติยศสวามีนางสีดาจึงแสวงบริภาษไม้กระบอบทศกัณฐ์ดังนี้

เมื่อนั้น
ฟังทศเคียรอรสุรา
ปีกไม้ลงแล้วดำไป
โชนมิ่งจึงมาดูหมิ่น
คือพระองค์ทรงอาสน์वासกรี
ให้สิ้นโคตรสิ้นวงศ์ไอ้พาลา
อันตัวของมิ่งนี้ทรลักษณ์
วันเมื่อไปลักกุมานี้
แม้เช้าจะม้วยบรรลัย

โหมนางสีดาเส่นหา
กัลยาคลุ้มกลัดขัดใจ
ไอ้ไม้จิ้งไร้อัปรีย
พระทรงศิลป์ปั้นภพเรื่องศรี
ภูมiovตารมาผลาญยักษ์
ซึ่งเบียดเบียนโลกาอาณาจักร
ลิบเคียรลิปพัทตร์จะปลิวไป
หากว่ารีบหนีมาได้
ด้วยแสงศรชัยพระจักรี

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 117)

การที่นางสีดาบริภาษไม้แทนที่จะว่าทศกัณฐ์โดยตรงเป็นเพราะนางเกลียดชังทศกัณฐ์ จึงไม่ประสงค์จะโต้ตอบตรงไปตรงมา ให้ทศกัณฐ์ได้ใจว่านางต่อปากต่อคำด้วย อย่างไรก็ตาม ทศกัณฐ์ไม่โกรธที่ถูกนางบริภาษหากยังลุ่มหลงน้ำเสียงของนางจนต้องขอความรักต่อว่า

ถึงมาตรเจ้าจะดำว้า
แต่ปราณีในทางรสรัก

พี่ยาไม่ถือค่านัก
อย่าหักเสน่หาอาลัย

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 117)

คำอ้อนวอนขอความรักของทศกัณฐ์ยิ่งทำให้นางสีดารังเกียจทศกัณฐ์มากขึ้นจนใช้
กิริยาวาจาหยาบหยวมดูถูกอีกฝ่ายตั้งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
 เจ็บซ้ำคำท้าวยี่สิบกร
 แล้วถ่มเขฬะลงไป
 ตัวมึงอย่าพักเจรจา
 กูคือมารดาสุธารักษ์
 มิใช่หญิงร้ายอัปรีย์
 มาตราแม้นถึงตายจะไฉยศ
 มึงอย่าดูหมิ่นพระอวตาร

นวลนางสีดาดวงสมร
 บังอรผินหลังไม้แลเมา
 ว่าเหวยไอ้ไม่มารชา
 ไหววอนแตงว่าพาที
 ไตรจักรประณตบทศรี
 จะยินดีด้วยไอ้สาธารณ์
 ให้ปรากฏไปทั่วทิศาล
 ไม่นานจะม้วยชีวี

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 118)

การที่นางสีดาแสดงกิริยานั่งหันหลัง ถ่มน้ำลายและแสดงเจตน์จำนงที่จะยอมตายเพื่อรักษาเกียรติยศของนางแทนที่จะยอมรับโมตรีจากทศกัณฐ์ทำให้อีกฝ่ายอับจนปัญญาที่จะเกี่ยวนางต่อไป

อุณรุท

เรื่องย่อ

ท้าวกรุงพานแห่งเมืองรัตนามิมหะลีชื่อนางไวยกาเทวี มีโอรสชื่อทศมุข ท้าวกรุงพานมีนิสัยชอบประพฤติผิดภรรยาผู้อื่น ได้แปลงกายเป็นเทวดาลอบไปเซยชมนางฟ้าชายาของเทวดาแปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าหานางสุจิตรามหะลีของพระอินทร์ พระอินทร์และเหล่าเทวดาจึงเข้าร้องเรียนต่อพระอิศวร พระอิศวรจึงขอให้พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นกษัตริย์นามพระบรมจักรกฤษณ์เพื่อปราบท้าวกรุงพาน พระบรมจักรกฤษณ์ครองกรุงนครกา มิมหะลีชื่อนางจันทมาลี มีโอรสชื่อท้าวไกรสูท ท้าวไกรสูทอภิเษกกับนางรัตนามีโอรสชื่ออุณรุท ต่อมาอุณรุทอภิเษกกับนางศรีสุดา

ฝ่ายนางสุจิตรารู้สึกอับอายที่ถูกท้าวกรุงพานล่วงเกิน จึงขออนุญาตพระอินทร์แก้แค้น โดยจุติลงมาเกิดเป็นทารกในดอกบัว ฤาษีสุทาวาสมาพบจึงนำมาเลี้ยงและตั้งชื่อนางอุษา เมื่อท้าวกรุงพานมาพบนางก็เกิดความรักใคร่เอ็นดูจึงขอไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม

อุณรุทพานางศรีสุดาและพี่เลี้ยงไปล่าสัตว์ในป่า พระอินทร์ได้บัญชาให้เทพมาตุลีแปลงเป็นกวางทองล่อให้อุณรุทและพี่เลี้ยงติดตามไปจนถึงต้นไทรแล้วก็หายตัวไป อุณรุทและพี่เลี้ยงบวงสรวงพระไทรเพื่อขอใช้สถานที่ค้างแรม พระไทรจึงอุ้มอุณรุทไปสมกับนางอุษาแล้วพากไปในตอนเช้า ทำให้ทั้งสององค์เฝ้าคร่ำครวญถวิลหากัน นางศุภลักษณ์พี่เลี้ยงของนางอุษาวาดภาพชายหนุ่มต่าง ๆ ให้นางอุษาดูจนรู้ว่าบุรุษที่ได้สมกับนางคืออุณรุท จึงเหาะไปรับอุณรุทมาไว้ในตำหนักของนางอุษา เมื่อทศมุขมาพบจึงไปฟ้องท้าวกรุงพาน ท้าวกรุงพานโกรธจึงขอให้ท้าวกำพลซึ่งเป็นพยานาคจับอุณรุทมัดประจานไว้บนยอดปราสาท ทั้งที่นางอุษาได้พยายามวอนขอชีวิตของอุณรุท เทวดาเห็นอุณรุทถูกลงโทษจึงไปแจ้งแก่ท้าวบรมจักรกฤษณ์ พระองค์จึงไปช่วยอุณรุทเป็นอิสระ ท้าวกรุงพานเพเลียงพล้ำในการทำสงครามกับอุณรุทจนเสียชีวิต อุณรุทจึงอภิเษกทศมุขครองเมืองแทนแล้วพานางอุษากลับกรุงนครกา นางศรีสุดาและนางอุษาหึงหวงกันแต่เมื่ออุณรุทห้ามปราม นางทั้งสองก็เชื่อฟังและมีไมตรีต่อกัน

ต่อมาพราณป่าได้แจ้งว่าพบช้างเผือกในป่า อุนรุทจึงลานางศรีสุตาและนางอุษาไปวังช้าง ทำให้ได้พบกับนางกนิรีทั้งห้าและได้ทุกนางเป็นชายา วิชาธรชื่อวิรุณเมศผ่านมาพบอุนรุทกับ เหล่านางกนิรีจึงรบกับอุนรุทเพื่อช่วงชิงพวกนาง วิรุณเมศเสียทีจึงถูกอุนรุทฆ่า อุนรุทต้องการพานางทั้งหมดไปอยู่ด้วยแต่พวกนางปฏิเสธ พระองค์จึงลาจากนางไปจับช้างเผือกได้สมดังประสงค์ แล้วกลับเข้าเมือง

เรื่องอุนรุทมีบทพิโรธวาทงหลายตอน หลายคู่กรณี ซึ่งจะนำมาวิเคราะห์หาปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทงระหว่างบุพการีกับบุตร

ในราชวงศ์กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ผู้เป็นกษัตริย์มักสั่งสอนบุตรที่จะสืบทอดการปกครองต่อไป ให้ปกครองราษฎรด้วยคุณธรรม เมตตาปราณีต่อผู้น้อย และต้องใช้อำนาจอย่างยุติธรรม หากบุตรไม่ประพฤติตามคำสั่งสอนก็จะทำให้บิดาโกรธที่บุตรไม่เชื่อฟัง ดังกรณีบทพิโรธวาทงที่ ท้าวบรมจักรกฤษณ์แสดงต่อท้าวไกรสูทอันเกิดจากปัจจัยต่อไปนี้

1.1 การไม่เคารพเชื่อฟัง

ท้าวบรมจักรกฤษณ์เป็นกษัตริย์ครองเมืองนครนกา เมื่อท้าวไกรสูทผู้เป็นโอรสมีหน้าที่ สืบทอดราชบัลลังก์ พระองค์จึงให้โอวาทแก่โอรสว่า

เอาเมตตาเป็นน้ำอำมฤต

กว้างลึกเย็นใสเกษมศรี

.....

.....

บำรุงสุริยวงศ์พงศ์ประยูร

ให้สมบุรณ์พูนสุขสโมสร

เลี้ยงเหล่าอำมาตย์ราษฎร

ผันผ่อนโดยชอบระบอบธรรม

(อุนรุท. 2515 : 66)

เมื่อท้าวไกรสูททุกแกลโทสะสังหารเพียรวิชัยผู้เป็นนัดดาและพี่เลี้ยงของอุนรุทเนื่องจาก ปลอ่ยให้อุนรุทหายไปอย่างไร้ร่องรอย ทั้งที่เพียรวิชัยกับพี่เลี้ยงอีกสามคนจะทูลว่าได้เฝ้าเวรยาม อย่างเข้มงวดและพยายามวังหนีเอาตัวรอดแล้วก็ตาม ท้าวบรมจักรกฤษณ์จึงโกรธมากที่โอรส ไม่ใส่ใจโอวาทหากใช้อำนาจลงโทษนัดดาเกินกว่าเหตุคงไม่เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระองค์ ท้าวบรมจักรกฤษณ์จึงได้ตีเตียนท้าวไกรสูทดังนี้

เมื่อนั้น

ท้าวบรมจักรกฤษณ์เรื่องศรี

ยิงพิโรธโกรธนักดั่งอัคคี

จึงมีสีหนาทवादไป

เสียแรงเป็นวงศ์เทวัญ

จะอยู่ในยุติธรรมก็หาไม่

รักแต่ลูกตัวด้วยอันใด

วงศามีได้เมตตา

ลู่อ่านาจโอรสพิโรจิต
 แม้นเพียรวิชัยไม่เป็นมา

ผิดพงศจักรพรรดิเนา
 จะมรณตามไปในวันนี้
 (อุณรุท. 2515 : 284)

บทพิโรธวาทของท้าวบรมจักรกฤษณ์แสดงการตำหนิพฤติกรรมของโอรสและ
 คาดโทษว่าหากไม่อาจทำให้เพียรวิชัยฟื้นคืน พระองค์ก็ต้องชดใช้ด้วยชีวิต ท้าวไกรสุทธานีกผิด
 แล้วขอให้ฤาษีนำรอกทชบชีวิตเพียรวิชัยจนสำเร็จ

1.2 การนำความเสื่อมเสียสู่วงศ์ตระกูล

บิดามารดาอบรมเลี้ยงดูธิดาเป็นอย่างดีด้วยหวังจะให้เป็นกุลสตรี มีคู่ครองที่เหมาะสม
 ถูกต้องตามประเพณี แต่เมื่อธิดาลักลอบมีความสัมพันธ์กับเพศตรงข้าม ผู้เป็นบิดามารดา ก็จะ
 ผิดหวัง เสียใจ และโกรธที่ธิดาไม่รักษานวลสงวนตัว นำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล ทำให้บิดามารดา
 ต้องอับอายขายหน้าเนื่องจากปล่อยให้บุตรหลอบเซยชมโดยไม่มี การสุ่ขอตามประเพณี ดังกรณี
 ที่ท้าวกรุงพานโอรสนางอุษามากเมื่อทราบว่ นางแอบช่อนชายหนุ่มไว้ในตำหนัก พระองค์จึงให้
 ท้าวกำพลนาคผู้เป็นสหายจับอุณรุทมัดประจานไว้ที่ยอดเสาทันที ครั้นนางอุษาขอโทษให้พระองค์
 ยกโทษแก่อุณรุทโดยอ้างว่าตนประพฤติผิดเพราะเทวดาอุ้มสมอีกทั้งอุณรุทก็เป็นเชื้อสายกษัตริย์ที่
 คู่ควร หากเลี้ยงไว้ก็จะไม่ทำให้ขายหน้า ท้าวกรุงพานจึงเกรี้ยวโกรธธิดาดังคำประพันธ์

ฟังพระธิดายุพาพาล
 กระที่บาททวาดสุรเสียง
 เหวยเหวยอีเจ้ามารยา
 กับพี่เลี้ยงร่วมจิตคิดกัน
 ใครจักเชื่อลิน้อัจฉไร
 ซึ่งยกข้อยอวงศจักรกฤษณ์
 ถึงสวรรคชันฟ้าเมืองแมน
 ถ้าเป็นจักรพรรดิษัตรา
 มาว่าขานโดยการประเวณี
 นี้ทำช่มเหมงไม่เกรงพักตร์
 ตัวกูผู้เลื่องลือนาม
 มึงอย่าพักขอกูไม่ให้
 ตัวมึงหากคิดว่าเลี้ยงมา

ขุนมารยิ่งกริ้วโกรธา
 สำเนียงก๊กก้องดังฟ้าผ่า
 มึงช่างด้านว่าไม่อายใจ
 ลงเอาเทวัญก็เป็นได้
 แต่จะว่าสิ่งใดไม่สู้แค้น
 คำนี้เจ็บจิตเหลือแสน
 จะดูแคลนกูได้ก็ไม่มี
 ก็จะมีทูตาสือสารศรี
 เห็นดีก็จะหย่อนผ่อนตาม
 คักดาเป็นกระไรจึงหยาบหยาม
 สามโลกยอมเกรงเดชา
 จะผลาญชีวลัยเสียดีกว่า
 หาไม่จะฆ่าเสียด้วยกัน

(อุณรุท. 2514 : 281 - 282)

แม้ว่านางอุษาจะมีกำเนิดในดอกบัว มิใช่เลือดเนื้อเชื้อไขของท้าวกรุงพานโดยตรง แต่ท้าวกรุงพานก็รักใคร่ทนุถนอมนางดุจสายโลหิต เมื่อนางอุษามีพฤติกรรมที่น่าความเสื่อมเสีย มาสู่พระองค์เช่นนี้ พระองค์จึงโกรธมาก หากด้วยความรักธิดา ท้าวกรุงพานจึงยกโทษให้นาง ทว่ามีอาการแก่บุรุษผู้ลักลอบได้เสียกับนางได้ ด้วยถือว่ากระทำการหยาบหมิ่นพระองค์อย่าง รุนแรง ครั้นนางอุษายังคงอ้อนวอนขอให้ท้าวกรุงพานเมตตาอุณรุทอีก โดยกล่าวว่าหากอุณรุท ลื่นชีวิต นางก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่อีกต่อไปได้ ทำให้พระองค์ยิ่งกริ้วมากขึ้นดังคำประพันธ์

เหม่เหม่ดูตู้อัทรลักษณ์	ยังฝันพักตร์อ้อนวอนจะนี้ได้
ทำงานอยู่แล้วถวาวไร	ให้กูได้อายแก่เทวัญ
ทั้งมนุษย์ครุฑวิชาวร	จะขจรทั่วภพจบสวรรค์
นำที่จะชুমชวนกัน	เย้ยหยันดูหมิ่นนินทา
มึงยังนับถือกันว่าดี	อีลูกอัปรีชขายหน้า
เสียที่ตั้งใจเลี้ยงมา	หวังว่าจะให้งามในแดนไตร
มิรู้จักเป็นทรยศ	สุดที่จะอดกลั้นได้
พาลูททรลักษณ์จงเร่งไป	ข้ายู่กูไม่ไว้ชีวิต

(อุณรุท. 2515 : 283)

ท้าวกรุงพานถือว่าพระองค์ก็เป็นกษัตริย์มีเกียรติเป็นที่เลื่องลือ แต่นางอุษาประพฤติตน เสื่อมเสียทำให้พระองค์ขายหน้า แล้วยังขอร้องยกโทษแก่บุรุษที่หาญทำลายเกียรติของพระองค์ ท้าวกรุงพานจึงโกรธนางอุษาอย่างยิ่งดังคำประพันธ์ที่กล่าวมา

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพี่กับน้อง

พี่น้องส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์รักใคร่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน เว้นแต่ว่าฝ่ายหนึ่งจะ ประพฤติผิดแบบแผนประเพณี ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อครอบครัว ทำให้อีกฝ่ายไม่พอใจ ถือเป็นข้อ ควรแสดงบทพิโรธวาทังต่ออีกฝ่ายได้ดังตอนที่ทศมุขบริภาษนางอุษาซึ่งเป็นพี่เนื่องจากปัจจัยดังนี้

การนำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล

ในสังคมไทย ผู้เป็นน้องจะถูกปลูกฝังและอบรมสั่งสอนให้เคารพนับถือผู้เป็นพี่ การที่น้อง บริภาษพี่ถือว่าเป็นเรื่องไม่สมควร แต่ในเรื่องอุณรุท ทศมุขจำเป็นต้องบริภาษประณามนางอุษา ที่ไม่รักนวลสงวนตัวเพราะเป็นการนำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล ดังคำประพันธ์

จึงว่าแก่องค์อรไท	พีนางทำได้ถึงเพียงนี้
เสี้ยแรงพระบิดาบารุงรัก	ตั้งดวงจักษุเฉลิมศรี
สงวนไว้ในปราสาทบุรี	มิให้ต้องธูลีมพาน
ถ้าควรคู่กษัตริย์กรุงไถ	พระหวังจะให้เป็นแก่นสาร
หรือจะมาชั่วช้าสาธารณ์	คบผู้ชายพาลทรลักษณ์
ให้ขายเบื้องบาทพระทรงยศ	อภัยศทัวไปทั้งไตรจักร
เสื่อมเดชสุริยวงศ์พงศัษย์	สมพิศตรแล้วหรือกัลยา

(อุณรุท. 2515 : 259 - 260)

ความโกรธแค้นอับอายก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้ทศมุขโกรธนางอุษามาก เนื่องจากเมื่อทศมุขไปเยี่ยมนางอุษาแล้วพบว่านางอยู่กับอุณรุทในห้องบรรทม ก็ตรงเข้าทำร้ายอุณรุททันที โดยไม่ฟังคำทัดทานจากนางอุษา ทศมุขสู้อุณรุทไม่ได้จึงโกรธแค้นและอับอายอย่างมากที่เสียหน้า ทั้งขุนเคืองไปถึงนางอุษาด้วย จึงกล่าวอาฆาตว่าจะไปฟ้องพระบิดาให้ลงโทษ “ตัดเกล้าเสียบเสี้ยทั้งสองรา ไม่ช้าจะได้เห็นกัน” ทำให้เกิดเป็นเรื่องราวบานปลายใหญ่โตในเวลาต่อมา

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทะหว่างพ่อตากับบุตรเขย

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อตากับบุตรเขยนั้น หากเป็นบุตรเขยที่พ่อตาเห็นชอบ ก็มักจะมีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน แต่ถ้าเป็นบุตรเขยที่ลักลอบไม่ถูกต้องตามประเพณี เมื่อเป็นที่ทราบทั่วกัน ภายหลัง ก็ย่อมเกิดปัญหาระหว่างพ่อตากับบุตรเขยอย่างรุนแรงดังกรณีท้าวกรุงพานโกรธแค้นอุณรุทอันเนื่องมาจากปัจจัยดังนี้

การหยามเกียรติ

ในกรณีที่ฝ่ายชายมีพฤติกรรมผิดแบบแผนประเพณีแอบลักลอบได้เสี้ยกับฝ่ายหญิง บิดาของฝ่ายหญิงที่เปลี่ยนสถานภาพเป็นพ่อตาโดยไม่ต้องการ จึงโกรธแค้นผู้ที่ลักลอบมาเป็นบุตรเขยมาก ถือว่าเป็นการหยามเกียรติอย่างยิ่ง เพราะหากรักธิดาของตน ก็ควรมาสู่ขอให้ถูกต้องตามประเพณี ไม่ใช่ลักลอบมีความสัมพันธ์อันทำให้ฝ่ายหญิงและวงศ์ตระกูลต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง ยิ่งถ้าบิดาของฝ่ายหญิงเป็นกษัตริย์มีฤทธิ์เดชและอำนาจด้วยแล้ว ความสำคัญของการเสื่อมเสียยิ่งทวีคูณ ดังที่ท้าวกรุงพานโกรธแค้นอุณรุทมากถึงขั้นหากจับอุณรุทได้ก็จะลงโทษให้ตายอย่างทรมาณ เพราะท้าวกรุงพานถือตนว่า “ตัวกูก็เลือกลือนาม สามโลกย่อมเกรงเดชา” และอุณรุท เป็นเพียงมนุษย์หากอวดดี ถ้ากระทำการหยาบหยามพระองค์ดังคำประพันธ์

จึงมีบรรพทาสิงหนาท
 เหวยเหวยมนุษย์อหังการ
 ยอเนื่อยอตัวให้เกินพักตร์
 โอหังเยอหยังจะชิงชัย
 ไหยงโยไปรัตมตมา
 ที่นี้เห็นจะสิ้นชีวิต
 ดูหมิ่นกันเล่นแล้วมิหนำ
 เป็นไรไม่ทำศึกคัก
 นี้หรือเจ้าหน่ออุษพงค์
 รูปร่างดั่งหนึ่งเทวา

บริภาษพาที่ชี้หน้า
 ไม่กลัวว่าชีวิตจะบรรลัย
 อังอวดฮักฮักหยาบใหญ่
 เป็นไรจึงไม่แผลงฤทธิ์
 ตั้งว่าลูกไก่กระจี้กระจิดหด
 หรือจะคิดต่อสู้กับหมูยักษ์
 กลับซ้ารอนราญหาญหัก
 มานั่งก้มพักตร์ไม่เจรจา
 สุริยวงศ์จักรกฤษณ์นาถา
 จะมาเป็นเขยข้าหรือว่าไร

(อุณรุท. 2514 : 271)

จากนั้นท้าวกรุงพานได้ให้ท้าวกำพลนาครัดอุณรุทประจានยังยอดปราสาทเพื่อทำให้
 ทรมานจนกว่าจะเสียชีวิตและไม่ให้ใครเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เมื่อท้าวบรมจักรกฤษณ์ทราบเรื่อง
 ก็รีบมาช่วยแล้วมอบแหวนของพระองค์แก่อุณรุทไว้ปราบท้าวกรุงพานก่อนที่อุณรุทจะกลับไปหา
 นางอุษา ครั้นท้าวกรุงพานยกพลจะไปจับตัวอุณรุทอีกครั้ง อุณรุทจึงเจรจายุติศึกเป็นไมตรีกับ
 ท้าวกรุงพาน ท้าวกรุงพานไม่ยอมรับกลับยิ่งซึ่งโกรธแล้วตอบย้อนไปดังนี้

เมื่อนั้น
 ได้ฟังกริ้วโกรธตั้งไฟกาฬ
 เหวยเหวยอุณรุทมนุษย์น้อย
 ลิ่นลมแนมเหน็บให้เจ็บใจ
 แม้ว่าจะมาเป็นเขย
 นี้ตัวดูหมิ่นถั่นแคลนนัก
 อย่าว่าอุษาจะเป็นม่าย
 มิได้นับมั่นว่าบุตรี

ท้าวพาดาสูริใจหาญ
 จึงมีพจมานตอบไป
 อหังการกล้าถ้อยหยาบใหญ่
 เราใช้ยักษาทรลักษณ์
 ไหนเลยจะทำหาญหัก
 ใครจักอดได้นั้นไม่มี
 ถึงตายก็ไม่ดูผี
 จะสังหารชีวิตด้วยกัน

(อุณรุท. 2515 : 305 - 306)

บทพิโรธวาทังของท้าวกรุงพานแสดงถึงความโกรธแค้นอย่างรุนแรงที่ถูกหยามเกียรติ
 เพราะแม้อุณรุทจะอ้างว่าเรื่องที่เกิดเป็นเพราะเทวดาอวมุสมและพระองค์ก็ถูกลงโทษเจียนตายสม
 กับความผิด แต่ท้าวกรุงพานก็ไม่รับฟังทั้งยังกล่าวตัดขาดนางอุษาดิธาซึ่งพระองค์สนิทเสน่หามาก
 ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อตากับลูกเขยคู่นี้จึงจบที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องจากไปตั้งที่ท้าวกรุงพานรบ
 กับอุณรุทแล้วเสียชีวิตในที่สุด

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาผู้น้อย

ภรรยาผู้น้อยถือเอาสามีเป็นที่รักและยึดถือเป็นสมบัติของตน ทั้งปรารถนาจะให้สามีรักตนเพียงคนเดียว ทว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้ไม่จำกัด ดังนั้นสตรีจึงจำต้องยอมรับระบบภรรยาหลายคนให้ได้ แต่มีมนุษย์มีความเป็นปุถุชนอยู่ จึงเกิดเหตุการณ์การกระทบกระทั่งระหว่างภรรยาด้วยกันดังกรณีนางศรีสุตากับนางอุษาอันเนื่องมาจากปัจจัยดังนี้

4.1 การหึงหวงริษยา

แม้ผู้หญิงจะถูกอบรมสั่งสอนให้เคารพเชื่อฟังสามี ไม่แสดงอาการหึงหวงริษยากันให้สามีเดือดร้อนรำคาญใจ แต่เมื่อผู้เป็นภรรยารักและยึดติดมากกับความรู้สึกที่ได้ครอบครองเป็นเจ้าของสามี ก็ย่อมเกิดความหึงหวงริษยาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กลายเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งระหว่างภรรยา ดังบทพิโรธวาทังระหว่างนางศรีสุตาและนางอุษา

นางอุษาอยู่ในสถานภาพภรรยาหลวงของอุณรุทก่อนที่พระองค์จะได้กับนางอุษา โดยท้าวอุทุมมราชแห่งโรมพาราผู้เป็นบิดาของนางศรีสุตาได้ถวายนางให้เป็นอัครชายาของอุณรุท ซึ่งอุณรุทก็รักใคร่และยกย่องเชิดชูนางเป็นอย่างดี แต่หลังจากที่อุณรุทถูกพระไตรอัมสม พระองค์ก็ไม่สนใจไยดีมีและนางสนมอื่น ๆ คร่ำครวญถึงแต่นางอุษาจนเมื่อนางศุภลักษณ์พาไปพบนางอุษา พระองค์ก็รีบตามไปด้วยความยินดีโดยมิได้บอกกล่าวให้ข้าราชบริพารทราบ ทำให้นางศรีสุตาเศร้าโศกกับการหายไปอย่างไร้ร่องรอยของสามี ครั้นอุณรุทกลับคืนเมืองก็นำนางอุษามาด้วย นางศรีสุตาหึงหวงแต่ก็พยายามอดกลั้นกระทั่งอุณรุทแสดงความรักใคร่กับนางอุษามากกว่านาง จึงปรับทุกข์กับพี่เลี้ยงว่า

พี่เอ๋ยพี่เจ้า	ความทุกข์ของเราหนักหนา
ด้วยพระโฉมเฉิดเลิศฟ้า	รักนางอุษาเป็นพันไป
จนพระเสด็จมาเยี่ยมข้า	แต่จะอยู่ช้ำก็ไม่ได้
มันยิ่งขึ้นหน้าได้ใจ	เหตุว่าภวโนยปรานี
มิได้ย่ำแยงเกรงเจ้าผู้	ตั้งตัวว่าเป็นมเหสี
พี่ห้ามช้ำก็ฟังมาหลายที	ครั้งนี้สุดคิดสุดใจ

(อุณรุท. 2515 : 398)

ความในใจที่นางศรีสุตาระบายออกมาแสดงให้เห็นว่านางหึงหวงริษยานางอุษา ที่ได้รับความรักความเอาใจใส่เป็นพิเศษจากอุณรุท ประกอบกับยึดมั่นว่าอุณรุทเป็นของนาง นางศรีสุตาจึงทุกข์ใจและร้อนรนกระวนกระวายว่ากำลังถูกแย่งชิงของรัก ทำให้นางต้องแสดงสิทธิ์ ครั้นพี่เลี้ยงไม่ห้ามปราม นางจึงแสดงกิริยาประชดประชันถากถางนางอุษาทันทีเมื่อไปเฝ้าอุณรุท แล้วพบนางอุษาอยู่ร่วมกับพระองค์ด้วย ครั้นอุณรุทเชิญนางมานั่งใกล้พระองค์ นางก็ตอบไปดังนี้

เมื่อนั้น
ได้ฟังบัญชาอภิปราย
พระเอยพระองค์
อันจะเรียกให้น้องขึ้นไป
แมนเหมือนเมื่อก่อนแต่ไรมา
บัดนี้พระได้ผ่านบุรี
ประกอบด้วยกฤษฎาธิการนัก
จะขอทูลบาทอยู่แต่ไกล

นางศรีสุตาโฉมฉาย
ชม้ายเนตรแล้วทูลไปทันใด
พระโหมยงทรงศักดิ์เป็นใหญ่
ไม่ควรนั่งใกล้พระภูมิ
ตัวข้าจะรองบทศรี
รัตนธานีเวียงชัย
จะคู่เคียงเรียงพักตรกระไรได้
หวังจะได้ชมบุญนางกัลยา
(อุณรุท. 2515 : 400)

คำพูดที่มีนัยประชดประชันของนางศรีสุตา ทำให้นางอุษาเจ็บแค้นจนต้องหันไปหา
อุณรุทดังนี้

เมื่อนั้น
ได้ฟังคั่งแค้นในอุรา
ความเจ็บความอายเป็นพันนัก
สะอื้นพลางทางกราบทูลไป

จึงโหมนางอุษา
นัยนามิตมัวลงทันใด
นงลักษณ์ไม่กลั่นกันแสงได้
ไต่ย็นหรือไม่พระภูมิ
(อุณรุท. 2515 : 400)

การที่นางอุษาฟ้องอุณรุทเพราะต้องการจะยึดพระองค์เป็นที่พึ่ง ยิ่งทำให้นางศรีสุตา
โกรธแค้นชิงชังนางอุษามากขึ้น นางศรีสุตาจึงต่อว่านางอุษาดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังยิ่งแค้นแสนทวี
จึงว่าไปพลันทันที
ช่างชะอ้อนอ่อนองค์พระภูวไนย
ข้าเห็นมีบุญก็ชมบุญ
เนื้อจะแก้งแสวงให้พระภูมิ

นวลนางสุตamarศรี
ตั้งอัครีร้อมรุ่มสุมใจ
นี่ใครว่าไรจึงร้องให้
จะให้มาทำไมหรือนางเทวี
เคืองชุ่นช้อโรนะโหมศรี
เคืองละอองธลีบาทา

(อุณรุท. 2515 : 400)

นางอุษามีศักดิ์เป็นธิดาแห่งทั่วกรุงพาดผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่ง จึงได้รับการดูแลเอาใจใส่
อย่างทูลถนอมมาโดยตลอด ไม่เคยถูกใครพูดจาชมเหนงน้ำใจมาก่อน เมื่อถูกนางศรีสุตาประชด
เหน็บแนมว่าจะใครชมบุญนาง นางอุษาจึงรู้สึกสะเทือนใจถึงกับร้องไห้ ครั้นนางศรีสุตาต่อว่าซ้ำว่า
นางแสวงร้องให้ออดอ้อนอุณรุท นางจึงได้ตอบกลับไป บทพิโรธวาทีของนางอุษาแสดงถึงปัจจัย
ที่จะกล่าวในข้อต่อไป

4.2 การใช้วจาล่วงเกิน

นางศรีสุดาหึงหวงริษยาที่อุณรุทรักใคร่นางอุษามากกว่านาง จึงทำให้นางอุษาเจ็บใจ ด้วยการใช้วจาประชดเหน็บแนม การถูกอีกฝ่ายใช้วจาล่วงเกินจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้นางอุษาเกิดความไม่พอใจ โต้ตอบกลับไปดังนี้

เมื่อนั้น	โหมยงองค์นางอุษา
ได้ฟังคั่งแค้นในวิญญาน์	จึงตอบวจาไปทันใด
เจ้าเหน็บแนมแกมกลเจรจา	ดั่งข้าหารู้เท่าไม
ถึงกราบทูลองค์ภูวไนย	จะทำไมเจ้าได้นางกัลยา
ข้าเห็นเป็นองค์มเหสี	พระภูมีรัฐจวนครวญหา
จึงจะช่วยกราบทูลพระจักรา	กลับเปรียบปรายด้วยข้าอันใด
ซึ่งสมบัติในกรุงรัตนา	จะเหมือนโรมพาราภิหามาไม
สารพัดจะน้อยทุกสิ่งไป	จะชมบุญข้าโยนางเทวี

(อุณรุท. 2515 : 401)

นางอุษาตระหนักดีว่าตนเป็นสตรีที่อุณรุทรักใคร่ยิ่งกว่าสตรีใด จึงไม่หึงหวงริษยา นางศรีสุดา แต่นางไม่พอใจที่อีกฝ่ายพูดจាក้าวร้าวนาง ส่วนนางศรีสุดาไม่พื่อนางอุษาอยู่ก่อนหน้า เมื่อนางอุษามีปฏิกิริยาโต้ตอบ ไม่ยอมอ่อนข้อให้ นางศรีสุดาจึงยิ่งทวีความโกรธ โต้ตอบ กลับไปอีก เป็นผลให้ทั้งสองฝ่ายใช้วจาล่วงเกินซึ่งกันและกันดังนี้

รู้แล้วว่าจะช่วยเสนอหน้า	คำหนักข้าจะว่าก็หาไม
มาคอยเจ็บเก็บเอาไปใส่ใจ	จะปรารณาสิ่งใดนางเทวี
ชิชะเจ้าดวงปทุมเมศ	องค์อัคเรศมเหสี
ตกจะมีให้ได้พาที	ด้วยพระภูมีหรือว่าไร
อนิจจาเป็นน่าละอายนัก	จะรู้จักเจ้าผัวก็หาไม
ข้าว่าแต่จะชมบุญไป	เจ็บใจเจียวหรือนางเทวี
อันชาวเมืองโรมพารา	รักหน้าอูตสำหรับสงวนศรี
ไม่เหมือนชาวรัตนธานี	รักดีไม่เกรงแก่นินทา

(อุณรุท. 2515 : 401)

นางศรีสุดาเจตนากล่าวคำว่า “เจ้าผัว” เพื่อให้นางอุษาสำนึกว่านางเป็นอัครชายาของอุณรุท ส่วนนางอุษานั้นมาทีหลังจึงสมควรเคารพเชื่อฟังนางซึ่งเป็น “เจ้าผัว” นอกจากนั้นยังกล่าวประชดเปรียบเทียบพฤติกรรมของนางกับนางอุษาอีกทำให้นางอุษาเจ็บใจมากตอบกลับไปทันทีว่า

เอาเจ้าจริงแล้วนางกัลยา
รักหน้ามิให้มีราศี
ตัวข้าใครใครไม่สู้ขอ
จึงข้ามมหาสมุทรไท
ชชะนี้หรือคือเจ้าผัว
แม้ว่ารู้จักแต่เดิมที

อันชาวรัตนบุรีศรี
ถึงมาตรมิว่าก็แจ้งใจ
แต่พอใจที่ติจะใคร่ได้
มายื่นขอขอให้ถึงบุรี
สิ้นลมสมตัวนางโฉมศรี
จะนบอบเทวีให้ถึงใจ

(อุณรุท. 2515 : 402)

บทพิโรธาทังของนางอุษาตอนนี้ย้อนเหน็บแนมอีกฝ่ายว่านางศรีสุตาก็มิได้เป็นนมเหลสีที่ได้จากการสู้ขอแต่เกิดจากการถวายตัวต่ออุณรุทเองแล้วมาอ้างเป็น “เจ้าผัว” ซึ่งกระทบปมด้อยของนางศรีสุตา ทำให้นางอับอายและเจ็บใจยิ่งนัก นางศรีสุตาก็เหน็บแนมสวนกลับโดยยกปมด้อยของนางอุษามากล่าวกระทบเช่นกันดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ฟังถ้อยน้อยจิตเป็นพันไป
อันตัวข้านี้แหละมักดี
ไซ้ให้พี่เลี้ยงลอบมา
จึงเกิดการณรงค์ยงยุทธ
เขารู้ยูลิ้นทั้งแดนไตร

นางสุตาเทวีศรีใส
คิดได้จึงตอบวาจา
ประหลาดกว่าสตรีในแหล่งหล้า
อุ้มพาผัวไปซ่อนไว้
จนบิดาม้วยมุดตักษัย
เจ้าจะว่าไปไซ้ให้ได้อาย

(อุณรุท. 2515 : 402)

กล่าวได้ว่าบทพิโรธาทังของนางทั้งสองเกิดจากปัจจัยสองประการคือความหึงหวงริษยาในเบื้องต้นแล้วพัฒนาเป็นบทพิโรธาทังที่รุนแรงกว่าเดิมเนื่องจากถูกล่วงเกินด้วยวาจาของอีกฝ่าย เมื่อนางทั้งสองต่างยึดมั่นในความสำคัญของตน ไม่อ่อนข้อให้แก่กัน เรื่องราวก็อาจยุติด้วยความร้าวฉานถ้าอุณรุทเข้าข้างใครคนใดคนหนึ่ง แต่อุณรุทตักเตือนนางทั้งสองคน นางศรีสุตาและนางอุษาจึงได้คิดและมีไมตรีต่อกันในที่สุด

5. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธาทังระหว่างคู่ต่อสู้

ในการต่อสู้ เมื่อคู่ต่อสู้เผชิญหน้ากันมักจะใช้วาจาว่ากล่าวโต้ตอบกันก่อนที่จะรบกันดังในเรื่องอุณรุท บทพิโรธาทังระหว่างท้าววิรุณจักรกับท้าวบรมจักรกฤษณ์เกิดจากปัจจัยดังนี้

การต้องการทำให้อีกฝ่ายเกรงกลัว

เมื่อข้าศึกศัตรูของแต่ละฝ่ายเผชิญหน้ากัน ก็มักจะสอบถามภูมิหลังของแต่ละฝ่ายเพื่อประเมินกำลังกันก่อน ขณะเดียวกันก็ทำให้ฝ่ายตรงข้ามเกรงกลัว ต่างฝ่ายจึงแสดงบทพิโรธาทังข่มขวัญกัน ดังตอนที่ท้าวบรมจักรกฤษณ์ปราบท้าววิรุณจักร

ท้าววิรุณจักรเป็นยักษ์ครองเมืองมหากาลุฑได้ยกทัพไปเที่ยวป่าจนถึงเขาคันธมาทน์ซึ่งเป็นเขตบำเพ็ญภาวนาของฤาษี ท้าววิรุณจักรอิจฉาที่ฤาษีมีวิชาเก่งกล้ากว่าตน จึงพาบริวารยักษ์เข้ารุกราน ท้าวบรมจักรฤๅษณ์มาเยี่ยมพระนารอทฤาษีพอดีจึงไล่ฟาดฟันเหล่ายักษ์ล้มตายแตกพ่ายหนีกระเจิดกระเจิง ท้าววิรุณจักรเห็นดังนั้นก็โกรธมาก เข้าเผชิญหน้าท้าวบรมจักรฤๅษณ์แล้วแสดงบทพิโรธว่าทั้งดั่งคำประพันธ์

เหวยเหวยมนุษย์อหังการ
เชื้อชาตินามกรนั้นฉันใด
ไม่เกรงกูผู้ทรงสิทธิ์ศักดิ์
ผ่านมหากาลุฑธานี

ถิ่นฐานบ้านเมืองเอ็งอยู่ไหน
เหตุไรมาคบกับโยคี
ชื่อวิรุณจักรยักษ์
ปราบได้ทั้งตรีโลกา

(อุณรุท. 2515 : 43 - 44)

ฝ่ายท้าวบรมจักรฤๅษณ์ก็แสดงฐานะของตนพร้อมกับข่มขู่อีกฝ่ายดังนี้

เมื่อนั้น
ได้ฟังจึงตอบวาจา
กูชื่อจักรฤๅษณ์ฤๅษีรงค์
อวดารมาผลาญกุมภภัณฑ์
ได้เสวยสวรรรยามทานิเวศน์
ออกมาสนทนาพาที
เอ็งนี่องอาจอหังการ
ทั้งพวกพหลพลมาร

ท้าวบรมจักรฤๅษณ์นาถา
เหวยเหวยดูรากุมภภัณฑ์
คือองค์นารายณ์รังสรรค์
ที่มันเป็นเสี้ยนธาดรี
นครเศรษฐรังกาบรูศรี
กับพระมุนีผู้ปรีชาชาญ
ชีวะจะม้วยสังขาร
ด้วยแสงสุรกานต์ราญรอน

(อุณรุท. 2515 : 44)

อย่างไรก็ตามท้าววิรุณจักรกลับขี้โกรธว่าท้าวบรมจักรฤๅษณ์อวดอ้างตนจนเกินศักดิ์
ดั่งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังกริ้วโกรธดั่งไฟพอน
เยอหยิ่งอวดตนให้พ้นพัศตร์
นี่หรือคือองค์พระทรงครุฑ

วิรุณจักรขุนมารชาญสมร
ว่าเหวยดุก่อนมนุษย์
อหังการฮึกฮักเป็นที่สุด
จะตายด้วยฤๅษีทรกุมภภัณฑ์

(อุณรุท. 2515 : 44)

เมื่อต่อสู้กัน ท้าววิรุณจักรเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำ เสียชีวิตในที่สุด

อิเหนา

เรื่องย่อ

กล่าวถึงกษัตริย์พี่น้องวงศ์เทวัญสี่องค์ครองเมืองกูเรปัน ดาहा กาหลัง และสิงหัดสำหรับ ส่วนอีกเมืองหนึ่งชื่อเมืองหมันหย้า ผู้ครองเมืองเสียชีวิตไปแล้วเหลือเพียงประโหมสุหรีซึ่งเป็น ตำแหน่งมเหสีเอก นางมีธิดาสามองค์ องค์ใหญ่อภิเชกเป็นมเหสีของท้าวกูเรปัน มีโอรสชื่ออิเหนา องค์รองเป็นประโหมสุหรีของท้าวดาहा มีธิดาชื่อบุษบา โอรสชื่อสียะตรา สำหรับองค์สุดท้ายอภิเชก กับท้าวมังกันซึ่งเป็นญาติและขึ้นครองเมืองเป็นท้าวหมันหย้า มีธิดาชื่อจินตะตรา ท้าวกูเรปันกับ ท้าวดาहाให้อิเหนากับบุษบาเป็นคู่หมั้นกันตั้งแต่วัยเยาว์

พระอัยกีของอิเหนาที่อยู่เมืองหมันหย้าเสียชีวิต ท้าวกูเรปันจึงให้อิเหนาเป็นตัวแทน ไปช่วยงานศพที่เมืองหมันหย้า อิเหนาได้พบกับจินตะตราก็หลงรัก ไม่สนใจที่จะกลับเมือง จนท้าวกูเรปันมีสารเร่งให้กลับเพราะมเหสีซึ่งครรภ์แก่จวนคลอดต้องการพบอิเหนา หลังจากที่ มารดาคลอดธิดาชื่อวิยะดาแล้วจัดให้เป็นคู่หมั้นกับสียะตรา อิเหนาก็ออกอุบายไปเที่ยวป่าแล้วไป เมืองหมันหย้าจนได้กับจินตะตรา ต่อมาท้าวกูเรปันสั่งให้อิเหนากลับไปอภิเชกกับบุษบา อิเหนา ก็ปฏิเสธแล้วขอถอนหมั้นบุษบา ทำให้ท้าวดาहाโกรธและอับอายประกาศจะยกบุษบาให้แก่ชายใด ก็ได้ที่มาสู่ขอนางเป็นคนแรก

จรรกาเป็นกษัตริย์รูปร่างหน้าตาดีแต่ต้องการมีมเหสีรูปงาม จึงให้ช่างเขียนไปวาดรูป ธิดาของกษัตริย์เมืองต่าง ๆ มาให้พิจารณา ช่างลอบวาดรูปบุษบาได้สองรูปแต่รูปหายไป ในระหว่างการเดินทางกลับเมืองของจรรกา เพราะองค์ปะตาระกาหลาซึ่งเป็นพระอัยกาบนสวรรค์ บันดาลให้ภาพบุษบาภาพหนึ่งไปตกแก่วิหยาสะก่าโอรสของท้าวกะหมังกูหนิง เพื่อส่งสอนอิเหนา เนื่องจากไม่พอใจการกระทำของอิเหนา เมื่อจรรกาได้เห็นรูปบุษบาอีกรูปก็หลงรักแล้วให้ท้าวล่าล่า ผู้เป็นเชษฐาไปส่ขอซึ่งท้าวดาหาก็ตระทานบุษบาให้ตั้งที่ลั่นวาจา ฝ่ายท้าวกะหมังกูหนิงรู้ว่า วิหยาสะก่าเพื่อคั่นจนล้มป่วยเพราะเห็นรูปบุษบา ก็ไปส่ขอนางแต่ถูกปฏิเสธเนื่องจากท้าวดาहा ยกบุษบาให้จรรกาแล้ว ท้าวกะหมังกูหนิงจึงยกทัพมาตีเมืองดาहा ท้าวดาहाจึงขอความช่วยเหลือ ไปยังกูเรปัน กาหลัง และสิงหัดสำหรับ ท้าวกูเรปันใช้การตัดความสัมพันธ์ทางสายโลหิตบีบให้ อิเหนาไปช่วยรบจนได้ชัยชนะและทำให้ท้าวกะหมังกูหนิงและวิหยาสะก่าเสียชีวิตในที่รบ

หลังจากเสร็จศึก อิเหนาได้เข้าเฝ้าท้าวดาहा เมื่ออิเหนาพบบุษบาก็หลงรักนางทันที ท้าวดาहाเห็นใจอิเหนาแต่ก็ไม่อาจยกเลิกพิธีวิวาห์ระหว่างบุษบาและจรรกาได้ อิเหนาจึงใช้อุบาย เฝ้าเมืองระหว่างงานสมโภชพิธีอภิเชกเพื่อลักตัวบุษบาไปไว้ในถ้ำและได้นางเป็นชายา จากนั้น ก็ย้อนกลับเมืองมากลบบเคลื่อนข้อสงสัย องค์ปะตาระกาหลาโกรธที่อิเหนากระทำการอุกอาจตามใจตน จึงบันดาลให้ลมหอบบุษบาและพี่เลี้ยงไปตกในป่าแล้วแปลงบุษบาเป็นชายชื่ออุณากรรณ ทั้ง กำหนดให้บุษบาและอิเหนาจดจำกันไม่ได้จนกว่าจะเด่นทั้งสี่คือบุษบา สียะตรา อิเหนาและวิยะดา มาอยู่ในเมืองเดียวกันจึงพ้นคำสาป จากนั้นอุณากรรณและพี่เลี้ยงก็ออกตามหาอิเหนา

ส่วนอิเหนาได้พาวิยะตาไปหาบุษบาในถ้ำ ครั้นทราบข่าวบุษบาหายไปถึงก็ออกตามหาโดยปลอมเป็นโจรป่าชื่อป็นหยา วิยะตาปลอมเป็นเคนหลง ป็นหยาแยกพลตามหาบุษบาผ่านเมืองใดระตูแห่งเมืองนั้นก็ยอมอ่อนน้อมยกโอรสธิดาเป็นบรรณาการ เมื่อป็นหยาและอุณการณพบกันต่างก็จำกันไม่ได้ ทั้งสองคนพำนักด้วยกันที่เมืองกาหลังและช่วยท้าวกาหลังป้องกันเมือง อุณการณเกรงว่าป็นหยาจะทำให้นางเสื่อมเสียเนื่องจากทราบว่าเป็นหญิงเพราะป็นหยาเริ่มสงสัย อุณการณจึงลาป็นหยาออกตามหาอิเหนา จนรู้สึกท้อใจจึงไปบวชเป็นเณรอยู่ที่เขาตะหลอกกัน ลียะตราต้องการตามหาบุษบาและอิเหนาจึงปลอมเป็นย่ำหรีนไปถึงเมืองกาหลัง เมื่อท้าวกาหลังชวนให้อยู่ด้วย จึงได้พบกับป็นหยาและเคนหลง ย่ำหรีนหลงรักเคนหลงจึงลักพานางทำให้ป็นหยาโกรธมากจนเมื่อรู้ความจริงว่าย่ำหรีนคือลียะตราซึ่งเป็นคู่หมั้นของนางสาวอยู่แล้ว ป็นหยาก็ยกเคนหลงให้

ประสันดาที่เลี้ยงของอิเหนารู้สึกว่าเณรที่ตนพบคล้ายกับบุษบาจึงไปบอกป็นหยา ป็นหยาจึงใช้อุบายพานางมาเมืองกาหลัง ป็นหยาใคร่รู้ว่าแท้จริงเณรเป็นใคร ประสันดาจึงทำอุบายเล่นหนังซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงความหลังระหว่างอิเหนากับบุษบา เณรได้เห็นก็โศกเศร้าจนบวชขึ้นซึ่งเป็นพี่เลี้ยงต้องออกมาดูหน้าคนเข็ดจึงพบกับประสันดา ทั้งคู่จำกันได้จึงได้ทราบความจริง เมื่อระเด่นทั้งสองพบกันและเปิดเผยฐานะ หลังจากนั้นท้าวกาหลังเชิญท้าวกูเรป็นและท้าวดาหามารับฟังเรื่องทั้งหมด ท้าวกูเรป็นและท้าวดาหาก็ให้อิเหนาอภิเษกบุษบาเป็นประไหมสุหรีฝ่ายชาย อภิเษกจินตะทราเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา ครองเมืองกูเรป็นสืบไป

แม้เรื่องอิเหนาจะได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของละครรำ มีการใช้ภาษาอย่างงดงาม แต่ก็มีภาษาที่เป็นบทพิโรธวาทังซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์หาปัจจัยได้ดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

นับจากอดีตบุพการีจะมีอิทธิพลและบทบาทต่อชีวิตของบุตรมากตั้งแต่ให้การอบรมเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิดจนกระทั่งในการสมรส ดังที่อานันท์ อาภาภิรม (2519 : 80) กล่าวไว้ในหนังสือ สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย ว่า

ในสังคมสมัยก่อนนั้นถือว่า “การเลือกคู่” เป็นหน้าที่ของบิดา มารดา หรือญาติผู้ใหญ่ กล่าวคือบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่เป็นผู้กำหนดคู่สมรส ระยะเวลาและเงื่อนไขต่าง ๆ ของการสมรสแก่บุตรธิดาของตนซึ่งทำให้เกิดประเพณี “คลุมถุงชน” เพราะฉะนั้น การเลือกคู่สมรสหรือคู่ครองในสมัยก่อนจึงเป็น “สัญญา” ที่ผู้ใหญ่ของคู่สมรสทั้งสองฝ่ายจัดทำเพื่อผูกพันบุตรธิดาของตน และมักถือกันว่าเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลของทั้งสองฝ่าย ในการจัดคู่สมรสที่สมน้ำสมเนื้อแก่บุตรธิดาของตน

อย่างไรก็ตาม หากมีบุตรของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งฝ่าฝืน ไม่กระทำตามสัญญาที่ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายกำหนดขึ้น ก็จะนำไปสู่ปัญหาและความขัดแย้ง ทั้งยังก่อให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ดังเช่นบทพิโรธวาทังที่ท้าวกูเรป็นแสดงต่ออิเหนาซึ่งเกิดจากปัจจัยดังนี้

การไม่เคารพเชื่อฟัง

ในเรื่องอิเหนา กษัตริย์วงศ์เทวัญถือตัวว่าตนสูงกว่ากษัตริย์วงศ์อื่น ๆ ด้วยสืบเชื้อสายจากเทวดา จึงต้องการให้โอรสธิดาวิวาทกับญาติพี่น้องในวงศ์เดียวกันเพื่อมิให้ทายาทซึ่งจะสืบบัลลังก์มีสายเลือดอื่นปะปน ท้าวกูเรป็นจึงให้อิเหนาผู้เป็นโอรสดูนาหังกับบุษบาธิดาของท้าวดาหาซึ่งเป็นอนุชาของพระองค์ตั้งแต่บุษบายังเยาว์ แต่เมื่ออิเหนาเจริญวัยแล้วไปหลงรักจินตะหราซึ่งเป็นญาติฝ่ายมารดาจนอยู่กินกับนางที่เมืองหมันหยหา ไม่คิดกลับคืนบ้านเมืองแม้ท้าวกูเรป็นจะสั่งให้กลับไปหลายครั้งหลายหน ครั้นท้าวกูเรป็นสั่งให้อิเหนาเข้าพิธีอภิเษกกับบุษบา อิเหนาก็ไม่สนใจที่จะปฏิบัติตามแล้วตัดรอนบุษบา ทำให้ท้าวกูเรป็นโกรธมากที่โอรสไม่เคารพเชื่อฟัง ชัดขึ้นคำสั่งเป็นผลให้ผู้ใหญ่เสียวาจาและอับอายขายหน้ากันทั้งสองฝ่าย ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาสงครามประชิดเมืองดาหาอันเนื่องมาจากท้าวดาหาประชิดอิเหนาด้วยการยกบุษบาแก่จรงกา แล้วท้าวกะหมังกุหนิงก็ยกทัพมาทำสงครามแย่งชิงบุษบาให้โอรส เมืองกูเรป็น กาลัง และสิงหัดสำหรับซึ่งเป็นเมืองพี่เมืองน้อง จึงต้องส่งกำลังไปช่วยเหลือ ท้าวกูเรป็นจึงส่งสารไปถึงอิเหนา มีใจความดังนี้

ในลักษณะนั้นว่าเป็นปัจจามิตร	มาตั้งติดดาหากรุงใหญ่
จงเร่งรีบรีพลสกลไกร	ไปช่วยชิงชัยให้ทันที
ถึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชั่ว	แต่เขารู้ยู่ว่าตัวนั้นเป็นพี่
อันองค์ท้าวดาหาธิดี	นั้นมีใช้อหรือว่าไร
มาตรแมนเสียเมืองดาหา	จะพลอยอายขายหน้าหรือหาไม่
ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย	ก็เพราะใครแต่งความไว้งามพิศตร
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียวาจา	อายชาวดาหาอาณาจักร
ครั้งนี้เร่งคิดดูจงหนัก	จะซ้ำให้เสียศักดิ์ก็ก็ตามที
แมนมียกพลไกรไปช่วย	ถึงเรม้วยก็อย่ามาดูผี
อย่าดูทั้งเปลวอัคคี	แต่วันนี้ขาดกันจนบรรลัษ

(อิเหนา. 2514 : 300)

สารตอนนี้ของท้าวกูเรป็นเป็นบทพิโรธว่าทั้งต่อว่าโอรสที่ไม่เคารพเชื่อฟังปฏิเสธการอภิเษกกับบุษบาซึ่งเป็นคู่ดูนาหังที่ผู้ใหญ่เลือกไว้จนเป็นเหตุเกิดศึกกะหมังกุหนิง ซึ่งหากเมืองดาหาปราชัย บรรดาญาติวงศ์เทวัญก็จะพลอยเสื่อมเสียเกียรติไปด้วย ดังนั้นท้าวกูเรป็นจึงให้อิเหนายกทัพไปช่วยเมืองดาหา โดยยื่นคำขาดว่าถ้าอิเหนาไม่เชื่อฟัง ก็จะตัดความสัมพันธ์ระหว่างพ่อลูกถึงขนาดห้ามอิเหนาไปงานศพถ้าพระองค์เสียชีวิต แสดงถึงความโกรธที่รุนแรงมาก ทั้งนี้เนื่องจากคนไทยเห็นการช่วยเหลือในระหว่างเครือญาติเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นมาก ดังที่สนทสนักรรมกร (2533 : 17-18) กล่าวไว้ใน “สถาบัน ครอบครัว เครือญาติ และระบบอุปถัมภ์” ว่า

...พี่น้องร่วมบิดา มารดาเดียวกัน เมื่อแต่งงานตั้งครอบครัวของตนแล้ว ต่างก็จะมีญาติทางฝ่ายภรรยาหรือสามีเพิ่มขึ้นไปอีก อาจทำให้ห่างเหินจากพี่น้องแท้ ๆ ของตนไปบ้าง ในบางโอกาส แต่ความเป็นพี่น้องก็ยังคงมีอยู่ หน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันคงจะต้องปฏิบัติในเมื่อถึงคราวจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือกัน เพราะตามวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยนั้น ความเป็นญาติย่อมอยู่เหนือกว่าคนอื่น ดังมีคำพังเพยกล่าวไว้ว่า “เลือดย่อมข้นกว่าน้ำ” และ “อย่าเห็นชู้ดีกว่าไส้” เป็นต้น เวลาที่ญาติพี่น้องใกล้ชิดคนใดคนหนึ่งตกอยู่ในภาวะวิกฤต หรือถูกข่มเหงรังแก ก็มักจะได้รับความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องของตนเสมอ ญาติพี่น้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสิ่งคาดหวังในสังคมไทย ตรงกันข้ามหากใครถูกตัดญาติหรือไร้ญาติก็จะเป็นสิ่งที่น่าสังเวชหรือน่ารังเกียจ คนที่ไร้ญาติขาดมิตรจึงเป็นคนที่อยู่ในสังคมไทยลำบาก

ดังนั้นท้าวทุเรปจึงต้องใช้คำสั่งที่เฉียบขาดทำให้ความประสงค์ของพระองค์ลุล่วงเพราะอิเหนายอมปฏิบัติตามคำสั่งแม้ว่าจะไม่เต็มใจไปช่วยรบเนื่องจากไม่ต้องการพรากจากจินตะหรา

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

เมื่อชายหญิงได้เสียเป็นสามีภรรยาแล้ว ฝ่ายหญิงก็จะฝากตัวฝากชีวิตไว้กับฝ่ายชายโดยปริยาย แต่ถ้าฝ่ายชายทำให้ฝ่ายหญิงไม่มั่นใจในสถานภาพภรรยา ก็ย่อมเกิดการตัดพ้อต่อว่าสืบเนื่องจากพฤติกรรมของชายดังกรณีจินตะหราและบุษบาตัดพ้ออิเหนาเพราะประสบปัจจัยดังนี้

การทอดทิ้ง

เมื่อสตรีตกเป็นภรรยาของบุรุษแล้วฝ่ายชายแสดงพฤติกรรมให้ฝ่ายหญิงรู้สึกว่าฝ่ายชายไม่ปกป้องดูแล ฝ่ายหญิงก็จะไม่มั่นใจในสถานภาพของตน จึงเป็นปัจจัยก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังในลักษณะตัดพ้อต่อว่าฝ่ายชายดังกรณีจินตะหราตัดพ้อต่อว่าอิเหนาเมื่อทราบว่อิเหนาจะยกทัพไปช่วยเมืองดาหาทำศึก ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	จินตะหราวาทิมืดศักดิ์
ฟิงตรัสซัดแค้นใจนัก	สะบัดพัคตร์ผินหลังไม่บังคม
แล้วตอบถ้อยน้อยหรือพระทรงฤทธิ์	ช่างประดิษฐ์คิดความพองามสม
ล้วนกล่าวแกล้งแสร้งเสลดหล่ม	คดคมแยบคายหลายชั้น
พระจะไปดาหาปราบข้าศึก	หรือรำลึกถึงคู่ตุนาหงัน
ด้วยสงครามในจิตยังติดพัน	จึงบิดผันพจนาน่าไม่อาลัย
ไหนพระผ่านฟ้าสัญญาน้อง	จะปกป้องครองความพิสมัย
ไม่มีราศแรมร้างห่างไกล	จนบรรลัยมอดม้วยไปด้วยกัน

พระวาจาน่าเชื่อเป็นพันนั้ก
พาชื่อสุจริตคิดสำคัญ
มิรู้มาอาภัพกลับกลาย
ยังสมคำสัญญาที่พาที

จึงหลงรักภักดีไม่เด็ดฉันท
หมายมั่นว่าเมตตาปรานี
จะหลีกเลี่ยงเบี่ยงบ่ายหน่ายหนี
ก็ร้อยปีพระจะกลับคืนมา

(อิเหนา. 2514 : 303 - 304)

แม้อิเหนาจะยื่นสารของท้าวกุเรปันให้จินตะหราดูว่าที่พระองค์ต้องจำจากนางเพราะ
สุดท้ายจะขัดคำสั่งบิดาได้ จินตะหราก็ไม่ฟังกลับตัดพ้อดั่งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ค้อนให้ไม้แลดูสารา
แล้วว่าอนิจจาความรัก
ตั้งแต่จะเชียวเป็นเกลียวไป
สตรีใดในพิภพจบนแดน
ด้วยไฝรักให้เกินพักตรา
ไฉว์าน่าเสียดายตัวนั้ก
จะออกชื่อลือชัวไปทั่วทิศ
เสียแรงหวังฝิ่งฝักชีวี
หมายบ่าเหน็จะรีบเสด็จไป
ด้วยระเด่นบุษบาโฉมตรู
ไม่ต่ำศักดิ์รูปชัวเหมือนตัวนั้ก
ไฉว์านี่ลึบไปในภายหน้า
เขาจะค่อนนินทาทุกสิ่งอัน

โฉมยงองค์ระเด่นจินตะหรา
ก็ลยาคังแค้นแน่นใจ
ฝิ่งประจักษ์ตั้งสายน้ำไหล
ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา
ไม่มีใครได้แค้นเหมือนอกชัว
จะมีแต่เวทนาเป็นเนืองนิตย์
เพราะเชื่อลึนหลงรักจึงชัวจิต
เมื่อปลั่งผิตคิดแล้วจะโทษใคร
พระจะมีเมตตาภิหากไม่
ก็รู้เท่าเข้าใจในทำนอง
ควรคู่ภิรมย์สมสอง
ทั้งพวกพ้องสุริยวงศ์พงศัพันธุ์
จะอายุชาวดาหาเป็นแม่มนัน
นางรำพันว่าพลางทางโคก

(อิเหนา. 2514 : 305)

บทตัดพ้อต่อว่าของจินตะหราแสดงความน้อยใจ แค้นใจ และกลัวถูกอิเหนาทอดทิ้ง
เนื่องจากจินตะหราคำนิ้งถึงปมด้อยที่ตนมีศักดิ์ต่ำกว่าอิเหนา ไม่ใช่สตรีที่เหมาะสมเช่นบุษบา
ทั้งวงศ์วานของอิเหนาก็ไม่ยอมรับ ครั้นอิเหนาจะจากไป นางจึงรู้สึกหวาดหวั่น เพราะนางมีเพียง
อิเหนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เมื่อสิ่งที่จินตะหราคาคิดปรากฏเป็นจริงด้วยอิเหนาไปแล้ว
ก็หายเสียบไปถึงเจ็ดปีไม่เคยส่งข่าวถึงนางเนื่องจากหลงไหลแต่บุษบา จนกระทั่งได้พบกันอีกครั้ง
ในตอนนี้อิเหนาจะเข้าพิธีอภิเษก และได้ทราบว่านางไม่ใช่สตรีที่อิเหนาฝิ่งใจอีกต่อไป เพราะ
อิเหนารักบุษบามากกว่า จินตะหราจึงเคืองแค้นอิเหนายิ่ง เมื่ออิเหนามาขอโทษ จินตะหราจึงใช้
วจาเชือดเฉือนประชดประชันดั่งคำประพันธ์

เมื่อนั้น
 ทั้งรักทั้งแค้นแน่นฤทัย
 ไม่ลืมคุณทูลกระหม่อมชบะขุ่มมเลียง
 โฉนพระจะมาให้ฆ่าตี
 หรือมีผู้รู้เห็นเป็นโจทก์
 ซึ่งทรงธรรม์สัญญาว่าไว้
 แต่น้องรักศักดิ์ต่ำเหมือนน้ำมาก
 อย่าลุ่มหลังซังตายภิปรายเปรย
 เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก
 ถึงยามยี่ดจิตกร่อยทั้งอ้อยตาล
 ขออยู่เป็นข้าฝ่าพระบาท
 เสด็จมาช้อยู่แม่นรู้ไป
 แต่แรกเริ่มเดิมพระสละเสียด
 เห็นสูงศักดิ์กันนิกน้องจึงต้องกลัว
 แต่หนหลังพลังพลาดประมาทจิต
 แม้นมีจำตำราข้างหน้าไป

จินตะหราวาทศรีไส
 นางทราวม้วยวันทาแล้วพาที่
 ไต่ชื่อเสียงสมคะเนมเหลสี
 น้องไม่มีข้อเคืองด้วยเรื่องใด
 ทูลกล่าวโทษว่าน้องทำโฉน
 เล่าก็ไม่ผิดสักนิดเลย
 ขึ้นท่อมปากสุดที่จะทูลเจเลย
 น้องก็เคยเป็นข้ามาช้านาน
 แต่น้ำผักต้มขมก็ขมหวาน
 เคยโปรดปรานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ
 ไม่แข่งวาสนาหามิได้
 จะเคืองใจพระน้องจะหมองมัว
 มิใช่เมียแล้วจะวิ่งมาชิงผิว
 จะฝากตัวตามประสาเป็นข้าไท
 จึงต้องผิดเพียงว่าเลือดตาไหล
 จะซ้ำได้ความอายเพียงวายปราน
 (อิเหนา. 2514 : 1152)

คำพูดของจินตะหราแสดงความรู้สึกน้อยใจและคับแค้นใจที่อิเหนาทำให้นางเข้าใจว่าอิเหนาหมดรัก เพราะอิเหนาทอดทิ้งนาง ไม่ปกป้องดูแลอย่างที่เคยให้สัญญา จินตะหราไม่อาจแก้ไขเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและล่วงเลยมาได้ จึงระบายอารมณ์ด้วยการแสดงบทพิโรธวาทังต้ออิเหนา

เช่นเดียวกับกรณีบุษบา ครั้งที่ถูกอิเหนาลักตัวและได้ร่วมเรียงเคียงหมอนแต่อิเหนาจำต้องกลับเมืองดาหาเพื่อแก้ข้อสงสัย บุษบาก็ได้ตัดพ้อต่อว่าอิเหนาที่เซยชมนางแล้วก็ทอดทิ้งไม่ปกป้องดูแลดังที่เคยสัญญา บุษบาประชดอิเหนาด้วยความรู้สึกเดียวกันกับจินตะหราว่า

.....
 ทำการหาญหักลักน้องมา
 น้องนินราศมาตรงค์บิตุเรศ
 เห็นแต่ภูวนายได้ปกครอง
 ไหนนั่นสัญญาพาที่
 อันถ้อยย้าคำมั่นบรยาย
 จะไปแก้สงสัยที่ในเมือง
 แม้นพระเสด็จโคลคลา

คิดโฉนโยจะนี้พระเชษฐา
 สถิตอยู่คูหาห้องทอง
 ยังไม่คลายวายเทวขหม่นหมอง
 หรือสลัดชัดน้องไว้เดียวดาย
 ว่าจะครองไมตรีไม่หนีหน่าย
 ไม่รู้เลยว่าจะกลายเป็นมารยา
 หรือจะไปแก้เคืองเมืองหมันทยา
 จะกลับมาหรือมีมาก็เท่ากัน
 (อิเหนา. 2514 : 542)

ถ้อยคำของบุษบาบ่งบอกความหวาดหวั่นไม่มั่นใจในสถานภาพของนาง ด้วยยังระแวงและฝังใจว่าอิเหนาจะไม่รักนางจริง เพราะอิเหนาเคยหลงรักจินตะหราจนตัดรอนนางทั้งที่เป็นคู่หมั้น บุษบาจึงเหน็บแนมอิเหนาว่า“จะไปแก้งสังข์ที่ในเมือง หรือจะไปแก้งเคืองเมืองหมั้นหย่า” แต่เมื่ออิเหนาแสดงกิริยาเศร้าโศกอาลัยที่ต้องจากนางไป บุษบาจึงประจักษ์ว่าอิเหนาผูกพันนางจริง ๆ

กล่าวได้ว่าสตรีในสมัยนั้นยึดถือสามีเป็นที่พึ่ง จึงต้องการให้สามีปกป้องดูแล ไม่ทอดทิ้ง เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าสามีรักใคร่ตนจริง

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างกากับหลาน

อิเหนาเป็นเรื่องของกษัตริย์วงศ์เทวัญซึ่งถือว่าอยู่ในวงศ์สูงส่งกว่าบรรดากษัตริย์วงศ์อื่น จึงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติวงศ์เทวัญด้วยกันมาก กษัตริย์จึงจัดให้มีการหมั้นหมายระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อให้บุตรหลานได้คู่ครองที่ทัดเทียม แต่เมื่อบุตรหลานปฏิบัติเสถียรความต้องการของบิดามารดา ก็จะก่อให้เกิดปัญหา คือทำให้บุพการีโกรธที่บุตรไม่เชื่อฟังและอาจส่งผลกระทบต่อทำให้บรรดาญาติโกรธเคืองอีกด้วยดังกรณีท้าวดาหาก็โกรธเคืองอิเหนาเนื่องจากปัจจัยดังนี้

การหยามเกียรติ

การหยามเกียรติเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้เป็นอาโกรธเคืองหลานดังที่ท้าวดาหาและมเหสีโกรธเคืองอิเหนาที่แสดงพฤติกรรมหยามเกียรติฝ่ายตน กล่าวคือ ทางผู้ใหญ่ได้แก่ท้าวกูเรปันและท้าวดาหาได้ให้อิเหนาหมั้นกับบุษบาตั้งแต่ทั้งคู่ยังเยาว์ ทว่าอิเหนากลับไปหลงรักจินตะหราซึ่งต่ำศักดิ์กว่าและกล่าวดัดรอนบุษบาโดยไม่เห็นแก่หน้าผู้ใหญ่ ท้าวดาหาและมเหสีโกรธอิเหนานักที่ทำให้พระองค์ต้องอับอายขายหน้าแม้อิเหนาจะแก้ตัวด้วยการมาช่วยเมืองดาหาทำศึกกะหมังกูหนิงจนได้ชัยชนะก็ตาม หากสองกษัตริย์ก็ยังเคืองแค้นอยู่ เมื่ออิเหนาเข้าเฝ้า ท้าวดาหากับมเหสีจึงอดไม่ได้ที่จะเหน็บแนมประชดประชันอิเหนาดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	พระปิ่นภพพิชัยดาหา
ทั้งประโหมสุหรีศรีโสภ	เห็นอิเหนาเข้ามาบังคมคัล
ต่างแค้นเคืองขัดไม้ตรัสทัก	มีนเมินพระพักตร์ผินผัน
ขับแต่สียะตราลูกยานัน	จงไปอภิวันท์พระพี่ยา
เราพันเป็นเชลยก็เพราะเขา	คุณอยู่แก่เราหนักหนา
แม้หาไม่พอจะมรณา	เจ้าจะไปเป็นข้าไพร่
เมื่อนั้น	โหมยองค์ประโหมสุหรี
จึงมีพจนารถเสาวนีย์	สงครามครั้งนี้ไม่ควรเป็น

เพราะลูกเจ้ากรรมทำแค้นขัด
 ทั้งทุกข์ทั้งอายุไม่วายเว้น
 มันช่างอาภัพอัปลักษณ์
 ให้ข้าเสียวงศาสุราฤทธิ์
 นี้หากว่ามีนัตดา
 สंहารศัตร์ภูเวียงชัย
 จึงมิได้เป็นเมืองขึ้นเขา
 ไม่มีของต้องใจจะตอบแทน
 ยังมีได้ให้แก่จรรกา
 นึกว่าวิบากกรรมทำเนา

จนวิบัติบ้านเมืองได้เคืองเข็ญ
 เลือดตาจะกระเด็นอยู่เป็นนิจ
 ไม่ได้ฟังพำนักแต่สักหนิด
 เจ็บช้ำน้ำจิตเป็นพันไป
 ได้เป็นที่ฟังพาอาศัย
 ภัคดีมีใจช่วยเจ็บแค้น
 บุญคุณของเจ้าเป็นเหลือแสน
 ถ้ามั่นบุษบาธิตาเรา
 จะยกให้เป็นข้าของเจ้า
 ลูกคนหนึ่งเราไม่เสียชีวิต

(อิเหนา. 2514 : 354 - 355)

แม้ท้าวดาหาและมเหสีจะจะมีได้ใช้ถ้อยคำรุนแรงต่อว่าอิเหนา หากกล่าวยกย่องสรรเสริญ แสดงความระลึกถึงบุญคุณของอิเหนาแล้วตำหนิบุษบาว่าเป็นต้นเหตุแห่งสงครามซึ่งทำให้บิดา มารดาเดือดร้อน แต่โดยนัยนั้นมีความหมายมุ่งกระหนาบประชิดประชันอิเหนา การใช้วาจาของ กษัตริย์ทั้งสองจึงเป็นบทพิโรธวาทังที่แยบคาย

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

ในการสงคราม แต่ละฝ่ายล้วนต้องการชัยชนะ ดังนั้นจึงต้องทำให้ฝ่ายตรงข้ามหย่อนฝีมือ โดยใช้บทพิโรธวาทังเป็นเครื่องมือ เช่นกรณีการปะทะคารมระหว่างสังคามาระตากับวิหยาสะก่า และท้าวปะกาหลันกับปันหยี ซึ่งเกิดจากปัจจัยต่อไปนี้

4.1 การต้องการยั่วให้โกรธ

การรบประลองฝีมือเป็นการรบพุ่งที่ต้องใช้สติสมาธิเป็นอย่างมาก เพราะถ้าพลาดพลั้ง ก็ถึงแก่ชีวิตทันที ดังนั้นคู่ต่อสู้จึงมักแสดงบทพิโรธวาทังเยาะเย้ย เหยียดหยามให้อีกฝ่ายอับอาย เป็นการยั่วให้โกรธจนขาดสติสัมปชัญญะในการรบพุ่ง และเปิดโอกาสให้พลาดพลั้ง ดังกรณี สังคามาระตาทอบทวิหยาสะก่าก่อนที่จะปะทะกันดังนี้

ยืนม้าวอยู่ตรงวิหยาสะก่า
 แล้วว่าใครไม่คิดแก่ชีวิตัน
 จงมาเล่นทวนด้วยกันก่อน
 แม้นควรคู่กับวงศ์เทวา

สร้างทำเป็นที่เย้ยหยัน
 จะชิงตุนาหงันพระธิดา
 ให้เห็นฤทธิ์รอนแกล้วกล้า
 จึงจะยกกล้าให้ไป

(อิเหนา. 2514 : 332)

เมื่อวิหยาสะกำถูกทำทายเป็นนี้ ก็ได้ถามชื่อเสียงเรียงนามและที่มาของอีกฝ่าย
ตามธรรมเนียมก่อนที่จะแสดงฝีมือกัน

เมื่อนั้น
ได้ฟังแค้นชดกัลลใจ
ดูก่อนเจ้าผู้เรื่องฤทธิรงค์
เชื้อชาติญาติวงศ์พงศ์พันธุ์
หรือเป็นวงศ์อัสยุดแหว
จึงป็นหน้ามาต่อฤทธิไกร
ที่ยืนมาอยู่ข้างหลังนั้น
นามวงศ์พงศ์ใดจงบอกมา
เมื่อนั้น
ได้ฟังตั้งศรเสียบกรรม
อันองค์สมเด็จพระปิ่นเกล้า
นั้นกะหัดตะปาดีชาญชัย
ที่สุหรานางทรงสวัสดิ์
นั้นระเด่นดาหยนภูมิ
เราชื่อสังคามระตา
ได้เป็นอนุชาเรื่องชัย

วิหยาสะกำศรีไส
จึงตอบคำไปด้วยพลัน
รูปทรงงามสมคมสัน
อยู่เขตชั้นที่ธานีบุรีไร
ในสี่นคราเป็นโฉน
ไม่กลัววิชาลัยจะมรณา
กันกลดพื้นสุวรรณโอ้อ่า
แจ้งกิจจาแล้วจึงจะรบกัน
สังคามระตาเฉิดฉิน
จึงตอบไปพลันทันใด
คืออิเหนากุเรป็นเป็นใหญ่
ร่วมในสุริย์วงศ์ธิบดี
องค์อะหะสิงหัดสำหรับ
อยู่หมั้นหยาดานีกรุงไกร
หน่อท้าวปักษมาหงันเป็นใหญ่
ภูไนของค์ระเด่นมนตรี

(อิเหนา. 2514 : 333)

การที่สังคามระตาตอบว่าเป็นอนุชาของอิเหนาเป็นเหตุให้วิหยาสะกำถือโอกาสล่เล็ก
ชาติสกุลของสังคามระตาทันทีว่าเป็นเพียงบุตรผู้ครองนครปักษมาหงันแต่แอบอ้างเป็นญาติ
วงศ์เทวัญซึ่งมีศักดิ์ตระกูลสูง ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ยิ้มแล้วจึงกล่าววาที
อันกาหลังสิงหัดสำหรับั้น
ทั้งหมั้นหยาดานีนั้นไซ้
ตัวลืออยู่ปักษมาหงัน
เหตุใดว่าเป็นอนุชา
หรือหนึ่งฟังจะมาเป็นน้อง
เราคิดเห็นผิดประหลาดใจ

วิหยาสะกำเรื่องศรี
ซึ่งว่ามานี้ยังแคลงใจ
ดาหากุเรป็นกรุงใหญ่
ก็แจ้งใจว่าวงศ์กันสืบมา
ใช้วงศ์อัสยุดแหว
นับในวงศาประการใด
เกี่ยวข้องรักกันเป็นโฉน
จงบอกไปแต่จริงบัดนี้

(อิเหนา. 2514 : 332)

กิริยาวาจาที่วิหยาสะกำเย้ยหยันสังคามาระดาต่อหน้ากองทัพทั้งหลายจึงเป็นการจงใจ
ประจานให้อีกฝ่ายเสียหาย ด้วยสังคามาระดาเป็นเพียงโอรสของเจ้าครองนครเล็ก ๆ ที่ตกมาอยู่
กับอิเหนาในฐานะลูกเชลย หากโชคดีที่อิเหนารักและเอ็นดูจุน้องชาย ดังนั้นเมื่อวิหยาสะกำกล่าว
จี้ใจดำเช่นนี้ สังคามาระดาจึงโกรธจัดตั้งที่ผู้ประพันธ์บรรยายว่า

เมื่อนั้น	สังคามาระดาเรื่องศรี
ฟังวิหยาสะกำพาที	ตั้งตรีเพชรบาดในอุรา
จึงร้องว่าเหวยไพริน	ลมลั่นหยาบคายนักหนา
มาถามไถ่ไฉ่เอากิจจา	คือจะปรารถนาสิ่งใด
สุดแต่ว่าจิตพิศवास	ก็นับเป็นวงศ์ญาติกันได้
อย่าชักเจรจาให้เข้าไป	จะชิงชัยให้เห็นฝีมือกัน

(อิเหนา. 2514 : 334)

แม้สังคามาระดาจะเปลี่ยงพล้ำวิหยาสะกำทางชั้นเชิงวาจาจนต้องดับทด้วยการ
เปิดฉากต่อสู้ก่อน แต่ในด้านฝีมือการรบ สังคามาระดากลับเหนือกว่าจนสังหารวิหยาสะกำได้

4.2 การต้องการทำให้เกรงกลัว

การต้องการทำให้คู่ต่อสู้เกรงกลัวเป็นอีกปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่าง
ข้าศึกศัตรูเช่นกัน ดังกรณีการปะทะคารมระหว่างท้าวปะกาหลันเซษฐาของระตู่จะมาหรรากับป็นหีย
เนื่องจากเมื่อระตู่จะมาหรรได้ขอตุนาหงันธิดาของท้าวกาหลัน แต่ถูกปฏิเสธ ระตู่จะมาหรรและ
ท้าวปะกาหลันจึงยกทัพมาตีเมืองกาหลัน ป็นหียกับอุณการณซึ่งพำนักอยู่กับท้าวกาหลันจึงอาสา
ยกทัพไปป้องกันเมือง ท้าวจะมาหรรรบเปลี่ยงพล้ำอุณการณจนเสียชีวิต ทำให้ท้าวปะกาหลัน
โกรธ ชี้นำบุกขึ้นมาแก้แค้น ป็นหียจึงเข้าปะทะ และได้ปะทะคารมกันดังนี้

เมื่อนั้น	องค์ท้าวปะกาหลันเรื่องศรี
ได้ฟังโกรธนักดังอัคคี	จึงตอบความตามคดีที่ชี้แจง
ท่านเป็นแต่ชาติโจรป่า	อุปมาตั้งหึงห้อยน้อยแสง
เราเป็นกษัตราฤทธิแรง	เข้มแข็งแข่งเพียงพระอาทิตย์
อย่าพักพาทีให้เกินหน้า	อหังการอจองทะนงจิต
มาพันตูสู้เราผู้เรืองฤทธิ์	จะม้วยมิดไม่ทันพริบตา
เมื่อนั้น	ป็นหียยิ้มพลงทางว่า
ถึงท่านเป็นเชื้อกษัตรา	ลือชาปรากฏในแดนดิน
เราเป็นป็นจู่เหรีจก็จริงอยู่	ไม่เกรงฤทธิ์ระตู่อย่าดูหมิ่น

อุปมาหมายมุ่งเหมือนยุงริน
อันน่องของท่านที่มรณา
ยังจะขึ้นเยอหยิ่งมาชิงชัย
ถ้าระตุรักตัวกลัวตาย
จะขึ้นแก่เราผู้ศักดา

จะไผ่ผินบินเข้ามากองไฟ
เพราะผีมือโจรป่าหรือมิใช่
จะบรรลัยไปตามอนุชา
จงถวายอัญชลีเสียดีกว่า
เห็นว่าจะรอดชีวิต

(อิเหนา. 2514 : 726 - 727)

ทั้งท้าวปะกาหลันและป็นหียีต่างก็ใช้วาจาข่มกันและกันให้ต้อยกว่าตนเป็นการข่มขวัญกำลังใจของฝ่ายตรงข้ามให้สั่นคลอน เพื่อจะได้ยอมจำนนแต่โดยดีจะได้ไม่ต้องสู้รบ อย่างไรก็ตามบทพิโรธวาทังของทั้งสองฝ่ายมักจะทำให้อีกฝ่ายแสดงอาการโกรธมากกว่าอาการกลัวจนเป็นที่อับอายขายหน้าแก่กองทัพ การรบในครั้งนี้ท้าวปะกาหลันมีอาวุธปืนหียีได้ จึงถูกสังหารในที่สุด

สังข์ทอง

เรื่องย่อ

ท้าวศวิมลมีมเหสีสององค์คือนางจันทเทวีและนางจันทา นางจันทาอิจฉานางจันทเทวี จึงคิดลอบนโหรให้ทำนายว่าโอรสของนางจันทเทวีซึ่งเป็นหอยสังข์เป็นกาลกิณี ทำให้ถูกเนรเทศออกจากเมือง นางจันทเทวีพาหอยสังข์ไปอาศัยอยู่กับตาชายที่ชายป่า พระสังข์สงสารมารดาที่ประสบความยากลำบาก จึงแอบออกมาจากหอยสังข์เพื่อช่วยมารดาหุงหาอาหารและทำความสะอาดบ้านเมื่อมารดาไม่อยู่ ครั้นนางจันทเทวีกลับมาเห็นบ้านในสภาพเรียบร้อยพร้อมสำรับอาหารก็เกิดความสงสัย วันรุ่งขึ้นนางจึงแสร้งออกไปนอกบ้านตามปกติแล้วย้อนกลับมา นางจันทเทวีเห็นพระสังข์เป็นกุมารน้อยหน้าตาน่ารักออกมาจากหอยสังข์ จึงรีบเข้าไปทูลหอยสังข์จนหลงทำให้พระสังข์ไม่มีที่หลบซ่อน ต้องเปิดเผยตนและอาศัยอยู่ร่วมกับมารดาและตาชาย

นางจันทารูว่าพระสังข์เป็นผู้มีบุญญาธิการ จึงทำเสน่ห์ให้ท้าวศวิมลหลงใหล ท้าวศวิมลจึงสั่งให้ทหารจับตัวพระสังข์มาประหาร แต่พระสังข์ไม่ได้รับอันตรายใด ๆ นางจันทาจึงให้นำพระสังข์ไปถ่วงน้ำ พระยานาคช่วยชีวิตพระสังข์ไว้แล้วมอบให้นางยักษ์พันธุรัตน์เลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม นางพันธุรัตน์เกรงพระสังข์จะตกใจกลัว จึงแปลงตนและบริวารทั้งหมดเป็นมนุษย์ นางพันธุรัตน์เลี้ยงดูพระสังข์ด้วยความรัก ขณะเดียวกันก็ห้ามพระสังข์เข้าไปในห้องครัว ไปที่บ่อน้ำและชั้นบนของปราสาท พระสังข์สงสัยจึงฝ่าฝืนคำสั่งของนาง พระสังข์เห็นโครงกระดูกของมนุษย์มากมายในครัวจึงรู้ว่านางพันธุรัตน์เป็นยักษ์ฉิณี พระองค์เกิดความกลัวมารดาบุญธรรมจึงซุกตัวในบ่อทองสวมรูปเงาะ เกือกแก้ว แล้วนำไม้เท้าซึ่งเป็นของวิเศษที่พบในปราสาทเหาะหนีไป นางพันธุรัตน์ติดตามจนพบพระสังข์แต่ไม่อาจตามขึ้นไปบนเขาได้เพราะอำนาจอิฐฐานของพระสังข์ นางพันธุรัตน์เสียใจมากที่พระสังข์ไม่ยอมลงมาหาตามที่นางอ้อนวอน จึงเขียนมนต์เรียกเนื้อเรียกปลาให้พระสังข์ก่อนขาดใจตาย พระสังข์ลงจากเขาแล้วจัดการให้บริวารของนางพันธุรัตน์นำศพของนางไปทำพิธีในเมือง จากนั้นได้ท่องมนต์จนขึ้นใจแล้วเดินทางต่อจนถึงเมืองของท้าวสามนต์

ท้าวสามนต์และนางมณฑามิธิดาเจ็ดองค์ องค์สุดท้ายชื่อ รจนา ท้าวสามนต์จัดพิธีเลือก คู่ครองให้ธิดาทั้งเจ็ด แต่รจนาไม่สนใจผู้ชายคนใด ทั้งที่พระองค์ได้เกณฑ์ชายหนุ่มทั้งเมืองมาให้ นางเลือก ท้าวสามนต์ไม่โห้จึงประชดธิดาโดยให้ทหารนำพระสังข์ซึ่งอยู่ในรูปเงาะป่าบ้าใบ้มาให้ นางตัดสินใจ รจนาเห็นรูปทองของพระสังข์จึงเสียดวงมาลัยให้ ท้าวสามนต์โกรธรจนามากจึง ขังนางและเจ้าเงาะไปอยู่กระท่อมปลายนา แล้วหาเหตุกลั่นแกล้งเจ้าเงาะด้วยการสั่งให้เขยทุกคน ฆ่าปลา และจะประหารคนที่นำปลามาถวายน้อย หกเขยพบพระสังข์ซึ่งถอดรูปเงาะและใช้มนต์ เรียกปลามาทั้งหมด หกเขยคิดว่าพระสังข์เป็นเทวดา จึงขอแบ่งปลามาโดยยอมแลกเปลี่ยนกับ ปลายจุมูก ท้าวสามนต์เอาโทษเจ้าเงาะไม่สำเร็จจึงใช้ให้เขยทุกคนไปหาเนื้อ พระสังข์เรียกเนื้อ มาทั้งหมด หกเขยจึงต้องขอเนื้อจากพระสังข์อีกโดยแลกกับปลายหูของตน

พระอินทร์ต้องการให้พระสังข์แสดงตนแต่พระสังข์ไม่ยอมถอดรูป พระอินทร์จึงแปลง เป็นข้าศึกมาทำตลิดพันนั้นเอาเมืองกับท้าวสามนต์ ท้าวสามนต์ให้หกเขยเป็นตัวแทนแข่งตลิดแล้ว ปรากฏ พระอินทร์จึงแนะนำให้ท้าวสามนต์ตามเขยเล็กมาแข่ง นางมณฑาจึงไปขอความช่วยเหลือ จากเจ้าเงาะ พระสังข์สงสารรจนาจึงถอดรูปเงาะเป็นพระสังข์รูปทองไปตลิด พระอินทร์แกล้งแพ้ แล้วเหาะคืนวิมาน จากนั้นพระอินทร์ต้องการช่วยนางจันท์เทวีจากการตกกระถ้ำลำบาก จึงไปหา ท้าวศุภมิตรแล้วขอให้ไปตามหาโอรสและแม่เหล็กกลับเมือง มิฉะนั้นจะถูกประหาร ท้าวศุภมิตร หลวาดกลัวจึงไปรับนางจันท์เทวีแล้วออกติดตามหาพระสังข์จนล่วงไปถึงเมืองของท้าวสามนต์ ท้าวศุภมิตรและนางจันท์เทวีเห็นพระสังข์แต่ไม่แน่ใจว่าพระสังข์เป็นโอรส ท้าวศุภมิตรจึงไปขอ ทำงานเป็นคนเฝ้าประตูเมือง ส่วนนางจันท์เทวีก็ไปทำงานเป็นแม่ครัว นางจันท์เทวีแสร้งแกล้งพิก สลักแต่ละชิ้นเป็นเรื่องราวระหว่างนางกับโอรส ทำให้พระสังข์สงสัยขอดูตัวคนทำเครื่องเสวย จึงรู้ว่าเป็นมารดา หลังจากพระสังข์ได้พบบิดาและมารดาก็พารจนากลับบ้านเมืองของตน

เรื่องสังข์ทองเป็นบทละครนอกที่มีเนื้อหาเด่นชัดในเรื่องความขัดแย้งระหว่างคนในครอบครัว จึงปรากฏปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างคู่กรณีที่เป็คนในครอบครัวเดียวกันหลายตอน ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

แม้สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะให้สามีมีบทบาทเป็นผู้นำ สามารถควบคุมภรรยา ให้อยู่ในโอวาท แต่ก็ใช้ว่าจะเป็เช่นนั้นเสมอไป เพราะหากมีภรรยาหลายคนก็เป็นการยากที่จะ ควบคุมได้ เนื่องจากภรรยาแต่ละคนต่างก็ต้องการเป็นคนสำคัญของสามีทั้งสิ้น ภรรยาบางคน อาจลวงสามีให้หลงผิดทำร้ายภรรยาที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับตนได้ จึงเป็นปัญหากระทบกระทั่ง ให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีภรรยาตังกรณีท้าวศุภมิตรกับนางจันทา อันเกิดจากปัจจัยดังนี้

1.1 การเสียรู้

การเสียรู้ภรรยาเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สามีโกรธภรรยา ดังกรณีท้าวศวมลโกรธนางจันทามากเมื่อรู้ว่านางใช้อุบายติดสินบนโหรในการทำนายว่าโอรสของพระองค์เป็นกาลกิณี ทำให้พระองค์เกือบจะสูญเสียภรรยาและบุตรซึ่งเป็นที่รัก เพราะหลงผิดขับไล่แม่เหลื และจับโอรส ถ่วงน้ำ กระทั่งได้รู้ความจริงหลังจากพระอินทร์บอกและคาตโทษให้ติดตามหานางจันทเทวีและพระสังข์ ดังบทพิโรธวาทังที่เกิดจากปัจจัยดังกล่าวว่า

เดิมที่คิดว่าเป็นหน้าซื่อ	เชื่อถือลุ่มหลงไม่สงสัย
จนลูกเมียถูกพรากจากเวียงชัย	เพราะมิ่งหรือไม่ได้ทุกขร้อน
คืนนี้ตรีเนตรท่านกริ้วกราด	จะตีให้ตัวขาดเป็นสองท่อน
นี้หากกู้อยอ้ออิงวิงวอน	ผันผอนผัดไวจังไม่ตาย
เพียงเอยผีสาบเทวดา	ให้ได้ลูกเมียมาเหมือนใจหมาย
แล้วจะจับตัวตันอิคคนร้าย	ฆ่าเสียให้ตายวายชีวิต

(สังข์ทอง. 2530 : 181)

นอกจากท้าวศวมลจะโกรธนางจันทาเพราะทราบภายหลังว่าพระองค์เสียรู้นางแล้ว การกล่าวตลกโทษจากผู้มีอำนาจคือพระอินทร์ ก็เป็นเหตุให้ท้าวศวมลโกรธแค้นยิ่งขึ้น ด้วยนางจันทาเป็นต้นเหตุให้พระองค์เดือดร้อน ครั้นนางจันทาทอบโตว่าเป็นความผิดของพระองค์เอง ที่เข้าใจว่านางจันทเทวีเป็นสตรีอุปมงคลจนต้องขับไล่แล้วจับโอรสถ่วงน้ำ แต่ภายหลังท้าวศวมลคิดถึงนางจันทเทวีและโอรส จึงยกพระอินทร์มาอ้างเพื่อปรักปรำนาง คำกล่าวของนางจันทาทำให้ท้าวศวมลทวีความขัดแค้นใจดังคำประพันธ์

แค้นเอยแค้นใจ	กลับจะให้กูนี้เป็นขี้ปด
แสนกระแหน่แกเกี่ยวเลียวลด	จริงแล้วคะซำคชดลันคาง
ปากกล้ำด่าทอไม่ท้อถอย	ออกคอยสักตรีสกัตขวาง
นำซังจิงทาลทำรานทาง	ร้อยสิร้อยอย่างช่างไม่อาย
ถึงลูกกูถ่วงลงในคางคา	จะมอดม้วยมรณานันอย่าหมาย
พระอินทร์บอกเหตุผลตันปลาย	มิ่งว่านี่แสนร้ายดังงูพิษ
อย่าพักเถียงทะเลาะเยาะแย้ขำ	คงจะได้ดูหน้าอิคคนผิด
แม้ได้ลูกเมียสมอารมณ์คิด	กูจะติดไม้ถามสักสามยก
พรุ่งนี้จะไปรับนางจันทมา	กลับคืนไม้ซำอ้ายำวิตก
พระโกรธเกรี้ยวเคี้ยวฟันจันงก	เคืองขุ่นมุ่นหมกจะชกตี

(สังข์ทอง. 2530 : 182)

1.2 การกลัวความผิด

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามีมียลิต์ลงโทษภรรยาที่ไม่เคารพเชื่อฟังหรือกระทำผิดต่อสามีได้เต็มที่ ดังนั้นภรรยาที่กระทำผิดต่อสามีจึงต้องปิดบังความผิดเพราะกลัวการถูกลงโทษ หากถูกไต่ถามภรรยา มักใช้วิธีปฏิเสธโดยแสดงกิริยาโกรธ น้อยใจ หรือเสียใจเพื่อกลบเกลื่อนความผิดของตน ดังนั้นนางจันทาที่ทำความผิดติดสินบนโหรใส่ร้ายนางจันทเทวีและโอรสของนางจันทเทวีเป็นกาลกิณี ทำให้ท้าวศุภพิมลขับไล่ทั้งสองออกจากวัง ครั้นนางจันทารู้ว่าโอรสของนางจันทเทวีเป็นกุมาร ไม่ใช่หอยสังข์ นางก็ทำเสน่ห์ท้าวศุภพิมลให้หลงใหลและสั่งทหารจับพระสังข์ไปถ่วงน้ำ การกระทำของนางจันทาถือเป็นการผิดร้ายแรง ดังนั้นเมื่อนางรู้ว่าท้าวศุภพิมลจะไปรับนางจันทเทวีคืนวัง นางกลัวความผิด จึงคิดขัดขวางท้าวศุภพิมลดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ครั้นได้รู้ข่าวว่าท้าวไท
อกใจทักทิกนีกกลัว
แมนิ่งให้ไปรับกลับมา
จำกูจะคิดปิดความ
ให้ท้าวเธออดสูหมู่กำนัล

นางจันทานารีศรีไส
จะคลาไคลไปรับนางจันทมา
ด้วยตัวทำผิดริษยา
เห็นว่าจะไม่พ้นโทษทัณฑ์
ห้ามปรามเปรียบเปรยเย้ยหยัน
อย่าให้ไปรับมันเข้ามา

(สังข์ทอง. 2530 : 180)

ดังนั้นนางจันทาจึงเข้าเฝ้าท้าวศุภพิมลแล้วแสดงบทพิโรธว่าทั้งตากถางพระองค์ดังนี้

ครั้นถึงจึงแก่งทำกระแอม
เออออะไรอีกทักคิกคัก
จะยกกรักริพลไปไหนหนอ
ทุกซ່ร้อนถึงใครไม่เสบาย
ดูเหมือนน้ำหลังนั่งมัวมีน
เซอะซมมงมายไปฝ่ายเดียว
เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่แมนยำ
เหมือนไม้หลักปักเลนเอนไปมา
น้ำลายคายถ่มลงถึงดิน
ไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ
นางจันทว่าชั่วตัวอุบาทว์
ขับไล่ใส่หัวจากรั้ววัง
เดี่ยวนี้คิดติดใจอย่างไรหรือ
ช่างไม่อดสูเลยดูเอา

ยิ้มแยมเยาะองค์พระทรงศักดิ์
ไม่รู้จักเหตุผลต้นปลายเลย
นำหัวร่อนักหนาเจ้าข้าเอ๋ย
ฮัดเซยกุ้ยกุ้ยฮู่หุยเจียว
จนผ้าขึ้นจับหน้าขอบตาเขียว
ช่างไม่เหลียวหลังนึกตรึกตรา
กลับถอยคืนคำทำขายหน้า
ยิ่งกว่าลูกเล็กเด็กกอมมือ
จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ
ออกชื่อท้าวเธอเออน่าซัง
ออกลูกประหลาดเป็นหอยสังข์
ไม่อินซังข้อแล้วหนอเรา
จึงรื้อจะไปรับกลับมาเล่า
นางเย้ยเข้าหัวเราะเยาะโยไพ

(สังข์ทอง. 2530 : 181)

บทพิโรธวาทังของนางจันทาแสดงความไม่พอใจที่ท้าวศวมิลจะรับนางจันท์เทวีกลับเมือง โดยถากถางเสียดสีพระองค์ว่าระดับสัตว์ เป็นกษัตริย์ตรีศแล้วคืบค้ำเหมือนไม้หลักปักเลน พร้อมทั้งโอ้อวดไม่อยู่นิ่ง ทั้งยังยอมถอนคำพูด กลืนน้ำลายตนเองเพียงสนองความต้องการของตน เพื่อให้ท้าวศวมิลอับอายจะได้เปลี่ยนใจและล้มเลิกความคิดที่จะไปรับนางจันท์เทวี แต่คำพูดของนางจันทากลับกระตุ้นให้ท้าวศวมิลยิ่งแค้นเคืองที่พระองค์เสียดรู้ หลงเชื่อนางอย่างสนิทใจในตอนแรก จนทำให้นางนำมาถากถางในภายหลังได้ พระองค์จึงลงโทษนางจันทา ด้วยการบริภาษและเขียนตี

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

ในสังคมไทย บุพการีจะเล็งดูเอาใจใส่บุตรธิดาอย่างใกล้ชิดจนบุตรออกเรือน มีคู่ครอง จึงจะถือว่าพ้นจากความรับผิดชอบ โดยทั่วไปบุพการีมักมุ่งหวังให้ธิดาได้คู่ครองในระดับสูงกว่าหรือในระดับเดียวกันทั้งในด้านรูปร่างหน้าตา ฐานะและศักดิ์ตระกูล ซึ่งจะทำให้บุพการีมีหน้ามีตา หากธิดาเลือกคู่ครองที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่า ก็จะทำให้บุพการีผิดหวัง เกิดความขัดแย้งอันเนื่องมาจากปัจจัยดังนี้

การเลือกคู่ครองไม่เหมาะสม

เรื่องสังข์ทอง ท้าวสามนต์กับนางมณฑาได้แสดงบทพิโรธวาทังต่อธิดาอย่างรุนแรง เนื่องจากนางเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครองซึ่งถือว่าไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะธิดาเป็นธิดากษัตริย์ การที่นางตัดสินใจเลือกเจ้าเงาะรูปชั่วตัวดำซึ่งมีสถานภาพทางสังคมด้อยต่ำแตกต่างกับนางมาก จึงทำให้บิดามารดาเสียใจและอับอายจนไม่อาจจะรับอารมณ์ได้ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์เสียใจจนลมจับ
นางมณฑาเข้าประคองรองรับ	ขยำขยับไปสักหน่อยก็ค่อยคลาย
ลูกขึ้นกระต๊อบบาทตวาดอึง	อีธิดาดูตู่มีงช่างมั่งง่าย
ทรลักษณ์อัปรีดีไม่มีอาย	หน่อกษัตริย์ทั้งหลายไม่เอื้อเพื่อ
มารักเงาะทรพลคนอุบาทว์	ทุตช่างชั่วชาติประหลาดเหลือ
แค้นนักจักใครให้แลเนื้อ	แล้วเอาเกลือทาซ้ำให้หน้าใจ
ว่าพลาญชยได้ไม่เรียว	โกรธเกรี้ยวตัวสั่นหม่นไส้
อีลูกช้วน่าซังจังไร	เอาไวโยตีเสียให้แทบตาย
	(สังข์ทอง. 2530 : 94)

นอกจากท้าวสามนต์ผู้เป็นบิดาจะบริภาษธิดาแล้ว นางมณฑาผู้เป็นมารดาก็ยังซ้ำเติมด้วย

จึงออกมาว่ากับลูกสาว
 เสียยศเสียศักดิ์ไม่รักตัว
 เขาจะเขาะเขี่ยเล่นเป็นตำรา
 จะเซ็ดซื้อลื้อลั่นสนั่นไป

ช่างทำความงามฉวางอีกคนชั่ว
 เลือกผิวได้เงาะเห็นเหมาะใจ
 พ่อแม่จะเอาหน้าไปไว้ไหน
 ถึงบรรลักษ์ก็ไม่สิ้นเขานินทา

(สังข์ทอง. 2530 : 94 - 95)

บทพิโรธวาทังของท้าวสามนต์และนางมณฑาสะทอนให้เห็นค่านิยมเรื่องคู่ครองของสังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่นิยมชมชื่นความเหมาะสมของคุณลักษณะภายนอกในด้านรูปโฉมสถานภาพทางสังคม และวงศ์ตระกูล มากกว่าจะพิจารณาคุณความดีภายใน ดังที่พี่สาวทั้งหกคนของรจนาท่างก็เลือกษัตริย์หนุ่มงามสง่า การที่รจนาเลือกเจ้าเงาะจึงเป็นการกระทำที่ผิดแปลกไปจากสังคม ทำให้เกิดคำติฉินนินทาจนบิดามารดาต้องอับอาย รจนาก็ถูกบุพการีประณามอย่างรุนแรงและถูกผลักไสไปอยู่ปลายนา กับสามี ซึ่งเป็นการขับไล่ออกจากสังคมด้วย จนกระทั่งพระสังข์ถอดรูปเงาะเผยรูปทองและแสดงความสามารถโดยการตีคสิณเมืองชนะข้าศึกให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตา สังคมจึงยอมรับและยกย่องชื่นชม

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพี่น้อง

ตามธรรมดา พี่น้องมักจะรักใคร่กลมเกลียวกันเนื่องจากมีความผูกพันทางสายโลหิต มีบุพการีเดียวกัน และเติบโตมาด้วยกัน อย่างไรก็ตามความสนิทสนมก็ก่อให้เกิดความไม่เกรงใจกันได้ ดังนั้นเมื่อพี่น้องคนใดคนหนึ่งมีความคิดหรือค่านิยมแปลกแยกไปจากกลุ่ม ผู้ที่เป็นพี่หรือน้องย่อมถือสิทธิ์ความเป็นพี่น้องว่ากล่าวผู้นั้นได้ หากฝ่ายที่ถูกกล่าวหาเห็นว่าตนไม่ผิด ก็จะตอบโต้เป็นเหตุให้เกิดบทพิโรธวาทังอันเนื่องมาจากปัจจัยดังนี้

3.1 การเลือกคู่ครองไม่เหมาะสม

วิชาญ สว่างพงศ์ กล่าวถึงค่านิยมการเลือกคู่ครองของคนไทยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า “ลักษณะของคู่ครองที่ถือว่าเป็นค่านิยมนั้น...ลักษณะชายก็ถือเอา 1 คุณสมบัติต้องเป็นคนดี มีความสามารถ 2 ด้านรูปสมบัติ 3. ทรัพย์สมบัติ 4. ชาติตระกูล” (วิชาญ สว่างพงศ์. 2520 : 63-67) หากหญิงใดได้ผู้ชายที่มีคุณลักษณะครบทั้งสี่ประการนี้ก็ถือว่าหญิงนั้นโชคดี อย่างไรก็ตาม เรื่องคุณสมบัติเป็นลักษณะภายในต้องอาศัยการพิจารณา ผู้หญิงบางกลุ่มจึงให้ความสำคัญกับลักษณะภายนอกซึ่งเห็นชัดกว่าคือรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ และชาติตระกูล ดังธิดาทรงของท้าวสามนต์เลือกเจ้าชายที่มีรูปงามเป็นคู่ครองดังคำประพันธ์

อันทั้งหกเทวีพี่นาง
 เมียงม่ายหมายทิ้งพวงมาลา

เลือกได้รูปร่างงามหนักหนา
 สวมหัตถ์กษัตริย์ทั้งหกองค์

(สังข์ทอง. 2530 : 85)

ฝ่ายรจนาดิอาจค์สุดท้องของท้าวสามนตค์กลับใช้ดูลยพินิจในการเลือกคู่ครองต่างไปจากพี่สาว นางเลือกเจ้าเงาะซึ่งมีรูปอัปลักษณ์ดังความอุปมาว่า “เนื้อตัวเป็นลายคล้ายเสือปลา” “ผมหยิกยุ่งเหยิงเหมือนเซิงฟัก” และ “หน้าตาตละยักษ้มักกะสัน” ทั้งยังไร้ทรัพย์ และไม่มีชาติตระกูล ด้วยนางพิจารณาผ่านรูปลักษณะภายนอกของเจ้าเงาะไปเห็นรูปทองภายใน นางจึงตัดสินใจเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ซึ่งรูปทองภายในมองอีกนัยหนึ่งก็คือคุณสมบัติ การเป็นคนดีมีความสามารถ ดังนั้นการเลือกคู่ครองของรจนางจึงขัดแย้งกับการเลือกคู่ครองของพี่สาวทั้งหก ทำให้พี่สาวทุกคนโกรธแค้นที่น้องสาวเลือกคู่ครองไม่เหมาะสมซึ่งจะเป็นที่ครหาของสังคม และส่งผลให้พวกนางได้รับความอับอายไปด้วยดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	ทั้งหกบุตรศรีใส
รู้ว่ารจนาทรมวย	ได้ไอ้เงาะป่าเป็นสามี
ต่างคนต่างแค้นอ้อยา	มันทำให้เขาว่าชายหน้าผี
เราจะไปตัดพ้อให้เต็มที	ว่าแล้วจรรลือออกมา

(สังข์ทอง. 2530 : 96)

การที่นางทั้งหกคิดว่าพวกตนเลือกคู่ได้เหมาะสมขณะที่รจนากลับเลือกคู่ครองที่ไม่สมควร ทำให้พวกนางแสดงบทพิโรธวาทงต่อน้องสาวถึงขั้นตัดขาดความเป็นพี่น้องดังนี้

ชะนางคนดีไม่มีชั่ว	ช่างเลือกผัวงามนักรักใคร่
รูปร่างนำหัวร่อเหมือนตอไม้	เอออะไรพุงโรสันหลังยาว
มันนำเขยน่าชมสมประกอบ	พอชอบทำนองหม่อมน้องสาว
หูตาบังแวงเหมือนแมวคราว	เขาเล่าลืออื้อฉาวช่างไม่อาย
นอกริตนอกรอยน้อยหรือนั้น	แรรันไปรักอีมักง่าย
ให้พี่สาวชาวแส้พลอยวุ่นวาย	อภัยศอดอายชายหน้าตา
ถึงมิติมีชั่วเช่นฝักกู	จะร่วมเรียงเคียงคู่พอสมหน้า
อันอ้ายเงาะเหมาะเหมือนเสือปลา	ทุดช่างเส่นหาได้ลงคอ
หรือชะรอยถูกเสนห์เล่ห์กล	เวทมนต์ดลใจโฉนหนอ
ไม่คิดถึงพงค์เผ่าเหล่ากอ	น้ำใจในคอมึงผิดคน
ยังจะทำแสนงอนค้อนข้าหรือ	คั้นมือใครจะต้อยสักร้อยหน
กูจะกรวดน้ำคว่ำคะน	ถึงยากจนขาดจากพี่น้องกัน

(สังข์ทอง. 2530 : 96 - 97)

กล่าวได้ว่าพฤติกรรมกรรมการเลือกคู่ครองของรจนาเป็นการกระทำผิดร้ายแรงในสายตาของพี่สาวจนเฝ้าจาล่วงเกินผู้เป็นน้องอย่างหยาบคาย

3.2 การใช้วาจาล่วงเกิน

ปัจจัยการใช้วาจาล่วงเกินอีกฝ่ายจนผู้ถูกล่วงเกินไม่อาจทนได้ ต้องแสดงความไม่พอใจออกมาเป็นบทพิโรธวาทัง เป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องจากปัจจัยการเลือกคู่ครองไม่เหมาะสม กล่าวคือนางทั้งหกโกรธเคืองที่รจนาลือเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ จึงพูดจาประณามเหยียด ดัดความเป็นพี่น้องทำให้รจนามีอากนึ่งเฉย โต้ตอบกลับไปทันทีดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	รจนาทอไปขมิ้มมัน
อุแม่เอ๋ยอ้ออิงขึ้นมึงมัน	เสกแสรังสารพันโพนพะนา
ทำคารมสมทบจะตบต่อย	มิใช่ลูกเมียร้อยร้อยภาษา
ถึงได้เงาะเป็นผัวชั่วช้า	ก็สุดแต่วาสนาได้สร้างไว้
อันผัวพีตีเหลือเป็นเนื้อหน่อ	เห็นต่อจะบุญหนักศักดิ์ใหญ่
รูปร่างน้อยจ้อยอร่อยใจ	จงกอดไว้เกิดคะยาละวาง
ถึงพีจะรุ่งเรืองไปเบื้องหน้า	ก็ไม่พึงวาสนาย่าอวดอ้าง
ดีแต่จะพานมารานทาง	ไม่อดสูมีสง่างบ้างเลย
สำคัญว่าพี่น้องต้องเดียวกัน	มิรู้มันเหลือแหล่อุแม่เอ๋ย
เป็นผู้ใหญ่ไม่เหมาะมาเยาะเย้ย	ซ้ำเกินเลยไปมั่งขอสมา

(สังข์ทอง. 2530 : 97)

รจนาดัดสันใจเลือกเจ้าเงาะเพราะนางเห็นรูปทองภายในซึ่งนางไม่อาจอธิบายให้คนรอบข้างเข้าใจได้ เมื่อถูกบิดามารดาบริภาษและขับไล่ไปอยู่กระท่อมนอกวัง รจนาก็ยินยอมรับชะตากรรมของนางแต่โดยดี ทว่าเมื่อพี่สาวแท้ ๆ ใช้วาจาเหยียดหย้าซ้ำเติมแทนที่จะเห็นใจและสงสารนาง รจนาก็ต้องแสดงบทพิโรธวาทังตอบโต้เพื่อปกป้องเกียรติยศตนเช่นกัน

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพ่อตากับลูกเขย

ความขัดแย้งสำคัญระหว่างพ่อตากับลูกเขยในเรื่องสังข์ทองมีมูลเหตุดั้งเดิมมาจากท้าวสามนต์ไม่พอใจเจ้าเงาะจนหาทางกำจัดให้พ้นจากความเป็นเชษฐา โดยใช้เล่ห์เพทุบายให้เขยทุกคนแข่งกันหาเนื้อหาปลา แต่เมื่อหกเขยเป็นฝ่ายแพ้เจ้าเงาะ จึงเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างท้าวสามนต์กับหกเขยดังต่อไปนี้

การไร้ความสามารถ

เรื่องสังข์ทอง ท้าวสามนต์ได้แสดงบทพิโรธวาทังต่อหกเขยเนื่องจากไม่พอใจที่หกเขยไร้ความสามารถ ไม่อาจปฏิบัติภารกิจที่พ่อตามอบหมายให้สัมฤทธิ์ผลได้ นับตั้งแต่พระองค์วางแผนกลั่นแกล้งเจ้าเงาะด้วยการใช้ลูกเขยหาปลาโดยมีเงื่อนไขจะลงโทษประหารคนที่หาปลาได้น้อย แต่ปรากฏว่าหกเขยหาปลามาได้น้อย ทั้งยังจุมกแหงกลับมา ครั้นเมื่อพระองค์ใช้ไป

หาเนื้อ หกเขยก็หาแพ้เจ้าเงาะและกลับมาในลักษณะทุพลภาพเช่นเดิมอีกคือ หูแหวง ทำให้
ท้าวสามนต์ขัดเคืองใจที่หกเขยไร้ความสามารถ ไม่อาจเอาชนะเจ้าเงาะได้ตั้งคำประพันธ์

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์สำรวจสรรพาวุธ
ตบพระหัตถ์ตรัสแก่นางมณฑา	มันงามหน้าแล้วเหวยลูกเขยยาย
จุมุกแหวงหูริ้นสิ้นทุกคน	สมประกอบชอบบกลใจหาย
ทั้งสองหนก้นแต่เคราะห์ร้าย	ช่างไม่อายุอดสูเลยดูเอา
ยังจะว่าหาญฮึกทำศึกเสื่อ	แต่หาปลาหาเนื้อก็แพ้เขา
คิดจะใคร่ฆ่าตีอายชี้เค้า	มันจะตายเสียเปล่าไม่เข้ายา
	(สังข์ทอง. 2530 : 134)

นอกจากนี้เมื่อพระอินทร์สร้างมาทำตึกลีซิงเมืองแล้วท้าวสามนต์ได้ให้หกเขยเป็นตัวแทน
ไปแข่ง หกเขยก็ปราชัยอย่างสิ้นเชิง ทำให้ท้าวสามนต์โกรธเกรี้ยวในความสามารถของลูกเขยดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์คอดกตืออกผาง
ดูเตือดเต็มประดาร์องดำพलग	ไอ้คนอะไรช่างไม่มีอาย
ท่าทางสอนให้ก็ไม่จำ	จะแก่งทำให้เขาริบฉิบหาย
ดูเอาเล่าเถิดชินางแม่ยาย	ลูกเขยมันจะขายพ่อตา
	(สังข์ทอง. 2530 : 148)

กล่าวได้ว่าการที่ลูกเขยไร้ความเก่งกล้าสามารถ ไม่อาจช่วยพ่อตาได้ในยามเดือดร้อน
ย่อมทำให้ผู้เป็นพ่อตาไม่พอใจ บันดาลโทษอย่างยิ่ง ดังนั้นเมื่อเจ้าเงาะซึ่งเป็นลูกเขยที่ท้าวสามนต์
เกลียดชังได้ถอดรูปแสดงตัวตนที่แท้จริงและแสดงความสามารถตึกลีซิงเมืองให้พ่อตาประจักษ์
เจ้าเงาะจึงเป็นลูกเขยคนโปรดทันที

ไชยเชษฐ

เรื่องย่อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานนิพนธ์บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐ
เฉพาะตอนนางสุวิญชาถูกขับจนถึงอภิเษกพระไชยเชษฐ ดังนี้

พระไชยเชษฐแห่งเมืองหมันต์ถูกลวงออกจากเมืองไปคล้องช้างเผือกเป็นเวลาเจ็ดวัน
ระหว่างที่พระองค์เดินทางกลับเมืองหลังจากที่ไม่พบช้าง นางสุวิญชาธิดาบุญธรรมของท้าวสิงหล
ได้คลอดไอรสแล้วถูกนางสนมทั้งเจ็ดลับเปลี่ยนกับท่อนไม้ ทำให้พระไชยเชษฐเข้าใจผิดคิดว่า
มเหสีมีบุตรเป็นท่อนไม้ ประกอบกับพระไชยเชษฐถูกเสน่ห์ของสนมทั้งเจ็ด และเชื่อตามที่สนม

ใส่ร้ายว่านางสุริยาเป็นหญิงอัปมงคล พระองค์จึงสั่งประหารนางสุริยา แต่พี่เลี้ยงทั้งสองของ พระไชยเชษฐทัตทานและขอให้พระองค์ทบทวนให้ดี พระไชยเชษฐจึงเพียงขับไล่นางสุริยา ออกจากเมือง หลังจากนั้นนางวิหารซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางสุริยาได้พานางสุริยาไปขุดหาโอรส ที่ถูกสนมทั้งเจ็ดฝังไว้จนพบ นางสุริยาและโอรสรวมทั้งนางวิหารก็เดินทางกลับเมืองสิงหลโดย ได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์และพระวิษณุกรรม

ครั้นท้าวสิงหลซึ่งเป็นยักษ์ทราบเรื่องก็โกรธ คิดยกทัพไปตีเมืองเหมันต์ แต่นางสุริยา ทัตทานไว้ด้วยการยกเหตุผลไม่ยอมให้โอรสกำพร้าบิดา ท้าวสิงหลจึงยับยั้งซึ่งใจไม่เอาความ

เมื่อพระบิดาพระมารดาทราบเรื่องของพระไชยเชษฐก็ไม่พอใจ ให้ไชยเชษฐติดตามหา นาง สนมทั้งเจ็ดเกรงว่าหากพระไชยเชษฐตามนางสุริยากลับมาได้ พวกนางก็จะเดือดร้อน จึงไป ถากถางพระไชยเชษฐให้เกิดความอับอาย ทำให้ถูกพระไชยเชษฐใช้พระขรรค์ไล่ฟันด้วยความโกรธ จากนั้นพระไชยเชษฐจึงเดินทางไปเมืองสิงหล

พระนารายณ์เฝ้าโอรสของนางสุริยาเจริญวัยขึ้นเป็นกุมารที่เก่งกล้า วันหนึ่งไปเที่ยวป่า พบพระไชยเชษฐก็สู้รบกัน นารายณ์เฝ้าแผลงศรต้อนพระไชยเชษฐแต่ศรกลายเป็นมัลลย์ดอกไม้ พระไชยเชษฐประหลาดใจจึงอธิษฐานว่าถ้าเด็กน้อยเป็นโอรสของพระองค์ ขอให้ศรที่แผลงออกไป กลายเป็นโภชนาหาร ทำให้กุมารไม่ถูกศรทำอันตราย ประกอบกับพระไชยเชษฐเห็นพระนารายณ์เฝ้า สวมธำรงค์ที่เคยมอบแก่นางสุริยาจึงแน่ใจว่าลูกชายนี้ก็เป็นโอรสของพระองค์ เมื่อพระนารายณ์เฝ้า รู้ว่าพระไชยเชษฐเป็นบิดาก็ดีใจ ช่วยวอนขอลงโทษจากท้าวสิงหล ท้าวสิงหลเห็นแก่หลานจึงใจอ่อน ส่วนนางสุริยาซึ่งมีนตึงในตอนแรก เห็นภัสดาเสียใจจนสลบ ก็ยอมคืนดี ท้าวสิงหลจึงให้ พระไชยเชษฐทำพิธีสู่ขอใหม่อีกครั้งเพื่อลบล้างความอับอายที่นางสุริยาถูกเนรเทศ

เรื่องไชยเชษฐปรากฏปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างคู่กรณีต่าง ๆ ดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

ครอบครัวที่ผู้นำมีภรรยาหลายคน ถ้าสามีไม่รู้จักวางตัวเป็นกลางและไม่รู้จักพินิจ พิจารณาปัญหาในครอบครัว ก็ย่อมมีปากเสียงเป็นบทพิโรธวาทัง ซึ่งเกิดจากปัจจัยต่อไปนี้

1.1 การมีบุตรผิดปกติ

การที่พระไชยเชษฐแสดงบทพิโรธวาทังต่อนางสุริยามีสาเหตุของพระองค์ มีปัจจัย มาจากการเข้าใจผิดว่านางให้กำเนิดโอรสเป็นท่อนไม้ตั้งคำประพันธ์

ครั้นถึงจึงเห็นนางสุริยา
กระที่บาททักก้องทั้งห้องใน
เสียงแรงเราซุบเสียงถึงเพียงนี้
ให้อับอายชายหน้าหนักหนานัก

ยิ่งโกรธาหุนหันหมั่นไส้
ชี้หน้าว่าไปกับนางลักษณะ
ควรหรือมีลูกอ่อนเป็นท่อนสัก
สิ้นรักสิ้นใครกันแล้ววันนี้

แม่น้เลี้ยงไว้ในเมืองจะเลื่องลือ
ชอบแต่สังหารผลาญชีวี

ขึ้นชื่อว่าเป็นเมียเสียศักดิ์ศรี
ภูมิฮึดฮัดขัดแค้นใจ

(ไชยเชษฐ. 2530 : 223)

แม่นางสุริยงจะอธิบายว่าการที่นางมีบุตรเป็นท่อนไม้มีเลขศัณยเพราะแรกเจ็บท้องนางสนมทั้งเจ็ดมาทำคลอดให้โดยไล่นางกำนัลออกไปหมด ทั้งยังเอาผ้าผูกตานางไว้ ตอนคลอดนางได้ยินเสียงทารกร้อง ทว่าสนมทั้งเจ็ดกลับบอกว่าบุตรของนางเป็นท่อนไม้ นางจึงขอให้พระไชยเชษฐ์ตรึงตรอง ให้ความเป็นธรรมต่อนาง แต่พระไชยเชษฐ์ก็ไม่รับฟังคำอธิบาย หากบริภาษนางว่า

เหม่เหม่ดูตุ้สุริยง
ยักเยื้องพูดจาสารพัด
เมื่อลูกเป็นท่อนไม้ไอ้กะโต
เจ็ดนางรักเจ้าเรารู้แจ้ง
อย่าพักทำกำสรดระทระทวย

ยังขึ้นกลับมาว่าเขาพาโล
เจ้าลำดับสำนวนกวนโมโห
ขำมิใช่ขายโง่จะงวงวย
ว่าเขาแก้งใส่โคล้ไม่เห็นด้วย
จะมอดม้วยไม้ทันรุ่งพຽงนี้

(ไชยเชษฐ. 2530 : 223)

การที่พระไชยเชษฐ์แสดงกิริยาเช่นนี้เป็นเพราะถือว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาบารมี พระอินทร์มอบครุฑให้เป็นอาวุธคู่มือ มีมเหสีที่งดงามและมีเหล่านางสนมที่จงรักภักดี นับว่าเป็นชีวิตที่ถึงพร้อมในความเป็นกษัตริย์ แต่เมื่อมเหสีที่พระองค์คิดว่าคู่ควรกับพระองค์กลับมีโอรสเป็นท่อนไม้ พระองค์จึงรู้สึกอับอายขายหน้ามากดังความว่า “อับอายขายหน้านักหนานัก” และด้วยความกลัวจะเสียชื่อเสียง “แม่น้เลี้ยงไว้ในเมืองจะเลื่องลือ” ประกอบกับพระองค์หลงมนต์เสน่ห์ของสนมทั้งเจ็ด จึงให้นางสุริยงไปประหารเป็นการแก้หน้าและหาทางออกให้กับตนเอง แต่เมื่อพี่เลี้ยงทั้งสี่ช่วยทัดทานไว้ พระไชยเชษฐ์จึงลงโทษขับไล่นางออกจากเมืองแล้วบริภาษอย่างไร้ปราณีดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
ยังมีโมโหโกรธา
เหม่ออ้อปริยัทรลักษณ์
ยังขึ้นขัดผัดวันขอยุ่ไฟ
อย่าว่าแต่คืนหนึ่งถึงครู่เดียว
เร่งไปให้พ้นบ้านเมืองกู

พระไชยเชษฐ์ฟังคำที่รู้ว่า
จึงร้องคำสาห์ทับขับไป
มึงอย่าพักมานั่งร้องไห้
หัวจะขาดปลิวไปไม่ทันรู้
พระอินทร์มาเขียวเขียวไม่ให้อยู่
คำมืดไม่รู้ไม่เข้าใจ

(ไชยเชษฐ. 2530 : 227)

กล่าวได้ว่าความอับอายขายหน้าที่ภรรยาสมบัติอุปถัมภ์ทำให้สามีโกรธภรรยาว่าเป็น
อัมมมงคล พระไชยเชษฐาจึงบริภาษและขับไล่นางสุวิญาโดยไม่มีเชื้อโย

1.2 การเสี้ยวรู้

พระไชยเชษฐาแสดงอาการโกรธเพราะเสี้ยวรู้นางสนมทั้งเจ็ดที่ทำให้ต้องขับไล่นางสุวิญา
ออกจากเมือง สาเหตุเพราะพระองค์ได้หลงเชื่อสนมทั้งเจ็ดว่านางสุวิญชามีบุตรเป็นท่อนไม้ ทำให้
อับอายขายหน้าจนต้องขับไล่นางออกจากเมือง เมื่อพระบิดาของพระไชยเชษฐาทราบความจริงได้
ตำหนิพระองค์ว่าหลงเชื่อคนชั่ว ไม่ปรึกษาผู้ใหญ่ แล้วให้พระไชยเชษฐาตามนางสุวิญากลับมา
พระไชยเชษฐาจึงสำนึกเสียใจในพฤติกรรมของตนว่าเป็นเพราะ “ช่างไม่รู้กลคนกาลกิณี จึงเสีย
มิ่งมารศรีน่าน้อยใจ” ดังนั้นเมื่อสนมทั้งเจ็ดมากล่าวถากถางให้พระไชยเชษฐาอับอาย พระองค์จึง
โกรธดังนี้

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาเคืองแค้นแสนศัลย์
รุ่งน่านตาลเดือดุดัน	ขับฟันเกรี้ยวกราดตวาดไป
เหม่อลีซ่านำเป็น	มาเยาะเย้ยกุเล่นหรือโจน
กูขับเมียกูเสียเพราะใคร	พวกมึงหรือมิใช่มาขยง
มิ่งอย่าพักชมชื่นรื่นรวย	ชีวิตมึงจะม้วยเป็นผุยผง
แม่นตามไปได้สมใจจง	จะปลดปลงทั้งโคตรอี่เจ็ดคน
วันนั้นเสียความไม่ถามไถ่	กูหลงเชื่ออี่ใจอกุศล
ไม่ทันคิดพิเคราะห์ดูเล่ห์กล	บันดาลตลจิตใจให้ขับน้อง
มิ่งทั้งเจ็ดคนอี่ชาติข้า	เห็นกูไปมากก็จงหอง
ทำแก่นื้อแก้ตัวหนังหัวพอง	เหมือนกิ้งก่าได้ทองผูกคอไว้
กูได้หีบมาเป็นสำคัญ	จะได้เล่นเห็นกันให้จงได้
ช่างพันผูกว่าลูกเป็นท่อนไม้	นั่นเล่ห์กลของใครอี่มารยา

(ไชยเชษฐ. 2530 : 248)

ครั้นสนมทั้งเจ็ดตอบโต้และกล่าวหาพระไชยเชษฐาว่าหลงเสน่ห์นางสุวิญา ทั้งนาง
ทั้งเจ็ดยังไม่สำนึกผิดในพฤติกรรมที่ทำไว้ ทำให้พระไชยเชษฐาแค้นเคืองยิ่งขึ้นดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาเคืองแค้นแสนสา
ดูตุลีนลมเจรจา	ต่อล้อเล่นหน้าคารมดี
อูตสำหรั่งขึ้นเสียงเสียงให้อึ้ง	หัวมิ่งจะขาดอยู่ที่นี้
พระกริ้วโกรธนักตั้งอึดคี่	เหม่อลีกล่ามึงเย้ยใคร

(ไชยเชษฐ. 2530 : 249)

การที่พระไชยเชษฐาทราบว่ายี่สิบห้าปีซึ่งเป็นเพียงนางสนมของตนแล้วยังถูกพวกนาง
ถากถางอย่างไม่สำนึกผิด ทำให้พระองค์บรรลู่แก่โทสะทั้งบริภาษและฉวยพระขรรค์ไล่ฟันนาง

1.3 การกลัวความผิด

การกลัวความผิดเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เหล่านางสนมแสดงบทพิโรธวาทังต่อพระไชยเชษฐา
ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	นางศรีสุริยาเสนาหา
เห็นพระโฉมยงทรงโคกกา	สะอื้นถึงสุวิญชาภิพรั้นใจ
จึงเรียกนางอุบลวดี	ครั้งนี้เราจะคิดเป็นโฉน
หยูกยาอาคมที่ทำไว้	ก็เสียมคลายหายไปทุกเวลา
พระรื้อครวญคร่ำรำพึง	คิดถึงสุวิญชาเป็นหนักหนา
แม้ตามไปได้ตัวกลับมา	เบื้องหน้าก็จะเกิดวุ่นวาย
จำเราจะพากันขึ้นไป	เยาะเย้ยโยไพพระโฉมฉาย
ให้เธออัปยศอดอาย	แล้วเดินกรายตรงไปไม่รั้งรอ
	(ไชยเชษฐ. 2530 : 247)

การแสดงบทพิโรธวาทังเยาะเย้ยพระไชยเชษฐาเป็นวิธีที่พวกนางจะทำให้พระองค์
เกิดความอับอายแล้วเปลี่ยนความตั้งใจเลิกคิดติดตามนางสุวิญชากลับคืนดังนี้

ครั้นถึงจึงเข้าผลักไส	ทุกซ່ร้อนถึงใครกระไรหนอ
เผ้าครวญคร่ำน้ำเนตรยังคลอคลอ	เห็นต่อจะรำลึกถึงเมียรัก
นางสุวิญชาเป็นกาลี	ผอญมีลูกอ่อนเป็นท่อนลัก
ยังอาลัยในหญิงทรลักษณ์	ไม่อายพักตร์นักรสนมกรรมใน
เขาจะว่าพระองค์หลงเมีย	ขับไล่ไปเสียแล้วร้องไห้
นางอื่นหมิ่นแสนแน่นไป	มิใช่สตรีมีจำเพาะ
ไม่เหมือนนางหน้าवलไม่ควรคู่	แต่เจ้าสุวิญชาจะพาเหาะ
เดี๋ยวนี้พราวจากท้าวเป็นคราวเคราะห์	ไปสืบเสาะตามหาเอามาชิ
รักเมียสุดอย่างห่างไม่รอด	เป็นไรไม่กอดกันไว้ลี
ขับเสียจากวงแล้วนั่งมิ	สิ้นสติมันตั้งตะลึงตะไล
สมเพชเวทนานำหัวร่อ	ทุกซ່ร้อนนอนหงอเหมือนจบบใช้
รู้กระนั้นขับเมียเสียทำไม	แล้วจะมาอาลัยเมื่อปลายมือ
น้ำลายคายถ่มลงถึงดิน	จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ
ไพร่บ้านพลเมืองมาเลื่องลือ	อึ้งอ้อไปทั่วเหมันต์
	(ไชยเชษฐ. 2530 : 316 - 317)

กล่าวได้ว่านางสนมทั้งเจ็ดกลัวความผิดแต่หนหลังที่สับเปลี่ยนโอรสกับท่อนไม้ เพราะหากพระไชยเชษฐาพานางสุริยชากลับมาได้ ก็จะได้รู้ว่านางสุริยชามิได้มีโอรสเป็นท่อนสักอย่างที่นางกล่าวหา ทั้งมนต์เสน่ห์ที่พวกนางทำไว้ก็เสื่อมคลาย พวกนางจึงคะเนว่าการใช้คำพูดสะกิดให้อับอายจะสามารถเปลี่ยนใจพระไชยเชษฐาได้ เนื่องจากพวกนางใช้เงื่อนไขขีตติยมานะ “กษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ” มาถากถางพระองค์ แต่การณ์กลับเป็นว่าพวกนางตอกย้ำให้พระไชยเชษฐาเจ็บแค้นยิ่งขึ้น ทำให้พระองค์คว่ำพระชรรค์ไล่ฟันพวกนางและตั้งใจตามนางสุริยชากลับคืนมาให้จงได้

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาน้อยกับภรรยาหลวง

การมีภรรยาหลายคนทำให้เกิดการเปรียบเทียบ แข่งแย้งชิงดีกันในหมู่ภรรยา สามีย่อมหลงรักภรรยาที่รูปงามและอุปนิสัยดีมากกว่าภรรยาที่ด้อยในรูปร่างหน้าตาและอุปนิสัยใจคอ ดังนั้นภรรยาที่มีบุคลิกภาพด้อยกว่ามักหึงหวงริษยาภรรยาที่เป็นฝ่ายตรงข้ามดังปัจจุบันนี้

ความหึงหวงริษยา

ความหึงหวงริษยาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาน้อยกับภรรยาหลวง ในเรื่องไชยเชษฐา ภรรยาน้อยคือนางสนมทั้งเจ็ดได้หึงหวงริษยานางสุริยชาผู้เป็นภรรยาหลวง แล้วใช้เล่ห์กลทำให้พระไชยเชษฐาเข้าผิดนางสุริยชาว่าเป็นอัมมกมลแล้วขับไล่ออกจากเมือง เมื่อนางสุริยชาเศร้าโศกเสียใจที่จะต้องจากพระไชยเชษฐา นางสนมทั้งเจ็ดก็เกรงว่าพระไชยเชษฐาจะส่งสารนางจนกลับไปคืนดี จึงแสดงบทพิโรธวาทังต่อนางสุริยชาดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
เห็นนางสุริยชามาโคก
คิดวิตกกอกใหม่ไส้ม
จึงชี้หน้าว่านางช่างทำเสีย
อิหนามารยาพิราภวน
จะพะเนียงพะเน้าเอาอะไร
คนกระลือกระล่ำสำเสีย
ไสหัวไปให้พันพารา
บ้างว่าน่าเกลียดเคียดค้อน
บ้างยั่วเย้าเฝ้าทูลตะบอยไป
แต่เลือดร้ายในกายยังกอกเสีย
ชั่วช้าอุบาทว์ไม่เป็นรส

เจ็ดนางร้อนใจดังไฟจี
กลัวว่าเขาจะดีกันผิวเมีย
ในอารมณ์นั้นจะใครให้ขับเสีย
มาอะลุ่มอะเหลี่ยภูวไนย
ทำกระบวนชวนผิวให้ร้องไห้
ไปไปแล้ววกทกกลับมา
ให้เพื่อนเมียพลอยอายชายหน้า
มึงอย่ามาฮียวนกวนพระทัย
ขอดค่อนงอนว่าไม่ปราศรัย
ปราณีมันโยอีใจคด
มานั่งนับกับเมียที่อภัยศ
เชิญเสด็จทรงยศเข้าห้องใน

(ไชยเชษฐา. 2530 : 229 - 230)

การที่นางสวัญญาเป็นภรรยาที่พระไชยเชษฐาโปรดปราน ทำให้นางสนมทั้งเจ็ดหึงหวงริษยา เพราะทำให้ความสำคัญของพวกนางลดลง หากในตอนแรกพวกนางเก็บความรู้สึกนี้ไว้แล้วแสร้งทำดีต่อนางสวัญญาเนื่องจากรู้ว่าการผลิผลามแสดงกิริยาที่ไม่ดีออกไปจะไม่เกิดผลดีกับตนเอง เมื่อนางสวัญญาตั้งครรภ์ นางสนมทั้งเจ็ดก็ยิ่งทวีความหึงหวงริษยาจนทำเสน่ห์พระไชยเชษฐาแล้วใช้เล่ห์กลกำจัดนางสวัญญา เมื่อนางสวัญญาเศร้าโศกเสียใจที่จะต้องจากพระไชยเชษฐา นางทั้งเจ็ดจึงแสดงบพพิโรธวาทต่อนางสวัญญาตั้งที่กล่าวแล้ว

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบพพิโรธวาทระหว่างพี่เลี้ยงภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

ในอดีต สตรีที่ฐานะดีหรือมีศักดิ์ มักจะมีพี่เลี้ยงคอยดูแลรับใช้ใกล้ชิดตั้งแต่เยาว์จนเติบโตใหญ่และออกเรือนก็ยังตามไปช่วยเหลือดูแลอย่างซื่อสัตย์ พี่เลี้ยงจึงมักออกหน้าแทนเจ้านายของตนเมื่อมีปัญหาด้วยปัจจัยต่อไปนี้

3.1 การปกป้องและเข้าข้างเจ้านาย

ในเรื่องไชยเชษฐา พี่เลี้ยงคือนางวิฬาร์คอยเป็นผู้ดูแลรับใช้ เมื่อนางวิฬาร์เห็นนางสนมทั้งเจ็ดพูดจาว่ำร้ายนางสวัญญาซึ่งเป็นเจ้านายของตน นางจึงออกหน้าแสดงบพพิโรธวาทตตอบโต้สนมทั้งเจ็ดเพื่อปกป้องและเข้าข้างเจ้านายดังคำประพันธ์

บัดนั้น	นางวิฬาร์ฟังว่าไม่อดได้
ด้วยความโกรธกระโดดเข้าไป	แล้วจูงมืออรไทออกมา
ทำลอยหน้าลอยตาพาที่	ตัวเป็นทาสีแล้วมิสา
ทั้งโหดไรไม่มีปัญญา	ขึ้นจะขึ้นแข่งหน้าว่าไม่ฟัง
รูปร่างของตัวก็ชั่วช้า	แล้วหยุดยาอาคมก็ไม่ขลัง
สารพัดวิบัติให้ผิวซัง	ถึงจะโปรดปรานมั่งก็เจ็บใจ
ข้างอาภัพอับจนหม่นหมอง	จะผินฟุ้งพี่น้องก็ไม่ได้
จึงต้องจำขังทำท่อนไม้	ไปซ่อนใส่สมหวังแล้วครั้งนี้
เอออะไรที่โหดมานั่งวอน	ให้เขาค่อนแคะว่าน่าบัดสี
มิใช่แม่แก่เฒ่าเมื่อโรมี	แต่เป็นม่ายเพียงนี้ไม่น้อยใจ
มันไม่ต้องอารมณ์สมประกอบ	ผิดชอบชั่วดีมีผิวใหม่
เที่ยงนางกลางคืนแม่มาไป	กลัวอะไรมืดค่ากรรมของตัว
จะเที่ยวหาหมอยามนตดล	ทำเสน่ห์เล่ห์กลชนหาผิว
ให้มันขลังทั้งรักทั้งกลัว	ขึ้นนั่งซังตั้งตัวเป็นผู้ดี

(ไชยเชษฐา. 2530 : 230)

การที่นางวิฬาร์ทำเช่นนี้เนื่องจากนางสุวิญชามีอุปนิสัยอ่อนโยน สงบเสถียรเรียบร้อย จึงไม่สามารถโต้ตอบสนมทั้งเจ็ดให้รุนแรงทันกันได้ ขณะที่นางวิฬาร์ซึ่งเป็นผู้ใช้ แม้จะเป็น อมนุษย์ก็ถึงแม้จะถึงคน แต่นางก็เฉลียวฉลาด จงรักภักดีต่อเจ้านาย เมื่อนางรู้เห็นพฤติกรรมที่ไม่ดี ของสนมทั้งเจ็ด จึงปกป้องและเข้าข้างนางสุวิญชาโดยแสดงบทพิโรธวาทีประชิดประชัน เหน็บแนม และแสดงท่าทีรู้เท่าทันสนมทั้งเจ็ดแทนเจ้านายที่ถูกกล่าวหาอย่างไม่เป็นธรรม

3.2 การใช้วาจาล่วงเกิน

การใช้วาจาล่วงเกินอีกฝ่ายเป็นปัจจัยที่เกิดต่อเนื่องจากการปกป้องและเข้าข้างเจ้านาย เนื่องจากนางวิฬาร์ใช้วาจาประชิดประชัน เหน็บแนม ล่วงเกินจุดอ่อนของสนมทั้งเจ็ดและแสดง ความรู้ทันอุปนิสัยของพวกนาง ทำให้สนมทั้งเจ็ดไม่พอใจ บริภาษ ชมชู้นางวิฬาร์ดังนี้

จึงชี้หน้าว่านางวิฬาร์	มิ่งพาที่เถียงแทนช่วยแค้นเคือง
กูจะตอบสำนวนไม่ควรคู่	เหมือนเอาทองไปถูถูกระเบื้อง
ไสหัวมิ่งไปเสียจากเมือง	จะยกเอียงอย่างไรเขาไม่ฟัง
อีแมวอุบาทว์ชาติชั่ว	มิ่งไม่รู้ฟ้าจะเคืองหลัง
แม่นเจ้าข้ามิไปให้พันวัง	กูจะสั่งให้เขาไสคอไป

(ไชยเชษฐ. 2530 : 2530)

การที่สนมทั้งเจ็ดกล่าวล่วงเกินและแสดงอำนาจขับไล่นางวิฬาร์และนางสุวิญชาทั้งที่ พวกนางไม่อยู่ในสถานภาพที่จะออกคำสั่งเช่นนี้ได้ ทำให้นางวิฬาร์ชุนเคืองจนต้องบริภาษชมชู้ กลับไป

บัดนั้น	วิฬาร์ฟังว่านำหมั้นไส้
จะออดมอดลละมั้นทำไม	ตายไหนตายไปคงให้ลือ
จึงร้องว่าแน่คะหม่อมเมียเอก	อภิเชกคนใหม่เมื่อไรหรือ
บัญชาแทนรับสั่งนั่งชี้มือ	มาออกหน้าคำชื่อไม่อายใจ
เจ้าสิคนสบเสียนางเมียตัน	จะฆ่าฟันผู้คนที่ทำได้
มานั่งขับเหน้อยปากลำบากใจ	เอาจับใส่หีบฝังเสียทั้งเป็น
อีพวกเหล่าเจ้าเสน่ห์เหล่ากกล	แต่ละคนใจคอไม่พอเล่น
มันดาร์อนตาไฟมิใช่เย็น	เอาคนฝังทั้งเป็นอี้อปรีดิ์
แม่นเจ้าข้าพากันวายชนม์	ถ้ารู้ถึงสิ่งหลยักชี
เหม็นตักก็จะหมดทั้งธานี	อสุรีเคี้ยวเล่นเป็นผักไป

(ไชยเชษฐ. 2530 : 2531)

นางวิฬาร์ได้ปรึกษาพฤติกรรมที่ไม่ดีของสนมทั้งเจ็ดอย่างไม่เกรงกลัว ทั้งยังใช้ท้าวสิงหลบิดาบุญธรรมซึ่งเป็นยักษ์ของนางสุริยขามาช่วยพวกนางด้วย กล่าวได้ว่าการล่วงเกินด้วยวาจาสามารถทำให้ผู้ถูกล่วงเกินโกรธเคืองจนต้องกล่าวล่วงเกินโต้ตอบไป

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพี่เลี้ยงภรรยา กับสามี

โดยทั่วไปผู้ที่อยู่ในฐานะพี่เลี้ยงหรือคนรับใช้จะไม่กล้าพูดจาก้าวร้าวเจ้านายโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เป็นสามีของเจ้านาย เนื่องจากสังคมไทยถือว่าผู้เป็นภรรยาควรเคารพนบนาบไม่ก้าวร้าวสามี ดังนั้นพี่เลี้ยงของภรรยาก็ควรเคารพนบนาบยิ่งกว่า แต่การที่พี่เลี้ยงของภรรยากล้าแสดงบทพิโรธวาทังต่อสามีของเจ้านายตนได้ แสดงว่าต้องมีปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดเหตุการณ์นี้ได้ ในเรื่องไชยเชษฐผู้มีปัจจัยดังนี้

การเจ็บแค้นแทนเจ้านาย

ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา แม้จะรักใคร่กันเพียงใดก็ย่อมมีปัญหาทะเลาะกันบ้างเหมือน “ลั่นกับพิน” เมื่อมีปัญหาจนต้องแยกทางกัน พี่เลี้ยงหรือผู้รับใช้ฝ่ายภรรยาก็ย่อมเข้าข้างและเห็นใจฝ่ายหญิงเป็นธรรมดา ดังกรณีนางวิฬาร์ซึ่งเป็นทั้งพี่เลี้ยงและผู้รับใช้นางสุริยขามาโดยตลอดนางแสดงกิริยาโกรธแค้นที่พระไชยเชษฐขับไล่นางสุริยขาอย่างไม่เป็นธรรมเพราะหลงเชื่อเล่ห์กลของสนมทั้งเจ็ด จนนางวิฬาร์ต้องพานางสุริยขากลับเมืองสิงหล นางวิฬาร์เจ็บแค้นแทนนางสุริยขาที่ถูกพระไชยเชษฐเสือกไล่ไล่ง้ออย่างไรเยื่อใยในครั้งก่อน ดังนั้นเมื่อนางรู้ข่าวว่าพระไชยเชษฐมางอนง้อขอคืนดีกับนางสุริยขา นางวิฬาร์จึงไปดักพบพระองค์ทันทีเพื่อเยาะเย้ยถากถางดังคำประพันธ์

ครั้นถึงแถวที่มริมประตู	แก้งหยุดดูคนทั้งชายชวา
พอแลสบพบพัคตร์พระราช	นางวิฬาร์หัวร่อองัน
แล้วทำเสียงแหงแหบแสบคอ	พูดพ้อเปรียบเปรยเหยยหยัน
นี่หรือภูมินทรปิ่นเหมันต์	โอ้ย ไม่ทันเห็นเลยประหลาดนัก
แต่แรกคิดว่าใครที่โหนหนอ	เออมิรู้หม่อมพ้อเจ้าที่อนล็ก
ข้าแปลกหน้าไปมิได้ทัก	ยังมีตมมม้วนักมาทำไม
อันผู้หญิงสิงหลคนแสนร้าย	มาติดตามความอายุไปเสียไหน
หรือเอาอายุชายฝากไว้กับใคร	จึงอุตสาห์มาได้จะใครรู้

(ไชยเชษฐ์. 2530 : 268)

กิริยาท่าทางและวาจาของนางวิฬาร์จึงใจเยาะเย้ยถากถางให้พระไชยเชษฐ์อับอาย แต่พระองค์ก็ไม่ขึ้นโกรธเพราะสำนึกผิดที่หลงกลนางสนม กระนั้นนางวิฬาร์ก็ยังคงเหน็บแนมเหยยหยันพระไชยเชษฐ์อย่างไม่ไว้หน้าว่า

คิดมาน่าอายชายมทะเล
นางเหล่านั้นทั้งรักทั้งกลัว
ที่จริงเล่าถึงเขาจะขยง
นี่มีนมนกระไรไม่รุ่งราง
แต่เด็กเด็กกะจิริตพิณจตุ
เมื่อเห็นเป็นจริงแล้วก็แล้วไป
ถ้าเป็นใจอีกแมวแล้วผู้ตาย
จะมอดม้วยด้วยโฉมนางเจ็ดคน

แต่เขายุกี่เชื่อว่าเมียชั่ว
ควรเป็นเมียเป็นผัวทั้งเจ็ดนาง
แม้ไม่หลงก็จะสงสัยบ้าง
ช่างเชื่อว่าลูกนางเป็นท่อนไม้
ก็จะรู้ยู่สิ้นว่าทำใส่
แบกหน้ามาโยที่เฟิงพล
ไม่ยากจ้อขอกกรายเมืองสิงหล
กว่ากระดุกจะป่นเป็นผงคลี
(ไชยเชษฐ. 2530 : 270)

การที่นางวิพาร์แสดงบทพิโรธวาทังต่อพระไชยเชษฐาเช่นนี้เนื่องจากนางเจ็บแค้นแทนนาง
สุริยาที่ถูกพระไชยเชษฐาจับไปอย่างไม่เป็นธรรม แต่นางวิพาร์รู้ว่านางสุริยาซึ่งจงรักภักดีต่อ
สามีมาก หากพระไชยเชษฐาขอคืนดี นางก็ยอมใจอ่อนให้อภัย นางวิพาร์จึงชิงตากถาง
พระไชยเชษฐาก่อนให้สาแก่ใจ

5. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพ่อตากับบุตรเขย

ครอบครัวที่มีธิดา ผู้เป็นบิดามักจะให้ความรัก ความหวังใย และทูลนอมมมาก เมื่อธิดา
ออกเรือน บิดาก็ยอมคาดหวังในตัวบุตรเขยว่าจักสามารถดูแลเอาใจใส่นางอย่างดียิ่ง แต่หากบุตรเขย
กลับทำให้ธิดาเจ็บช้ำน้ำใจ ก็จะกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับบุตรเขยอันเนื่องมาจาก
ปัจจัยดังนี้

การหยามเกียรติ

บิดาย่อมปรารถนาจะเห็นความสุขในชีวิตครอบครัวของธิดา หากธิดาถูกบุตรเขยทอดทิ้ง
อย่างไม่เป็นธรรม ผู้เป็นบิดาก็ยอมโกรธแค้นบุตรเขยว่ากระทำการหยามเกียรติพ่อตาดังที่ท้าวสิงหล
โกรธพระไชยเชษฐาที่หลงเชื่อสมมจนจะประหารนางสุริยาและขับไล่นางออกจากเมืองโดยไม่คำนึงถึง
และเกรงใจพระองค์ซึ่งเป็นพ่อตา เพราะถึงแม้นางสุริยาจะเป็นเพียงธิดาบุญธรรม แต่พระองค์
ก็รักใคร่นางประดุจเชื้อสายของพระองค์เอง การยกนางให้พระไชยเชษฐาซึ่งเป็นมนุษย์ต่างเผ่าพันธุ์
กับพระองค์ ก็เพราะพระไชยเชษฐาได้แสดงให้เห็นชัดว่าจะรักใคร่ยกย่องนาง ทว่าเมื่อพระไชยเชษฐา
ได้นางไปแล้ว กลับกระทำให้นางทุกข์ยากลำบาก ท้าวสิงหลซึ่งมีอุปนิสัยดุร้ายตามวิสัยยักษ์
จึงโกรธเกรี้ยวอย่างรุนแรงทันทีที่ทราบเรื่องดังคำประพันธ์

อัปยศครั้งนี้เป็นที่สุด
 มั่นดูหมิ่นถิ่นแคลนกูมากมาย
 ชะอ้ายไชยเชษฐ์ลูกเขย
 ชัดเขมรเป็นเกลียวเคี้ยวฟัน
 เขี้ยวงอกออกข้างละสามวา
 ลำแดงแผลงฤทธิ์อสูรี
 จับศรสะพายแสงแกว่งตระบอง
 แล้วให้เตรียมทัพสำหรับยุทธ์

ถึงชีวิตม้วยมุดก็ไม่หาย
 จะปล่อยแก่แก้อายไม่เกรงมัน
 คงได้เล่นกันเหวดย่าคึกคัก
 โจนจากแท่นสุวรรณทัศน์ที่
 นัยนาตั้งแสงพระสุริย์ศรี
 เพียงพ่นปัดพีจะโทรมทรุด
 ขึ้นฆาตกลองสำคัญขึ้นสุด
 กูจะไปรบมนุษย์เมืองเหมันต์
 (ไชยเชษฐ์. 2530 : 238)

นางสุวิญชาอ่อนวอนให้ท้าวสิงหนทเห็นแก่หลาน อย่าให้กำพร้าบิดา พระองค์จึงล้มเลิกความตั้งใจที่จะรบกับพระไชยเชษฐ์ อย่างไรก็ตามเมื่อพระไชยเชษฐ์เดินทางมาถึงเมืองสิงหนทเพื่อคืนดีกับนางสุวิญชา ท้าวสิงหนทก็อดต่อว่าพระไชยเชษฐ์ไม่ได้ ดั่งบทพิโรธว่าทั้งในคำประพันธ์ต่อไปนี้ .

เมื่อนั้น
 ฉวยตระบองร้องเหว่ยอ้ายทรลักษณ์
 เอออะไรไม่พอที่พอทาง
 ไม่รู้เท่าผู้หญิงยิงเรือ
 ลูกกูสุวิญชานันไชร์
 จะให้ฆ่าให้แกงแกล้งใส่ความ
 ชับไล่ไล่เสียวเมียชั่ว
 ช่างกระไรทำได้ก็ทำเอา
 มึงเยอหยิ่งหาญฮึกคึกคัก
 ชะเจ้าคนตีมีฤทธา

ท้าวสิงหนทลุกสะอึกขึ้นกึกกัก
 กูจะหักคอกินให้สิ้นเนื้อ
 มึงช่างชั่วชาติประหลาดเหลือ
 ชานชมมเมื่อนางเมียงาม
 มันผิดชอบอะไรซ้ำขอลาม
 หยาบหยามข่มเหงไม่เกรงเรา
 มุดหัวตามมาทำไมเล่า
 จองหงเปเล่าเปเล่าเจ้าพระยา
 วิพาร์มันบอกเล่ากุนักหนา
 จะสู้กับพ่อตาก็มาซิ

(ไชยเชษฐ์. 2530 : 274 - 275)

เนื่องจากพ่อตามีอำนาจเหนือกว่าและพระไชยเชษฐ์ก็ได้สำนึกผิด ไม่แสดงบทพิโรธว่าทั้งตอบโต้กลับแต่ประการใด ได้แต่นั่งก้มหน้าตัวสั่นด้วยความหวาดกลัวจนท้าวสิงหนทต้องขู่ถามอีกครั้งว่า

เมื่อนั้น
เป็นโรนึ่งกัมหนานิ่งเฉยเมย
เร่งบอกออกมาอย่างนี้อยู่
หรือชั่วช้าจับได้ไล่ทัน
ทำเล่นแต่ตามอำเภอเจ้า
เสียแรงเราออกปากฝากฝังไว้
อยู่ด้วยกันกันหม้อไม้ทันดำ
จะใคร่ถองสองศอกให้ออกคลาน

ท้าวสิงหลตั้งกระทู้ขู่เขย
ไม่เฉยหน้าตาขึ้นว่ากัน
ข้อผิดลูกกูอย่างโรนึ่ง
ว่ากันเสียสิเองอย่าเกรงใจ
เหมือนลูกเต้าพ่อแม่หามีไม่
จะโกรธซึ่งถึงกระไรก็นานาน
หรือมาทำเงินจุกสนุกจ้าน
จะว่าชานอย่างไรก็ว่ามา

(ไชยเชษฐ. 2530 : 275)

แม้ท้าวสิงหลจะโกรธบุตรเขยเพียงใด แต่เมื่อพระไชยเชษฐ์แสดงความสำนึกผิดและ
ยินยอมรับผิดทุกประการ ประกอบกับพระนารายณ์ธิเบศรผู้เป็นหลานช่วยอ่อนวอน ท้าวสิงหล
จึงใจอ่อน ยอมให้อภัยในที่สุด

ไกรทอง

เรื่องย่อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชนิพนธ์เรื่องไกรทองตอนนางวิมาลา
ตามไกรทองมาจากถ้ำจนจบตอนที่ไกรทองตามนางวิมาลากลับไปถ้ำดังนี้

ไกรทองอยู่กับวิมาลาในถ้ำทองได้น้ำเป็นเวลาเจ็ดวันก็คิดถึงสังคมมนุษย์ จึงอ้างกับ
วิมาลาว่าการอยู่ในถ้ำนานกว่านี้ต่อไปทำให้อาคมเสื่อมถอย จำเป็นต้องกลับไปอยู่บนบก และจะ
พานางไปอยู่ด้วยกัน ครั้นวิมาลาได้ฟังก็โกรธที่ไกรทองหลอกลวงนางว่าจะครองคู่อยู่ด้วยกันในถ้ำ
เนื่องจากนางจะมีร่างกายเหมือนมนุษย์เมื่ออยู่ในถ้ำวิเศษ แต่หากออกไปจากถ้ำก็จะกลายเป็น
จระเข้ดังเดิม ไกรทองจึงเสกแหวนลงอาคมใส่ไว้ในมวยผมของวิมาลาเพื่อทำให้คงมีร่างเช่นมนุษย์

ไกรทองพาวิมาลาไปไว้ในเรือนกลางสวนแล้วหาวิธีบอกกล่าวตะเภาแก้วและตะเภาทอง
ภรรยาของตน แต่สองตายายคนเฝ้าสวนได้นำความไปบอกนางทั้งสองว่าไกรทองพาหญิงงาม
มาไว้ในเรือนกลางสวน สองพี่น้องจึงโกรธแค้น พาบริวารไปหาไกรทองและวิมาลาจนเกิดวิวาทกัน
ตะเภาแก้วตะเภาทองสู้แรงวิมาลาไม่ไหวจึงให้บัวไพร่ช่วย วิมาลาหมดทางสู้จึงเอาแหวนออก
กลายร่างเป็นจระเข้จะทำร้ายนางทั้งสอง พวกนางขอให้ไกรทองช่วย ไกรทองจึงขอให้วิมาลา
กลับถ้ำไปก่อนแล้วใช้ขันเชิงชายกล่อมตะเภาแก้วตะเภาทองจนยอมให้ตนมีวิมาลาเป็นภรรยาได้
จากนั้นก็ตามไปคืนดีกันในถ้ำวิเศษ

เรื่องไกรทองตอนที่น่าวิเคราะห์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยาและ
ภรรยาหลงกับภรณาน้อยที่ต่างเผ่าพันธุ์ ผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิด
บทพิโรธวาทังระหว่างสมาชิกในครอบครัวดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทศนะของชายและหญิงเรื่องคู่ครองจะไม่เหมือนกัน ฝ่ายชายนิยมการมีภรรยาหลายคน ขณะที่ฝ่ายหญิงมักต้องการให้ชายมีภรรยาเพียงคนเดียว แต่เมื่อไม่สามารถกำหนดให้สามีมีตนเป็นภรรยาคนเดียวได้ ก็จะไประบายความโกรธกับหญิงที่มาร่วมสามีกับตนแทนจนเกิดการทะเลาะวิวาท ในเรื่องไกรทองปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาททั้งมีดังนี้

1.1 ความหึงหวงริษยา

เรื่องไกรทอง ตัวละครเอกคือไกรทองเห็นว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นสิ่งที่น่าภูมิใจ ด้วยคิดว่า“ให้คนลือเราว่าเจ้าชู้ จะมีผู้สรรเสริญสืบไป” แต่ภรรยาทั้งสองฝ่ายของไกรทองต่างเป็นผู้ที่มีอารมณ์ก้าวร้าวและไม่ต้องการให้สามีมีหญิงอื่น จึงเกิดบทพิโรธวาทอย่างรุนแรงอันเนื่องมาจากความหึงหวงริษยา ระหว่างตะเภาก้าวตะเภาทองซึ่งเป็นภรรยาเดิมกับวิมาลาซึ่งมาทีหลัง

ตะเภาก้าวและตะเภาทองได้เป็นภรรยาของไกรทองเนื่องจากบิดาภคพวกนางเป็นรางวัลที่ไกรทองสามารถปราบจระเข้ชาละวันสำเร็จ ด้วยเหตุที่นางทั้งสองเป็นพี่น้องที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันมากและอยู่ในฐานะฐานะภรรยาเท่าเทียมกัน จึงไม่มีปัญหาเรื่องการหึงหวงริษยา แต่วิมาลาเป็นส่วนเกินทั้งยังสัญชาติจระเข้และเป็นอดีตภรรยาของชาละวันซึ่งเคยคาบตะเภาทองไปเป็นภรรยาอันทำให้ชีวิตของนางต่างพร้อย เป็นที่อับอายขายหน้า เมื่อไกรทองไปมีความสัมพันธ์กับวิมาลาซึ่งมีกำเนิดเป็นเดียรราน จึงเสมือนดูหมิ่นเหยียดหยามว่าพวกนางต่ำต้อยมีค่าน้อย สามีจึงสนใจรักใคร่เดียรรานมากกว่า ทำให้ตะเภาก้าวและตะเภาทองเกิดความหึงหวงริษยา กระทั่งปริภาชวิมาลาดังนี้

ว่าแล้วพี่น้องจึงร้องถาม

ทำเจ้อเจ้อสะอะอะหน้าหม่อมไกร

เอาผิวกูไปไว้ถึงเจ็ดคืน

หรือว่าชาละวันที่อันตราย

แต่ผิวกูมกิลแล้วมีหน้า

ไสหัวลงไปเสียท้องคลอง

ชะนางรูปงามได้ผิวใหม่

ช่างติดตามมาได้ไม่มีอาย

ยังไม่หายรอยรึนหรือโฉมฉาย

แยบคายไม่เหมือนเจ้าไกรทอง

ยังแถมข้ามนุษย์เข้าเป็นสอง

เดียรรานจงทองไม่เจียมตัว

(ไกรทอง. 2530 : 306)

บทพิโรธวาทของนางทั้งสองมีลักษณะปริภาชวิมาลาว่าเป็นสตรีไร้ยางอาย มักมากในกาม ทั้งยังดูหมิ่นเหยียดหยามเผ่าพันธุ์ของนาง ทำให้วิมาลาโกรธโต้ตอบกลับไป ดังจะกล่าวในปัจจัยข้อต่อไป

1.2 การใช้วจาล่วงเกิน

เนื่องจากการหึงหวงริษยาก่อให้เกิดความโกรธเป็นบพพิโรธวาทังล่วงเกินอีกฝ่าย ยังผลให้ฝ่ายตรงข้ามเกิดความเจ็บแค้นจนต้องโต้ตอบปกป้องตนเองและกระทำให้อีกฝ่ายรู้สึกเจ็บเช่นเดียวกับที่ตนประสบ ดังนั้นจึงเกิดบพพิโรธวาทังโต้ตอบกันระหว่างทั้งสองฝ่าย อันเกิดจากปัจจัยการใช้วจาล่วงเกินซึ่งกันและกัน ดังการทะเลาะวิวาทระหว่างตะเภากับวิมลลา

เมื่อวิมลลาอยู่กับชาละวัน นางมีสถานภาพเป็นภรรยาหลวง ครั้นถูกเลื่อนลงเป็นภรรยาน้อยของไกรทอง นางจึงลำบากใจ แต่วิมลลารักไกรทองมากอีกทั้งไกรทองรับปากที่จะไม่ให้ภรรยาเอกล่วงเกินได้ นางจึงยอมตามขึ้นมากอยู่บนบก แต่เมื่อไกรทองไม่อาจปกป้องนางได้ วิมลลาจึงเสียใจและเจ็บใจที่ตกอยู่ในสถานภาพที่เป็นรอง เมื่อถูกตะเภาก้าวตะเภาทองบริภาษขับไล่ นางจึงโต้ตอบเสียดเย้ยว่า

นี่แม่นางพี่น้องสองคน
เขาจงจุมกหม่อมไปหรือไร
เพราะจวนตัวกลัวตายวายชีวิต
เจ้าอย่าเพ้อดิฉินยินร้าย
เจ้าก็เคยรู้เช่นเป็นอยู่บ้าง
อันเจ้าไกรทองกับชาละวัน
ซึ่งข้าตามผัวเจ้าขึ้นมา
เมื่อเจ้าตามผัวข้าลงไป

เจ้ามาบ่นมาว่าเหมือนน้ำใบ้
หม่อมผัวเจ้าลงไปทำวุ่นวาย
ใช้จะปลงลงจิตด้วยง่าย ๆ
เป็นหญิงยอมอายอยู่เหมือนกัน
คิดดูก่อนนางอย่าหุนหัน
จะเป็นกระไรกันก็แจ้งใจ
ด้วยกลัววิทยาไม่ขัดได้
เป็นไรไม่ยั้งหยุดคิด

(ไกรทอง. 2530 : 306)

วาทาที่วิมลลาพูดจี้ใจดำ ทำให้ตะเภาทองไม่อาจเก็บความโกรธที่อัดอั้นอยู่ในใจไว้ได้ จึงบริภาษกลับไปอย่างเผ็ดร้อนดังคำประพันธ์

ได้เอยได้ฟัง
เจ็บแสบแปลบใจตั้งไฟพิช
กระที่บเท่าก้าวเดินเข้าไปใกล้
เดิมทีผัวมึงอ้ายกุมภา
แล้วจำแลงแปลงตัวเป็นมนุษย์
จำเป็นเสียตัวด้วยกลัวภัย
ไม่เหมือนอ้ออุบาทว์ชาติกุมภีล
ลอยหน้าลอยตาว่าข่างาม
กูจะว่าให้สาสมใจ
แม้ไม่เข็ดหลาบยังหยาบซ้ำ

ตะเภาทองแค้นคั่งเคืองจิต
ด้วยว่าถูกที่คิดก็โกรธา
ถ่มน้ำลายรดให้แล้วร้องว่า
ขึ้นมาคร่ำคาบกลงไป
จวยจูดยุดมือถือโหด
กumiได้จงจิตไปติดตาม
ตัวกะลีเกะลำลำสาม
แต่งจจริตติดตามผัวกูมา
อิจัญไรร้อยแปดแพศยา
จะให้ข้าถูกตบไลศอไป

(ไกรทอง. 2530 : 306 - 307)

ตะเภาทองแสดงกิริยาและใช้วาจาเหยียดหยาม ดูถูกวิมาลาอย่างรุนแรงถึงขั้นจะให้ทาส ซึ่งเป็นเพียงไพร่เข้าทำร้ายวิมาลาซึ่งอยู่ในฐานะภรรยาผู้หนึ่งของไกรทอง ทำให้วิมาลาโกรธแค้น โต้ตอบกลับในเชิงขบถย้อนและทวงบุญคุณครั้งที่ตะเภาทองตกเป็นภรรยาของชาลวันดังนี้

แค้นเอ๋ยแค้นนัก
จะเป็นไรก็ให้เป็นไป
ชะช่างขึ้นหน้าว่าเมียหลวง
ไม่รู้จักหรือเจ้านางตะเภาทอง
จริงแล้วคะรอยแปดแพศยา
เป็นไรเจ้ามีประจบให้ครบพัน
เออน้อยไปหรือนั้นท่านผู้หญิง
สารพัดบัดสีอมนุษย์
ถูกบ้างไว้บ้าง
แล้วแล้วก็ดีไปด้วยกัน
ครั้นผัวมึงไปพากูขึ้นมา
กล้าตีมึงเข้ามาลองดู

สุดที่จะหักห้ามโมโหได้
กูหากลัวมึงไม่อีพื่อน้อง
หึงหวงจ้วงจาบจองทอง
ไหนไหนมันก็สองเหมือนกัน
จึงลอยหน้าทะเลาะผัวจนตัวสั่น
จะได้สมใจมันอมนุษย์
ขยันยิ่งโมโหโยไม่หยุด
เมื่อมึงมุดไปเอาผัวกูนั้น
ไม่สิ้นชาติสิ้นยางพอเต็มกลิ่น
คุณของกูนั้นมึงคิดดู
จะให้ข้าต้อยตบทำลบหลู่
อันกูจะถอยอย่าสงกา

(ไกรทอง. 2530 : 307)

ตะเภาแก้วเห็นว่าตะเภาทองไม่อาจจะว่ากล่าววิมาลาอย่างเต็มที่ ได้ เพราะตะเภาทอง ก็เคยอยู่ในฐานะภรณยาน้อยชาลวันเช่นกัน นางจึงออกหน้าบิภาษวิมาลาแทนที่สาว พฤติกรรม ของตะเภาแก้วเช่นนี้เกิดจากการเจ็บแค้นแทนที่ซึ่งจะกล่าวในปัจจุบันข้อต่อไป

1.3 การเจ็บแค้นแทนที่

ปัจจัยการเจ็บแค้นแทนที่ทำให้ตะเภาแก้วแสดงบทพิโรธวาทังต่อวิมาลาเนื่องจาก วิมาลากล่าววาจาลำเลิกตะเภาทองโดยที่ตะเภาทองไม่สามารถตอบโต้ได้เต็มที่เพราะนางก็มี ข้อบกพร่องดังที่วิมาลากล่าว ตะเภาแก้วจึงออกหน้าบิภาษอีกฝ่ายแทน

เมื่อนั้น
เจ็บช้ำด้วยคำวิมาลา
อันนางตะเภาทองผู้พี่
ด้วยเนื้อความทั้งสองข้างไซ้
คิดพลางนางออกสกดว่า
ปากกล้าหน้าด่านดิ่งตัน
ชอบแต่จิกหัวมาตบเล่น
จึงจะสมที่มึงมีพยศ

ตะเภาแก้วโกรธซึ่งหึงสา
หยาบช้ำสาหัสยิ่งชดใจ
จะว่ากล่าวข่มขี้มันไม่ได้
ก็กระไรกระไรอยู่เหมือนกัน
เหวยอีกุมภาทัวขยัน
จะประชันให้ชนะไม่ละลด
ให้เพื่อนบ้านเขาเห็นเสียให้หมด
ให้รู้สรูจักฝีมือไว้

(ไกรทอง. 2530 : 307)

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการทะเลาะตบตีกันในเวลาต่อมา ตะเภาแก้วและตะเภาทองสู้วิมาลาไม่ได้ จึงใช้บ่าวไพร่ทำร้ายนาง วิมาลาจึงดึงแหวนลงอาคมที่ซ่อนในมวยผมออกกลายร่างเป็นจระเข้เข้าทำร้ายนางทั้งสอง ตะเภาแก้วตะเภาทองเห็นดังนั้นก็ตกใจและหวาดกลัว ขอให้สามีช่วยไกรทองจึงเข้าไปห้ามวิมาลาแล้วขอให้นางกลับถ้ำไปก่อน เหตุการณ์จึงยุติ

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

เมื่อสามีภรรยาอยู่ร่วมกันย่อมมีข้อบกพร่องกระทบกระทั่งขัดเคืองใจกันบ้างเป็นธรรมดา ซึ่งก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังได้ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

2.1 การไม่ปกป้องดูแล

ยามที่สตรีออกเรือน ฝ่ายหญิงย่อมคาดหวังให้สามีปกป้องดูแลนางตามคำมั่นที่ฝ่ายชายเคยให้ไว้ หากฝ่ายชายไม่ปฏิบัติตามสัญญา ฝ่ายหญิงก็จะไม่พอใจทำให้เกิดการต่อว่ากันได้ ดังที่ไกรทองพาวิมาลาไปอยู่ในสังคมของมนุษย์แล้วปล่อยให้ภรรยาหลงมารังแกล่วงเกิน ทั้งที่นางเคยทักท้วงก่อนหน้าถึงปัญหาการถูกรรยาหลงรุกราน และไกรทองก็รับปากว่าจะดูแลนางอย่างดีให้มีความสุข ปกป้องไม่ให้ใครมาดูหมิ่น สบประมาท วิมาลาวางใจและเชื่อคำพูดที่ไกรทองยืนยันอย่างหนักแน่นว่า “พี่จะปราบปรามความทั้งปวง มิให้จางจ้วงล่วงเกินน้อง” จึงยอมติดตามไกรทองขึ้นจากน้ำ แต่ไกรทองไม่อาจควบคุมการหึงหวงล่วงเกินของตะเภาแก้ว ตะเภาทองตลอดจนการให้บริวารช่วยทำร้ายวิมาลา วิมาลาจึงน้อยใจและเคืองแค้นที่สามีไม่สามารถคุ้มครองนางได้ แล้วอยู่เฉยปล่อยให้ภรรยาหลงและคนรับใช้รู้มทำร้ายดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	วิมาลาแค้นชัฒอชฌาสัย
โมโหทวนหันกลัสนกลืนไว้	นางมิได้ครั้นคร้ามกลัวเกรง
จึงว่าเธออะไรเจ้าไกรทอง	ช่างพาน้องมาให้เขาข่มเหง
สารพัดตัดพ้อครั้นเครง	แต่เมียตัวเองไม่น้อยใจ
นี่ชี้ให้ชี้ข้าทาสี	มาหยาบข้าดำตีหาควรไม่
โหนว่าจะปราบปรามห้ามเมียไว้	มิให้หึงหวงวุ่นวาย
ครั้นจนเข้าจริงก็นิ่งเสีย	ให้หม่อมเมียมาด่าเล่นง่ายง่าย
เจ้าก็เป็นคนฉลาดชาติชาย	ไม่เสียตายวงศ์วานว่านเครือ
ดีจริงนิ่งเฉยไม่เงยหน้า	ดูเหมือนกลัวภรรยายิ่งกว่าเสือ
คิดว่ามีเหล้ากอนอเนื้อ	จึงงงวยหลงเชื่อตามมา
แม้รู้ว่าจะเป็นเช่นนี้	จะสู้ตายอยู่ที่คูหา
ถึงจะพินฟอนรอนรา	จะก้มหน้าให้ทำไม่กลัวตาย
ทั้งนี้เป็นต้นเพราะคนคด	จะจำจดจารึกด้วยหมึกหมาย
คิดโมโหทวนแหนแสนร้าย	เจ้าหยิกข่วนตะกายเอาเจ้าไกร

(ไกรทอง. 2530 : 309)

เมื่อไกรทองไม่อาจควบคุมตะเภาแก้วตะเภาทองได้ วิมาลาจึงหมดความอดทน ดิ่งแหวนลงอาคมทิ้งไป คின்ற่างเป็นจระเข้หมายทำร้ายตะเภาแก้วตะเภาทอง แต่ไกรทองกลับ ขอให้นางกลับลำทองไปก่อน วิมาลาจึงยิ่งเจ็บใจและผิดหวังในตัวสามี ครั้นไกรทองลงมาในลำ เพื่อบอกวิมาลาว่ากำราบให้ตะเภาแก้วตะเภาทองเลิกหึ่งหวงได้แล้ว นางจึงแสดงบทพิโรธวาทัง ประชดประชันว่า

ลั่นเอ่ยลั่นลม	นำนิยมย่อนยอกกลอกกลิ้ง
สารพัดไพเราะเพราะพริ้ง	สมเป็นผ้าทอนผู้หญิงบ้านบน
ไวว่องคล่องขยันสันทัด	หลบหลีกมือหมัดไม้ขัดสน
เคยชนะคะคานเพราะทานทน	เล่ห์กลของเจ้าข้าเข้าใจ
จริงแล้วแกลัวกล้าประดาเสีย	ปราบเมียมให้หือขึ้นได้
กระนั้นลิเมื่อเจ้าพาข้าขึ้นไป	เห็นเมียมกลัวกระไรจนสิ้นรั้ว
เขาจึงตีดำข้าคนเดียว	วิ่งเลี้ยวไล่ตามข้ามคอผ้า
มาสลับปลับกลับอ้าวอดตัว	ว่าเขากลัวสารภาพราบไป
ได้อายเท่านั้นแล้วมีหน้า	ยังมาซ้ำเลี้ยวลดปลดไปใหม่
ชี้ครันตอบให้เมื่อยขากรรไกร	จะปิดหูเสียไม่ขอได้ยิน

(ไกรทอง. 2530 : 322 - 323)

แต่ในที่สุดเมื่อไกรทองแสดงท่าที่ขุ่นเคืองจะจากนางไป วิมาลา ก็ยอมอ่อนข้อให้และ หายโกรธคืนดีด้วยดังเดิมเมื่อถูกสามีเล่าโลมด้วยเชิงชาย

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าผู้เป็นภรรยายอมเห็นสามีเป็นที่พึง เป็นผู้ปกป้องดูแล หาก สามีปฏิบัติบกพร่องจนเป็นเหตุให้ภรรยาเดือดร้อน ย่อมเกิดการต่อว่าต่อขานกันได้

2.2 การไม่เคารพเชื่อฟัง

ภรรยาที่มีวาจาจัดจ้านชอบคัดค้านสามีมากเกินไป หากไม่ฟังคำตักเตือน สามีก็ย่อม ว่ากล่าวภรรยาได้ เนื่องจากในอดีตมีค่านิยมว่าภรรยาควรเคารพเชื่อฟังสามี ดังที่ไกรทองแกล้ง แสดงบทพิโรธวาทังต่อวิมาลาเพราะนางไม่ยอมทำตามความต้องการของไกรทองแต่โดยดี ทั้งยัง เหน็บแนมประชดประชันต่อว่าไกรทองอย่างไม่เกรงกลัว กระบิิดกระบวนไม่ยอมอ่อนข้อให้ง่าย ๆ แม้สามีจะจ้องอน ไกรทองจึงใช้คารมหมายกำราบให้นางละพยศ ดังเช่นตอนที่ไกรทองขอให้นาง ขึ้นไปอยู่ด้วยในสังคมนมนุษย์ แต่วิมาลาแสดงกิริยาไม่พอใจว่าไกรทองผิดคำพูดที่จะอยู่กับนาง ในลำทองตลอดไป ทำให้ไกรทองแสดงความคลางแคลงในน้ำใจของภรรยาว่า

เจ้าเอยเจ้าคารม
 แสนรู้อย่างช่างอุบาย
 มิเสียทีที่เป็นเมียชាលวัน
 นำหัวผัวตายประเดี๋ยวใจ
 หญิงร้ายแพศยาสามานย์
 เจ้าเอยแพศยากุมภามี
 ถ้าวรู้เหตุผลแต่ต้นมา
 อันน้ำใจสตรีนี้ไซ้
 พระมหาสมุทรสุดลึกซึ้ง
 หญิงสามร้อยกลมารยา

ปากคอพอสวมกับเป็นม่าย
 ยักย้ายหลายทำนองว่องไว
 น้อยหรือนั้นบุญหนักศักดิ์ใหญ่
 ไม่นั่นโรหรือมาเป็นเช่นนี้
 เขาซื้อครั้นคบหาให้เสียศรี
 อย่างนี้เจียวลิหว่าจะตราไว้
 ที่จะไว้ชีวาอย่าสงสัย
 ยากที่จะหยั่งได้ตั้งจินดา
 ถ้าจะหยั่งให้ถึงก็ยากกว่า
 สุดที่จะศึกษาให้แจ้งใจ

(ไกรทอง. 2530 : 296)

ไกรทองใช้วาจาเบี่ยงประเด็นที่ถูกกล่าวหาว่าไม่รักษาคำพูด แล้วกล่าวว่าเป็นความไร้น้ำใจของอีกฝ่ายแทน ทำให้วิมาลาจำต้องปฏิบัติตามความต้องการของไกรทอง แต่เมื่อเกิดปัญหาการทะเลาะวิวาทระหว่างนางกับตะเภาแก้วตะเภาทองแล้วไกรทองไม่สามารถควบคุมภรรยาได้ วิมาลาจึงคืนร่างเป็นจระเข้กลับถ้ำทอง ครั้นไกรทองตามไป้องอน วิมาลาซึ่งยังคงแค้นเคืองที่ไกรทองเกรงกลัวภรรยาหลง จึงพูดจาเหน็บแนมประชดประชัน วิมาลาแสดงอาการแง้งอน ไม่ยอมอ่อนข้อให้โดยง่ายแม้ไกรทองจะเพียรร้องสักร่ำไร จนนไกรทองแสดงท่าทีขุ่นเคืองใจ จะละทิ้งนาง วิมาลาจึงละความถือตัว จูตรังไกรทอง ไกรทองสบโอกาสจึงแสดงบทพิโรธว่าทั้งกำราบนางว่า

งอนเอยงอนชด
 เจ้าลิแสนคารมลือ
 ข้าเป็นคนพาที่ไม่มีสัตย์
 จะมาบีบหน้าตาเอาข้าไย
 เป็นไรไม่โลดเต้นเล่นตัว
 จนออกเข็ดคารมระอมระอา
 ทั้งสองเมียสามเมียมิเสียแรง
 เจ้ากระบิดกระบวนกวนใจ
 จะหาใหม่ให้ดูขึ้นกว่านี้
 แน่เจ้าจะมีใหม่มั่งก็ตาม
 นิ่งอยู่ไยเล่าเจ้าคนคม
 ทำหน้าบูดบึ้งเห็นซึ่งครัน

เอ๊ะอ่อนหย่อนพยศลงแล้วหรือ
 ทำไมมาขุดยื้อข้าไว้ไย
 ไม่จัดเอาจริงสักสิ่งใด
 ข้าทำสิ่งไรให้เคืองตา
 เข้ายั่วเยียงยักให้หนักหนา
 มันไม่น่าแล้วจะข้าจะไป
 ปากกล้าหน้าแข็งคารมใหญ่
 เอาไว้ไยหย่าเสียนางเมียงาม
 อีกสักสี่ห้าคนให้พันสาม
 แต่ให้งามสมหน้าเหมือนชาลวัน
 มีคำคารมอมอะไรนั่น
 ไครบอกบุญสุนธรรม์ไม่ครัทธา

(ไกรทอง. 2530 : 326)

การแสดงท่าที่ขุ่นเคืองใจของไกรทองทำให้วิมาลาอ่อนข้อลง ครั้นไกรทองโอบโอม นางก็ไม่แข็งขึ้น กลับคืนตริ่กใคร่กันดังเดิม แสดงให้เห็นว่าแม้สามีจะมีพฤติกรรมที่ไม่ถูกใจภรรยา แต่สามีก็ยังมีสถานภาพเป็นผู้นำครอบครัว หากภรรยาแรงแงอนมากเกินไปจนทำให้สามีรู้สึกว่ ภรรยาไม่เคารพเชื่อฟังเลย สามีก็ใช้บทพิโรธวาทงเพื่อเป็นการลงโทษกำราบภรรยา

มณีพิชัย

เรื่องย่อ

เรื่องมณีพิชัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชนิพนธ์เฉพาะ ตอนพราหมณ์ยอพระกลืนขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาสดังนี้

ท้าวพิชัยนุราชและนางจันทรมีโอรสชื่อพระมณีพิชัย นางจันทรไปเล่นน้ำแล้วถูกงูกัดสลบ ไม่มีหมอคนใดช่วยให้ฟื้นได้ ท้าวพิชัยนุราชจึงประกาศหาผู้มีความสามารถรักษา หลังจาก นางยอพระกลืนโดนขับออกจากเมืองเพราะถูกนางจันทรใส่ความว่ากินแมว ก็ได้แปลงเป็นพราหมณ์ นางได้ยื่นข่าวแม่สามีถูกงูกัด จึงอาสารักษาให้โดยมีเงื่อนไขว่าเมื่อรักษาหาย พระมณีพิชัยต้องไป เป็นข้ารับใช้ของตน พระมณีพิชัยเห็นหน้าตาพราหมณ์ละม้ายนางยอพระกลืนจึงตอบตกลง พราหมณ์ยอพระกลืนแก้ไขจนนางจันทรฟื้นแล้วได้ถามความจริงเรื่องนางยอพระกลืนโดยขู่เอาชีวิต หากนางโกหก นางจันทรจึงเล่าความจริงว่าเมื่อพระมณีพิชัยได้นางยอพระกลืนมาจากป่าก็เฝ้าแต่ ลุ่มหลงจนไม่สนใจที่จะอภิเษกกับธิดาพระเจ้ากรุงจีนซึ่งหมั้นหมายกันอยู่ หากเรื่องของพระมณีพิชัย แพร่งพรายไปถึงพระเจ้ากรุงจีนก็อาจทำให้พระองค์โกรธและเกิดสงคราม นางจึงใช้อุบายฆ่าแมว แล้วแอบเอาเลือดป้ายริมฝีปากนางยอพระกลืนขณะหลับและเอาหางแมวแซมผม จากนั้นก็ กล่าวหาว่านางยอพระกลืนเป็นกระสือทำให้ถูกขับไล่ออกจากเมือง ท้าวพิชัยนุราชได้ยื่นคำสารภาพ ก็โกรธนางจันทรมากถึงขั้นไล่เสียนตีแต่พราหมณ์ยอพระกลืนขอภัยโทษให้นาง

พราหมณ์ยอพระกลืนพาพระมณีพิชัยไปอยู่ที่ศาลากลางป่าแล้วแกล้งลงใจโดยทำที่ ไปหายาในป่าแล้วคืนร่างเป็นนางยอพระกลืนมายั่วชวนพระองค์ พระมณีพิชัยเห็นผู้หญิงที่มาหน้าตา รูปร่างเหมือนนางยอพระกลืนมากแต่กลิ่นกายต่างกัน ก็เข้าใจว่าเป็นน้องสาวของพราหมณ์ตามที่ พราหมณ์ยอพระกลืนบอก ดังนั้นแม้จะถูกนางยอพระกลืนแกล้งยั่วเย้าเท่าใด ก็อดกลั้นนิ่งเฉย จนถึงเวลาเย็น นางยอพระกลืนลาพระมณีพิชัยกลับไปแล้วแปลงร่างเป็นพราหมณ์กลับมาด้วยท่าทาง มีนตึงต่อพระมณีพิชัยแล้วกล่าวว่าพระองค์ล่วงเกินน้องสาวของตน พระมณีพิชัยร้อนใจกลัวพราหมณ์ เข้าใจผิด จึงเล่าความตามความเป็นจริงทุกอย่าง พราหมณ์ยอพระกลืนเห็นพระมณีพิชัยซื่อตรง ก็สงสาร จึงชวนพูดคุยให้พระองค์สำราญใจ

เรื่องมณีพิชัยมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทงเพียงปัจจัยเดียวซึ่งเกิดจากคู่อริสามีกับ ภรรยา ปัจจัยดังกล่าวได้แก่

การประทุษร้ายคนในครอบครัว

การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวควรอยู่ร่วมกันด้วยการเอาใจใส่ เข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกัน ในฐานะที่สามีเป็นผู้นำครอบครัวก็ย่อมต้องการให้คนในครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่น แต่ถ้ามีใครคนใดคนหนึ่งในครอบครัวประทุษร้ายคนในครอบครัวด้วยกันก็ย่อมก่อความไม่พอใจต่อผู้นำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ก่อเหตุนั้นเป็นภรรยาของตน ดังเมื่อท้าวพิชัยนุราชรู้ความจริงว่านางขอพระกลืนมิได้เป็นกระสือกินแมว แต่นางถูกใส่ความเพราะนางจันทรรายาของพระองค์ ใช้อุบายกำจัดนาง ทำให้ท้าวพิชัยนุราชโกรธว่านางประทุษร้ายบุตรสะใภ้ซึ่งเป็นคนในครอบครัวอย่างไร้ความเมตตา ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	ท้าวพิชัยนุราชเรื่องศรี
แอบองค์แฝงบังฟังคดี	ภูมิกรีวกราดตวาดไป
ชิชะพระมเหสีเอก	ทำย่อนยกโหยกเหยกอย่างนี้ได้
ใส่ถ้อยร้อยความลูกสะใภ้	ช่างไม่สมเพชเวทนา
ขับเมียเขาพรวดไปจากผิว	ทำตามใจตัวไม่ปรึกษา
ถึงกรุงจีนจะยกทัพมา	ก็สู้กันลิหนาไม่พรั่นใจ
ทั้งแก่กระนี้ไม่หนีเลย	มึงไม่เคยเห็นฝีมือหรือโฉน
ชาติเจ๊กกินหมูจะสู้ไทย	โกฏีแสนแน่นไปก็ไม่กลัว
น้อยหรืออี่เฒ่าเจ้าความคิด	ทุจริตอิจฉายหน้าผิว
เสกสรรปั้นน้ำเป็นตัว	เอออะไรไม่กลัวเขานิทา
นั่นแลเทวดาจึงอาเพศ	ปฎิเหตุงูขบสมน้ำหน้า
เจ้าพราหมณ์แก้ไขขึ้นโยนา	ให้มันม้วยชีวาสาแก่ใจ
พระพิโรธโกรธเกรี้ยวเคี้ยวฟัน	กระทีบบาทตัวลั่นมันไล่
ฉวยได้ไม้เรียวเลี้ยวไป	แล่นไล่ตีรันนางจันท

(มณีพิชัย. 2530 : 353)

เนื่องจากท้าวพิชัยนุราชจะเป็นผู้นำครอบครัวแล้ว พระองค์ยังเป็นกษัตริย์ผู้นำบ้านเมืองด้วย พระองค์จึงต้องรักษาความถูกต้องยุติธรรม การที่ภรรยาเป็นผู้ทำเรื่องเลวร้ายเสียเองจึงทำให้พระองค์โกรธมากเพราะทำให้เสื่อมเสียเกียรติ อับอายขายหน้ามาถึงสามี่ด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทั้งบริภาษและเสียดินนางเพื่อลงโทษสั่งสอนจนพราหมณ์ขอพระกลืนขอภัยโทษให้ พระองค์จึงได้เลิก

คาวี

เรื่องย่อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชนิพนธ์เรื่องคาวีเฉพาะตอน ท้าวสันนุราชหานางผมหอมจนจบ ดังนี้

คาวีมีผมเหสีซึ่งมีผมหอมชื่อจันท์สุดา นางจันท์สุดานำผมของนางใส่ผอบลอยน้ำไป เมื่อท้าวสันนุราชกษัตริย์แห่งเมืองพัทวิสัยเก็บได้ พระองค์หลงใหลความหอมของเส้นผมจึงประกาศ ปูนบำเหน็จอย่างงดงามแก่ผู้ที่นำนางผมหอมมาถวายได้ นางทศประสาธซึ่งเคยเป็นข้ารับใช้เก่าแก่ ของนางจันท์สุดารู้ข่าว ก็ทูลอาสา นางเดินทางไปถึงเมืองจันทราภิพพบว่านางจันท์สุดาครองคู่ กับคาวีแล้ว จึงคิดกำจัดคาวีโดยปวารณาตัวเป็นบาทบริจาริกาเพื่อทำให้นางจันท์สุดาและคาวี ไร้เนื้อเชื่อใจ นางทศประสาธสงสัยที่คาวีพกพระขรรค์ติดตัวตลอดเวลาจึงลวงให้นางจันท์สุดา หลอกถามคาวี เมื่อรู้ว่าคาวีถอดดวงใจไว้ในพระขรรค์ นางจึงแอบขโมยพระขรรค์ไปเผาไฟทำให้ คาวีสิ้นใจ แล้วพานางจันท์สุดาไปถวายท้าวสันนุราช หากด้วยอำนาจแห่งความซื่อสัตย์ที่นางจันท์สุดา มีต่อคาวี ท้าวสันนุราชจึงไม่อาจถูกต้องนางได้

ฝ่ายทลวิชัยซึ่งเป็นพี่ชายของคาวีเห็นดอกบัวเสี่ยงทายแทนตัวคาวีเหี่ยวเฉา ก็รู้ว่าน้อง ตกอยู่ในอันตราย จึงเดินทางมาช่วยชุบชีวิตให้คาวีแล้วติดตามหานางจันท์สุดาจนมาถึงเมืองของ ท้าวสันนุราช ขณะนั้นท้าวสันนุราชให้ประกาศหาผู้มีวิชาอาคมที่สามารถทำให้คนชรากลับคืน เป็นหนุ่มขึ้นมาได้โดยจะยกเมืองให้ครองกึ่งหนึ่ง ทลวิชัยจึงปลอมเป็นฤาษีอาสาชุบตัวให้พระองค์ ระหว่างทำพิธีชุบตัวทลวิชัยปลุกท้าวสันนุราชลงกองไฟเสียชีวิต แล้วให้คาวีปรากฏตัวเป็นท้าวสันนุราช ที่ชุบตัวแล้วได้ครองคู่กับนางจันท์สุดาอย่างมีความสุขต่อไป จากนั้นทลวิชัยก็กลับเมืองของตน แต่นางทศประสาธรู้ว่าชายหนุ่มที่เกิดจากการชุบตัวนั้นเป็นคาวี ไม่ใช่ท้าวสันนุราช จึงไปเล่าความ ให้นางคันทมาลีเหสีของท้าวสันนุราชฟัง นางคันทมาลีโกรธแค้นมากจึงส่งสารให้ไวยทัตผู้เป็นหลาน มาทำสงครามกับคาวี ไวยทัตพ่ายแพ้ นางคันทมาลี ไวยทัตและนางทศประสาธจึงถูกคาวีจับและ ถูกประหารในที่สุด

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

โดยปกติ เมื่อบุรุษรู้สึกพึงใจสตรี ก็จะใช้วิธีเกี่ยวพาราสิให้ฝ่ายหญิงรับรู้ หากฝ่ายหญิง นิยมชมชอบก็จะแสดงท่าทียอมรับฝ่ายชาย แต่ถ้าฝ่ายหญิงรังเกียจก็จะแสดงอาการปฏิเสธโดย แสดงออกในลักษณะบทพิโรธวาทัง ในเรื่องคาวี บทพิโรธวาทังที่ผู้ถูกเกี่ยวแสดงต่อผู้เกี่ยว เกิดจากปัจจัยดังนี้

1.1 การถูกพรากจากสามี

การที่ฝ่ายชายหลงรักหญิงที่มีสามีแล้วใช้วิธีการมิชอบพาตัวสตรีมาอยู่กับตนโดยไม่นำพาสามีของอีกฝ่าย หากผู้หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี พฤติกรรมที่ผู้ชายพรากตนมาจากสามีก็จะก่อความโกรธแค้นให้แก่ฝ่ายหญิงมาก ดังนั้นแม้จะถูกฝ่ายชายเกี่ยวเท่าใด ฝ่ายหญิงก็ไม่มีใจยินดี ดั่งกรณีนางจันท์สุดาถูกนางทศประสาทใช้เล่ห์กลทำให้สามีเสียชีวิตแล้วพานางไปถวายท้าวสันนุราช เมื่อท้าวสันนุราชใช้วาจาเกี่ยวพานขอให้นางตกลงปลงใจกับพระองค์ นางจันท์สุดาจึงบริภาษพระองค์อย่างเกรี้ยวกราดทันที

เมื่อนั้น	โฉมจันท์สุดามารศรี
ฟังท้าวเจ้าพาราพาที	เทวีกลุ่มก่ดัดจิตใจ
ถอยองค์ออกไปเสียให้ห่าง	แล้วนางค่อนว่าไม่ปราศรัย
นี่แน่เอาเฒ่าเจ้ากรุงไกร	ช่างไม่คิดถึงตัวมัวเมา
จะตายวันตายพรุ่งก็ไม่รู้	ยังจะเที่ยวเกี่ยวชู้อยู่อีกเล่า
จนพันหัดผมหยอกเหมือนดอกเลา	ลูกเขาเมียเขาก็ไม่คิด
คบกันกับอเฒ่าเจ้าเล่ห์	ทำการเกเรทุจริต
ลอบฆ่าสามีกุมวัยมิด	มิหนำซ้ำยังปลิดเอาเมียมา
อย่าพักว่าวอนให้อ่อนใจ	กูไม่มุ่งมาดปรารณา
ว่าพลางนางทรงโสกา	กัลยาโสกศัลย์รันท

(คาวี. 2530 : 394)

ด้วยอำนาจความซื่อสัตย์ที่นางจันท์สุดามีต่อสามี ท้าวสันนุราชจึงไม่อาจถูกตัวนางได้ อย่่างไรก็ตามท้าวสันนุราชก็ไม่ยอมแพ้ พยายามหว่านล้อมนางโดยยกยศฐาบรรดาศักดิ์เป็นสิ่งล่อใจ ทำให้นางจันท์สุดายิ่งโกรธแค้นมากขึ้น ซึ่งจะกล่าวในปัจจัยข้อต่อไป

1.2 การดูหมิ่นน้ำใจ

การนำยศฐาบรรดาศักดิ์มาเป็นสิ่งล่อใจสตรีเพื่อให้ลืมสามีอันเป็นที่รักแล้วหันมาใช้ชีวิตกับชายคนใหม่ ผู้หญิงจะถือว่าเป็นการดูหมิ่นน้ำใจนางอย่างมากจนก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังที่รุนแรง ในเรื่องคาวี ปัจจัยนี้เป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องจากข้อ 1.1 เพราะการที่ท้าวสันนุราชพรากนางจันท์สุดาจากสามีก็ทำให้นางจันท์สุดาโกรธแค้นอยู่แล้ว แต่พระองค์ยังดูหมิ่นน้ำใจของนางโดยหว่านล้อมด้วยตำแหน่งมเหสีเอกและทรัพย์สมบัติว่า

อย่าชิงชังรังเกียจที่หนุ่มแก่	จงชมแต่ยศฐาบรรดาศักดิ์
ที่จะเสกโฉมยงนงลักษณ์	ให้เป็นเอกอัครเทวี
ทุกวันท่านยายก็แก่เฒ่า	ขอเชิญเจ้าร่วมแทนแทนที่
สมบัติพัสดานเรามั่งมี	คงจะดีกว่าผู้เก่าของเจ้าจน

(คาวี. 2530 : 394)

นางจันท์จึงบริภาษกลับไปดังนี้

เมื่อนั้น
 ตบมือชี้หน้าด่าทอ
 อย่าอวดโอ้หวังว่ามี
 พุดจาบคำโพงโป้งไป
 ไม่คิดว่าแก่เฒ่าจะเข้าโลง
 ไม่ช้านักสักปีหนึ่งสองปี
 นำหัวร่อทั้งทุกซ่สนุกจ้าน
 ดูเหมือนมิใช่ท้าวพระยา

จันท์สุดาไม่กลัวทำหัวร่อ
 เคืองขัดตัดพ้อภูวไนย
 หานิยมยินดีของมึงไม่
 คนอะไรใครบ้างอย่างนี้
 ยังโอ้อวดทำหนุ่มนำบัลลังก์
 จะได้เกี่ยวกับผีในป่าช้า
 ตี้อ่านชานชนนิกหนา
 เวทนาเชิญไปเสียให้พัน
 (คาวี. 2530 : 395)

นางจันท์สุดาได้นำเรื่องความชราอันเป็นจุดอ่อนของท้าวสันนุราชมาบริภาษเพื่อให้พระองค์รู้สึกขายหน้า จะได้เลิกยุ่งเกี่ยวกับนาง แต่เมื่อท้าวสันนุราชไม่ละความพยายามหาหนทางแก้หน้าช่วยบรรเทาความหมายจะให้นางหลงรัก แล้วเข้าไปเกี่ยวนางใหม่ นางจันท์สุดาก็สุดจะทน จึงแกล้งบริภาษหมอนกระโทบท้าวสันนุราชดังคำประพันธ์

เหลือแค้นแน่นอกยกหมอนอิง
 ช่างกระไรโธ้หมอนไม่นอนหลับ
 แม้นมีไม้ไถลัดตัวหัวจะนอ
 เนื้อตัวหัวทุไปอยู่ไหน
 หรือฟังเล่นเย็นฉ่ำเหมือนน้ำมนต์
 ไม่ว่าจะเล่นเห็นลือก่ยานึกหมาย
 ลูกขึ้นกระทืบเตยเสียงตึงตึง
 พานหมากพานพลูที่อยู่ใกล้
 ฉวยน้ำซ้าสาตราดรด

กระแทกทิ้งตรงหน้าแล้วด่าทอ
 จนเขาซบซิ่นเกี่ยวไปเจียวหนอ
 ใจคอไม่สิ้นเหมือนหมื่นนท
 จึงทนได้ให้เขาด่าดังทำฝน
 ช่างผิดคนทนทานด้านดิง
 ตายร้ายตายดีก็ทีหนึ่ง
 ตี้อดุดะไม่ละลด
 ก็ปิดไปเบรื่องปรางขวางเสียหมด
 ทำประชดชิงชังรังแก

(คาวี. 2530 : 406 - 407)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการแสดงบทพิโรธวาทังครั้งหลัง นางจันท์สุดามีได้บริภาษท้าวสันนุราชโดยตรงแต่เปลี่ยนเป็นบริภาษหมอนกระโทบพระองค์แทน ทั้งนี้เป็นเพราะว่านางชิงชังรังเกียจท้าวสันนุราชจนไม่ต้องการพุดจาบโต้ตอบด้วยเห็นว่า “จะหุนหันโมโหโต้ตอบเล่า เหมือนทำให้อายเฒ่ามันเฝ้าเกี่ยว” แต่พฤติกรรมที่ท้าวสันนุราชเกี่ยวนาง ก็ทำให้นางทนนิ่งเฉยไม่ได้เช่นกัน เนื่องจากการไม่พุดด้วย จะทำให้ท้าวสันนุราชได้ใจคิดว่านางเก็บคำเพราะเอียงอายตามวิสัยหญิง ครั้นนางจะบริภาษพระองค์โดยตรงก็จะกลายเป็นการต่อปากต่อคำ ดังนั้นนางจันท์สุดาจึงใช้วิธีบริภาษวัตถุสิ่งของ มีใจความกระโทบท้าวสันนุราช นอกจากนี้นางยังแสดงกิริยาก้าวร้าวทำลายสิ่งของ ทำให้พระองค์ท้อแท้จนเป็นลม ต้องล่าถอยออกจากห้องของนางจันท์สุดาทันที

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาททั้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

ภรรยาหลวงกับภรรยาน้อยมักทะเลาะวิวาทกันเนื่องจากต้องการแย่งชิงความรักและการเอาใจใส่จากสามี หากฝ่ายใดครองใจสามีได้ อีกฝ่ายก็จะอดทนอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงกิริยาอาการก้าวร้าวอีกฝ่าย ดังปรากฏในเรื่องคารี ภรรยาหลวงหาเรื่องทะเลาะวิวาทกับภรรยาน้อยเนื่องจากปัจจัยดังนี้

ความหึงหวงริษยา

ในเรื่องคารี ถึงแม้ว่าคารีกับนางคันทมาลีจะมีใช้สามีภรรยากันก็ตาม แต่เมื่อคารีสวมรอยเป็นท้าวสันนุราชซึ่งผ่านการชุบตัวเป็นหนุ่มรูปงาม คารีจึงอยู่ในสถานภาพสามีของนางคันทมาลีโดยปริยาย เมื่อนางคันทมาลีเห็นผู้ที่นางเข้าใจว่าเป็นสามีได้เปลี่ยนเป็นหนุ่มรูปงามชวนหลงใหล แต่กลับเฉยเมยต่อนาง ไปนิยมยินดีกับนางจันทสุดา นางคันทมาลีจึงเกิดหึงหวงริษยาขึ้นมา เนื่องจากนางจันทสุดาเป็นหญิงสาวรูปงาม ขณะที่นางเป็นหญิงชราสู้นางจันทสุดาไม่ได้ เมื่อนางไปเฝ้าคารีแล้วพบนางจันทสุดา จึงแสดงบทพิโรธวาทต่อนางจันทสุดาเพราะความหึงหวงริษยา ดังนี้

แม่นางแม่รูปงามขอถามไถ่
ไม่เสียดายพักตราจะราศี
ชะช่างมารยาพิราภล
แต่แรกเห็นแก่หอมไม่ยอมยืม
เตี้ยวันนี้หนุ่มน่ารักทำอ้อกว่าน
ไม่อดสูผู้คนทั้งร้ววัง

รู้จักมั่งหรือไม่ว่าใครนี่
เจ้าของเขามีมาช่วงชิง
ทั้งระแบบแยบยลขยันยิ่ง
ทำสะบัดสะบั้งชิงชิง
เข้านั่งชิดสะกิดกวนให้เกาหลัง
เจ้าข้าเอ๋ยใครมั่งเขาอย่างนี้

(คารี. 2530 : 430)

เมื่อแรกที่ท้าวสันนุราชเกี่ยวนางจันทสุดา นางได้โกรธเกรี้ยวและบริภาษท้าวสันนุราชอย่างรุนแรงเพราะนางรักและซื่อสัตย์ต่อคารีสามีที่นางเข้าใจว่าเสียชีวิต ดังนั้นเมื่อนางรู้ว่าคารีฟื้นคืนชีพแล้วสวมรอยเป็นท้าวสันนุราช นางจึงยินยอมพร้อมใจกับท้าวสันนุราชของคัปลอม แต่นางคันทมาลีไม่รู้ว่าชายหนุ่มที่นางเข้าใจว่าเป็นท้าวสันนุราชคือคารี จึงประณามนางจันทสุดาต่าง ๆ นานา ทว่านางจันทสุดาก็ไม่ถือโกรธวาทของนางคันทมาลี หากเกิดความขุ่นในพฤติกรรมของอีกฝ่ายว่า “อ้เฒ่านี้ชั้นจริงหยิ่งเย่อ จะล้อเล่นให้เก้อก็ได้” นางจึงแสวงยอมรับสถานภาพภรรยาของท้าวสันนุราชและยั่วนางคันทมาลีว่า

แม่พระมเหสีอย่ามีฉาว
จงคืนเอาผิวของตัวไป

ชุบตัวให้สาวขึ้นเสียใหม่
ว่าพลงทราวม้วยก็หัวเราะ

(คารี. 2530 : 430)

กิริยาวาจาของนางจันท์สุดายังเป็นการขู่เข้าให้นางคันทมาลีโกรธแค้นยิ่งขั้นดังนี้

แค้นเอ๋ยแค้นจริง	เจ็บปวดยวดยิ่งกว่าปลิงเกาะ
ขึ้นหน้าทำทายเป็นเสียงทะเลาะ	จะใคร่จะให้เพราะสาแก่ใจ
จริงอยู่คะข้าเจ้ามันแค้นแก่	สองตาท่านจะแลดูที่ไหน
เป็นสิทธิ์ขาดของเจ้าจงเอาไว้	จะคืนให้ข้าโยนางนงเยาว์
อย่าพักมาหัวเราะเยาะเย้ย	เกินเลยเหลือกำลังไม่ฟังเจ้า
ถึงผู้รักหนักหนาทำเนา	อื้เฒ่าจะพริ้นพริ่งอย่าฟังคิด
เชื่อบุรูปเชื่อบ้างเหมือนนางฟ้า	ทั้งเกศาหอมฟุ้งจรุงจิต
ใส่น้ำมันจันทน์เจืออยู่เป็นนิจ	ความคิดแยกค้ายเจ้าหลายชั้น
เอาผมลอยน้ำมาเสียงหาคู่	จนได้ชู้ชอบใจตั้งใฝ่ฝัน
ลืมนิ้วตัวตายวายชีวิต	มาผูกพันพะวงหลงรูปชู้
ดูหมิ่นเมียหลวงเข้าช่วงชิง	จะทำกูให้กลิ้งเป็นลูกขลุบ
คันมือคันไม้ใคร่ทุบ	เอาสักสองสามอุบดอกกระมัง

(คาวี. 2530 : 430 - 431)

นางคันทมาลีจะทำร้ายนางจันท์สุดาแต่ถูกคาวีเข้าขัดขวางแล้วผลักหลังจน “ล้มคว่ำคะมำไป” นางคันทมาลีน้อยใจ กลับตำหนิของนาง

กล่าวได้ว่าการที่นางคันทมาลีเห็นคาวีสวมรอยเป็นท้าวสันนุราช มีรูปร่างหน้าตาสง่างาม ทำให้นางเกิดจิตปฏิพัทธ์ ลุ่มหลง จึงริษยาหึงหวงนางจันท์สุดาซึ่งเยาว์กว่า งดงามกว่า และสามารถผูกใจคาวีซึ่งนางคันทมาลีเข้าใจว่าเป็นสามีของนาง ดังนั้นนางจึงแสดงบทพิโรธวาทังต่อนางจันท์สุดาเพื่อให้นางจันท์สุดาตระหนักในสถานภาพของตนเอง

3. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

ในการรบสมัยโบราณ เมื่อคู่ต่อสู้ทั้งสองฝ่ายเผชิญหน้ากัน มักมีการสอบถามชื่อเสียงเพื่อให้รู้ภูมิหลังของแต่ละฝ่าย แล้วใช้วาจาถากถางต่อกันก่อนการต่อสู้ อันเนื่องมาจากปัจจัยต่อไปนี้

3.1 การต้องการทำให้เกรงกลัว

การต้องการทำให้คู่ต่อสู้เกรงกลัวเป็นปัจจัยที่ทำให้ไวยทัตแสดงบทพิโรธวาทังข่มขู่คาวี เหตุที่ทำให้ทั้งสองคนกลายเป็นคู่ต่อสู้กันเนื่องจากนางคันทมาลีรู้จากนางทศประสาทว่า ท้าวสันนุราชที่ทุกคนเข้าใจว่าถูกขบขั้วเป็นชายหนุ่มรูปงามนั้นแท้จริงคือคาวีซึ่งเป็นสามีนางจันท์สุดา นางคันทมาลีต้องการแก้แค้นให้ท้าวสันนุราช จึงขอให้ไวยทัตซึ่งเป็นหลานชายยกทัพไปปราบคาวี โดยเสนอเงื่อนไขว่าจะยกเมืองให้ครอง ดังนั้นไวยทัตจึงยกทัพมาจะจับคาวี แต่เมื่อเห็นคาวีกับนางจันท์สุดามองดูตนทางหน้าตาต่างอย่างไม่หวั่นเกรง ไวยทัตจึงไม่พอใจและต้องการแสดงศักดิ์กาให้อีกฝ่ายเกรงกลัว จึงแสดงบทพิโรธวาทังต่อคาวีดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น
 น้อยหรือกล้าเยี่ยมหน้ามาอดก
 ว่าพลางทางขับม้าทรง
 แล้วชี้หน้าว่าเหวยอายคนร้าย
 ตัวมึงชาวดงพงพี
 มาลวงลวงกูเข้าเผาไฟ
 กูรู้เต็มอกจึงยกทัพ
 อย่าทำตึงตือถือตัว
 ยังจะขึ้นยืนอยู่ว่าไร
 จะบอบซ้ำลำบากกาย

ไวยทัตทุนหันคันหัว
 ยังไม่รู้สึกรู้ถึงตาย
 ยืนตรงช่องแกลแลม่งหมาย
 มาปลอมเป็นเจ้านายไม่อายใจ
 ชื่อว่าควาจริงหรือไม่
 มิได้ยำเียงเกรงกลัว
 จะมาล้อมจับมึงคนชั่ว
 ทั้งเมียทั้งผัวเร่งลงมา
 หรือจะให้ลากยุดจุดคร่า
 จงลงมาสารภาพกราบ
 (คาวี. 2530 : 457)

เมื่อควาถูกไวยทัตทกล่าววาจาข่มขู่เช่นนี้ก็มิได้หวั่นเกรงแต่อย่างใดด้วยความเชื่อมั่น
 ในฝีมือของพระองค์ จึงใช้วาจาเย้ยหยันให้อีกฝ่ายเกิดโทสะซึ่งจะกล่าวในปัจจัยข้อต่อไป

3.2 การต้องการยั่วให้โกรธ

การต้องการยั่วให้ฝ่ายตรงข้ามบันดาลโทสะเป็นปัจจัยที่ทำให้ควาแสดงบทพิโรธวาทัง
 โต้ตอบไวยทัตซึ่งต่อเนื่องมาจากปัจจัยแรกที่ไวยทัตต้องการให้ควาเกรงกลัวจึงกล่าววาจาข่มขู่
 แต่มีอาจทำให้ควาหวั่นเกรง กลับถูกควาวิกล่ายั่วโทสะกลับไปว่า

เมื่อนั้น
 จึงตอบว่าเอ็งอย่าอวดรู้
 ถึงเป็นชาวดงพงพี
 อ้ายแต่่าลุงโง่งหลงตาย
 อย่าโอหังบังอาจอวดตัว
 เมื่อลุงเอ็งก่อกวนลวนลาม
 แต่เขาไม่ฆ่าเสียทั้งโคตร
 ยังจะมาผูกใจเจ็บแค้น

พระควายืมเยาะหัวเราะอยู่
 ประมาทกูดูกูกูผู้ชาย
 แต่ลวงเผาชาวบุรีไต่่าง่าย
 เตี้ยวันนี้หลานชายจะตายตาม
 ใครจะกลัวกับเอ็งเกรงขาม
 กูจึงสานตามตอบแทน
 ก็บุญคุณนับโกฏินับแสน
 คิดขบถทดแทนแผ่นดิน
 (คาวี. 2530 : 457)

ทั้งนี้เป็นเพราะว่าเมื่ออีกฝ่ายไม่สามารถระงับอารมณ์ได้ สิ่มตัวแสดงความโกรธออกมา
 เนื่องจากมุงแต่จะทำร้ายฝ่ายตรงข้ามเพื่อระบายความโกรธ จะทำให้ขาดสมาธิ อันเป็นจุดอ่อน
 ทำให้เพลี่ยงพล้ำในการต่อสู้ได้ เช่นที่ไวยทัตต่อยกว่าควาทั้งในด้านฝีมือและความมั่นคงทางจิตใจ
 จึงพ่ายแพ้ถูกควาจับและถูกประหารในที่สุด

สังข์ศิลป์ชัย

เรื่องย่อ

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชนิพนธ์เฉพาะตอนสังข์ศิลป์ชัยตกเวทถึงตอนท้าวเสนากุญเข้าเมืองดังนี้

ท้าวเสนากุญแห่งเมืองปัญจาลนคร มีน้องสาวคือนางเกสรสุมณฑา หลังจากนางถูกยักษ์กุมภกันท์แห่งเมืองอโนราชลักพาไปเป็นมเหสี ก็ให้กำเนิดธิดาคือนางศรีสุพรรณซึ่งเป็นมเหสีของพระยานาคเนื่องจากยักษ์กุมภกันท์แพ้สกา จึงยกนางให้แก่พระยานาค

ท้าวเสนากุญมีมเหสี 7 องค์ซึ่งเป็นพี่น้องกัน มเหสี 6 องค์แรกให้กำเนิดกุมารนางละองค์กุมารองค์โตชื่อ ศรีสันต์ สำหรับนางประทุมมเหสีองค์สุดท้ายให้กำเนิดกุมารชื่อสังข์ศิลป์ชัยซึ่งกำเนิดมาพร้อมกับขອງวิเศษ นางทั้งหกอีกฉาน้องจึงติดสินบนไพร่ทนายคำแนะนำแก่ท้าวเสนากุญทำให้พระองค์ขับไล่นางประทุมและลูกรวมทั้งนางไกรสรซึ่งเป็นสนมและลูกที่เป็นราชสีห์ชื่อสิงห์ร้อออกจากเมือง นางทั้งสองและลูกจึงไปอยู่ในเมืองที่พระอินทร์เนรมิตให้ ต่อมาเมื่อกุมารทั้งหกได้รู้จักและเห็นความสามารถของสังข์ศิลป์ชัย และท้าวเสนากุญใช้กุมารทั้งหกไปติดตามหาผู้เป็นอา กุมารทั้งหกจึงพาสังข์ศิลป์ชัยไปด้วย แต่ก็อีกฉาที่สังข์ศิลป์ชัยจะมีความดีความชอบเพราะพานางเกสรสุมณฑาและธิดากลับคืนเมืองได้ เมื่อสิงห์ร้อออกไปหาอาหาร กุมารทั้งหกจึงหลอกสังข์ศิลป์ชัยไปเก็บผลไม้บนภูเขาแล้วลักตักเหว จากนั้นพานางเกสรสุมณฑาและธิดากลับเมืองแทนระหว่างทางศรีสันต์พยายามเกี่ยวพาราสีและลวนลามนางศรีสุพรรณ แต่นางไม่ยินยอม

เมื่อกลับถึงเมือง ศรีสันต์ทูลท้าวเสนากุญเอาความดีความชอบว่าตนและน้องเป็นผู้ฆ่ายักษ์กุมภกันท์และลงไปช่วยนางศรีสุพรรณที่เมืองนาค ขณะที่นางเกสรสุมณฑาและธิดาบอกว่าแท้จริงแล้วสังข์ศิลป์ชัยเป็นผู้ช่วยเหลือพวกนาง ส่วนศรีสันต์นอกจากจะมีได้ช่วยแล้วยังลวนลามนางศรีสุพรรณอีกด้วย แต่ศรีสันต์ปฏิเสธ ท้าวเสนากุญไม่อาจตัดสินความได้ เมื่อนางเกสรสุมณฑาและธิดาออกไปตามหาสังข์ศิลป์ชัย ท้าวเสนากุญจึงตามไปด้วย

เมื่อสิงห์ร้อกลับมายังพลับพลาไม่พบใคร เห็นแต่พระขรรค์ของสังข์ศิลป์ชัยวางไว้ก็ตกใจรีบไปบอกมารดาและนางประทุม ส่วนสังข์ศิลป์ชัย พระอินทร์ได้ช่วยนำขึ้นจากเหวและไปส่งกลับเมืองมารดา ต่อมาสังข์ศิลป์ชัยไปเที่ยวป่าได้พบกับขบวนเสด็จของท้าวเสนากุญ นางเกสรสุมณฑาและธิดาจึงให้สังข์ศิลป์ชัยเข้าเฝ้าท้าวเสนากุญ ทำให้ทุกคนทราบความจริง ท้าวเสนากุญต้องการคืนดีกับนางประทุมและนางไกรสร สังข์ศิลป์ชัยจึงไปบอกสิงห์ร้อแล้วขอให้มารดาปรับไมตรีไมเช่นนั้นพวกตนจะฆ่าตัวตาย นางทั้งสองหว่านโอรสจึงยินยอมคืนดีกับท้าวเสนากุญแล้วกลับเมือง

เมื่อถึงวังท้าวเสนากุญเรียกกุมารทั้งหกมาสอบถามความจริง แต่กุมารทั้งหกไม่ยอมรับและมีมารดาคอยเข้าข้าง นางเกสรสุมณฑาจึงขอให้สังข์ศิลป์ชัยและหกกุมารพิสูจน์ความจริงโดยแสดงอิทธิฤทธิ์ หากใครทำไม่ได้แสดงว่ากล่าวเท็จ ต้องถูกลงโทษ สังข์ศิลป์ชัยแผลงศรเรียกดาวเดือนให้ทุกคนประจักษ์ ส่วนกุมารทั้งหกทำไม่ได้เลยถูกลงโทษเมียนคนละสามสิบทังจนเจ็บไม่ไหวสารภาพว่าทำไปเพราะถูกมารดาเลี่ยมสอน ท้าวเสนากุญโกรธมาก จึงสั่งประหารนางทั้งหกและกุมาร แต่สังข์ศิลป์ชัยสงสารจึงขอชีวิตทุกคนไว้ ท้าวเสนากุญละเว้นโทษประหารโดยให้นางและเหล่ากุมารไปเป็นข้ารับใช้แทน

เรื่องสังข์ศิลป์ชัยเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความขัดแย้งของคนในครอบครัวและเครือญาติ จึงปรากฏปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างคู่กรณีดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

ผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยวในเรื่องนี้มีความสัมพันธ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกันและฝ่ายหญิงมีสามีแล้ว ดังนั้นพฤติกรรมเกี่ยวพาราสีของฝ่ายชายจึงทำให้อีกฝ่ายโกรธเนื่องจากปัจจัยที่จะกล่าวนี้

ความรังเกียจในพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม

การที่ผู้เกี่ยวแสดงความประพฤติที่ไม่สมควรในการเกี่ยวพาราสีก็จะทำให้ผู้ถูกเกี่ยวชิงชังรังเกียจ ก่อให้เกิดบทพิโรธวาททั้งชั้น ในเรื่องนี้ นางศรีสุพรรณเป็นธิดาของนางเกษรสุมณฑากับท้าวกุมภกันต์ แต่ท้าวกุมภกันต์แพ้สกาพระยานาคจึงต้องยกนางศรีสุพรรณให้อยู่เมืองบาดาลกับพระยานาค ต่อมาสังข์ศิลป์ชัยได้ไปช่วยพานางกลับขึ้นมายังโลกมนุษย์เพื่อจะพากลับเมืองปัญจาลนครพร้อมกับนางเกษรสุมณฑา ทว่าสังข์ศิลป์ชัยถูกหกกุมารลงผลัดตกเหวเสียก่อน ศรีสันท์ซึ่งแอบฟังใจนางศรีสุพรรณจึงได้โอกาสเกี่ยวพาราสีนางโดยแสร้งบอกว่าได้ยินเสียงสังข์ศิลป์ชัยเรียกนาง จะพานางไปหา แต่กลับพานางไปยังพักใต้ต้นไม้ ฝ่ายนางศรีสุพรรณก็ไม่คิดระแวงด้วยเห็นว่าเป็นญาติพี่น้องกัน จนศรีสันท์เกี่ยวและจะถูกเนื้อต้องตัว นางศรีสุพรรณโกรธจึงบริภาษศรีสันท์ว่าประพฤติตนไม่สมควรดังนี้

เมื่อนั้น
ลูกขึ้นยินเสียมิได้ช้า
ว่าจะพาเที่ยวหาสังข์ศิลป์ชัย
ช่างสับปลับอย่างนี้ทีเดียว
พาชื่อถือจิตคิดว่าพี่
ได้เห็นกันสินะไม่ละใคร

นางสุพรรณเคืองแค้นเป็นหนักหนา
แล้วว่าดูผู้พี่เช่นนี้เจียว
ลงให้ตามมาถึงป่าเปลี่ยว
ด้านหน้ามาเกี่ยวไม่อายุใจ
ธรรมเนียมมันมีอยู่ที่ไหน
กลับไปจะทูลพระมารดา

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 478)

การที่นางศรีสุพรรณต่อว่าศรีสันท์ว่า “พาชื่อถือจิตคิดว่าพี่ ธรรมเนียมมันมีอยู่ที่ไหน” แสดงให้เห็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของอีกฝ่าย แม้นางจะขู่ศรีสันท์ว่าจะนำความไปฟ้องมารดา ศรีสันท์กลับตอบอย่างไม่ละอายว่า

ถึงเจ้าจะว่าให้อารู
ตายไหนตายไปคงไม่ฟัง
อันพี่น้องครองกันแลยังยืน
ว่าพลางเข้าใกล้ไขว่คว้า

จะโดยตีพี่ผู้เสียหลัง
เอ็นดูพี่มั่งเกิดแก้วตา
ไม่เสียเรือนผู้อื่นดีหนักหนา
อุยหน้าอย่าหยิกจะป่วยไป

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 478)

กิริยาวาจาของศรีสันททำให้นางศรีสุพรรณยิ่งโกรธแค้น บริภาษศรีสันทซ้ำตั้งคำประพันธ์

น้อยเอยน้อยจิต

มาทำข่มเหงไม่เกรงใจ

เออกระไรที่โทษช่างด้านดี

ถึงสิ้นฤทธิ์ผิดชอบก็สูญตาย

คิดนิตหนึ่งว่าเป็นผู้ใหญ่

จะแก่งให้อภัยสอดอายุ

เช่นนี้แล้วหรืออย่าพักหมาย

สัญชาติชายบัดชบไม่คบค้า

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 479)

การแสดงออกของศรีสันทเป็นพฤติกรรมที่ไม่สมควรอย่างยิ่งเนื่องจากนางศรีสุพรรณเป็นธิดาของนางเกษรสมุณฑาผู้มีศักดิ์เป็นอา จึงควรที่จะเกรงใจและให้เกียรติ การล่วงเกินนางก็เหมือนล่วงเกินอาของตนด้วยซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม นอกจากนี้นางศรีสุพรรณก็มีสามีแล้ว ทั้งยังเป็นลูกพี่ลูกน้องกับศรีสันท จึงควรที่จะดูแลปกป้องนางจากภยันตรายในป่า มิใช่แสดงพฤติกรรมเกี่ยวพาราสีโดยไม่ละอายเช่นนี้ นางศรีสุพรรณจึงรังเกียจความประพฤติของศรีสันท และแสดงออกเป็นบทพิโรธวาทังดังที่กล่าวมา

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างอากับหลาน

ตามขนบธรรมเนียมไทย ผู้เยาว์จะถูกอบรมให้เคารพบนอบผู้อาวุโส ยิ่งมีความสัมพันธ์เป็นญาติ มีสถานภาพเป็นน้องของบิดา ก็ควรที่จะเคารพอย่างยิ่ง ส่วนผู้อาวุโสก็ควรเมตตาต่อหลาน อย่างไรก็ตาม ถ้าหลานมีความประพฤติไม่สมควร เมื่อผู้เป็นอาทราบเรื่องก็จะก่อให้เกิดเป็นบทพิโรธวาทังได้ดังปัจจัยนี้

การโกหกหลอกลวง

การโกหกหลอกลวงผู้ใหญ่เพื่อเอาความดีความชอบอย่างซึ่ง ๆ หน้า เป็นพฤติกรรมที่ผู้เป็นอาซึ่งรู้ความจริงทุกอย่างไม่อาจจะทนได้ จึงแสดงออกเป็นบทพิโรธวาทัง เหตุเกิดจากศรีสันท และน้องเล่าความเท็จให้บิดาฟังเพื่อแสวงผลประโยชน์ใส่ตนว่าพวกตนเป็นคนสังหารยักษ์กุมภภัณฑ์ และยังลงไปช่วยธิดาของอาขึ้นจากเมืองบาดาลแล้วพากลับปัญหาจนครสำเร็จ ตามความปรารถนาของท้าวเสนากุฎ ทั้ง ๆ ที่ความจริงผู้ที่ช่วยเหลือพวกนางคือสังข์ศิลป์ชัย

เมื่อนางเกษรสมุณฑาเล่าเรื่องสังข์ศิลป์ชัยบุตรของนางประทุมที่ท้าวเสนากุฎได้จับได้ในครั้งก่อน ศรีสันทก็บิดเบือนว่าขณะที่เดินป่า นางเกษรสมุณฑาได้ถามเรื่องราวแต่หนหลัง ตนจึงเล่าให้ฟังจนหมดสิ้น แต่นางเกษรสมุณฑากลับแต่งเรื่องให้ท้าวเสนากุฎฟังเพราะแค้นใจที่สามีถูกศรีสันทฆ่า คำกล่าวเท็จของศรีสันททำให้นางเกษรสมุณฑาโกรธมาก บริภาษหลานว่า

แม่เจ้าคนดีศรีสันทา
มิ่งเล่าให้กูฟังเมื่อครั้งไร
อวดกล่าวว่าได้ไปรบยักษ์
กลัวแต่จะชิงวิ่งตะโกรง
พวกมิ่งฟังบุญสังข์ศิลป์ชัย
เห็นยักษ์มาผ้าผ่อนลงกองทิ้ง
แล้วซ้ำคิดอ่านฆ่าหลานกู
กลับมาพูดอวดพ่อยอยก

ช่างด้านหน้าขึ้นเสียงเถียงโต้
ยังกลัวว่าผู้ใหญ่นี้พูดโง่
เอ็งอย่าพิกมาดหมายคงตายโหง
โป่งโหยงพาทีไม่มีจริง
พลอยไปซ่อนตัวอยู่หัวเตี๋ย
พากันมุดหัววิ่งเข้าซุ้มรก
เล่าก็กลัวก็รู้อยู่เต็มอก
พวกอ้ายโกหกเขาเห็นตัว

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 498)

แต่ศรีสันท์ปฏิเสธแล้วใส่ความว่านางเกสรสมุณฑาแต่งเรื่องหาความตนดังนี้

ฟังเอยฟังอ่าวว่า
มาใส่ถ้อยร้ายความเอาพันพัว
เออมีใช้ฝีมือหรือวันนั้น
ลงนั่งกอดยักษาน้ำตาเลือด
ลูกหลานที่ไหนเล่าเอามาวา
สับปะติดสับปะต่อแต่พองาม

เจ้าศรีสันทาทำยืมหัว
ออกเห็นตัวเห็นตนว่าคนเท็จ
จนกุมภกัณฑ์ผ้าหาวขาดเด็ด
ออกขามเข็ดฤทธิ์ซ้ำจึงมาตาม
พระบิดาฟังได้ไม่ชักถาม
เป็นความแค้นแค้นจะแกล้งพาล

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 498)

การที่ศรีสันท์ไม่ยอมรับแล้วกล่าวเหน็บแนมใส่ร้ายอาชื่อนี้ ทำให้นางเกสรสมุณฑา
หมดความอดทนอดกลั้น กล่าวตัดความสัมพันธ์ระหว่างอาภักกับหลาน และลูกแก่โทสะตรงเข้าทำร้าย
ศรีสันท์ดังคำประพันธ์

เจ็บเอยเจ็บจิต
ลมลินหยาบข้าสามานย์
จะตบมิ่งให้ได้ไอ้สูงสิง
ว่าพลงนางลุกขึ้นทันที

กูไม่คิดแล้วไว้มิ่งเป็นหลาน
จะร้าวฉานพงศ์พันธุ์เพราะมันนี่
แม้ฤทธิ์เดชดีจริงอย่าวิ่งหนี
เข้าไล่ตบตีพัลวัน

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 499)

ความสัมพันธ์ฉันอาหลานระหว่างนางเกสรสมุณฑาและศรีสันท์นั้นค่อนข้างจะห่างเหิน
ด้วยไม่เคยรู้จักสนิทสนมกันมาก่อน ครั้นพอทำความรู้จักกันว่าเป็นอาภักกับหลาน ศรีสันท์ก็มีได้
ประพุดิตัวให้เป็นที่รักของผู้ใหญ่ แต่กลับทำให้นางระคายเคืองใจด้วยการลวนลามนางศรีสุพรรณ
ธิดาของนางอย่างไม่ให้เกียรติผู้เป็นอาเลย ดังนั้นเมื่อศรีสันท์กล่าวเท็จ หลอกหลวงบิดาต่อหน้านาง
ซึ่งรู้เห็นความจริงทุกอย่าง นางจึงไม่อาจนิ่งเฉยได้ จึงก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังดังกล่าว

บทที่ 3

กลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธาทัง

การใช้ภาษาเป็นศิลปะที่สำคัญในการสร้างบทพิโรธาทัง โดยกวีต้องเลือกสรรถ้อยคำ
สำนวน โวหาร ถ่ายทอดให้ผู้อ่านเข้าใจในรสพิโรธาทัง ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาด้านการใช้คำ
สำนวน และโวหารภาพพจน์ เพื่อให้ทราบถึงกลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธาทังในประเด็นต่าง ๆ
ดังต่อไปนี้

1. การใช้คำ

คำเป็นสิ่งที่มียุทธิพลมากในการใช้ภาษา คำอาจก่อให้เกิดความรู้สึกกระทบกระเทือน
อารมณ์ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้อย่างรุนแรง บางครั้งจะปลุกเร้าโน้มน้าวให้เกิดความฮึกเหิม กระตือรือร้น
บางครั้งอาจให้ความรู้สึกที่สดชื่น กระชุ่มกระชวย ในขณะที่บางครั้งอาจทำให้เกิดความเศร้า
สะเทือนใจ (ชานาญ รอดเหตุภัย. 2522 : 170)

ดังนั้นการใช้คำจึงเป็นกลวิธีสำคัญประการหนึ่งที่กวีเลือกสรรมาใช้เพื่อให้สามารถสื่อ
ความหมายที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้ ในการแสดงบทพิโรธาทังกวีเลือกใช้ทั้งคำ
ที่มีความหมายโดยตรงและคำที่มีความหมายโดยนัย เรื่องความหมายของคำ พรทิพย์ ภัทรนาวิก
อธิบายไว้ว่า ความหมายของคำมี 2 ประการคือ

1. ความหมายหลัก (หรือความหมายโดยตรง) ได้แก่ความหมายเดิมของคำ เป็น
ความหมายในพจนานุกรม เช่น คำว่า “ล้าลี้” และคำว่า “ลิง” พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถานอธิบายความหมายไว้ว่า

ล้าลี้ น. ต้นไม้ชนิดหนึ่ง เม็ดมีปุยสีขาว เรียกปุยของเม็ดต้นล้าลี้

ลิง น. สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีปรกติดอยู่บนต้นไม้ มีหางบ้าง ไม่มีบ้าง มีหลายชนิด
เช่น ลิงลม ลิงแสม ว. ชอบกระโดดโลดเต้น

2. ความหมายแฝง (หรือความหมายโดยนัย) หมายถึงความหมายที่ชักนำความคิด
ให้เกี่ยวข้องไปถึงสิ่งอื่น ความหมายแฝงของคำอาจเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ หลายอย่าง
เช่น เกี่ยวข้องกับความรู้สึกเคยชิน กาลเทศะ บุคคล และคุณภาพของภาษา ฯลฯ

ตัวอย่างความหมายแฝงของคำ เช่น

ล้าลี้ อาจจะหมายถึงถึงความเบา หรือสีขาว

ลิง อาจจะหมายถึงถึงความซน (พรทิพย์ ภัทรนาวิก. 2521 : 5)

ตัวละครใช้ภาษาในบทพิโรธาทังรุนแรงมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับคู่กรณี ซึ่งคู่กรณี
มียุทธิพลในการกระตุ้นอารมณ์ของตัวละครด้วย การใช้คำจึงสื่อให้เห็นรสพิโรธาทังที่มีทั้ง
ความหมายโดยตรงและความหมายโดยนัยดังนี้

1.1 การใช้คำที่มีความหมายโดยตรง

ถ้อยคำที่มีความหมายโดยตรงจะเป็นคำที่ไม่ต้องอาศัยการตีความหรือการสร้างจินตนาการ และมักเป็นถ้อยคำที่คนทราบความหมายอยู่แล้ว เมื่อกริยานำมาใช้ในบทพิโรธวาทังผู้อ่านก็จะเข้าใจความหมายได้ทันที กริยานำใช้คำที่มีความหมายโดยตรงในบทพิโรธวาทังในวรรณคดีเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ว่าจะเป็นนิทาน บทละครในและบทละครนอก เพราะสามารถสื่อถึงรสพิโรธวาทังได้ทันที บางคำกริยาก็นำไปใช้มาก บางคำก็ใช้น้อย และบางคำก็ใช้ครั้งเดียวดังที่จะเสนอตามลำดับความถี่ของคำที่มีการใช้มาก ดังนี้

ทรลักษณ์, อ้ายทรลักษณ์, อีทรลักษณ์

“ทรลักษณ์” มีความหมายว่า “มีลักษณะที่ถือว่าไม่ดี” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 636) เมื่อคำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจะแสดงให้เห็นอารมณ์เกรี้ยวกราดของผู้กล่าวที่มีต่อคู่กรณี นอกจากนี้ในจำนวนคำที่มีความหมายโดยตรงที่สื่อถึงบทพิโรธวาทัง กริยาคำ “ทรลักษณ์” มากที่สุด ซึ่งสามารถพบได้จากเรื่องลักษณวงศ์ สิงหไกรภพ รามเกียรติ์ อุณรุท สังข์ทอง และไชยเชษฐ. หลายคู่กรณีด้วยกัน ดังตัวอย่างดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบิดากับบุตร

อีลูกทรลักษณ์อัปรีย

ดีแล้วจะได้เห็นกัน

(อุณรุท. 2515 : 313)

เหม่เหม่ดูคู่อีทรลักษณ์

ยังฝืนพักตร์อ้อนวอนจะนี้ได้

(อุณรุท. 2515 : 326)

อีลูกทรลักษณ์จัญไร

กูจะฆ่าให้ม้วยไปด้วยกัน

(อุณรุท. 2515 : 365)

ทรลักษณ์อัปรียไม่มีอาย

หน่อกษัตริย์ทั้งหลายไม่เอื้อเฟื้อ

(สังข์ทอง. 2530 : 94)

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

เหม่เหม่ดูคู่อีทรลักษณ์

ชั่วช้าอัปลักษณ์หยาบใหญ่

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 305)

เหม่ออ้อปรีษฐ์ <u>ทรลักษณ์</u>	มิงอยามาพักร้องให้ (ไชยเชษฐ. 2530 : 291)
บทพิโรธวาทั้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย	
มิงลีมยักษรักผัวมัวมนุษย์	ซากฤตทุต <u>ทรลักษณ์</u> เสียดักดีศรี (สิงหไกรภพ. 2515 : 260)
บทพิโรธวาทั้งระหว่างพี่กับน้อง	
เหม่เหม่ดู <u>อ้ายทรลักษณ์</u>	มาเจรจาเอียงยักแก้ไข (รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 346)
มี <u>รู้ทรลักษณ์</u> จัญไร	กลับไปเป็นพวกไพร่ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 165)
จิงร้องว่า <u>เหวยอ้ายทรลักษณ์</u>	ชั่วช้อปลักษณ์โมหันธ์ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 352)
หรือจะ <u>มาชั่วช้อ</u> สาธารณ	คบ <u>ผู้ชายพาลทรลักษณ์</u> (อุณรุท. 2515 : 299)
บทพิโรธวาทั้งระหว่างพ่อตากับลูกเขย	
จวย <u>ตระบองร้องเหวยอ้ายทรลักษณ์</u>	กูกะ <u>หักคอกินให้สิ้นเนื้อ</u> (ไชยเชษฐ. 2530 : 352)
บทพิโรธวาทั้งระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริวาร	
ทำ <u>ถ้อยทรลักษณ์</u> ไม่รักยศ	คิด <u>ขบถ</u> ได้นำใจมั่น (ลักษณวงศ์. 2515 : 340)

บทพิโรธวาทีระหว่างคู่ต่อสู้

คู่มือคบหาสมาคมศักดิ์	กับ <u>อายทรลักษณ์</u> ออกศล (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 160)
เหวี่ยงเหวี่ยงดูก่อน <u>อายทรลักษณ์</u>	จะรู้จักเหตุผลก็หาไม่ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 359)
จะดีกว่าพ่อฤาไ	ชาติ <u>อายอัปรีย์</u> ทรลักษณ์ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 433)

บทพิโรธวาทีระหว่างผู้ถูกเกี่ยวข้องกับผู้เกี่ยว

อันตัวของมิ่งนี้ทรลักษณ์	ลิบเคียรลิบพัคตร์จะปลิวไป (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 117)

อัปรีย์, อัยอัปรีย์, อีอัปรีย์

“อัปรีย์” หมายถึง “ระยำ, จัญไร, เลวทราม, ต่ำช้า, ชั่วช้า, ไม่เป็นมงคล” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 935) คำ “อัปรีย์” ปรากฏในบทพิโรธวาทีมากรองลงมาจากคำ “ทรลักษณ์” โดยพบในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน รามเกียรติ์ อุนรุท สังข์ทอง และไชยเชษฐังตั้งตัวอย่างเหล่านี้

บทพิโรธวาทีระหว่างบุพการีกับบุตร

เป็นคนทรลักษณ์ <u>อัปรีย์</u>	กู่จะล้างชีวิตให้อาลัย (รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 408)
อีลูกทรลักษณ์ <u>อัปรีย์</u>	ดีแล้วจะได้เห็นกัน (อุนรุท. 2515 : 313)
ทรลักษณ์ <u>อัปรีย์</u> ไม่มีอาย	หน่อกษัตริย์ทั้งหลายไม่เอื้อเฟื้อ (สังข์ทอง. 2530 : 94)

บทพิโรธวาทีระหว่างสามีกับภรรยา

เหม่ออ้อปรี๊ยท์ลักษณ์

มิงอย่ามาพักนั่งร้องไห้

(ไชยเชษฐ. 2530 : 291)

เอาผ้าคลุมหุ้มไว้ให้เหมือนผี

ทุตอ้อปรี๊ยท์สมน้ำหน้า

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 295)

บทพิโรธวาทีระหว่างพี่กับน้อง

เหวยอ้ายอ้อปรี๊ยท์ไม่มีอาย

กลัวตายกระโรหนักหนา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 349)

จะแก่งฆ่าพงศ์พันธุ์ให้บรรลัย

มาหาอุโยอ้ายอ้อปรี๊ยท์

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 352)

บทพิโรธวาทีระหว่างคนรับใช้ภรรยาหลงกับภรรยาน้อย

.....

เอาคนฝังทั้งเป็นอ้อปรี๊ยท์

(ไชยเชษฐ. 2530 : 231)

บทพิโรธวาทีระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

มิใช่หญิงร้ายอ้อปรี๊ยท์

จะยินดีด้วยอ้ายสาธารณ์

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 118)

บทพิโรธวาทีระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี

.....

เหวยอ้ายเตียรฉานอ้อปรี๊ยท์

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)

บทพิโรธวาทีระหว่างคู่ต่อสู้

จะดีกว่าพ่อฤาไรร

ชาติอ้ายอ้อปรี๊ยท์ลักษณ์

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 433)

มึงอย่าเจรจาให้เกินพักตร์

อ้ายชาติทรลักษณ์อัปรีย

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 23)

จัญไร, ตัวจัญไร, อีจัญไร, อ้ายจัญไร, จังไร

“จัญไร” หมายถึง “เลวทราม, เป็นเสนียด, ไม่เป็นมงคล” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 222) คำ “จัญไร” พบในบทพิโรธวาทังมากเป็นอันดับสามจากเรื่องขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี รามเกียรติ์ อุณรุท สังข์ทอง และไกรทอง ดังตัวอย่างนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

จะให้อยู่เวียงวังก็จัญไร

ชอบแต่ไสคอส่งเสียจากเมือง

(พระอภัยมณี. 2514 : 8)

เหม่ออูษาจัญไร

ดูดูเป็นไต้ช่างไมคิด

(อุณรุท. 2515 : 313)

ใครจะเชื่อลั่นอีจัญไร

แต่จะว่าสิ่งใดไม่สู้แค่น

(อุณรุท. 2515 : 325)

อีลูกช้วน่าซังจัญไร

เอาไวโยตีเสียให้แทบตาย

(สังข์ทอง. 2530 : 325)

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรณาน้อย

จะว่าให้สาสมใจ

อีจัญไรร่อยแปดแพศยา

(ไกรทอง. 2530 : 393)

บทพิโรธวาทังระหว่างพี่กับน้อง

มิรู้ทรลักษณ์จัญไร

กลับไปเข้าพวกไพร่

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 165)

บทพิโรธวาทีระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการ

แสนขลาดชาติชั่วตัวจัญไร

ทุดอายใจผู้หญิงเที่ยววิ่งชุก

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

บทพิโรธวาทีระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

คราวนี้รู้เช่นได้เห็นใจ

อิจัญไรเจ้ากลมารยา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 1039)

บทพิโรธวาทีระหว่างคู่ต่อสู้

อายชาติเดียรรัจฉานจัญไร

จะบรรลีย์ไม่พันพริบตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 23)

เอ็งมาเก็บว่าด้วยเหตุใด

อายชาติจัญไรอัปรีย

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 319)

กาลิ, อิกาลิ

คำ “กาลิ” หมายถึง “ชั่วช้า เสนียดจัญไร” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 91)
คำนี้พบในบทพิโรธวาทีมากเป็นอันดับสี่ จากเรื่องพระอภัยมณี รามเกียรติ์ อุณรุท ลักษณะวงศ์
โคบุตร และไชยเชษฐ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทพิโรธวาทีระหว่างบุพการีกับบุตร

ลูกกาลิมีแต่จะขายหน้า

ช่างชั่วช้าทุจริตผิดวิสัย

(พระอภัยมณี. 2514 : 8)

จับเอาตัวมาอิกาลิ

ผลาญชีวิเสียให้พร้อมกัน

(อุณรุท. 2515 : 355)

บทพิโรธวาทีระหว่างสามีกับภรรยา

หญิงกาลิดีแต่จะล้างผัว

นี่บุญตัวจึงได้รอดไม่ตักษัย

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 142)

เจ้ามารยาทกลีอย่างนี้เจียว

ยังลดเสียลิ้นลมคารมดี

(โคบุตร. 2515 : 118)

พระกริ้วโกรธนักดั่งอัคคี

เหม่ออิกาลีมีงเหยยไคร

(ไชยเชษฐ. 2530 : 318)

อนิจจาไม่รู้วากาลี

เสียทีไปตามเอามีงมา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 305)

บทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

ถีบจนพลัดจากแท่นแผ่นศิลา

แล้วเดือดต่าว่าอิกาลีลาม

(พระอภัยมณี. 2514 : 15)

บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี

ชั่วข้าทรลักษณ์กาลี

ทั้งกระบี่สุครีพผู้เป็นอา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)

บทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

เหวยอายลิงป่ากาลี

นามกรมีงนี้เป็นโจน

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 136)

สาธารณ, อีสาทารณ, อ้ายสาธารณ

คำ “สาธารณ” หมายถึง “ต่ำ, เลว, ทัว ๆ ไป” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 827) คำนี้พบในบทพิโรธวาทังมากเป็นอันดับห้า จากเรื่องรามเกียรติ์ และอุณรุท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

ทั้งพระขรรค์แล้วกล่าวพจมาน

เหวยอีสาทารณเฝ้าจนกรรจ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 408)

จึงมีสิ่งหนาทบรรหาร	เวทย์อีสานธรรณูษา (อุณรุท. 2515 : 364)
บทพิโรธวาทังระหว่างพีกับน้อง	
เหม่เหม่ดูดูอายสาธารณ	อหังการองอาจเจรจา (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 165)
หรือมาชั่วช้าสาธารณ	คบผู้ชายพาลทรลักษณ (อุณรุท. 2515 : 299)
บทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว	
มิใช่หญิงร้ายอัปรีย	จะยินดีด้วยอายสาธารณ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 118)
บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี	
ไตรโลกก็แจ่งอยู่ด้วยกัน	มิงอย่าเสกสรรอายสาธารณ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)
มาช่วยก็จะม้วยวายปราณ	อายสาธารณอย่าพักอหังการ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 280)
บทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้	
อันพ่อของเอ็งนั่นสาธารณ	นำการแต่อัปมงคล (รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 160)
จงจับอายลิงสาธารณ	ผลาญเสียให้ม้วยชีวิ (รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 47)

แพศยา, อีแพศยา

คำ “แพศยา” หมายถึง “หญิงหาเงินในทางประเวณี หญิงถ้อย หญิงลำสอน” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 608) จึงพบคำนี้ในบทพิโรธวาทังที่บริภาษผู้หญิงเท่านั้น ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

เมื่อเป็นหญิง <u>แพศยา</u> อาธรรม์	จะให้เลี้ยงนางนั้นประการใด (กาถิ. 2516 : 32)
จะดูใจอีกาลกิณี	ที่มัน <u>แพศยา</u> อาธรรม์ (รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 305)
หญิงร้าย <u>แพศยา</u> สามานย์	เขาคู้คานคอบหาให้เสียศรี (ไกรทอง. 2530 : 296)

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลงกับภรรยาน้อย

กูจะว่าให้สามใจ	อีจัญไรร้อยแปด <u>แพศยา</u> (ไกรทอง. 2530 : 393)

บทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

ทำแสนแ่งแสนอนจะอันความ	<u>แพศยา</u> บ้ากามกวนอารมณ์ (พระอภัยมณี. 2514 : 15)

บทพิโรธวาทังระหว่างมิตรสหาย

เทพาสุรจุนแค้นว่าแสนร้าย	ทุตถียายแก่แรด <u>แพศยา</u> (สิงห์ไกรภพ. 2515 : 179)

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

หญิงกาลกิณีอี <u>แพศยา</u>	มันไม่น่าเซยชิดพิศมัย (ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 866)

ชั่วช้า

คำ “ชั่วช้า” หมายถึง “เลวทราม” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 264) คำนี้พบใน บทพิโรธวาทังในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี รามเกียรติ์ อุณรุท สังข์ทอง ไชยเชษฐ และ สังข์ศิลป์ชัย ดังต่อไปนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามกั๊กภรรยา

.....

ชั่วช้าอัปลักษณ์หยาบใหญ่

(รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 305)

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรณาน้อย

.....

ชั่วช้าอุบาทว์ไม่เป็นรส

(ไชยเชษฐ์. 2530 : 294)

บทพิโรธวาทังระหว่างพี่กับน้อง

.....

หรือมาชั่วช้าสาธารณ์

(อุณรุท. 2515 : 299)

บทพิโรธวาทังระหว่างตากกับหลาน

.....

อันคนสัญชาติมันชั่วช้า

(สังข์ศิลป์ชัย. 2530 : 632)

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

ช่างชั่วช้าทุจริตผิดวิสัย

(พระอภัยมณี. 2514 : 8)

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการ

.....

อายคนโจดชั่วช้าอย่าให้อยู่

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี

.....

ชั่วช้าทรลัทธิกาลิ

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)

ชั่วชาติ, ชาติชั่ว, อีชาติชั่ว, อ้ายชาติชั่ว

“ชั่ว” หมายถึง “เลว ทราม ร้าย ไม่ดี เพราะจงใจฝ่าฝืนศีลธรรมหรือจารีตประเพณี” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 264) ส่วน “ชาติ” หมายถึง “การเกิด กำเนิด เหล่ากอ ถือกเถา เผ่าพันธุ์ ชนิด จำพวก ชั้น หมู่” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 265-266) ดังนั้น “ชั่วชาติ” หรือ “ชาติชั่ว” จึงหมายความว่าในลักษณะการเลว ไม่ดี ตั้งแต่กำเนิด หรือพวกเผ่าพันธุ์เลว ไม่ดี ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน สังข์ทอง ไชยเชษฐ โกรทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

ทุดช่างชั่วชาติประหลาดเหลือ

(สังข์ทอง. 2530 : 94)

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

.....

อีชาติชั่วเป็นตัวเท่าตัวนอน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 283)

บทพิโรธวาทังระหว่างเมียหลวงกับเมียน้อย

.....

อีมุขย์อุบาทว์ชาติชั่ว

(โกรทอง. 2530 : 308)

บทพิโรธวาทังระหว่างพี่กับน้อง

.....

อีคนชาติชั่วตัวตะกลาม

(สังข์ทอง. 2530 : 97)

บทพิโรธวาทังระหว่างยากับหลาน

..... อายชาติชู้กั้วเมียเสียน้ำหน้า
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 937)

บทพิโรธวาทังระหว่างพ่อตากับลูกเขย

..... มิ่งช่างชู้ชาติประหลาดเหลือ
(ไชยเชษฐ. 2530 : 352)

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริหาร

..... แสนขลาดชาติชู้ตัวจัญไร
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

เดียร์จฉาน, เดียรฉาน

“เดียร์จฉาน” หมายถึง “สัตว์เว้นจากมนุษย์ เช่น หมู หมา วัว ควาย (มักใช้เป็นคำด่า)” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 310) ในวรรณคดีบางครั้งก็ใช้“เดียรฉาน” ซึ่งความหมายเดียวกับ “เดียร์จฉาน” ดังที่ปรากฏในเรื่องไกรทอง และรามเกียรติ์ ดังต่อไปนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

..... เดียรฉานจงทองไม่เจียมตัว
(ไกรทอง. 2530 : 392)

บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี

..... กับอายเดียรฉานทรลักษณ์
(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 277)

..... เหวยอายเดียรฉานอัปรีย์
(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)

.....ชาติอ้ายเตียรฉานจัญไร
(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 279)

บทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

.....อ้ายชาติเตียรฉานจัญไร
(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 23)

.....เหม่เหม่ดูอ้ายเตียรฉาน
(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 360)

.....เหม่เหม่อ้ายชาติเตียรฉาน
(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 539)

มารยา

“มารยา” หมายถึง “การลวง, การสร้างทำ, เล่ห์กล” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 647) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน อุณรุท โคบุตร และไชยเชษฐัง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

.....เจ้ามารยากาลืออย่างนี้เจียว
(โคบุตร. 2515 : 118)

.....นั่นเล่ห์กลของใครอ้อมารยา
(ไชยเชษฐัง. 2530 : 248)

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

.....อิหน้าด้านมารยาพิรากวาน
(ไชยเชษฐัง. 2530 : 230)

.....ชะข้างมารยาพิรากล
(คาวี. 2530 : 430)

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

เหวยเหวยอีเจ้ามารยา

(อุณรุท. 2515 : 325)

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

.....

อีจัญไรเจ้ากลมารยา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 1039)

อาธรรม์

“อาธรรม์” หมายถึง “ชั่ว ไม่เป็นธรรม ไม่เที่ยงธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 941) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องกาที รามเกียรติ์ และสิงห์ไกรภพ ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

.....

เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม์

(กาที. 2516 : 32)

.....

ที่มันแพศยาอาธรรม์

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 305)

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

ไม่ขอเห็นหน้าคนอาธรรม์

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 408)

บทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

.....

เหม่อ้ายสุครีพอาธรรม์

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 287)

บทพิโรธวาทังระหว่างมิตรสหาย

..... ไม่ขอคบค้าคนอาธรรม
(สิงหไกรภพ. 2515 : 180)

อุบาทว์, อีอุบาทว์

“อุบาทว์” หมายถึง “อัปรีช, จัญไร, ไม่เป็นมงคล” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 955) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังเรื่องสังข์ทอง ไชยเชษฐ์ และไกรทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

..... ชั่วช้าอุบาทว์ไม่เป็นรส
(ไชยเชษฐ์. 2530 : 230)

..... ไม่เหมือนอีอุบาทว์ชาติกุมภีร์
(ไกรทอง. 2530 : 307)

..... อีมุขย์อุบาทว์ชาติชั่ว
(ไกรทอง. 2530 : 308)

บทพิโรธวาทังระหว่างคนรับใช้ภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

..... อีแมวอุบาทว์ชาติซี้ซ่า
(ไชยเชษฐ์. 2530 : 231)

จงทอง, อ้ายจงทอง

“จงทอง” หมายถึง “หยิ่ง, ทะนงตัว, ถือดี” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 218) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังเรื่องขุนช้างขุนแผน และไกรทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

..... อ้ายจงทองจะตองตุล็กที
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 967)

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

..... เดียรฉานจองทองไม่เจียมตัว
(ไกรทอง. 2530 : 392)

..... ลักฝัวเขาเล่นทำจองทอง
(ไกรทอง. 2530 : 395)

บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลาน

..... อายจองทองต๊องประชดเม็ย
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 937)

นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความหมายโดยตรงซึ่งก็นำมาใช้ในบทพิโรธวาทังไม่บ่อยนัก
ได้แก่

หน้าด่าน

“หน้าด่าน” หมายถึง “หน้าหนา, ควรจะอายแต่ไม่อาย” (ราชบัณฑิตยสถาน.
2539 : 466) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี และไชยเชษฐ
ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

..... อายหน้าด่านทะยานใจไม่เข้ายา
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 964)

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

..... อีหน้าด่านมารยาพิรากวาน
(ไชยเชษฐ์. 2530 : 294)

บทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

..... พระแค้นคำซ้ำคำอีหน้าด่าน
(พระอภัยมณี. 2514 : 16)

บทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

.....

ว่าเหยยอัยสุราไ้อ้นักาม

(ลักษณวงศ. 2515 : 202)

จันทาล,จันทาล

“จันทาล” หมายถึง “ตำซ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 221) คำนี้ปรากฏ
ในเรื่องลักษณวงศ รามเกียรติ์ และสังข์ทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

จันทาลจะผลาญชีวี

ให้สามีม้วยบรรลัย

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 359)

นำซังจันทาลทำรานทาง

ร้อยสี่ร้อยอย่างช่างไม่อาย

(สังข์ทอง. 2530 : 183)

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริพาร

.....

ชะน้อยหรือทำได้ไ้อจันทาล

(ลักษณวงศ. 2515 : 340)

กระลี้กระล้า, ฤล้าฤลี้

“กระลี้” หมายถึง “สิ่งร้าย โทษ ร้าย” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 43) ส่วน
“กระล้า” หมายถึง “โทษใหญ่ ความฉิบหาย” ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 43) ดังนั้น
“กระลี้กระล้า” จึงหมายความว่าถึง สิ่งร้าย โทษร้ายแรง หรือความฉิบหายร้ายแรง ส่วน “ฤล้าฤลี้”
ก็แผลงมาจาก “กระล้ากระลี้” จึงมีความหมายเดียวกัน ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่อง
ไชยเชษฐ์ และไกรทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

.....

คนกระลี้กระล้าล้าเสีย

(ไชยเชษฐ์. 2530 : 294)

..... ตัวกระลือกระล่ำสาม
(ไกรทอง. 2530 : 392)

..... เป็นกุหลาบลิ้นห่านใจ
(ไกรทอง. 2530 : 395)

ปากกล้า

“ปากกล้า” หมายถึง “พูดไม่เกรงกลัวใคร” “ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 530)
คำนี้ถูกใช้ในบทพิโรธวาทังในเรื่องสังข์ทอง และไกรทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามมีกับภรรยา

..... ปากกล้าดำทอไม้ทอดย
(สังข์ทอง. 2530 : 182)

..... หญิงร้ายปากกล้าไม่น่าเลี้ยง
(ไกรทอง. 2530 : 372)

..... ปากกล้าหน้าด้านตั้งต้น
(ไกรทอง. 2530 : 394)

ตอแหล

“ตอแหล” หมายถึง “เป็นคำตำคนที่พูดเท็จ(มักใช้แก่ผู้หญิง)”
(ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 327) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องพระอภัยมณี ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างอาจารย์กับศิษย์

..... ล้วนแต่ตัวตอแหลกระแตวัย
(พระอภัยมณี. 2514 : 823)

..... อือตอแหลแห่ออกมาหากูโย
(พระอภัยมณี. 2514 : 838)

..... อัญญาภาลีสื่อต่อแหล

(พระอภิธรรมณี. 2514 : 838)

กาลกณิ

“กาลกณิ” หมายถึง “เสนียดจัญไร ลักษณะที่เป็นอัมภมคล”(ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 91) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทั้งจากเรื่องขุนช้างขุนแผน และรามเกียรติ์ ดังนี้

บทพิโรธวาทั้งระหว่างสามีกับภรรยา

จะดูใจอื่กาลกณิ

ที่มันแพศยาอาธรรม

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 305)

บทพิโรธวาทั้งระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

..... หนิงกาลกณิอื่แพศยา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 866)

ชี้ชี้

“ชี้ชี้” หมายถึง “ทาส, โพร” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 146) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทั้งเรื่องไชยเชษฐังนี้

บทพิโรธวาทั้งระหว่างคนรับใช้ภรรยาหลวงกับภรณาน้อย

..... อีแมอูบาทว์ชาติชี้ชี้

(ไชยเชษฐัง. 2530 : 231)

บทพิโรธวาทั้งระหว่างสามีกับภรรยา

..... เหมอชี้ชี้อื่หน้าเป็น

(ไชยเชษฐัง. 2530 : 248)

ใจพาล

“พาล” หมายถึง “อ่อน, เด็ก, รุน, ชั่วร้าย, เกเร, เกะกะ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 594) คำ “ใจพาล” ที่ใช้ในบทพิโรธวาทังจึงน่าจะหมายถึงผู้ที่มีจิตใจชั่วร้าย ดังในบทพิโรธวาทังจากเรื่องรามเกียรติ์และลักษณวงศ์

บทพิโรธวาทังระหว่างสามัคกับภรรยา

.....

อันนี้ใจพาลเลี้ยงไม่ได้

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 359)

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการ

.....

มิ่งนี้ใจพาลสันดานพล

(ลักษณวงศ์. 2515 : 339)

ทรชน

“ทรชน” หมายถึง “คนชั่วร้าย” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 777) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องพระอภัยมณี และไกรทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

.....

นี่มันชาติทรชนคนไฟรี

(ไกรทอง. 2530 : 392)

บทพิโรธวาทังระหว่างมิตรสหาย

.....

ไม่รักวอนงอนง้อทรชน

(พระอภัยมณี. 2514 : 297)

หญิงร้าย

“ร้าย” หมายถึง “ดู, ชั่ว, ไม่ดี” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 702) “หญิงร้าย” จึงเป็นคำบริภาษผู้หญิงว่าชั่ว, ไม่ดี ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังเรื่องไกรทอง

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

..... หญิงร้ายแพศยาสามัญ
(ไกรทอง. 2530 : 379)

..... หญิงร้ายปากกล้าไม่น่าเลี้ยง
(ไกรทอง. 2530 : 372)

อกุศล

“อกุศล” หมายถึง “ชั่ว, ไม่ดี, ไม่เป็นมงคล” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 909) คำนี้พบในบทพิโรธวาทังจากเรื่องรามเกียรติ์ และไชยเชษฐา ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้

กูไม่คบหาสมัครศักดิ์ กับอ้ายทรลักษณ์อกุศล
(รามเกียรติ์ เล่ม 2 2540 : 2530)

..... กูหลงเชื่ออีใจอกุศล
(ไชยเชษฐา. 2530 : 161)

อัปลักษณ์

“อัปลักษณ์” หมายถึง “ชั่ว(มักใช้แก่รูปร่างหรือหน้าตา), มีลักษณะที่ถือว่าไม่เป็นมงคล” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 935) คำนี้พบในบทพิโรธวาทังจากเรื่องรามเกียรติ์ ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างพี่กับน้อง

..... ชั่วช้าอัปลักษณ์โมหันธ
(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 352)

บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี

..... อัปลักษณ์มีดมัวโมหันธ
(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 276)

อีเจ้าเล่ห์

“เจ้าเล่ห์” หมายถึง “ผู้มีกลอุบายพลิกแพลงต่าง ๆ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2540 : 240) คำนี้พบในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน และพระอภัยมณี ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

.....

เอะเถียงอีกเล่าอีเจ้าเล่ห์

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 936)

บทพิโรธวาทังระหว่างอาจารย์กับศิษย์

.....

อีเจ้าเล่ห์ลวงกูไม่รู้ถึง

(พระอภัยมณี. 2514 : 823)

มักง่าย, อีมักง่าย

“มักง่าย” หมายถึง “มีนิสัยชอบเอาแต่ความสะดวกเข้าว่า” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2540 : 640) คำนี้ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

อีรจนาดูตุมึงรักมักง่าย

(สังข์ทอง. 2530 : 94)

บทพิโรธวาทังระหว่างพี่กับน้อง

.....

แรรันไปรักอีมักง่าย

(สังข์ทอง. 2530 : 96)

ชั่ว

“ชั่ว” หมายถึง “เลว ทรม ร้าย ไม่ดี เพราะจงใจฝ่าฝืนศีลธรรมหรือจารีตประเพณี” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 264) คำนี้ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ดังนี้

บทพิโรธวาทีระหว่างบุพการีกับบุตร

..... ช่างทำความงามจาวอีกคนชั่ว
(สังข์ทอง. 2530 : 94)

..... อีลูกช้วน่าซังจิงไร
(สังข์ทอง. 2530 : 94)

อีแสงอน

“แสงอน” หมายถึง “มีแสงอนมาก” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 857) คำนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังนี้

บทพิโรธวาทีระหว่างย่ากับหลานสะใภ้

..... ทองประศรีร้องแปร้นอีแสงอน
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

..... อีแสงอนก่อนว่าสารพัน
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 918)

อีลาว

“อีลาว” เป็นคำบริภาษโดยตรงที่แสดงการเหยียดหยามและดูแคลนอีกฝ่าย โดยการเรียกเชื้อชาติซึ่งมีสถานภาพทางสังคมด้อยกว่า ดังที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทีระหว่างภรรยาหลวงกับภรยาน้อย

..... ทูดอีลาวชาวป่าขึ้นหน้าลอย
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 281)

..... นีอีลาวชาวดอนก่อนเจรจา
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282)

อีหาลาว, อีลาวโลน, อีลาวดอน

คำ “อีหาลาว”, “อีลาวโลน” และ “อีลาวดอน” จะมีน้ำหนักของการบริภาษรุนแรงกว่าคำ “อีลาว” เนื่องจากเพิ่มคำที่มีความหมายในทางลบลงไปด้วย ได้แก่

“ห่า” หมายถึง “เชื้อฝีจำพวกหนึ่ง ถือกันว่าทำให้เกิดโรคระบาดอย่างร้ายแรง เช่น โรคลงราก (อหิวาตกโรค) กับกาฬโรค เลยเรียกโรคนี้ว่าโรคห่า” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 889)

“โลน” หมายถึง “อาการที่แสดงกิริยาวาจาหยาบคายในทางลามก” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 750)

“ดอน” หมายถึง “ที่สูงซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับที่ลุ่ม ที่เขิน ที่ทางน้ำ เนิน โคน โขด เขิน(ถิ่น, อีสาน)”

ยังเป็นการตอกย้ำดูถูกเชื้อชาติของผู้ถูกบริภาษ ดังที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลานสะใภ้

..... ทองประศรีร้องว่าอีหาลาว
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

..... ก็เพราะมึงอิงฉาวอีลาวโลน
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

..... ทำอีกฮักมีฉาวอีลาวดอน
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

อีกินกึ่งก่ากบ

“อีกินกึ่งก่ากบ” เป็นคำบริภาษลักษณะเดียวกับคำ “อีลาว” กล่าวคือดูถูกเหยียดหยามอีกฝ่าย เนื่องจากผู้คนในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความเป็นอยู่ดี มีอาหารอุดมสมบูรณ์ คนถือว่าสัตว์จำพวกกึ่งก่า กบ เป็นสัตว์ชั้นต่ำ ไม่สมควรนำมาบริโภค ดังนั้นการกล่าวว่าอีกฝ่ายกินกึ่งก่า กบ จึงแสดงอาการดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นพวกชั้นต่ำ ดังที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย

..... อีกินกึ่งก่ากบจะตบมัน
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282)

อีคะนอง

“คะนอง” หมายถึง “แสดงอาการรำเริง, คึก, ลำพอง, พุดหรือทำเกินขอบเขต” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 179) คำนี้ถูกใช้ในบทพิโรธวาทัง จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ว่า

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

อุเหม่ตัวดีอีคะนอง

จงหองมีผิวไม่กลัว

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 294)

อีเจ้ากรรม

“เจ้ากรรม” หมายถึง “เป็นคำกล่าวแสดงความบังเอิญเป็น ทำให้ผิดหวังหรือเดือดร้อนรำคาญ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 238) ดังที่ใช้ในบทพิโรธวาทังจากเรื่องสังข์ทอง

บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

อีเจ้ากรรมทำให้ชายหน้าตา

(สังข์ทอง. 2530 : 96)

อีเชลย

“เชลย” หมายถึง “ผู้ที่ถูกขังติดจับตัวได้” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 274) “อีเชลย” จึงเป็นคำบริภาษโดยตรงที่ต้องการตอกย้ำสถานภาพที่ต่ำกว่าของอีกฝ่ายดังที่ตัวละครแสดงบทพิโรธวาทังในเรื่องสิงหไกรภพ

บทพิโรธวาทังระหว่างภรรยาหลวงกับภรณาน้อย

.....

เหลือจะอดอีเชลยกลับเขี้ยวหยัน

(สิงหไกรภพ. 2515 : 256)

อีดี้อ

“ดี้อ” หมายถึง “ไม่ยอมเชื่อฟังหรือทำตาม” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 306) “อีดี้อ” จึงเป็นคำบริภาษโดยตรงที่แสดงออกมาเพราะผู้กล่าวโกรธและขัดใจที่อีกฝ่ายไม่ยอมเชื่อฟังหรือทำตามความต้องการของผู้กล่าว ดังบทพิโรธวาทังในเรื่องสิงหไกรภพ

บทพิโรธวาทีระหว่างบุพการีกับบุตร

.....

ยิ่งกริ้วแล้วกินรีว่าอึดื้อ

(สิงทไกรภพ. 2513 : 152)

อี่ปันเจ้อ

“อี่ปันเจ้อ” หมายถึง “เจ้าหน้าเจ้าตา” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 529) ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทีจากเรื่องพระอภัยมณี

บทพิโรธวาทีระหว่างภรรยาหลวงกับภรณยาน้อย

ข่มเหงเขาเจ้าของห้องเหมิ

ยุยงส่งเสริมสารพันอี่ปันเจ้อ

(พระอภัยมณี. 2514 : 792)

อีมุสา

“มุสา” หมายถึง “เท็จ, ปด” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 653) คำว่า “อีมุสา” จึงเป็นคำที่ใช้บริภาษว่าอีกฝ่ายพูดเท็จ ดังบทพิโรธวาทีจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทีระหว่างสามีกับภรรยา

ยังพาโลโกหกไม่ตกคำ

อีมุสาระยาสบถลน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 936)

อีสแนถ้อย

“ถ้อย” หมายถึง “ชั่ว เลว ทราม” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 638) “สแนถ้อย” จึงหมายความว่า ชั่วมาก เลวทรามมาก ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทีจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทีระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

.....

อีสแนถ้อยจัญไรใจทมิฬ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 805)

อายคนโฉด

“โฉด” หมายถึง “โฉงเขลาเบาปัญญา” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 251) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริวาร

ขอบแต่ตัดหัวให้สิ้นโคตร

อายคนโฉดชั่วช้อย่าให้อยู่

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

อายบำเพอะ

“เพอะ” หมายถึง “เลอะ เพอะพะ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 615) “อายบำเพอะ” จึงเป็นคำบริภาษโดยตรงว่าอีกฝ่ายเป็นคนสติฟั่นเฟือน เลอะเลือน ดังบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลาน

.....

หลับหูหลับตาอายบำเพอะ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 937)

อายบำโสम्म

“โสम्म” หมายถึง “สกปรก, เลอะเทอะ, นำขยะแขยง” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 859) “อายบำโสम्म” จึงมีน้ำหนักการบริภาษรุนแรงกว่าคำ “อายบำ” หรือ “อายโสम्म” เพียงอย่างเดียว เพราะแสดงความหมายโดยตรงว่าเป็นคนสติฟั่นเฟือนและสกปรก นำขยะแขยง ดังบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลาน

.....

อายบำโสम्मอายจมเประอะ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 937)

อายทรยศ

“ทรยศ” หมายถึง “คิดร้ายต่อผู้มีอุปการะ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 777) “อายทรยศ” จึงเป็นคำประณาม ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องรามเกียรติ์

บทพิโรธวาทังระหว่างพิกับน้อง

เหม่เหม่ดูก่อนอายทรยศ

มิ่งมาคิดคดเชษฐา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 345)

กลัมพร

“กลัมพร” หมายถึง “โทษใหญ่ ความฉิบหาย” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 61) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องกาگی ดังนี้

บทพิโรธวาทังระหว่างสามีกับภรรยา

.....

อำหญิงใจกล้ากลัมพร

(กาگی. 2516 : 33)

เจ้ากล

“กล” หมายถึง “การลวงหรือล่อลวงให้หลง หรือเข้าใจผิดเพื่อให้จน” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 56) “เจ้ากล” จึงหมายถึงความถึงลักษณะนิสัยที่ชอบล่อลวงผู้อื่น ดังในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

คราวนี้รู้เช่นได้เห็นใจ

อิจัญไรเจ้ากลมารยา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 1039)

ใจทมิฬ

“ทมิฬ” ในกรณีใช้ในบทพิโรธวาทัง หมายถึง “ดูร้าย, ร้ายกาจ เช่น ใจทมิฬ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 377) ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน

.....

อีสานถ้อยจัญไรใจทมิฬ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 865)

ฉิบหาย

“ฉิบหาย” หมายถึง “สูญหมด, เสียหมด, หหมดเร็ว; ปันปี โดยปริยายใช้เป็นคำตำ
คำแข่ง” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 248) ดังที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องพระอภัยมณี

บทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

.....

ไม่ฝากบนารักยักษฉิบหาย

(พระอภัยมณี. 2514 : 155)

มารชา

“มารชา” หมายถึง “คำปด, คำเท็จ, คำไม่จริง” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 :
647) ดังนั้นการบริภาษว่าอีกฝ่าย “มารชา” จึงหมายความว่าผู้นั้นโกหกนั่นเอง ดังที่ปรากฏใน
บทพิโรธวาทังจากเรื่องรามเกียรติ์

บทพิโรธวาทังระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยว

แล้วถ่มเขพะลงไป

ว่าเหวยอ้ายไม้มารชา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 118)

หินชาติ

“หินชาติ” หมายถึง “มีกำเนิดต่ำ, เลวทราม” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 :
893) คำนี้ปรากฏในบทพิโรธวาทังจากเรื่องลักษณวงศ์

บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการบริวาร

.....

เหม่ออ้ายพราหมณ์หินชาติจกจครัน

(ลักษณวงศ์. 2515 : 339)

จากตัวอย่างคำที่มีความหมายโดยตรงในบทพิโรธวาทังระหว่างคู่กรณีต่าง ๆ ที่
ปรากฏในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นว่าเมื่อมนุษย์เกิดโทษะ ก็จะกล่าววาจาออกมา
โดยขาดสติควบคุมอารมณ์ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพสามัญชนจนถึงกษัตริย์ ผู้ชายหรือผู้หญิง
ผู้อาวุโสหรือผู้น้อย ก็จะใช้คำที่มีความหมายโดยตรงลักษณะเดียวกันทั้งสิ้น และเป็นที่น่าสังเกตว่า
มีวรรณคดีเพียงเรื่องเดียวที่ไม่ปรากฏว่ามีคำที่มีความหมายโดยตรงเลยคือเรื่องอิเหนา ทั้งนี้
เป็นเพราะว่าอิเหนามีท่วงทำนองแต่งที่ไพเราะงดงามทั้งเรื่อง ดังนั้นการแสดงบทพิโรธวาทัง
จึงต้องละเมียดละไมไปด้วย กวีจึงไม่ใช้คำบริภาษที่มีความหมายโดยตรง

1.2 การใช้คำที่มีความหมายโดยนัย

คำที่มีความหมายโดยนัยในที่นี้จะเป็นถ้อยคำที่แสดงความโกรธหรือพิโรธวาทังของผู้กล่าวและสามารถชักนำความคิดของผู้ฟังไปสู่ความหมายอื่นซึ่งแฝงอยู่ คำที่มีความหมายโดยนัยที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังมีจำนวนไม่มากนัก ดังนี้

อิต้ายเมือง

“อิต้ายเมือง” หากตีความตรงตัว หมายถึงผู้หญิงที่อยู่ท้ายเมืองหรือชานเมือง แต่ตามความหมายโดยนัยน่าจะหมายถึงผู้หญิงไม่ดีหรือผู้หญิงค่าประเวณี ซึ่งเป็นอาชีพที่สังคมไม่ยอมรับ สถานที่ประกอบการเช่นนี้จึงไปตั้งทำเลแถวท้ายเมืองหรือชานเมือง การตีความเช่นนี้เนื่องจากเห็นว่า “อิต้ายเมือง” น่าจะมีความหมายเช่นเดียวกับ “หญิงสามเพง” ซึ่งเป็นคำเรียกผู้หญิงค่าประเวณี ดังที่พระยาอนุমানราชธนะหรือเสฐียรโกเศศเล่าไว้ในหนังสือพื้นความหลังว่า “ผู้หญิงสาวคนใดประพฤติดนเป็นคนค่าประเวณีก็ได้ชื่อว่าหญิงสามเพง” (พระยาอนุমানราชธนะ. 2512 : 23) และ “...ในสมัยเมื่อแต่งขุนช้างขุนแผน เมืองสุพรรณยังไม่มีโรงผู้หญิงคนชั่ว แม้แต่กรุงเทพฯเองในสมัยนั้น ก็คงมีจำกัดอยู่แต่ในบริเวณสามเพงเท่านั้น” (พระยาอนุমানราชธนะ. 2512 : 21) แสดงว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีผู้หญิงค่าประเวณี เพียงแต่อยู่บริเวณสามเพงซึ่งสมัยนั้นก็ยังเป็นแถบชานเมือง จึงกล่าวได้ว่า “อิต้ายเมือง” หมายถึงผู้หญิงค่าประเวณี การบริภาษผู้หญิงว่า “อิต้ายเมือง” จึงแสดงการหยาบหยามดูหมิ่นผู้หญิงนั้นว่ามีพฤติกรรมไม่ต่างจากหญิงค่าประเวณี ดังบทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชนในเรื่องขุนช้างขุนแผน เมื่อนางวันทองไม่สามารถตัดสินใจอย่างเด็ดขาดในการเลือกอยู่กับขุนแผน ขุนช้าง หรือพระไวย ทำให้พระพันวษาโกรธและบริภาษนางว่า “อิต้ายเมือง”

มิ่งนี้ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอิต้ายเมือง

ละโมบมากัดมหาดาเป็นมัน

จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ

สักร้อยพันให้มิ่งไม่ถึงใจ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 866)

อิตามาซ้เรือน

“หมา” ในคำด่ามีความหมายในเชิงดูถูกอีกฝ่ายว่าต่ำ ไม่ดี ยิ่งเป็น “หมาซ้เรือน” ซึ่งเป็นโรคผิวหนัง สกปรก น่าขยะแขยง ทำให้ความหมายรุนแรงยิ่งขึ้น นอกจากนี้หมาที่ไม่ได้รับการฝึก ยังชอบคุ้ยเขี่ยขยะให้สกปรกและเหอะ ดังนั้น “อิตามาซ้เรือน” จึงมีนัยหมายถึงผู้หญิงไม่เรียบร้อย สกปรก ไร้ค่า นำรังเกียจ ดังในเรื่องขุนช้างขุนแผน บทพิโรธวาทังระหว่างยากับหลานสะไภ้ นางสร้อยฟ้าไม่พอใจที่นางทองประศรีกับพลายชุมพลล้อเลียนนางเรื่องนางละเลงแป้งขนมเบื้องหนา จึงแสดงกิริยากระแทกกระทั้นสิ่งของ ทำให้นางทองประศรีบริภาษนางว่า “อิตามาซ้เรือน”

ทองประศรีร้องว่าอีท่าลาว
เทแบ่งแกล้งให้เปราะเออะทั้งเรือน

ท่าลาวเจียวอีหมาขี่เรือนเปื้อน
กระทะกระกระทบ้อยต่อยเกลือลาวจัญไร
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 907)

อีคานหัก

คานในที่นี้หมายถึงคานเรือนซึ่งเป็นไม้ที่พาดระหว่างเสาต้นหนึ่งกับเสาอีกต้นหนึ่ง เพื่อยึดกัน ส่วนคานจะรองรับน้ำหนักของพื้นเรือน การที่คนทำให้คานหักได้แสดงว่าต้องเดินลงส้น กระแทกเท้าไม่เรียบร้อย “อีคานหัก” จึงมีนัยหมายถึงผู้หญิงที่ไม่เป็นกุลสตรี อารมณ์รุนแรง ไม่รู้จักระงับอารมณ์ ดั่งบทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลานสะใภ้จากเรื่องขุนช้างขุนแผน นางทองประศรีบริภาษนางสร้อยฟ้าเมื่อนางสร้อยฟ้าต่อปากต่อคำกับนาง

ก็เพราะมึงอิงฉาวอีลาวโลน

ร้องตะโกนก้องบ้านอีคานหัก

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 910)

อีตายโหง

“อีตายโหง” เป็นคำบริภาษเชิงสาปแช่งที่มีความหมายโดยนัย เนื่องจาก “ตายโหง” เป็นการตายที่ผิดจากปกติ เช่น เกิดอุบัติเหตุ ถูกฆาตกรรม หรือทำอัตวินิบาตกรรม ซึ่งถือว่าเป็นการตายไม่ดี เมื่อกลายเป็นผีก็จะเป็นผีเฮี้ยน ดังนั้น “อีตายโหง” จึงมีความหมายโดยนัยไปถึงผู้หญิงร้าย หรือมีฤทธิ์มากในเชิงก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น ดังในเรื่องขุนช้างขุนแผน บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลานสะใภ้ นางทองประศรีโกรธนางสร้อยฟ้าที่ทำพลายชุมพลได้รับบาดเจ็บ นางทองประศรีได้บริภาษนางสร้อยฟ้าว่า “อีตายโหง”

ทองประศรีชี้หน้าแค้นดำโหง
ท่าหลานกูด้วยดั่งช่วยมา

อีตายโหงข่มเหงกุนักหนา
ยังลอยหน้าหัวร่อคอบเป็นเอ็น

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 916)

อีกาเกี

คำ “อีกาเกี” มีที่มาจากชื่อของตัวละครเอกในวรรณคดีเรื่องกาเกี กาเกีเป็นมเหสีของท้าวพรหมทัต แต่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ขอมมีความสัมพันธ์กับครุฑและคนธรรพ์ “อีกาเกี” จึงมีความหมายโดยนัยว่าหญิงหลายใจ คำนี้ถูกใช้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลานสะใภ้ นางทองประศรีบริภาษความประพฤติของนางสร้อยฟ้าว่า

ราวกับช้างงาบ้าน้ำมัน
งาหักวงยับจนอัปรีช

เสยกำแพงแทงตะบันจนป่นปี้
อีกาก็จะตบให้ซบไป
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 916)

อีสร้อยสน

“สร้อยสน” เป็นชื่อเพลงไทยทำนองหนึ่งซึ่งเกี่ยวพันกลายเป็นคำปริภาษโดยนัยได้นั้น รองศาสตราจารย์กาญจนา อินทรสุนานนท์ อาจารย์ภาคดุริยางคศาสตร์ไทยได้อธิบายว่า “เพลงสร้อยสนเป็นเพลงที่ใช้ประกอบระบำ เรียกว่าระบำหน้าช้าง ใช้แสดงในโขนรามเกียรติ์ตอน อินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเพื่อทำสงครามกับฝ่ายพระราม มีนางอัปสรจับระบำรำฟ้อนนำหน้าอย่างสวยงาม จนพระลักษมณ์หลงชมการระบำจนเคลิบเคลิ้มเป็นเหตุให้ถูกรพรหมมาسترของอินทรชิต สร้อยสนจึงแสดงนัยถึงการล่อลวงให้หลงเชื่อหรือการหลอกลวง” (กาญจนา อินทรสุนานนท์. 2542)

นอกจากนี้ “สร้อยสน” ยังหมายถึงสร้อยที่ถักเป็นลายคดกริช ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นคดคล้ายสายโซ่ “อีสร้อยสน” จึงมีความหมายโดยนัยว่า หลงใจคด หลอกลวง ดังในเรื่องขุนช้างขุนแผน บทพิโรธว่าทงระหว่างสามีกับภรรยา ขุนแผนเข้าใจนางวันทองผิดว่านางไม่ซื่อสัตย์ แกล้งหาเรื่องทะเลาะกับตน เพราะเกรงขุนแผนจะขึ้นเรือนไปทำร้ายขุนช้างซู้ของนาง

แกล้งมาร้องให้พิไรบอก
กูจับมึงได้ลั่นลิ้นกะลาวน

ยักยกอกไม่น้อยอีสร้อยสน
จวนจนกลัวกูจะขึ้นไป
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 283)

อีแสนเพลง

“แสน” ตามความหมายโดยตรงจะบอกจำนวนว่าเป็นจำนวนมาก ส่วน “เพลง” สื่อไปถึงกระบวนการเพลง “อีแสนเพลง” จึงมีความหมายโดยนัยไปถึงผู้หญิงที่มีชั้นเชิงมาก คำ “อีแสนเพลง” ถูกใช้ในเรื่องพระอภัยมณี บทพิโรธว่าทงระหว่างภรรยาหลวงกับภรยาน้อย กล่าวคือนางสุวรรณมาลีปริภาษนางละเวงวิณฬาเรื่องพระอภัยมณี

มิเกรงพระจะจับมาสับเชือด
ถึงตัวตายก็จะหมายมาหักคอ

ให้ลั่นเลือดลั่นเนื้อไม่เหลือเหลือ
เป็นคนขอแก้แค้นอีแสนเพลง
(พระอภัยมณี. 2514 : 792)

แรด

“แรด” มีลักษณะเด่นคือหน้าหนา มีนอ จึงกลายเป็นคำที่มีความหมายโดยนัยถึงผู้หญิงที่หน้าด่าน หน้าหนา ไร้ยางอาย ดังจากเรื่องพระอภัยมณี บทพิโรธวาทีระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาหน้า นางละเวงวิณพาภิธานนางสุวรรณมาลี

แล้วมิสาช้าว่าททยาแฝด

เห็นเกินแรดไปแล้วพระมเหสี

(พระอภัยมณี. 2514 : 880)

อีตัวโกง

“ตัวโกง” เป็นการเรียกตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ซึ่งมุ่งร้ายต่อตัวละครเอก ดังนั้น “อีตัวโกง” มีความหมายโดยนัยถึงผู้หญิงที่มีเล่ห์เหลี่ยม ช่างหลอกลวง ในเรื่องพระอภัยมณี พระสังฆราชโกรธที่ฝ่ายนางละเวงวิณพาไปรักกับฝ่ายศัตรู แล้วปิดบังไม่ให้ท่านรับรู้ เมื่อท่านทราบความในภายหลัง จึงบริภาษพวกนางว่า

ช่างซักสือหาผัวอีตัวโกง

จนท้องโป่งป่องหยอดยอดตำแย

(พระอภัยมณี. 2513 : 838)

ตำแย

ตำแยเป็นต้นไม้ที่ปุยในฝักมีพิษทำให้สัมผัสเกิดอาการคัน คนที่ถูกบริภาษว่าตำแย จึงมีความหมายโดยนัยว่าเป็นผู้มีพฤติกรรมร้าย ทำให้ผู้เกี่ยวข้องต้องเดือดเนื้อร้อนใจ ดังเรื่องพระอภัยมณี บทพิโรธวาทีระหว่างอาจารย์กับศิษย์ กล่าวคือพระสังฆราชบริภาษนางยูพาผกาและนางสุลาสวีนเมื่อพวกนางขอให้ท่านช่วยแก้เวทมนต์ของโลกเชษฐ ซึ่งประมาทผัวนางสุวรรณมาลี ดังนี้

อียูพาลาสือต่อแผล

ไม่ทันแก่จะเป็นม่ายอีตายโหง

ช่างซักสือหาผัวอีตัวโกง

จนท้องโป่งป่องหยอดยอดตำแย

(พระอภัยมณี. 2514 : 838)

อีกิ่งก่า

โดยธรรมชาติของกิ่งก่าจะชุกตลอดเวลา “อีกิ่งก่า” จึงเป็นคำบริภาษโดยนัยว่าผู้หญิงที่วางท่าเย่อหยิ่งโอหัง ดังบทพิโรธวาทีระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาหน้าในเรื่องสิงหนคร นางสร้อยสุดาภิธานนางเทพกนิษฐาว่า

น้อยหรือพระมหาลีตีเสมอ
หมายสู่มือถือยศไม่ลดลา

ทำปิ่นเจ้อเยอหยิ่งอิกัก้า
เมื่อแรกมาเมืองกูไม่รู้อูถึ

(สิงทโกรภพ. 2515 : 262)

พิรากววน

“พิรากววน” เป็นชื่อตัวละครตัวหนึ่งในเรื่องรามเกียรติ์ นางเป็นพี่สาวของไมยราพ เป็นมารดาของไวยวิก เมื่อโอรสทำนายว่าไวยวิกมีชะตาจะได้ครองเมืองแทนไมยราพ ไมยราพจึงสั่งจำตรวนไวยวิก และลงโทษนางพิรากววนให้ตักน้ำลงกระทะเพื่อต้มไวยวิกกับพระรามซึ่งถูกจับตัวมา หากนางพิรากววนได้ร่วมมือกับหนุมานใช้มารยาเล่ห์กลทำให้นายประตู่ผู้เฝ้าเมืองปล่อยหนุมานเข้าเมืองโดยไม่รู้ตัว ทำให้หนุมานช่วยพระราม ฆ่าไมยราพ และช่วยให้ไวยวิกได้ขึ้นครองเมือง ดังนั้น “พิรากววน” จึงมีความหมายโดยนัยคือเจ้ามารยา เจ้าเล่ห์เจ้ากล ดังบทพิโรธว่าทงระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อยในเรื่องไชยเชษฐ์ นางสนมทั้งเจ็ดบริภานางสุวิญชาดังนี้

• อีหน้าด้านมารยาพิรากววน

จะพะเนียงพะเน้าเอาอะไร

ทำกระบวนชวนผัวให้ร้องไห้

ไปไปแล้ววกทกกลับมา

(ไชยเชษฐ์. 2530 :230)

อีล้ำสาม

“อีล้ำสาม” มีความหมายโดยนัยถึงผู้หญิงที่มักมากในกามารมณ์ โดยสื่อมาจากความหมายตรงที่ดีความได้ว่า “อีล้ำสาม” คือผู้หญิงที่มีสามีสามคน กล่าวคือ “ล้ำ” หมายถึง หมู เหล่า พวก ชนิด ส่วน “สาม” เป็นการบอกจำนวน ดังนั้นการที่ผู้บริภาษว่าอีกฝ่ายว่า “อีล้ำสาม” จึงไม่ได้หมายถึงผู้หญิงที่มีสามีสามคน แต่เป็นการดูหมิ่นว่าเป็นผู้หญิงที่มักมากในกามารมณ์ ดังบทพิโรธว่าทงระหว่างผู้ถูกเกี่ยวกับผู้เกี่ยวในเรื่องพระอภัยมณี พระอภัยมณีได้บริภาษนางผีเสื้อสมุทรที่ต้องการให้พระองค์เป็นสามีของนางว่า

เราเบือนเบื้อเหลือเกลียดชังเกียดจบ

ยังขึ้นปลอบปลุกปล้ำอีล้ำสาม

(พระอภัยมณี. 2514 : 15)

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำที่มีความหมายโดยนัยที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นล้วนเป็นคำที่ใช้บริภาษตัวละครหญิงทั้งสิ้น คำเหล่านี้มีความหมายรุนแรงและหยาบคายแม้ว่าความหมายตามศัพท์จะไม่หยาบก็ตาม

2. การใช้สำนวน

ลักษณะของภาษาที่มีชั้นเชิงในการใช้ถ้อยคำให้ต่างไปจากการใช้ภาษาโดยทั่ว ๆ ไป แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ สุภาษิต สำนวน และคำพังเพย ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

นิคม เขาลาด (2539 : ช) ให้ความหมายสุภาษิต คำพังเพย และสำนวน ว่า

1. คำสุภาษิต คือคำสอนใจ คำเตือนสติหรือกล่อมเกล่าจิตใจ และส่วนมากมักเป็นคำคล้องจองเช่น โคลง กลอน ร่าย เป็นคติหรือหลักสอนใจโดยตรง และอาจโดยอุปมา
2. คำพังเพย คือคำอุปมาที่มีความหมายพลิกแพลงจากถ้อยคำ อาจมีความคล้องจองคล้ายคำสุภาษิต และอาจเกิดจากเหตุการณ์หรือเรื่องราวหนึ่ง ๆ เป็นเชิงเสียดสี หรือกระทบกระทั่งยบถากถาง
3. คำสำนวน คือคำเล่นโวหารหรือตีฝีปาก ส่วนมากเป็นถ้อยคำที่แสดงความหมายหรือภาพพจน์เฉพาะตัว อาจมีมาแต่โบราณหรือจากกลุ่มคนหนึ่ง ๆ

วีระชัย มีชอบธรรม สมประสงค์ วิทย์เกียรติ และคณะ (2522 : 47-48) กล่าวถึงสำนวน คำพังเพย และสุภาษิต สรุปได้ว่า

1. สำนวน หมายถึงถ้อยคำที่เรียบเรียงขึ้นโดยไม่เคร่งครัดในหลักไวยากรณ์แต่ถือว่าเป็นภาษาที่ถูกต้อง ความหมายของถ้อยคำเหล่านี้จะไม่ตรงตามตัวอักษรหรือไม่ตรงกับ ความหมายที่ใช้กันตามปกติธรรมดา แต่จะเป็นถ้อยคำที่มีความหมายแฝงซึ่งมีความหมายเชิงเปรียบเทียบหรือเปรียบเทียบทั้งสิ้น
2. คำพังเพย หมายถึงถ้อยคำที่มีลักษณะเช่นเดียวกับสำนวนแต่ต่างจากสำนวนตรงที่จุดมุ่งหมาย คือถ้อยคำที่มีความหมายเชิงสั่งสอนแต่เป็นการสั่งสอนเชิงเสียดสีประชดประชันแฝงความหมายเชิงติชมไว้ด้วย เป็นถ้อยคำที่คล้ายคติเตือนใจซึ่งคอยสะกิดใจในบางคราว และเนื้อความที่สั่งสอนนั้นไม่ได้เป็นความจริงอันเที่ยงแท้
3. สุภาษิต หมายถึงถ้อยคำลักษณะเดียวกับสำนวนและคำพังเพยแต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการสั่งสอนโดยตรง ไม่มีการเสียดสีหรือติชมอย่างคำพังเพย เนื้อความที่สั่งสอนก็เป็นความจริงที่ยอมรับกันโดยทั่ว ๆ ไป

จากคำอธิบายดังกล่าวจะเห็นว่าถ้อยคำหรือข้อความที่เป็นสำนวนโวหารเหล่านี้ยากที่จะจำแนกประเภทได้โดยเด็ดขาดดังที่ วีระชัย มีชอบธรรม สมประสงค์ วิทย์เกียรติ และคณะ กล่าวไว้

การแบ่งประเภทของการใช้ถ้อยคำเช่นนี้ออกเป็นสำนวน คำพังเพย และสุภาษิตนั้น เราแบ่งได้เพียงคร่าว ๆ และถ้อยคำลักษณะเช่นนี้จำนวนมากก็มีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ ฉะนั้นการแบ่งประเภทในบางครั้งจึงมีความลักลั่นและค่อนข้างจะสับสนอย่างมาก หลักใหญ่ที่สุดที่เราใช้ยึดในการแบ่งประเภทของถ้อยคำเหล่านี้คือการพิจารณา จุดมุ่งหมายของถ้อยคำนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ แต่เกณฑ์อันนี้ก็ใช้ได้ผลไม่เต็มที่ (วีระชัย มีชอบธรรม, สมประสงค์ วิทย์เกียรติ และคณะ. 2522 : 87)

ดังนั้นแม้จะให้นิยามของสุภาษิต คำพังเพย และสำนวน แต่เมื่อนำมาวิเคราะห์ วีระชัย มีชอบธรรม สมประสงค์ วิทย์เกียรติ และคณะจึงใช้รวมกันโดยให้เหตุผลว่า

...ถ้อยคำทั้ง 3 อย่างนี้ บางครั้งก็เป็นการยากที่แยกออกจากกันให้เด็ดขาดได้ และถึงแยกได้ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรเลย เพราะประโยชน์ของการเรียนเรื่องนี้อยู่ที่การเข้าใจความหมาย และนำไปใช้อย่างถูกต้องเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เราจึงนิยมเรียกกันรวม ๆ ไปว่าสำนวน” (วีระชัย มีชอบธรรม, สมประสงค์ วิทย์เกียรติ และคณะ. 2522 : 48)

เช่นเดียวกันการวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทังครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการ วิเคราะห์ความหมายของถ้อยคำหรือข้อความที่อาจเป็นสำนวน พังเพย และสุภาษิตตามแต่จะมี ผู้ให้คำอธิบาย ซึ่งผู้แต่งวรรณคดีนำมาใช้ในบทพิโรธวาทัง ผู้วิจัยจึงจะเรียกรวมกันไปว่า สำนวน โดยจะวิเคราะห์ไปตามลำดับตัวอักษรแบบพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ดังนี้

กระต่ายแก่

“กระต่ายแก่” มีความหมายเช่นเดียวกับสำนวน “ไก่แก่แม่ปลาช่อน” ซึ่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2539 : 122) ให้ความหมายว่า “หญิง ค่อนข้างมีอายุที่มารยาและเล่ห์เหลี่ยมมาก และมีกิริยาจัดจ้าน”

ขุนวิจิตรมาตราหรือกาญจนาคพันธุ์ อธิบายสำนวน “กระต่ายแก่” ว่า “...มนุษย์ จะต้องรู้ธรรมชาติของกระต่ายดีว่าเมื่อแก่แล้วมีเล่ห์เหลี่ยมมาก จึงนำมาพูดเปรียบกับหญิงที่มีอายุ มากขึ้นแล้วก็มีมารยาเล่ห์เหลี่ยมมากเหมือนกระต่ายแก่” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 119)

สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณีตอนนางสุวรรณมาลีหึงหน้าป้อม

กระต่ายแก่แร้วข้ามมาตามติด
เขาเบื่อใจไม่อยู่จนสู้มิวัน

ช่างไม่คิดช่วยอายุระคายเขิน
มาก้าเกินดูเบาเพราะเมาแก้ว

(พระอภัยมณี. 2514 : 789)

นางละเวงวันหาพาพระอภัยมณีไปพบนางสุวรรณมาลีที่หน้าป้อมเมืองลังกา พระอภัยมณีซึ่งกำลังหลงนางละเวงวันหาได้ปรึกษานางสุวรรณมาลีว่าเป็น “กระต่ายแก่” หมายความว่านางสุวรรณมาลีมีมารยาและเล่ห์เหลี่ยมมากจนพระองค์เบื่อนางและหลีกเลี่ยงมา นางก็ยังไม้อับอายติดตามพระองค์มาอีก

กรวดน้ำคว่ำขัน

“กรวดน้ำคว่ำขัน” และ “กรวดน้ำคว่ำคะนง” มีความหมายเดียวกันกับ “กรวดน้ำคว่ำกะลา” คือ ตัดขาด ไม่ขอเกี่ยวข้องอีก ขุนวิจิตรมาตราอธิบายที่มาของสำนวนนี้ว่า

“กรวดน้ำ” หรือ “ตรวจน้ำ” ตามที่ทำกันในปัจจุบันเป็นวิธีแผ่ส่วนกุศลที่เราเข้าใจกันดี แต่ “กรวดน้ำ” ตามสำนวนนี้ไม่ใช่การแผ่ส่วนกุศล เป็นวิธีปฏิบัติอย่างนี้ คือรินน้ำจากภาชนะลงไปหนึ่งด้วยความตั้งใจอย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นประจักษ์ว่าเป็นการทำด้วยน้ำใสใจจริง อันได้ตั้งมั่นลงแน่นอนเด็ดขาดแล้ว...คำว่า “คว่ำกะลา” มุ่งถึงกะลาอันเป็นภาชนะที่ใช้ใส่กรวดน้ำซึ่งเมื่อกรวดแล้วก็คว่ำกะลานั้นเสียเป็นการแสดงว่าเป็นเด็ดขาดจากกัน ทำนองเดียวกับ “คว่ำบาตร” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 24 - 25)

การใช้ขันหรือคะนงซึ่งเป็นภาชนะใส่น้ำก็มีความหมายเดียวกับ “กะลา” สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีส่งสารตัดขาดนางสุวรรณมาลี

จะกรวดน้ำคว่ำขันไม่พลันคบ
มีลูกเต้าเต่าแก่ก็แต่ตัว

มิขอพบขอเห็นไม่เป็นผัว
ใจยังมัวเหมือนหนึ่งว่าสิบห้าปี

(พระอภัยมณี. 2514 : 758)

นางสุวรรณมาลีได้ส่งสารขอให้พระอภัยมณีซึ่งครองเมืองลังกาอยู่กับนางละเวงวันหา กลับมาครองเมืองผลึกดังเดิม พระอภัยมณีกลับส่งสารขอตัดความเป็นสามีภรรยา กับนางโดยใช้สำนวน “กรวดน้ำคว่ำขัน” แสดงถึงความตั้งใจที่จะแยกทางจากอีกฝ่ายอย่างเด็ดขาด

และในเรื่องสังข์ทอง ตอนนางรจนาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ธิดาท้งหกไม่พอใจที่นางรจนาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง จึงกล่าวตัดความเป็นพี่น้องกับนาง โดยใช้สำนวน “กรวดน้ำคว่ำคะนง” แสดงถึงการไม่ขอเกี่ยวข้องอย่างเด็ดขาด

ไม่คิดถึงพงศ์เผ่าเหล่ากอ
ยังจะทำแสนอนค้อนข้าหรือ
กูจะกรวดน้ำคว่ำคะนง

น้ำใจในคอกมึงผิดคน
คั้นมือจะใคร่ต่อยสักร้อยหน
ถึงยากจนขาดจากพี่น้องกัน

(สังข์ทอง. 2530 : 97)

กาฝาก

“กาฝากเป็นต้นไม้เล็ก ๆ เกิดเกาะอยู่กับต้นไม้ใหญ่และอาศัยอาหารในต้นไม้ใหญ่เลี้ยงตัว กาฝากจึงหมายถึงแฝงกินอยู่กับผู้อื่นโดยไม่ได้ทำประโยชน์อะไรให้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 51) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระสังฆราชโกรธที่นางละเวงวิณพาทลอกวางท่าน

ทำปิ่นเจ้อเหยงหยิ่งเป็นกิ่งกำ

อีกาฝากปากกล้าทำลามก

หน้าจะดำคล้ำฝ้าน้ำตาตก

กลับมายกโทษทัณฑ์ให้พันพัว

(พระอภัยมณี. 2514 : 824)

พระสังฆราชโกรธพวคนางละเวงวิณพาทที่ลอกวางว่าฆ่าพระอภัยมณีแล้ว แต่แท้จริงกลับไปรักกับฝ่ายศัตรูทั้งให้ครอบครองเมืองลังกา ครั้นพระสังฆราชบริภาษนางละเวงวิณพาทแต่นางยุพาผกา นางสุลาลีวัน และนางรำภาสำหรับรักลับโต้เถียงแทน ทำให้ท่านยิ่งโกรธและบริภาษพวคนางว่า “กาฝาก” เนื่องจากนางยุพาผกาและนางสุลาลีวันเป็นธิดาบุญธรรมของนางละเวงวิณพาทและนางรำภาสำหรับก็เป็นน้องสาวบุญธรรมของนางละเวงวิณพาท ไม่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดแต่อาศัยประโยชน์จากนางละเวงวิณพาท โดยไม่ทำประโยชน์ให้นาง ทั้งยังจู่โจมให้นางละเวงวิณพาทตกต่ำลง

กิ่งกำได้ทอง

“กิ่งกำได้ทอง” หมายความว่า “เหยอหยิ่งเพราะได้ดีหรือมีทรัพย์ขึ้นเล็กน้อย” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 54) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ตอนนางจันทาพุดจาขัดขวางไม่ให้ท้าวศุภพิมลตามนางจันทาเทวีกับโอรส

เพราะเกิดลูกเต้าด้วยเท่านี้

เหมือนหนึ่งกิ่งกำได้ทอง

มีงประจានใครให้ได้อาย

พาที่เกินตัวไม่กลัวตาย

ยกย่องหัวหูดูเจิดฉาย

แยบคายทบเทียบเปรียบมา

(สังข์ทอง. 2530 : 32)

ท้าวศุภพิมลโกรธนางจันทาที่กล้าพุดจาโต้เถียงพระองค์ จึงบริภาษนางว่าเพียงแค่พระองค์มีโอรสด้วยก็ทำตัวเป็นกิ่งกำได้ทอง กล่าวคือเหยอหยิ่งถือดี ไม่ยำเกรงพระองค์ซึ่งเป็นกษัตริย์ชูบเลี้ยงนาง

และในเรื่องไชยเชษฐา ตอนนางสนมทั้งเจ็ดพยายามขัดขวางไชยเชษฐาไม่ให้ออกติดตามนางสุริยชา ไชยเชษฐาโกรธนางสนมทั้งเจ็ดที่พูดจาเยาะเย้ยพระองค์อย่างไม่เกรงกลัว จึงบริภาษพวกนางว่า เพียงแค่พระองค์ไปหาพวกนางก็ทำตัวเหมือนกิ่งก้านได้ทอง กล่าวคือแสดงกิริยาวางยาเยอหยิ่งจองหองแม้กับพระองค์ซึ่งเป็นเจ้าชีวิตของพวกนาง

มิ่งทั้งเจ็ดคนอีชาติข้า
ทำแก่อเนื้อแก่ตัวหนังหัวพอง

เห็นกูไปมาก็จองทอง
เหมือนกิ่งก้านได้ทองผูกคอไว้
(ไชยเชษฐา. 2530 : 248)

แก้เผ็ด

สำนวน “แก้เผ็ด” หมายถึงทำตอบแทนให้หายแค้น ขุนวิจิตรมาตราได้อธิบายเกี่ยวกับสำนวนนี้ว่า

...“เผ็ด” ที่เอามาใช้เป็นสำนวนหมายความไปในทาง “เผ็ดร้อน” ซึ่งหมายถึงรุนแรง ทำให้เกิดความรู้สึกทางใจไม่ใช่ทางรส ฝ่ายหนึ่งพูดว่า เผ็ดร้อน เช่นคำว่าอย่างรุนแรงก็ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกเจ็บแสบกระเทือนถึงใจ เช่นรู้สึกเจ็บแค้นใจ ดังนั้นเมื่อจะแก้ความเจ็บใจแค้นใจจึงพูดเป็นสำนวนว่า “แก้เผ็ด” ให้มีความหมายไปถึงว่าเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งด่าว่าหรือทำอะไรให้เจ็บใจ แล้วทำตอบแทนให้หายแค้นก็เรียกว่า “แก้เผ็ด”
(ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 101)

สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนทูตของนางสุวรรณมาลีได้คารมกับทูตของนางละเวงวันพา

นางทูตตอบขอบอยู่ชมพูกภาพ
ด้วยเมียขู้คู่ความยอมตามกัน
ใครชิงคู่สู้ตามไม่ขามเข็ด
ถึงเสียทองเท่าตัวเสียหัวไป

เป็นคู่ครบร่วมชีวาจนอาลัย
จึงผูกพันภัสดาด้วยอาลัย
คงแก้เผ็ดมันให้สาเลือดตาไหล
แต่มีให้เสียผ้าสูตัวตาย

(พระอภัยมณี. 2514 : 749)

ทูตของนางสุวรรณมาลีและทูตของนางละเวงวันพาต่างก็เปรียบเสมือนตัวแทนของภรรยาหลวงและตัวแทนของภรรยาน้อย ทูตฝ่ายนางสุวรรณมาลีจึงโต้ตอบทูตฝ่ายนางละเวงวันพาว่าหากถูกแย่งสามีไป ฝ่ายนางก็จะแก้เผ็ดตอบจนอีกฝ่าย “เลือดตาไหล” หมายความว่าฝ่ายนางสุวรรณมาลีจะโต้ตอบให้หายแค้นกระทั่งอีกฝ่ายต้องทุกข์ใจอย่างแสนสาหัส

แกะเลือดปู

“แกะเลือดปู” มีความหมายอย่างเดียวกับ “ทาเลือดกับปู” หมายความว่า “หาผลประโยชน์จากคนจน คั้นเอาผลประโยชน์จากคนชั้นต่ำหรือผู้น้อยหรือผู้มีรายได้น้อย เค้นสิ่งที่ไม่ให้ไม่ได้ ฯลฯ” (สุนทรภู่มาตรา. 2522 : 484)

สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพาวันทองหนี เมื่อขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ขุนแผนได้ปะทะคารมกับนางวันทองและต่อว่านางไม่ซื่อสัตย์ต่าง ๆ นานา นางวันทองจึงย้อนว่าขุนแผน “แกะเลือดปู” กล่าวคือนางเปรียบตนเองเหมือนปูที่ไม่มีเลือดเช่นเดียวกับที่นางไม่มีความผิดอะไรเลย แต่ก็ยังถูกขุนแผน “จีไซ้ไค้แกะแกะเลือดปู” คือพยายามเค้นหาความผิดจากนางให้ได้

แสนแค้นที่เจ้าแขวนหนังสือดำ
ในตัวล้วนแต่ชั่วไม่มีดี

ก่อนว่าสัปดนจนป็นปี
จีไซ้ไค้แกะแกะเลือดปู

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 386)

นอกจากนี้ ในตอนพระพันวษาโกรธที่ข้าราชการจับขุนแผนไม่สำเร็จ พระองค์สั่งให้นำกองทัพไปจับกุมขุนแผน แต่ทหารกลับพ่ายแพ้ขุนแผน พระพันวษาจึงปรึกษาข้าราชการบริวารว่าทำได้แต่ฉ้อโกงไพร่ “แกะเลือดปู” หมายความว่าไพร่เป็นผู้น้อย ไม่มีอำนาจ ไม่มีรายได้อีกมากมาย กระนั้นก็ยังถูกบรรดาขุนนางเอาเปรียบตักตวงหาผลประโยชน์อีก

ดีแต่ฉ้อไพร่โพล่งเงินกิน

เล่นลิ้นเหลวไหลแกะเลือดปู

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

ไก่อสองขน

สำนวน “ไก่อสองขน” มาจากธรรมชาติของไก่ซึ่งมีการผลัดขนตามอายุหรือวาระของมัน ไก่ที่ถ่ายขนเก่าขึ้นขนใหม่ย่อมแสดงถึงอายุที่มากขึ้น จึงมีความเจนจัดในการต่อสู้มากขึ้นตามประสบการณ์ “ไก่อสองขน” จึงมีความหมายเดียวกับ “ไก่อแม่ปลาส่อน” ซึ่งหมายถึงผู้หญิงที่มีมารยา เล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว และมีกิริยาจัดจ้าน เห็นได้จากเรื่องสิงห์ไกรภพ ตอนนางสร้อยสุดาววิวาทกับนางเทพกนิษฐา

นางฟังคำซ้ำแค้นว่าแสนแฉ่
ว่าดีดีนี้มาเหน็บให้เจ็บใจ

ชะนางแม่ปลาส่อนย้อนไกล
เจ้ามันไก่อสองขนชนชานาญ

(สิงห์ไกรภพ. 2515 : 256)

นางเทพกนิษฐามีนายมากกว่านางสร้อยสุดา อีกทั้งมีสามีสองคนกล่าวคือเคยเป็นมเหสีของท้าวเทพาสุรมาก่อนแล้วต่อมาได้เป็นมเหสีของสิงห์ไกรภพ จึงเป็นประเด็นให้นางสร้อยสุดานำมาปรึกษาได้ว่าเป็น “ไถ่สองชนชนช้านาญ” ซึ่งหมายถึงนางเทพกนิษฐามีนายและเจนนประสภารักษ์ จึงมีมารยาและเล่ห์เหลี่ยมมาก

เชียงสับปลา

“เชียงสับปลา” มาจากสำนวนสับเล่นเป็นเชียง ซึ่งขุนวิจิตรมาตราอธิบายว่า “เป็นสำนวนหมายความว่าพูดตามชอบใจ พูดถากถางว่าเล่นตามสบาย พูดรุนแรงเล่นข้างเดียว สำนวนนี้เอาเชียงสับเนื้อ ปลา ฯลฯ มาเปรียบคือเท่ากับเป็นเชียงสำหรับให้สับ” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 23-24)

สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองตัดขาดขุนแผน

ถึงพันวันทองไปในไม่ช้า
อ้อลาวมันจะสับยับระยำ

จะเป็นเชียงสับปลาทุกเช้าค่ำ
สิ้นบุญสิ้นกรรมกันวันนี้

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 283)

นางวันทองโกรธขุนแผนที่พานางลาวทองมาหมั้นน้ำใจนางแล้วยังตำหนินางว่าพูดจาล่วงเกินสามี นางวันทองจึงกล่าวตัดความเป็นสามีภรรยากับขุนแผนและสบประมาทอีกฝ่ายว่าถึงแม้จะจากนางไป ขุนแผนก็ต้องถูกนางลาวทองพูดจาโขกสับ โดยนางวันทองใช้สำนวนว่าขุนแผนเป็น “เชียงสับปลา” หมายถึงขุนแผนจะถูกโขกสับอย่างรุนแรงและไม่สามารถโต้ตอบได้

ช้อนปลาหน้าไซ

“ช้อนปลาหน้าไซ” หมายถึงการฉวยโอกาสเอาผลประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตน ดังที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวไว้

...เขาวางไซดักปลาไว้ ปลาอยู่หน้าไซ แล้วก็ชิงช้อนเอาไปเสียเท่ากับฉวยโอกาสเอาแต่ประโยชน์ของตนง่าย ๆ อะไรที่เสียหายไม่คำนึงถึง เปรียบเหมือนจะจับปลาก็ต้องลงทุนลงแรงทำไซแต่ตนไม่ทำ แล้วยังมาชิงช้อนปลาหน้าไซที่เขาทำไว้

(ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 316)

สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างลอบพานางวันทองหนี

ข้านอนกับขุนช้างก็ตืออยู่
 เสียตัวไ้จะตื่นตา
 ถ้าผิวเมตตามาปกป้อง
 เจ้าลอยซ่อนเอาปลาที่หน้าไซ
 ขึ้นช้างไปกับลาวทองน้อย
 หม่อมเมียเหนียวไว้มิให้มา

แต่ได้รับสั๊กันหนักหนา
 เพราะพรายเขาสะกดไว้
 วันทองถ้าใครจะทำได้
 เพราะใจของเจ้าไม่เมตตา
 ข้านี้ตั้งตาคอยละห้อยหา
 แค้นจะมีหน้าว่าไม่สมคำ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 390)

ขุนแผนต่อว่านางวันทองว่าเสียสัตย์ยอมเป็นภรรยาของขุนช้างเพราะเห็นแก่
 ความสะดวกสบาย ต่างจากตนเองที่ยังมั่นคงต่อนาง วาจาขุนแผนทำให้นางวันทองแค้นใจเพราะ
 นางเห็นว่าขุนแผนได้นางลาวทองภรรยาใหม่ก็ทอดทิ้งนางทำให้ขุนช้างใช้กำลังข่มเหงนางได้ นาง
 จึงว่าขุนแผน “ซ่อนปลาหน้าไซ” หมายถึงขุนแผนทำอะไร พุดอะไร เอาแต่ประโยชน์ของตนเอง
 ไม่คำนึงถึงความเสียหายของคนอื่น

ข้าข้าจะได้พร้าวสองเล่มงาม

“ข้าข้าจะได้พร้าวสองเล่มงาม” หมายถึง “ค่อย ๆ คิด ค่อย ๆ ทำ แล้วสำเร็จผล”
 (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 264) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองวิวาท
 กับนางลาวทอง

ไม่รู้เจ้าจอมหม่อมเมียหลวง
 เห็นหม่อมพลายวุ่นวายจะฆ่าฟัน
ว่าข้าข้าจะได้พร้าวสองเล่มงาม
 มิใช่ไม้ปักเลนเอนคลอนแคลน

ไ้จะจ้วงจาบเงินให้เกินทัน
 จึงห้ามก่อนผ่อนผันให้คับแค้น
 หรือเนื้อความแขวนไว้ให้นางแขวน
 เห็นผิวเปรี๊ยะก็จะแปร้นพิโรธลอย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 278 - 279)

นางวันทองเล่าให้ขุนแผนฟังว่านางถูกบังคับให้แต่งงานใหม่กับขุนช้าง ทำให้
 ขุนแผนโกรธจัดจะฆ่าขุนช้าง นางลาวทองได้ห้ามปรามขุนแผนทั้งพูดในทำนองกลางแกลงใจ
 ในตัวนางวันทอง นางวันทองจึงดูนางลาวทองว่ายุ่งเรื่องของนางกับขุนแผนทั้งที่เป็นเพียงชู้ที่ตาม
 ขุนแผนมา นางลาวทองจึงโต้ตอบกลับไปโดยกล่าวว่านางเห็นว่าขุนแผนโกรธมากถึงกับจะฆ่า
 ขุนช้าง นางจึงห้ามปรามเพื่อให้ขุนแผนใจเย็น แล้วนางก็ยกสำนวน “ข้าข้าจะได้พร้าวสองเล่มงาม”
 ซึ่งหมายถึง “ค่อย ๆ คิด ค่อย ๆ ทำ แล้วจะสำเร็จผล” มาอ้างประกอบเพื่อย้ำเจตนาของนาง

ชาติทมิฬลันลังกา

“ทมิฬ” หมายถึง “ดุร้าย ร้ายกาจ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 377) ส่วน “ลันลังกา” หมายถึง “พูดกะล่อน ปลิ้นปล้อน หลอกล่อเป็นเลศนัยต่าง ๆ พูดมากแต่เอาอะไรจริงไม่ได้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 261) ส่วน “ชาติทมิฬลันลังกา” จึงหมายความว่า พวกโหดร้าย ปลิ้นปล้อน คบไม่ได้ ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพูดฝ่ายนางสุวรรณมาลีวิวาทกับพูดฝ่ายนางละเวงวันพา

เราโกรธซึ่งหึงคู่เพราะผู้หญิง
ไม่อดสูรู้สึกสำนึกตัว

ไม่เหมือนชิงฝัวเขาเถียงเจ้าฝัว
เขาลือทั่วชาติทมิฬลันลังกา

(พระอภัยมณี. 2514 : 748)

พูดฝ่ายนางสุวรรณมาลีต่อว่าพูดฝ่ายนางละเวงวันพาว่าแย่งชิงสามีของคนอื่นแล้วยังได้เถียงกับภรรยาหลวงซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของสามีโดยไม่สำนึกตัว ดังที่เป็นที่รำลือว่า “ชาติทมิฬลันลังกา” ซึ่งหมายถึง “พวกโหดร้าย ปลิ้นปล้อน คบไม่ได้”

นอกจากนี้ยังมีสำนวน “ลันลังกา” จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางทองประศรีบริภาษนางสร้อยฟ้า

เหวยลาวเลยลาวไปแล้วเหวย
ชอกชอนรู้ลันลันลังกา

แง่อนกระไรเลยเป็นหนักหนา
หยุดยั้งไหนกูไม่เคย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 909)

นางทองประศรีรำคาญนางสร้อยฟ้าที่พูดจาประชดประชันนางศรีมาลา จึงบริภาษนางสร้อยฟ้าว่า “ลันลังกา” หมายถึง พูดจาปลิ้นปล้อน เอาอะไรจริงไม่ได้

ชิงหมาเกิด

สำนวน “ชิงหมาเกิด” เป็นการบริภาษฝ่ายตรงข้ามว่าต่ำและไร้ศักดิ์ศรียิ่งกว่าสุนัข เนื่องจากคนไทยมักเห็นว่าสุนัขเป็นสัตว์ที่ต่ำต้อย ดังนั้นการแย่งแม้กระทั่งสัตว์อย่างสุนัขมาเกิด จึงแสดงถึงความต่ำต้อยด้อยค่ามาก ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางพิมพิลาไลยบริภาษขุนช้างที่เกี่ยวนาง

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย

มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเบี้ย
อ้ายมะม่วงหมาเสียไม่เจียมใจ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 125)

ขุนช้างมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ขณะที่นางพิมพิลาโลยมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม เมื่อขุนช้างเกี่ยวนางพิมพิลาโลย นางจึงเหยียดหยามอีกฝ่ายว่าต่ำต้อย ไม่เจียมตัว ด้วยการใช้สำนวน “ชิงหมาเกิด”

ตาร้อนตาไฟ

“ตาร้อนตาไฟ” หมายความว่า “อิจฉาริชยาอย่างที่ว่าอิจฉาตาร้อน คือมองด้วยสายตาอันประสงค์ร้ายเนื่องจากความอิจฉาริชยาเป็นเหตุ” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 352) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องไชยเชษฐ์ ตอนนางสุริยชาถูกขับไล่ออกจากเมือง

อิพวกเหล่าเจ้าเสน่ห์เหล่ากัล

แต่ละคนใจคอไม่พอเล่น

มันตาร้อนตาไฟมิใช่เย็น

เอาคนฝั่งทั้งเป็นอ้อปรีช

(ไชยเชษฐ์. 2530 : 296)

นางสนมทั้งเจ็ดยุยงไชยเชษฐ์ว่านางสุริยชาเป็นกาลกิณีเพราะให้กำเนิดโอรสเป็นท่อนไม้ แล้วให้บริกาขับไล่นางสุริยชาออกจากเมือง นางวิพาร์พีเลี้ยงของนางสุริยชาทนมไม่ได้ จึงตอบโต้กลับโดยใช้สำนวนว่า “ตาร้อนตาไฟ” หมายถึง นางสนมทั้งเจ็ดเป็นพวกอิจฉาริชยา มีความประสงค์ร้ายต่อนางสุริยชา

ตีปลาหน้าไซ

“ไซ” แปลว่าเครื่องดักปลาชนิดหนึ่งที่เขาทำวางไว้ในลำน้ำ สำหรับดักให้ปลาเข้า “ตีปลาหน้าไซ” หมายถึงตีหรือกระท้อน้ำตรงหน้าไซให้น้ำปั่นปั่นจนปลาตื่นหนีไปไม่เข้าไซที่ดักไว้ ดังนั้นการทำอะไรเป็นการขัดขวางผลประโยชน์ที่เขาควรมีควรได้อยู่แล้วให้ต้องเสียไป จึงเรียกกันว่า “ตีปลาหน้าไซ” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 365) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนวิวาทกับนางวันทอง

เอ๊ะเคาแล้วซิเจ้าวันทอง

เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงผิว

ดื้อดั่งถือนิดไม่คิดตัว

ถึงมิกลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร

ชั่วดีพี่ก็ได้เป็นผิวเจ้า

หาได้ช่วยเรามาเป็นผิวไม่

อย่าหนักไปนักมักขัดใจ

มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282)

นางวันทองทะเลาะกับนางลาวทองจนถึงขั้นให้บ่าวไพร่รุมทำร้ายนางลาวทอง ครั้นขุนแผนห้ามปราม นางวันทองซึ่งกำลังอยู่ในอารมณ์พลุ่งพล่านจึงว่าขุนแผนถูกเสน่ห์นางลาวทองทำให้ขุนแผนไม่พอใจตำหนินางว่า “ตีปลาหน้าไซ” หมายถึงนางวันทองทำให้เกิดการแตกร้างระหว่างตนเองกับนางลาวทอง

เต๋นแร้งเต๋นกา

“เต๋นแร้งเต๋นกา” หมายความว่า “เต๋นออกทำทางเอะอะ แสดงอาการโกรธเคืองหรือพอใจ หรือดีใจอะไรก็ได้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 391) ส่วนนี้เทียบมาจากพฤติกรรมกระโดดโลดเต้นของนกแร้งหรือนกกา ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนนางทูตฝ่ายนางสุวรรณมาลีทะเลาะกับนางทูตฝ่ายนางละเวงวันพา

พวกฝรั่งสั่งลำน่าน้ำหน้า	มันจะมาแก้เผ็ดไม่เช็ดขาม
เที่ยวหึ่งหวงล่งว่าเป็นบักกาม	โยมีล่ำมเชือกฝัวของตัวไว้
ทั้งผู้ตีช้ำกั้หน้าแห้ง	ออกเต๋นแร้งเต๋นกาเลือดตาไหล
ทะเลาะพลายนางฝรั่งเข้าวังใน	ตามกันไปปรารค์มาสปราสาททอง

(พระอภัยมณี. 2514 : 749)

นางทูตฝ่ายนางละเวงวันพาได้ตอบนางทูตฝ่ายนางสุวรรณมาลีโดยใช้สำนวน “ออกเต๋นแร้งเต๋นกา” หมายถึงเต๋นเอะอะแสดงอาการโกรธเคืองอันเนื่องมาจากถูกสามีมอดทิ้ง

เต่าใหญ่ไขปัด

“เต่าใหญ่ไขปัด” มีความหมายเช่นเดียวกับ “เต่าใหญ่ไขกอบ” ซึ่งหมายความว่า “ทำอะไรที่เป็นพิรุณแล้วพยายามกลบเกลื่อนไม่ให้คนอื่นรู้ ส่วนนี้เอาเต่ามาเปรียบ คือเต่าใหญ่ เช่นเต่าตุ่นที่อยู่ในทะเล เวลาจะไขก็คลานขึ้นมาที่หาดทราย ค่อยทรายให้เป็นหลุมแล้วไข ไขสุดแล้วมักเขี่ยทรายกลบไขแล้วเอาอกของมันดูทราย ปราบให้เรียบเหมือนทรายเดิม เป็นการป้องกันไม่ให้ใครทำอันตรายไขของมัน คนทำอะไรเป็นพิรุณแล้วทำกิริยาหรือพูดกลบเกลื่อนไม่ให้ใครรู้จึงเรียกว่าเต่าใหญ่ไขกอบ” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 378-379) ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีส่งสารขอตัดขาดนางสุวรรณมาลี

ด้วยทราบตามความข่าที่สำคัญ	นางสุวรรณมาลีซึ่งมีคาว
เหมือนเต่าใหญ่ไขปัดให้มิดหลุม	จะค้อยขุมขุดรื้อออกอ้อฉาว
ยังมีหน้าข้ำแล่นข้ามแดนดาว	มาว่ากล่าวนางละเวงไม่เกรงกลัว

(พระอภัยมณี. 2514 : 759)

เมื่อนางสุวรรณมาลีรู้ว่าพระอภัยมณีหลงนางละเวงวันพา ก็ส่งสารปรึกษานางละเวงวันพาและขอให้พระอภัยมณีกลับมาครองเมืองผลึกดังเดิม แต่พระอภัยมณีกลับส่งสารขอตัดความเป็นสามีมรรยากับนาง โดยหาว่านางสุวรรณมาลีเป็นสตรีที่มีประวัติต่างปร้อยแล้วกลบเกลื่อนไว้เหมือน “เต่าใหญ่ไขปัด” โดยพระอภัยมณีนำความสัมพันธ์ในอดีตฉันทันคู่นั้นระหว่างนางสุวรรณมาลีกับอุศเรนมาเป็นข้อครหานาง

น้ำท่วมปาก

“น้ำท่วมปาก” หมายความว่า “พูดไม่ได้ คือไม่อาจจะสามารถพูดได้เพราะความจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งบังคับ เช่นเป็นผู้น้อยหรือต่ำศักดิ์อะไรก็ตาม ทำให้ต้องสงบนิ่ง” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 496) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องอิเหนา ตอนนางจินตหราไม่ยอมคืนดีกับอิเหนา

ซึ่งทรงธรรมสัญญาว่าไว้	เล่าก็ไม่มีผิดสักนิดเลย
แต่น้องรักศักดิ์ต่ำเหมือนน้ำมาก	ขึ้นท่วมปากสุดที่จะทูลเจลด
อย่าลุ่มหลังซังตายภิปรายเปรย	น้องก็เคยเป็นขำมาช้านาน

(อิเหนา. 2514 : 1152)

นางจินตหราแค้นใจที่อิเหนาสัญญาว่าจะรักและไม่ทอดทิ้งนางให้ได้รับความอับอาย แต่เมื่ออิเหนาไปช่วยเมืองดาหะทำสงครามแล้วได้พบนางบุษบา อิเหนาก็ไม่กลับมาหานางอีก จนกระทั่งทางผู้ใหญ่จัดพิธีอภิเษกให้อิเหนาแล้วให้นางเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา นางบุษบาเป็นประไหมสุหรีฝ่ายซ้าย ทว่านางจินตหราก็ยังรู้สึกเจ็บอายนอยู่ เมื่ออิเหนาเข้าหานาง นางจึงเหินแสมอิเหนาโดยใช้สำนวน “น้ำท่วมปาก” แสดงให้เห็นว่าถึงแม้นางจะประจักษ์ถ้อยวาจาของอิเหนาอย่างไร ก็ไม่อาจกล่าวอะไรได้ด้วยเป็นเพียงผู้ต่ำศักดิ์ จึงต้องระวังตัว

น้ำลำโพง

“น้ำลำโพง” หมายถึง “พูดโผงผาง ดึงดึงหรือแสดงกิริยาโมโหโกรธา” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 472) ขุนวิจิตรมาตราอธิบายที่มาของสำนวนนี้ว่า “ลำโพงเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีผล เม็ดกินเมา คนกินเม็ดลำโพง สติจะฟั่นเฟือน พูดฟุ้งเฟื่องไปต่าง ๆ จึงเรียกเป็นสำนวนว่า “น้ำลำโพง” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 548) สำนวนนี้ พบในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางทองประศรีโกรธขุนแผนที่จะทำร้ายพระไวย

ทองประศรีแกโกรธกระโดดโหยง	ทุดอายน้ำลำโพงตายโหงผี
ข่มเหงหลานกุโยไอ้อัปรีช	มึงอวดว่าตัวดีมีวิชา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 964)

ขุนแผนโกรธพระไวยที่พูดจาดูหมิ่นนางบุษบาซึ่งขุนแผนถือว่าเป็นผู้มีพระคุณ จึงตัดความเป็นพ่อลูกกับพระไวยทั้งยังจะทำร้ายทำให้นางทองประศรีโกรธขุนแผนที่ปฏิบัติต่อพระไวยดังไม่ใช่บิดา นางจึงดูดำขุนแผนว่าเป็น “อายน้ำลำโพง” ซึ่งเป็นการเปรียบพฤติกรรมของขุนแผนว่าฟั่นเฟือนเหมือนกับคนเมาเม็ดลำโพง

และในเรื่องคารี ตอนท้าวสันนุราชเกี่ยวนางจันท์สุดา

อย่าอวดโอ้หงว่ามั่งมี
พูดจาบัลล่ำโพงโป่งไป

ทานิยมยินดีของมิ่งไม่
คนอะไรใครบ้างอย่างนี้
(คารี. 2530 : 508)

นางจันท์สุดาโกรธท้าวสันนุราชที่เกี่ยวนางให้ยอมเป็นชายาของพระองค์ นางจึง
บริภาษท้าวสันนุราชว่าพูดจา “บัลล่ำโพง” หมายถึง พูดจาฟั่นเฟือน พูดฟุ้งเฟื่อง

ป็นน้ำเป็นตัว

“ป็นน้ำเป็นตัว” หมายความว่า “โกหกเสกสรรป็นเรื่องที่ไม่มีมูลเลยให้มีเป็นเรื่อง
ขึ้น” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 608) ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องมณีพิชัย ตอนท้าวพิชัยนุราชโกรธ
นางจันท์ที่ใส่ร้ายนางยอพระกลิ่น

น้อยหรืออีเฒ่าเจ้าความคิด
เสกสรรป็นน้ำเป็นตัว

ทุจริตอิจฉาชายหน้าผ้า
เออะไรไม่กลัวเขานินทา
(มณีพิชัย. 2530 : 322)

ท้าวพิชัยนุราชรู้ว่านางจันท์ใส่ร้ายนางยอพระกลิ่นว่าเป็นปอบกินแมวจนนาง
ยอพระกลิ่นถูกขับไล่ออกจากเมือง ท้าวพิชัยนุราชโกรธจึงว่านางจันท์ “ป็นน้ำเป็นตัว”
หมายความว่านางจันท์ป็นเรื่องที่ไม่มีมูลให้เป็นเรื่องขึ้น ดั่งน้ำที่เป็นของเหลวแต่กลับถูกป็นให้
เป็นตัวได้

ปากบอน

“ปากบอน” หมายความว่า “ชอบเก็บเอาเรื่องของฝ่ายหนึ่งไปเล่าให้อีกฝ่ายหนึ่ง
ฟัง ส่วนนี้เอาบอนมาเปรียบ บอนเป็นไม้ชนิดหนึ่งมียางคั้น ปากบอนก็คือปากคั้น แต่ปากคั้น
หมายความว่าเพียงอดพูดไม่ได้ ส่วนปากบอนหมายถึงไปทางเก็บเรื่องไม่ดีไปพูดไปเล่าให้เกิดแตกร้าง
กัน ดังที่พูดว่า บอน คำเดียวก็เป็นทีที่เข้าใจ (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 594-595) ส่วนนี้
ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางสร้อยฟ้าวิวาทกับนางศรีมาลา

ศรีมาลาได้ฟังให้คั่งใจ
ช่างลอยหน้าว่าเล่นออกครั้นตรง
ปากบอนค่อนขอตลอดนิินทา
เมื่อผ่าไม่เลี้ยงก็แล้วไป

ดั่งเอาไม้มาต่อยสักร้อยแฉง
ขึ้นกูขึ้นเอ็งไม่เกรงใจ
ตบหน้าต้ามิ่งเสียให้ได้
จะเขียนตีสักเท่าใดก็ตามบุญ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 915)

นางสร้อยฟ้าใช้วาล่วงเกินนางศรีมาลาว่าเป็นผู้หญิงใจง่าย ไม่รักษาวลสงวนตัว ทำให้นางศรีมาลาได้ตอบอีกฝ่ายโดยใช้สำนวนว่า “ปากบอน” หมายถึง ปากคั่นหรือปากไม้ดี นำเรื่องของคนอื่นไปพูดในทางไม่ดีทำให้เสียหาย

พื้นฝอยหาคะเซ็บ

“พื้นฝอยหาคะเซ็บ” หมายความว่า “รื้อเอาเรื่องเก่าที่ล่วงเลยไปแล้วมาพูดให้กระเทือนใจ ฝอยคือกุ่มฝอย ตะเซ็บเป็นสัตว์ตัวเล็ก ๆ ที่ชอบอยู่ในกองกุ่มฝอย ถ้ารื้อกองกุ่มฝอยกระจาย ตัวตะเซ็บก็จะออกมาเพ่นพ่าน” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 75) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่อง พระอภัยมณี ตอนนางสุวรรณมาลีตอบสารเกี่ยวจากพระอภัยมณี

เป็นอันขาดชาตินี้ไม่มีผิว	แมนทำชั่วเชิญพระองค์ลงโทษา
จงออกโอษฐ์โปรดตรัสสัตย์สัญญา	ที่พูดจาไว้แต่หลังอย่าหวังคิด
ซึ่งซักถามตามระบอบให้ตอบถ้อย	เหมือนพื้นฝอยหาคะเซ็บให้เจ็บจิต
ช่วยเฉลยเกลี้ยไกลเสียให้มิด	ด้วยขอบผิตพระก็รู้อยู่แกลใจ

(พระอภัยมณี. 2514 : 318)

นางสุวรรณมาลีแค้นใจพระอภัยมณีที่ทำให้นางรับรักแล้วมาแสดงท่าทีวางเฉยเมื่ออุศเรนจะพานางไป แต่เมื่อสินสมุทรไม่ยอมให้นางไปกับอุศเรนจนทำสงครามกันแล้วอุศเรนพ่ายทัพกลับลังกา พระอภัยมณีกลับส่งสารเกี่ยวถามทวนความหลังอีกครั้ง นางสุวรรณมาลีจึงตอบสารเหน็บแนมกลับไปโดยใช้สำนวน “พื้นฝอยหาคะเซ็บ” กล่าวคือนางไม่ต้องการนำเรื่องเก่ามาพูดให้สะเทือนใจอีก

มะม่วงหมาเลีย

“มะม่วงหมาเลีย” เป็นมะม่วงที่คนกินเนื้อแล้วก็โยนทิ้งไป ทำให้สุนัขมาเลียได้ จึงสื่อความถึงสิ่งที่ไร้ค่า ไม่มีคนต้องการ นอกจากนี้ลักษณะของ “มะม่วงหมาเลีย” ยังพาดพิงถึงรูปของศิระะที่ล้านด้วย กล่าวคือเมื่อสุนัขเลียมะม่วง เส้นใยของมะม่วงจะถูกเลียไปมาทำให้เนื้อบางส่วนแห้ว บางส่วนมีเส้นใยเป็นกระจุกคล้ายคนศิระะล้าน สำนวนนี้พบในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางพิมพิลาโลยปรึกษาขุนช้างที่เกี่ยวนาง

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด	มึงไปตายเสียเถิดไอ้ห้าเบี้ย
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย	อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 125)

ขุนช้างชี้เท้าทั้งยังศีรษะล้านต่างจากนางพิมพิลาไลยมาก นางจึงใช้สำนวน “มะม่วงหมาเลีย” แสดงให้ขุนช้างรู้ถึงความต่ำต้อยด้อยค่าและปมด้อยซึ่งเกิดจากศีรษะล้าน

แม่ปลาช่อน

“แม่ปลาช่อน” มีความหมายเช่นเดียวกับสำนวน “ไก่อแก่แม่ปลาช่อน” ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2539 : 122) ให้ความหมายว่า “หญิงค่อนข้างมีอายุที่มีมารยาและเล่ห์เหลี่ยมมากและมีกิริยาจัดจ้าน” และขุนวิจิตรมาตราอธิบายเกี่ยวกับแม่ปลาช่อนว่า “โบราณว่ามีพิษสงร้ายถึงกัดคนตาย ปลาช่อนตามธรรมดาไม่ดุไม่ทำร้ายมนุษย์ ข้าเป็นอาหารของมนุษย์ด้วย แต่ถ้าแก่เป็นแม่ปลาวางไข่แล้วดุกัดคนตายได้เปรียบได้กับผู้หญิงซึ่งตามธรรมชาติเป็นเพศอ่อนแอไม่ดุร้าย แต่ถ้ามีอายุมากเข้าก็อาจกลายเป็นคนมีพิษสงไปได้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 119-120) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องสิงทไกรภพ ตอนนางสร้อยสุดาวิวาทกับนางเทพกนิษฐา

นางฟังคำซ้ำแค้นว่าแสนแค้น
ว่าดีดีนี้มาเหน็บให้เจ็บใจ

ชะนางแม่ปลาช่อนย้อนไกล
เจ้ามันไก่อสองขนชนชานาญ

(สิงทไกรภพ. 2515 : 256)

นางสร้อยสุดาภิธาชนางเทพกนิษฐาว่า “แม่ปลาช่อน” เนื่องจากนางเทพกนิษฐามีอายุมากกว่าที่เคยเป็นมเหสีของท้าวเทพทศสุรมาท่อนจะตกเป็นชายาของสิงทไกรภพ แสดงถึงการมีมารยาและเล่ห์เหลี่ยมมาก

ไม้ปักเลน

“ไม้ปักเลน” มาจากสำนวน “ไม้หลักปักเลน” หมายถึง “โลเล ไม่แน่นอน ไม่เที่ยงธรรม ฯลฯ” สำนวนนี้เอาไม้หลักที่ปักอยู่กับเลนมาเปรียบ คือเลนเป็นดินเหลวเอาไม้หลักปักลงไปย่อมไม่แน่น โอนเอนไปมาได้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 154) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางลาวทองทะเลาะกับนางวันทอง

ไม่รู้ว่าจะจ่อมหม่อมเมียหลวง
เห็นหม่อมพลายวุ่นวายจะฆ่าฟัน
ว่าข้าข้าจะได้ปราสาทเล่งงาม
มิใช่ไม้ปักเลนเอนคลอนแคลน

ไซ้จะจ้วงจาบเงินให้เกินทัน
จึงห้ามก่อนผ่อนผันให้ดับแค้น
หรือเนื้อความแขวนไว้ให้นางแขวน
เห็นผิวเปรี้ยงก็จะแปร้นพิโรธลอย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 278 - 279)

นางลาวทองโต้ตอบนางวันทองว่านางไม่ใช่ “ไม้ปักเลน” ซึ่งแสดงถึงความไม่มั่นคง โលเล เมื่อสามีโกรธแล้วพลอยประสมโรงไปด้วย

ลั่นกะลวาน

“ลั่นกะลวาน” หมายถึง “พูดโกหก ตอแหล วกวนเป็นชั้นเชิงกลับไปกลับมา พูดขอกย้อนไปอย่างนั้นอย่างนี้ จับไม่ได้ไล่ไม่ทัน ฯลฯ” ส่วนวลีนี้เอากะลามาเปรียบ กะลาคือ กะโหลกมะพร้าวที่เอามาตัดทำภาชนะ ชัดเกลี้ยงเป็นมัน ส่วนกันโค้งมน กะลวานหมายถึง หมุนไปได้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 256) ส่วนวลีนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนแผนวิวาทกับนางวันทอง

เมื่อแรกลงมาคิดว่าดี
แก้งมาร้องให้พิไรบอก
กูจับมึงได้ลั่นลั่นกะลวาน
ฟันอ้ายขุนช้างไว้กลางบ้าน
พาลด่าลาวทองปองปิดไว้

เดิมทีกูก็ยังไม่รู้กล
ยกยกอกไม้น้อยอีสร้อยสน
จวนจนกลัวกูจะขึ้นไป
มันรักผัวหัวล้านไม่นั่งได้
จนได้ทะเลาะตัดรอนกู

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282)

ขุนแผนเข้าใจนางวันทองผิดคิดว่านางวันทองนอใจไปคบชู้กับขุนช้างแล้วแก้ง
บริภาษนางลาวทองจนทะเลาะถึงขั้นตัดรอนกันเพื่อปกป้องไม่ให้ขุนแผนทำร้ายขุนช้าง ขุนแผนจึง
บริภาษนางวันทองว่า “ลั่นกะลวาน” ซึ่งหมายถึงพูดจาโกหก ตลบตะแลง

ลั่นทอง

“ลั่นทอง” หมายถึง “พูดจาไม่ติดขัด พูดดี ชวนให้เกิดความเชื่อถือ”
(ขุนวิจิตร มาตรา. 2522 : 339) ส่วนวลีนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองทะเลาะ
กับขุนแผน

รู้แล้วไม่รักก้อย่าพัก่า
แก้งพามาบ้านประจานเรา

จะฆ่าก็ฆ่าเถิดหนาเจ้า
พอรู้เท่ากันลั่นเจ้าลั่นทอง

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 282)

นางวันทองโกรธที่ขุนแผนพานางลาวทองกลับมาด้วยแล้วยังแสดงกิริยาปกป้อง
นางจึงประชดขุนแผนว่าเป็น “เจ้าลั่นทอง” แสดงถึงการพูดคล่อง ไม่ติดขัด

ลั่นลม

“ลั่นลม” หมายถึง “ถ้อยคำที่คมคาย สำนวน” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 734) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องอุณรุท ตอนนางอุษาทะเลาะกับนางศรีสุตา

ชัชเช่หรือคือเจ้าผ้า
แม้ว่ารู้จักแต่เดิมที

ลั่นลมสมตัวนางโฉมศรี
จะบนอบเทวีให้ถึงใจ

(อุณรุท. 2515 : 469)

นางอุษาโกรธที่นางศรีสุตาพูดจาเหน็บแนมนาง จึงประชดกลับไปว่านางศรีสุตามี “ลั่นลมสมตัว” แสดงถึงการมีวาจาจัดจ้าน

ลูกเมียน้อย

“ลูกเมียน้อย แปลตามตัวก็คือลูกของเมียน้อย ลูกเมียน้อยมักด้อยสถานะกว่าลูกเมียหลวง ไม่ได้รับความยกย่องนับถือเท่าลูกเมียหลวง จะมีจะได้อะไรก็ไม่เท่าลูกเมียหลวง คำว่าลูกเมียน้อยเลยกลายมาเป็นสำนวนหมายความว่าไม่เทียมหน้า น้อยหน้า ต่ำต้อย ไม่เป็นที่สนใจไยดี เสียเปรียบ ฯลฯ” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 268) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ตอนนางรจนาทะเลาะกับธิดาทั้งหมด

อุเหม่เอ้ออ้ออิงขึ้นมึงมัน
ทำกรรมสมทบจะตบต้อย
ถึงได้เงาะเป็นผัวชั่วช้า

เสกสร้างสารพันโพชนา
มิใช่ลูกเมียน้อยร้อยภาษา
ก็สุดแต่วาสนาได้สร้างไว้

(สังข์ทอง. 2530 : 97)

นางรจนาลูกพี่สาวทั้งหมดบริภาษต่าง ๆ นานาที่เลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง นางจึงโต้ตอบกลับไปว่านางมิใช่ “ลูกเมียน้อย” ซึ่งหมายความว่า นางมิใช่คนด้อยสถานะกว่าพี่ ๆ จึงไม่ควรที่จะแสดงกิริยาตูด่า ตบตี เช่นนี้

ลูกเสื่อลูกจระเข้

“ลูกเสื่อลูกจระเข้” เป็นสำนวนมาจาก “เลี้ยงลูกเสื่อลูกจระเข้” ขุนวิจิตรมาตราอธิบายสำนวนนี้ดังนี้

...หมายถึงเอาลูกเสือลูกจระเข้มาเลี้ยง เมื่อตัวเล็กก็น่ารัก แต่พอโตขึ้น ผู้เลี้ยงจะเดือดร้อน เพราะเสือหรือจระเข้มีธรรมชาติดุร้าย ย่อมจะไม่ทิ้งสันดานดุร้ายนั้น เราเลยนำ “เลี้ยงลูกเสือลูกจระเข้” มาเปรียบกับคน หมายความว่าเลี้ยงลูกของตนหรือของใครก็ตาม ถ้าเด็กนั้นมีสันดานชั่วร้าย โตขึ้นก็จะทำให้ผู้เลี้ยงลำบากเดือดร้อนเท่ากับเลี้ยงลูกเสือลูกจระเข้ซึ่งเมื่อโตขึ้นก็ต้องดุร้ายไปตามธรรมชาติของมัน (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 282)

สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระสังฆราชโกรธนางละเวงวันพาไปรักศัตรู

จงเร่งมาฆ่ากูจะสู้ม้วย
กูแค้นนักจักเชือดเอาเลือดเนื้อ

ให้ตายด้วยฟี่พ้ออย่าหลอเหลือ
อีลูกเสือลูกจระเข้เนรคุณ
(พระอภัยมณี. 2514 : 823)

พระสังฆราชโกรธแค้นนางละเวงวันพาที่ไปรักพระอภัยมณีซึ่งเป็นฝ่ายศัตรูและยอมให้พระอภัยมณีครองเมืองลังกา ทั้งที่ตอนแรกนางละเวงวันพาต้องการแก้แค้นแทนบิดากับพี่ชายจนพระองค์ยอมเป็นอาจารย์แนะนำกลยุทธ์การศึกต่าง ๆ เมื่อนางกลับพฤติกรรมเช่นนี้ พระสังฆราชจึงประณามนางเป็น “ลูกเสือลูกจระเข้” ที่ตอนแรกพระองค์มีเมตตาช่วยเหลือแต่กลับถูกเนรคุณในภายหลัง

เล่นลิ้น

“เล่นลิ้น” หมายถึง “พูดเป็นสำนวนโวหาร พูดมีชั้นเชิง พูดมีเล่ห์เหลี่ยม พูดโยกโย้” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 278) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระพันวษาโกรธข้าราชการที่จับขุนแผนไม่สำเร็จ

ดีแต่ฉ้อไพร่พลเงินกิน

เล่นลิ้น เหลาะแหละแคะเลือดปู
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 461)

พระพันวษาโกรธที่ข้าราชการปราศจากความสามารถในการจับขุนแผนได้ จึงปริภาษาว่าดีแต่ฉ้อโกงหาเงินจากไพร่ สำนวน “เล่นลิ้น” หมายความว่าถึงการที่ข้าราชการพูดจา มีเล่ห์เหลี่ยมหรือพูดโยกโย้เพื่อหาผลประโยชน์จากไพร่

เลือดตาไหล

สำนวน “เลือดตาไหล” น่าจะมาจากสำนวนเดียวกับ “น้ำตาไหลเป็นสายเลือด” หมายถึงการร้องไห้ไม่หยุดด้วยความเศร้าโศกเสียใจอย่างมากจนร่างกายไม่มีน้ำตาจะกลั่นออกมาอีกแล้วจนต้องกลั่นเลือดออกมาแทนน้ำตา ครั้นพูดให้สั้นเข้าก็กลายเป็นสำนวน “เลือดตาไหล” แสดงถึงความทุกข์โศกเสียใจอย่างแสนสาหัส สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอน ทูตของนางสุวรรณมาลีได้คารมกับทูตของนางละเวงวันพา

นางทูตตอบขอบอยู่ชมพูกพ	เป็นคู่คบร่วมชีวาจนอาสัญ
ด้วยเมื่อยชู้ความยอมตามกัน	จึงผูกพันภัสดาด้วยอาลัย
ใครชิงคู่สู้ตามไม่ขามเซ็ด	คงแก้เผ็ดมันให้สาเลือดตาไหล
ถึงเสียทองทองเท่าตัวเสียหัวไป	แต่มิให้เสียผิวสูตัวตาย

(พระอภัยมณี. 2514 :749)

ทูตของนางสุวรรณมาลีใช้สำนวน “เลือดตาไหล” เพื่อแสดงให้เห็นทูตของนางละเวงวันพาตระหนักว่าหากแย่งสามีของสตรีเมืองผลึกจะต้องได้รับผลตอบแทนด้วยการทุกข์โศกเสียใจอย่างแสนสาหัส

วัวสันหลังขาด เห็นกาบินผาดก็ห้วนไหว

สำนวนนี้มีความหมายเช่นเดียวกับ “วัวสันหลังขาด เห็นกาบินผาดก็ตกใจ” ซึ่งหมายความว่า “คนมีอะไรพิรุณ มักมีอาการหวาดระแวงต่าง ๆ สำนวนนี้แปลตามตัวก็คือว่าวัวมีบาดแผลที่หลัง เห็นกาบินมาก็หวาดระแวงไปว่าอาจจะมาจิกกินตรงแผลนั้น” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 300) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ตอนท้าวยศวิมลทะเลาะกับนางจันทา

ระวังตัวเหมือนวัวสันหลังขาด	เห็นแต่กาบินผาดก็หวาดห้วน
ท้วงที่ทำนองจะป้องกัน	เชิงชั้นของเจ้าข้าเข้าใจ

(สังข์ทอง. 2530 : 181)

นางจันทาเยาะเย้ยท้าวยศวิมลเพื่อให้พระองค์ล้มเลิกความคิดที่จะติดตามนางจันท์เทวีกับพระสังข์กลับมา ท้าวยศวิมลจึงบริภาษนางว่า “เหมือนวัวสันหลังขาด เห็นแต่กาบินผาดก็หวาดห้วน” ซึ่งหมายความว่านางจันทาทำตัวมีพิรุณเหมือนคนแอบกระทำความผิด จึงไม่ต้องการให้พระองค์ตามนางจันท์เทวีและโอรสคืนเมืองเพราะกลัวความผิดจะถูกเปิดเผย

สาวไส้ให้กาทั้ง

“สาวไส้ให้กาทั้ง” มีความหมายเช่นเดียวกับ “สาวไส้ให้กากิน” หมายความว่า “เอาความลับมาแฉเปิดเผยให้คนทั้งหลายรู้เรื่องโดยที่ตนเองไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 359) ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องไกรทอง ตอนนางวิมาลาทะเลาะกับไกรทอง

เท่านั้นเกิดเป็นไรเจ้าไกรทอง	ได้หม่นหมองแปดปนกับคนชั่ว
เสียเดชเวทมนตร์จนมีดมัว	เชิญไปชำระตัวเสียเป็นไร
ถึงมือจะไปที่ไหน	อย่าเอาความอัปรีชมาใส่ให้
รู้ว่าเจ้าอย่าว่าให้หนักไป	อัชฌาอาศัยแต่พอควร
อย่าเพื่อสาวไส้ให้กาทั้ง	อ้ออ้อลือเลื่องเครื่องคนสรวล
เหนียวปากชี้คร้านต้านสำนวน	อันกระบวนของเจ้าข้าเข้าใจ

(ไกรทอง. 2530 : 380)

นางวิมาลาไม่ต้องการติดตามไกรทองไปอยู่ในสังคมมนุษย์ ไกรทองจึงว่านางไม่ยอมไปเพราะติดใจกุ่มกิล้หนุ่มในถ้ำทอง นางวิมาลาโกรธที่ไกรทองกล่าวดูหมิ่นน้ำใจจึงทะเลาะกัน นางวิมาลากล่าวกับไกรทองว่า “อย่าเพื่อสาวไส้ให้กาทั้ง” หมายความว่า นางขอให้ไกรทองอย่านำความสัมพันธ์ระหว่างไกรทองกับนางซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ควรพูดมาประจานให้ผู้อื่นขบขันเป็นที่อับอายแก่ผู้กล่าวเอง

สิ้นบุญสิ้นกรรม

“สิ้นบุญสิ้นกรรม” หมายถึงการตัดขาดจากกัน ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอีกต่อไป โดยมีที่มาจากคนไทยนิยมใช้คำว่า “สิ้นบุญ” หรือ “สิ้นกรรม” แทนคำว่า “ตาย” ส่วนนี้พบในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองทะเลาะกับขุนแผน

ถึงพันวันทองไปโนไม่ช้า	จะเป็นเชียงสับปลาทุกเช้า
อีลาวมันจะสับยัระยา	สิ้นบุญสิ้นกรรมกันวันนี้

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 283)

นางวันทองโกรธขุนแผนที่พานางลาวทองมาหมิ่นน้ำใจนาง จึงกล่าวตัดความเป็นสามภรรยากับขุนแผนโดยใช้สำนวน “สิ้นบุญสิ้นกรรม” แสดงการตัดขาดจากกัน ไม่ขอเกี่ยวข้องกับอีกต่อไป

สีชบาตัด

“สีชบาตัด” หมายถึง หญิงเลว หญิงที่มีความประพฤติไม่ดี คบชู้ผู้ชาย สำนวนนี้มีที่มาจากสมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ดอกชบาเป็นดอกไม้ที่ใช้ตัดหุเวลาองโทษประหารหรือประจานผู้หญิงทำความผิดนอกใจสามี ดังในกฎหมายตราสามดวงพระอัยการลักษณะผิดเมียกล่าวถึงการลงโทษสตรีมีชู้ว่า “ส่วนหญิงอันร้ายให้เอาเฉลวปะหน้าตัดดอกชบาแดงสองหู ร้อยดอกชบาเป็นมาลัยใส่ ให้นายฉะมอติฆ้องนำหน้าประจานสามวัน ถ้าจะไต่โทษประจานให้ได้ ตามกระเสียรอายุศมหญิงเป็นข้าหย้าข้างหลวง” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. 2505 : 206) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนตัดขาดนางวันทอง

วันนี้มาทานางวางประจำ

จงอยู่ดีเถิดเจ้าสีชบาตัด

ขึ้นม้าพากันด้านพงไพร

กลับไปโรงจะทำสำรองไว้

ลูกขัดใจมาหาข้าไม่

กลับไปเขาชนไก่กาญจน์บุรี

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 313)

ขุนแผนโกรธที่นางวันทองยอมเข้าหอกับขุนช้างจึงอาละวาดทำให้ขุนช้างกับนางอับอาย ขุนแผนประณามนางวันทองว่า “เจ้าสีชบาตัด” หมายความว่านางวันทองเป็นผู้หญิงไม่ดี คบชู้ผู้ชาย

เสียทองเท่าหัวแต่ไม่ยอมเสียตัวให้ใคร

สำนวน “เสียทองเท่าหัวแต่ไม่ยอมเสียตัวให้ใคร” หรือ “เสียทองเท่าตัวแต่ไม่ยอมเสียตัวให้ใคร” เป็นสำนวนที่มีความหมายตรงตัว ใช้กับผู้หญิงที่ยึดถือว่าสามีเป็นสมบัติของตน จะไม่ยอมเสียสามีให้ผู้หญิงอื่นเด็ดขาด แม้จะต้องเสียทรัพย์สินมีค่ามากมายเพื่อรักษาสติของภรรยาในการครอบครองบุตร สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ตอนทนต์ของนางสุวรรณมาลีปะทะคารมกับทนต์ของนางละเวงวันพา

ใครซิงคู่สู้ตามไม่ขามเข็ด

ถึงเสียทองเท่าตัวเสียหัวไป

คงแก้เผ็ดมันให้สาเลียดตาไหล

แต่มิให้เสียตัวสู้ตัวตาย

(พระอภัยมณี. 2514 : 749)

ทนต์ของนางสุวรรณมาลิกล่าวสำนวน “เสียทองเท่าหัวแต่ไม่ยอมเสียตัวให้ใคร” แสดงให้ทนต์ของนางละเวงวันพาเห็นว่าผู้หญิงเมืองฝลักรักและยึดมั่นในตัวสามีมากจนไม่ยอมให้ผู้หญิงอื่นมาแย่งสามีของตนไปเป็นอันขาดแม้จะต้องตายก็ตาม

หนอนบ่อนไส้

“หนอนบ่อนไส้” หมายความว่า “คนในบ้าน หรือคนในครอบครัวเดียวกัน หรือพวกเดียวกันนั้นเองคิดร้ายหรือคิดประทุษร้ายหรือให้ร้ายต่อกันเองเป็นอย่างที่เราเรียกว่าไส้เป็นหนอน” ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 426) ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางกาลอัจนาสาปนางสวาทะ

ไม่รู้จักคุณกูเลี้ยงมา
มึงเกิดเป็นลูกในอุทร
ตัวกูนี้ต้องสาปไป

ผลาญชีวาแม่ให้บรรลัย
ควรหรือเป็นหนอนบ่อนไส้
ฝ่ายมึงให้ใต้ทรมาณ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 64)

นางสวาทะนำความลับเรื่องนางอัจกัลมีชู้ไปเปิดเผยต่อฤาษีโคดมทำให้นางกาลอัจนาถูกฤาษีโคดมสาป นางจึงบริภาษนางสวาทะว่าเป็น “หนอนบ่อนไส้” หมายความว่านางสวาทะเป็นธิดาของนางกาลอัจนาแต่กลับคิดร้ายต่อมารดานำความลับของมารดาไปบอกบิดา ทำให้นางกาลอัจนาต้องถูกสาป

หั้นมิให้แค้นคอกา

สำนวน “หั้นมิให้แค้นคอกา” มีความหมายตรงตัวคือหั้นเนื้ออย่างละเอียดจนกากินได้อย่างสะดวก ส่วนนี้ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศกัณฐ์รบกับพระราม

วันนี้เรายกมารอนราญ
อันโยธาوانรทั้งนั้น

จะผลาญชีวาให้อาสัญ
จะหั้นมิให้แค้นคอกา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 20)

เมื่อทศกัณฐ์ยกทัพไปรบกับพระราม ทศกัณฐ์ขู่ฝ่ายพระรามว่าจะ “หั้นมิให้แค้นคอกา” ซึ่งหมายความว่าทศกัณฐ์จะฆ่าพลทหารลิงของพระรามแล้วหั้นเป็นชิ้นละเอียดจนกากินได้เพื่อประกาศศักดาของตนและข่มอีกฝ่ายให้หวาดกลัว

ห้าเบี้ย

“ห้าเบี้ย” หมายถึงสิ่งที่ต่ำต้อยด้อยค่า โดยมีที่มาจากค่าของเงินสมัยก่อน เบี้ยมาจากเปลือกหอยเบี้ยซึ่งใช้ซื้อขายสิ่งของได้ โดยกำหนดอัตราร้อยเบี้ยเท่ากับหนึ่งอัฐหรือสตางค์ครึ่ง เงินห้าเบี้ยจึงเป็นเงินที่มีค่าน้อย ส่วนนี้พบในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางพิมพิลาไลยบริภาษขุนช้างที่เกี่ยวนาง

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย

มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเบี้ย
อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 125)

นางพิมพิลาโลยเหยียดหยามขุนช้างโดยใช้สำนวน “ห้าเบี้ย” หมายความว่าขุนช้างต่ำต้อยด้อยค่าแล้วยังไม่เจียมตัวคิดเกี้ยวนาง

เอาทองไปรู้กระเบื้อง

“เอาทองไปรู้กระเบื้อง” หมายความว่าลตดตัวลงไปสู่กับคนชั้นต่ำมีแต่ทำให้เสียศักดิ์ศรี ไม่คู่ควรกัน ไม่สมกัน ไม่พอกัน ฯลฯ สำนวนนี้เอาทองคำกับกระเบื้องมาเปรียบระหว่างคนชั้นสูงกับคนชั้นต่ำ” (ขุนวิจิตรมาตรา. 2522 : 565) สำนวนนี้ปรากฏในเรื่องไชยเชษฐา ตอนนางสนมทั้งหกขับไล่นางวิฬาร์

· จึงชี้หน้าว่าอิฬาร์
ก็จะตอบสำนวนไม่ควรคู่
ใส่หัวมึงไปเสียจากเมือง

มึงพาที่เถียงแทนช่วยแค้นเคือง
เหมือนเอาทองไปรู้กระเบื้อง
จะยกเอียงอย่างไรเขาไม่ฟัง

(ไชยเชษฐา. 2530 : 230)

นางวิฬาร์โต้เถียงกับนางสนมทั้งหกแทนนางสุวิญา สนมทั้งหมดเถียงสู้นางวิฬาร์ไม่ได้จึงใช้สำนวน “เอาทองไปรู้กระเบื้อง” หมายความว่านางวิฬาร์เป็นเพียงคนรับใช้ ต่ำต้อยกว่าพวกนางที่เป็นชายาของกษัตริย์ จึงไม่ควรคู่ที่พวกนางจะลตดตัวไปได้เถียงด้วย

จะเห็นได้ว่าการใช้สำนวนในบทพิโรธวาทังเป็นกลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทังอย่างหนึ่งอันจะทำให้บทพิโรธวาทังนั้นเข้มข้น แยกคาย โดยไม่ต้องอาศัยคำที่มีความหมายหยาบคายหรือรุนแรงแต่ประการใด

3. การใช้ภาพพจน์

“ภาพพจน์ คือถ้อยคำที่เรียบเรียงใช้อย่างโวหาร ไม่กล่าวตรงไปตรงมา ทั้งนี้โดยมีเจตนาให้มีประสิทธิผลต่อความเข้าใจและความรู้สึกยิ่งขึ้นกว่าการใช้คำบอกเล่าตามธรรมดา” (มัทนา นาคะบุตร. 2523 : 107) หรือ “ภาพพจน์ คือสำนวนภาษารูปแบบหนึ่งเกิดจากการเรียบเรียงถ้อยคำด้วยวิธีต่าง ๆ ให้ผิดแผกไปจากการเรียงลำดับหรือความหมายของคำตามปกติเพื่อให้เกิดภาพหรือมีความหมายพิเศษ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 109) และให้ความหมายอย่างสั้น ๆ ว่า “ภาพพจน์ คือคำพูดที่เป็นสำนวนโวหารทำให้นึกเห็นภาพ” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. 2539 : 620)

จึงกล่าวได้ว่าภาพพจน์เป็นโวหารที่เกิดจากการเรียงถ้อยคำด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อสื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพอันจะทำให้เข้าใจความรู้สึกยิ่งขึ้นกว่าการใช้คำบอกเล่าตามธรรมดา
โวหารภาพพจน์ที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังมีดังนี้

3.1 การใช้อุปมา (Simile)

“โวหารอุปมา หรือโวหารเปรียบเทียบ คือโวหารที่กล่าวเปรียบเทียบระหว่างของสองอย่างเพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพ หรือเข้าใจลักษณะของของนั้นเด่นชัดขึ้น โวหารลักษณะนี้จะมีคำเชื่อมได้แก่คำว่า ดัง ดุจ เหมือน คล้าย ครุณา เล่ห์ ประหนึ่ง เปรียบปราน เพียง ราว ฯลฯ” (วงเดือน สุขบาง. 2524 : 169) เช่นเดียวกับที่โสภี รัมมณีย์ (2534 : 33) กล่าวว่า “การใช้อุปมา (Simile) คือการนำเอาสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งโดยมีคำบ่งบอกว่าเปรียบเทียบอย่างชัดเจน เช่น มีคำว่า ดุจ ดัง เหมือน ปาน รวากับ ประหนึ่ง ฯลฯ เช่น ขาวราวกับสำลี”

การใช้อุปมาโวหารที่พบในบทพิโรธวาทังมีดังนี้

เรื่องกาที ตอนพระยาครุฑบริภาษกาทีเมื่อทราบว่านางเป็นชู้กับนาฏกุเวร

ตัวนางเป็นไทแต่ใจทาส	ไม่รักชาติรสหวานมาพานชม
ตั้งสุกรพอนฝ่าแต่อาจรม	ท่อนนิยมรักรสสุคนธาร
น้ำใจนางเปรียบอย่างชลาลัย	ไม่เลือกไหลห้วยหนองคลองละหาน
เสียดายทรงวิไลแต่ใจพาล	ประมาณเหมือนหนึ่งผลอุทุมพร
สุกแดงดั่งแสงปัทมราช	ข้างในล้วนก็มีชาติเบียนบ่อน
เรารู้ใจมิให้อนาทร	จะพาคืนนครในราตรี
	(กาที. 2516 : 30)

โวหาร “ตั้งสุกรพอนฝ่าแต่อาจรม” เป็นโวหารอุปมาที่พระยาครุฑประณามพฤติกรรมของกาทีที่เป็นชู้กับนาฏกุเวรว่ากาทีไม่รักดี ชอบสิ่งที่เลว ต่ำ โดยเปรียบกับสุกรที่ชอบอาจรม

ส่วน “น้ำใจนางเปรียบอย่างชลาลัย” เป็นโวหารประณามน้ำใจนางกาทีว่าจิตใจใฝ่ต่ำ คบบุรุษโดยไม่เลือก ดุจสายน้ำซึ่งไหลลงสู่ที่ต่ำ สู้อห้วยหนองคลองบึง ไม่เลือกที่

และพระยาครุฑประณามรูปร่างหน้าตาของนางกาทีว่างดงามแต่จิตใจกลับเลวทราม โดยเปรียบกับลักษณะของผลมะเดื่อที่มีสีส่นภายนอกสวยงามดั่งแสงมณีแต่เนื้อในกลับมีหนอน

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางเทพทองไม่พอใจในรูปร่างหน้าตาของบุตรคือขุนช้าง

นางเทพทองเหลียวหน้าคว่ำลูกชาย
ทุตลูกบดสีเหมือนผีป่วน

พลิกคว่ำพลิกหงายอยู่ตัวสั้น
หัวล้านในครรภ์ตั้งวงเดือน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 6)

นางเทพทองบริภาษขุนช้างโดยใช้โวหารเปรียบรูปลักษณ์ของขุนช้างว่าน่ารังเกียจเหมือนผีป่วน ซึ่งสะท้อนความเชื่อของคนไทยว่าเทวดาเป็นผู้สร้างมนุษย์ หากหน้าตาดีก็เป็นผีมือของเทวดา แต่ถ้าหน้าตาอัปลักษณ์ก็เป็นผีมือของผี และยังเปรียบเทียบลักษณะศีรษะล้านของขุนช้างว่าส่วนที่ล้านนั้นกลมเป็นวงเหมือนวงเดือน

นางเทพทองร้องด่าอายยาก
ยัดไว้ไม่นั่งตละสิงทโมน

ช่างเดินหยกหยกเหมือนตลกโขน
อายผีโคนที่ไหนปั้นใส่มา

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 7)

บทที่ยกมาเป็นโวหารอุปมาที่นางเทพทองบริภาษพฤติกรรมของขุนช้างซึ่งเป็นเด็กอยู่ในช่วงตั้งไข่ ผู้ใหญ่ยังคงจับต้องยัดอยู่ ขุนช้างแสดงกิริยาอยู่ไม่นิ่ง กระโดดโลดเต้นไปมาจนนางเทพทองเปรียบเทียบ “ช่างเดิน” ของขุนช้างกับ “ตลกโขน” ซึ่งในการแสดงโขนจะใช้กิริยาทำทางสื่อความหมาย ผู้ที่แสดงเป็นตัวตลกก็จะใช้อากัปกิริยาทำทางซึ่งมักผิดเพี้ยนจากคนธรรมดาเพื่อให้ผู้ชมขบขัน นอกจากนี้นางเทพทองยังเปรียบพฤติกรรมของขุนช้างที่ผู้ใหญ่ใช้แรงเหนี่ยวรั้งไว้ก็ยังไม่ยอมหยุดว่าเหมือนสิงทโมน หมายความว่าเหมือนลิงซึ่งไม่สามารถอยู่นิ่ง ๆ ได้

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองทะเลาะตบตีกับนางลาวทอง ขุนแผนเข้าไปห้ามแต่นางวันทองไม่ฟังทำให้เกิดการทะเลาะกัน

ดีข้าก็ดีเถิดพลายแก้ว
เดี๋ยวนี้ฮึกฮักทำหนักไป
เห็นเราอะไรซังตั้งเห็นเสื่อ

ผิดแล้วหาเป็นเช่นนี้ไม่
จะเหาะได้แล้วกรรมงำลึงมัว
ถูกยาเบื่อแล้วหรือหม่อมเจ้าจอมผัว

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 281)

ถ้อยคำที่นางวันทองกล่าวว่า “เห็นเราอะไรซังตั้งเห็นเสื่อ” เป็นโวหารเปรียบเทียบที่ที่ขุนแผนเห็นนางแล้วแสดงท่าทีเกลียดชังตั้งเห็นเสื่อ ทั้งนี้เสื่อเป็นสัตว์ร้ายและกินเนื้อ มนุษย์จึงหวาดกลัว ไม่อยากพบ นางวันทองจึงเปรียบเทียบตนเองกับเสื่อประชดขุนแผน

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทองหนี และเกิด
การโต้เถียงกัน นางวันทองประชดขุนแผนว่า

รู้แล้วข้าชั่วจึงไม่เลี้ยง	ใครหาเลี้ยงตัดทานว่าดีไม่
ตามประสาคนชั่วจึงกลัวไกล	คนดีแล้วใครจะไม่รัก
ได้อายด้วยหลงมาเป็นผัว	<u>มีดฆ้องกลองดั่งตกลูก</u>
เพราะยาแฝดแปดปนระคนนัก	มาคบชั่วจึงชักให้เสียชาย
เมื่อแรกเจ้ายังรักอยู่กับข้า	ขอขมาเสียเถิดฝ่าฝิ่งจะหาย
ตละต้องของใส่ที่ในกาย	นวลหน้าฝ้ายลายอยู่มอมแมม
แต่เพียงไปได้กับเจ้าลาวทอง	<u>ผ่องดั่งเพชรรัตน์จะจัดแจ่ม</u>
<u>ผิวผ่องตละทองประกบแกม</u>	นี่แหละแหละลอมแลมเข้ามาไย

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 390 - 391)

นางวันทองแสดงบพพิโรธว่าทั้งประชดประชันขุนแผนว่านางเป็นคนชั่ว ขุนแผนเป็น
สามีของนางเพราะถูกเสน่ห์ หน้าตาเป็นฝ้ายหมองเสียราศี ตกต่ำ โดยเปรียบกับการตกลูกซึ่งเป็น
โคลนเลนทำให้สกปรกเลอะเทอะ ต่างจากเมื่อขุนแผนไปอยู่กับนางลาวทองแล้วมีสง่าราศีดังเพชร
และทองซึ่งมีลักษณะผ่องใส งดงาม ไม่ควรกลับมาหานางอีก

เรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีบริภาษนางผีเสื้อสมุทรที่ลักตัวพระองค์มาไว้ในถ้ำ
เพื่อให้เป็นสามีนาง

พระแค้นคำซำด้าอืหน้าด่าน	ใครจะรานเช่นนี้ไม่มีถึง
นำอดสูญได้ทำโมมิง	มาเคล้าคลึงโลมลูบจูบผู้ชาย
<u>ทั้งเหม็นสาบเหม็นสาบเหมือนอย่างศพ</u>	ไม่นำคบนำรักยักษ์ฉิบหาย
มายั่วเข้าเฝ้าเบียดเกลียดจะตาย	ไม่มีอายุมีเจ็บเท่าเล็บมือ

(พระอภัยมณี. 2514 : 16)

พระอภัยมณีได้บริภาษนางยักษ์ว่ากลิ่นกายเหม็นสาบโดยใช้ความเปรียบกับศพ จึงสื่อ
ให้เห็นว่านางยักษ์มีกลิ่นที่เหม็นสาบเหมือนกลิ่นศพ

เรื่องพระอภัยมณี ตอนนางสุวรรณมาลีมีสารต่อว่านางละเวงวันพา

ว่าโฉมยงองค์ละเวงวันพา เหมือนจามรีที่รู้จักรักษาสนธ	กษัตริย์ชาติเชื้อหญิงในสิงหล ไม่แปรปนต่างภาษาเป็นราศี
อันเป็นหญิงชิงคู่เขาชูชัน ช่วยเตือนใจให้จำรูสน้ำนิก	เหมือนกล่ำกลืนของลำลักมักสะอึก จงตรงตรีกรับพระเสาวนีย์

(พระอภัยมณี. 2514 :753)

นางสุวรรณมาลีเริ่มต้นสารด้วยการเหน็บแนมนางละเวงวันพาว่านางเป็นกษัตริย์หญิงในสิงหลย่อมมีความหยิ่งทะนงในเชื้อชาติ ไม่ควรมีความสัมพันธ์กับคนต่างชาติต่างภาษาให้เป็นราศีเหมือนกับจามรีที่รู้จักรักษาร่างกาย จามรีเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่แถบภูเขาสูงในทิเบต มีขนสวยงามสะอาด และรักษาขนยิ่งนักจนผู้คนถือว่าเป็นสัตว์ตระกูลสูงตั้งข้อความในโคลงโลกนิติ

จามรีขนช้องอยู่	หยุดปลด
ชีพบรักรักยศ	ยิ่งไซ้
สัตว์โลกนามสมมติ	มีชาติ
ดูเยี่ยงสัตว์นั้นได้	ยศช้องสรรเสริญ

(ประชุมโคลงโลกนิติ. 2511 : 51)

นางสุวรรณมาลีจึงนำมาเปรียบกับผู้หญิงสูงศักดิ์เช่นนางละเวงวันพา แต่โวหารนี้เป็นการอุปมาในลักษณะเหน็บแนม เพราะนางละเวงวันพากลับมีความสัมพันธ์กับพระอภัยมณีซึ่งต่างเชื้อชาติ ภาษา และศาสนา ส่วนโวหารตอนท้ายมีลักษณะเตือนอีกฝ่ายโดยเปรียบผู้หญิงที่เป็นคู่กับผู้ชายมีภรรยาแล้วเหมือนกับการกลืนของโดยไม่ระมัดระวัง ทำให้ลำลักมักสะอึก จึงควรมีสติจะได้ไม่ประพตติผิด

เรื่องลักษณะวงศ์ ตอนลักษณะวงศ์พานางสุวรรณอำภผู้เป็นมารดาหนีจากท้าววิรุณมาศเมื่อท้าววิรุณมาศยกทัพไปชิงคืนก็เกิดการสู้รบ

ว่าเหวยเหวยอสุราอายบักาม พระชนนีมีศักดิ์ตั้งเหมราช แต่บาทพหน้ามิ่งมิได้กราย	ช่างเลียนลามพูดจาหน้าไม่อาย มิ่งเหมือนชาติเช่นกาอย่ามาหมาย ไม่มีอายอาจเอื้อมอหังการ

(ลักษณะวงศ์. 2515 : 202 - 203)

ลักษณะวงศ์บริภาษท้าววิรุญมาศว่าบังอาจหมายปองมารดาของตนโดยเปรียบนางสุวรรณอำภากับเหมราชคือพญาหงส์ ขณะที่เปรียบวิรุญมาศกับกา แสดงความตรงข้ามกัน กล่าวคือหงส์เป็นนกที่สวยงาม เป็นนกที่คนยกย่องว่ามีคุณค่า ขณะที่กามีสีดำ ไม่งดงาม เปรียบเป็นนกด้อยคุณค่า การเปรียบเทียบระหว่างกากับหงส์จึงแสดงความแตกต่างระหว่างผู้สูงศักดิ์กับผู้ต่ำศักดิ์

เรื่องสิงหไกรภพ ตอนนางสร้อยสุดาทิ้งหวงนางเทพกนิษฐา

น้อยหรือพระมเหสีอภิเชก	เป็นองค์เอกแอบสุวรรณบรรจภรณ์
แสนล้ำออยร้อยอย่างช่างชะอ้อน	งอนกว่าตรงอนโง้งเหมือนโง้งแฉ้วน

(สิงหไกรภพ. 2515 : 257)

นางสร้อยสุดาบริภาษนางเทพกนิษฐาเนื่องจากทิ้งหวงที่สิงหไกรภพหลงเสน่ห์นางเทพกนิษฐาจนเกิดการวิวาทกัน นางเทพกนิษฐาขอความเห็นใจจากสิงหไกรภพ นางสร้อยสุดาจึงบริภาษนางว่างอนยิ่งกว่าคันศรและคันแร้ว ไวหารตอนนี้เป็นการนำลักษณะโค้งงอของคันศรและคันแร้วมาเปรียบกับกิริยา “งอน” ของนางเทพกนิษฐา หมายความว่านางแสดงกิริยาองกระบึ้งกระบอนอย่างมาก

หมายสู่มือถือยศไม่ลดลา	เมื่อแรกมาเมืองกูไม่รู้ฤทธิ
เห็นแก่ลูกปลุกฝังเหมือนอย่างญาติ	กลับวิวาทวัดรอยจะคอยชวิด
ทรยศคดคู้เหมือนงูพิษ	หมายจะปิดประตูค้าเชื่อคารม

(สิงหไกรภพ. 2515 : 262)

บทพิโรธว่าทั้งตอนนี้ นางสร้อยสุดาบริภาษนางเทพกนิษฐาว่าทรยศต่อนางโดยเปรียบกับงูพิษซึ่งเป็นสัตว์ที่ถือว่าเป็นอันตราย ไว้วางใจไม่ได้เลย

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนหนุมานรบกับไมยราพ หนุมานกล่าวข่มขวัญไมยราพตั้งความว่า

กูเป็นทหารชาญจรรจ์	ตามมาโรมรันอสูรี
ชื่อว่าหนุมานชาญณรงค์	อาจองตั้งพระยาราชสีห์
ตัวมึงตั้งหนึ่งมฤคิ	วันนี้จะม้วยวายปราณ

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 336)

หนุมานเปรียบตนเองเป็นราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ ดุร้าย และมีอำนาจ ขณะที่เปรียบอีกฝ่ายเป็นกวางซึ่งเป็นสัตว์เล็ก อ่อนแอ ปราศจากอันตราย และเป็นอาหารของราชสีห์ บทพิโรธวาทังตอนนี้จะเป็นการดูถูกอีกฝ่ายว่าไม่มีฤทธิ์เดชใด ๆ ส่วนโมยราพก็ได้ตอบกลับโดยใช้โวหารอุปมาเช่นกัน ความว่า

เหม่เหม่ดูดูไอ้ชาติลิง
ตัวกูผู้ทรงศักดิ์
มิ่งดั่งหิ้งห้อยน้อยแสง
ว่าพลงขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน

เยอหยิ่งอวดฤทธิ์ว่าแกล้ากล้า
ใต้ฟ้าไม่มีใครเทียมทัน
หรือจะแข่งกับดวงสุริย์ฉันทัน
แกวงพระขรรค์ออกไล่ราษฎรอน

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 337)

โมยราพเปรียบหนุมานเป็นหิ้งห้อยซึ่งมีแสงเพียงน้อยนิด ขณะที่เปรียบตนเองเป็นดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นสิ่งที่มีแสงแรงกล้า ให้แสงสว่างต่อโลก โวหารของหนุมานและโมยราพใช้ลักษณะของสัตว์และธรรมชาติมาเป็นตัวเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างทางอำนาจหรือความสามารถของตนเพื่อข่มอีกฝ่ายหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีโวหารเปรียบทำนองนี้อีกหลายตอน ดังตอนพระลักษมณ์รบกับอินทรชิต พระลักษมณ์ก็ข่มขวัญฝ่ายตรงข้ามด้วยการเปรียบอีกฝ่ายเป็นหิ้งห้อยเช่นกันดังนี้

ท่านดั่งหิ้งห้อยน้อยแสง
ถึงมาตรถ้ำตัวทศกัณฐ์

หรือจะแข่งดวงสุริย์ฉันทัน
จะบรรลัยด้วยศรไม่พริบตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 429)

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระอินทร์รบกับรณพัตร์ ก็ใช้โวหารอุปมาโดยใช้สัตว์เป็นตัวเปรียบดังนี้

เอ็งดั่งสุนัขจิ้งจอก
สำหรับแต่จะม้วยชีวา

จะมาหยอกไกรสรตัวกล้า
ด้วยจักรอาวุธบัดนี้

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 429)

พระอินทร์ใช้วาจาหยาบหยามรณพัตร์โดยเปรียบอีกฝ่ายกับสุนัขจิ้งจอกซึ่งเป็นสัตว์กินเนื้อและมีเล่ห์เหลี่ยม แต่ก็ไม่สามารถเทียบอำนาจ พละกำลังของตนซึ่งมีมากประหนึ่งไกรสร

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนหนุมานรบกับฤทธิกัน

กูคือทหารพระนารายณ์
 หลานพญาสุครีพพาลี
 ตัวมึงตั้งงูไม่มีพิษ
 ลิ่นทั้งพันโกฏิบริวาร

เป็นลูกพระพายเรื่องศรี
 มีนามชื่อว่าหนุมาน
 ฤาจะต่อฤทธิครุฑตัวหาญ
 จะวายปราณไม่ทันพริบตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2r 2540 : 46)

หนุมานเปรียบฤทธิกันซึ่งเป็นทหารของทศกัณฐ์ว่าตั้ง “งูไม่มีพิษ” ซึ่งไม่มีอันตราย แต่จะมาสู้กับหนุมานที่เหมือนกับ “ครุฑ” ก็จะมีแต่แพ้ โวหารตอนนี้เป็นกรณีสัตว์ที่เป็นปฏิปักษ์ กันมาเปรียบระหว่างงูไม่มีพิษกับครุฑ จึงไม่สามารถต้านทานอำนาจของครุฑคือหนุมานได้เลย

เรื่องอิเหนา ตอนนางจินตะหราต่อว่าอิเหนาเมื่อรู้ว่าอิเหนาต้องไปช่วยเมืองดาหา
 ทำสงคราม

แล้วว่าอนิจจาความรัก
 ตั้งแต่จะเชี่ยวชาญเป็นเกลียวไป
 สตรีใดในพิภพจวบแดน
 ด้วยไฝรักให้เกินพักตรา

พึงประจักษ์ตั้งสายน้ำไหล
 ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา
 ไม่มีใครได้แค่นเหมือนอกข้า
 จึงมีแต่เวทนาเป็นเนื่องนิจ

(อิเหนา. 2514 : 305)

นางจินตะหราตัดพ้อต่อว่าอิเหนาโดยเปรียบความรักกับสายน้ำไหลซึ่งไหลไป
 แล้วก็ไม่มีไหลกลับ เมื่อรู้ว่าอิเหนาต้องเดินทางไปทำสงครามป้องกันเมืองดาหา ด้วยนางเกรงว่า
 เมื่ออิเหนาได้พบนางบุษบาจะไม่กลับมาหานางอีก

เรื่องอิเหนา ตอนอุณณากรรมหยามระตู่จะมาหว่าที่ไปสู่ขอพระราชธิดาของท้าวกาหลัง

อันพระราชบุตรโถมยง
 ไม่ควรคู่ด้วยระตู่ต่ำช้า
 ตั้งเอาปัดมาปนิเชียรช่วง
 ควรแต่เป็นข้าฝ่าละออง

เป็นวงศ์เทวีอุณาสัญญา
 ตั้งกากับราชหงส์ทอง
 จะพาดวงมณีให้ศรีหมอง
 ท่านคิดตริกรตรงให้จงดี

(อิเหนา. 2514 : 723)

อุณากรรณได้ถวายตัวเป็นข้ารับใช้ท้าวกาหลังซึ่งพระองค์ก็รักและยกย่องอุณากรรณให้เป็นบุตรบุญธรรม เมื่อระตูจะมาทราวยกทัพมาทำสงครามจะชิงตัวราชธิดาของท้าวกาหลัง อุณากรรณจึงยกทัพไปรบ ก่อนเข้าต่อสู้กันอุณากรรณได้เหยียดหยามอีกฝ่ายโดยเปรียบเทียบว่า ราชบุตรของท้าวกาหลังเป็นดั่ง “ราชหงส์ทอง” ซึ่งเป็นสัตว์ตระกูลสูง ขณะที่ระตูจะมาทราเปรียบดั่ง “กา” ซึ่งเป็นสัตว์ตระกูลต่ำ นอกจากนี้ยังเปรียบอีกฝ่ายดังลูกปิดที่จะมาปนกับแก้วมณี ทำให้แก้วมณีมัวหมอง การใช้โวหารอุปมาในตอนนี่จึงเปรียบเทียบให้เห็นถึงความไม่คู่ควรกันของทั้งสองฝ่ายทางชาติตระกูล

เรื่องอิเหนา ตอนท้าวกะปาลันรบกับป็นหยี

เมื่อนั้น
ได้ฟังโอรณนักรดั่งอัคคี
ท่านเป็นแต่ชาติโจรป่า
เราเป็นกษัตราฤทธิแรง
อย่าพักพาทีให้เกินหน้า
มาพันตูลู่เราผู้เรืองฤทธิ์

องค์ท้าวกะปาลันเรื่องศรี
จึงตอบความตามคติชี้แจง
อุปมาดั่งหิ่งห้อยน้อยแสง
เข้มแข็งแข่งเคียงพระอาทิตย์
อหังการอาจองทะนงจิต
จะม้วยมิตไม่ทันพริบตา

(อิเหนา. 2514 : 726)

และตอนระตูจะมาดาราบกับย่าหรั้น

กูเป็นกษัตริย์ทรงเดชา
มิ่งดั่งหิ่งห้อยสามานย์
สำหรับจะยับเป็นภัสร์สุลี
กูเสียดายอาวุธสุดคิด

ทั่วทั้งชาวไม้อวดอำนาจ
หรือจะทานซึ่งแสงพระอาทิตย์
ไม่มีเกียรติยศเลยสักนิด
ด้วยโลหิตของมิ่งจะติดไป

(อิเหนา. 2514 : 959)

บทพิโรธวาทังทั้งสองตอนจากเรื่องอิเหนา ผู้กล่าวจะเปรียบตนเองกับพระอาทิตย์ซึ่งมีแสงสว่างร้อนแรง ขณะที่เปรียบอีกฝ่ายเป็นเพียงหิ่งห้อยซึ่งมีแสงน้อยนิด แสดงถึงความแตกต่างทางด้านอำนาจหรือฝีมือ บทพิโรธวาทังทั้งสองตอนนี้เป็นการใช้อุปมาแสดงการดูถูกและข่มขู่อีกฝ่ายให้กลัวเกรงตน

เรื่องอิเหนา ตอนท้าวกะปาล์กรับกับป็นหยี

เหยยเหยยโจรป่าสามานย์
ดั่งลูกฟานลูกกระจงในพงไพร

อย่าอวดหาญสู้ผู้เป็นใหญ่
จะมาสู้ไกรสิงหราชที่อาจง
(อิเหนา. 2514 : 277)

ท้าวกะปาล์กรับกล่าวหยามป็นหยีโดยใช้โวหารเปรียบป็นหยีดั่ง “ลูกฟานลูกกระจง” ซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีพิษภัย เป็นอาหารของสัตว์กินเนื้อ ขณะที่เปรียบตนเองกับ “ไกรสิงหราช” คือราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่ทรงพลังอำนาจ การกล่าวเช่นนี้เพื่อข่มขวัญฝ่ายตรงข้ามให้รู้สึกเกรงขามศัตรู

เรื่องสังข์ทอง ตอนพระธิดาไม่พอใจที่นางรจนาลือเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง

ชนางคนดีไม่มีชั่ว
รูปร่างหน้าท้วร่อเหมือนตอไม้
มันน้ำเซยน้ำผสมประกอบ
หูตาบั้งแหวเหมือนแมวคราว

ช่างเลือกผัวงามนักรักใคร่
เออะอะไรพุงโตสันหลังยาว
พอชอบทำนองหม่อมน้องสาว
เขาเล่าลืออื้อฉาวช่างไม่อาย

.....
ถึงมิติมิชั่วเช่นผัวกู

.....
จะร่วมเรียงเคียงคู่พอสมหน้า

อันอายเงาะเหมาะจะเหลือเหมือนเสือปลา ทูตช่างเสนาหาได้ลงคอ

(สังข์ทอง. 2530 : 96 - 67)

พระธิดาทิ้งทกบริภาษนางรจนาที่เลือกเจ้าเงาะปาซึ่งพวกนางเห็นว่าไม่คู่ควร จึงใช้โวหารเหยียดหยามเจ้าเงาะว่าอัปลักษณ์ โดยเปรียบรูปร่างเจ้าเงาะกับตอไม้แสดงถึงรูปร่างที่หนาเตี้ย ไม่ได้สัดส่วน การที่หูตาเหมือนแมวคราวก็แสดงถึงหน้าตาน่ากลัว เพราะแมวคราวเป็นแมวตัวผู้แก่ รูปร่างใหญ่ หน้าตาขูด น่ากลัว และมีหนวดยาว(ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 169) ทั้งยังเปรียบเจ้าเงาะกับเสือปลาเนื่องจากเสือปลามีลักษณะ “...พื้นลำตัวสีเทา เป็นลายสีดำเป็นจุดกระจายทั่วตัว กลิ่นตัวแรงมาก ชอบกินปลา เบ็ด ไก่ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 855)

การเปรียบเทียบรูปลักษณ์ของเจ้าเงาะกับตอไม้ แมวคราว และเสือปลา ล้วนแต่สื่อให้เห็นความอัปลักษณ์ของเจ้าเงาะทั้งสิ้น

เรื่องสังข์ทอง ตอนนางจันทาไม่ต้องการให้ท้าวศวมลกลับไปรับนางจันทเทวีและ
พระสังข์กลับเมืองจิงกล่าวยั่วให้พระองค์โกรธจนเกิดการวิวาทกัน ท้าวศวมลปรึกษานางจันทาว่า

แค้นเอ๋ยแค้นใจ	กลับจะให้กูนี้เป็นขี้ปด
สาระแนแก่เกี่ยวเลี้ยวรอด	จริงแล้วจะข้าคดขดลั่นคาง
พระอินทร์บอกเหตุผลตันปลาย	มึงว่านี่แสนร้ายดังงูพิษ
อย่าพังกเถียงทะเลาะเยาะเย้ยซ้ำ	คงจะได้ดูหน้าอicornผิต
แม่นได้ลูกเมียสมอารมณ์คิด	กูจะติดไม้ถามสักสามยก
	(สังข์ทอง. 2530 : 182)

ท้าวศวมลดูนางจันทาว่าร้ายกาจโดยเปรียบกับงูพิษซึ่งเป็นสัตว์ที่เป็นอันตราย

เรื่องไชยเชษฐ ตอนที่นางสนมทั้งเจ็ดถากถางไชยเชษฐ์ที่จะกลับไปอังนางสุวิญา

ข้านี้ขี้ข้อยู่ในเรือน	มันไม่เหมือนหม่อมแม่เจ้าท่อนสัก
แต่ขับไล่ไปแล้วยังรำลึก	จนพระพักตร์ดูดำดังหมึกกา
	(ไชยเชษฐ์. 2530 : 318)

นางสนมว่าพระไชยเชษฐ์ใบหน้าดำเปรียบกับหมึกซึ่งเป็นสีดำสนิท วาจาเปรียบเทียบ
ของพวกนางมีนัยกล่าวหาไชยเชษฐ์ว่าถูกเสน่ห์นางสุวิญาเนื่องจากผู้ถูกทำเสน่ห์จะมีลักษณะให้
สังเกตได้ว่าใบหน้าหมองคล้ำ ไม่มีสง่าราศี

เรื่องไกรทอง ตอนไกรทองไปอังอนนางวิมาลาในถ้ำ แต่นางวิมาลาขังไกรธ
ที่ไกรทองปล่อยให้นางตะเภาแก้วตะเภาทองล่องเกินนาง จึงไม่ยอมคืนดีโดยง่าย มีการต่อว่า
ต่อขานกัน นางวิมาลาประชดไกรทองว่า

นำเอยนำหัว	จริงแล้วจะข้าชัวหาเถียงไม่
อายแก่ผีสางบ้างเป็นไร	นี่ใครใช้ให้เจ้ามาคบบค้ำ
คิดมาก็่น่าสมเพศผิว	มาพลอยชัวด้วยข้านิจจาเอ๋ย
เหมือนพระยาหงส์เข้าดงเดย	จะก้มเงยหนามเหนียวเกี่ยวยับ
	(ไกรทอง. 2530 : 379)

นางวิมาลานั้นใจที่ไกรทองกล่าววาจาตั้งดูถูกน้ำใจนาง นางจึงประชดไกรทองโดยใช้
โวหารอุปมาว่าน่าสมเพชไกรทองที่มาพลอยชั่ว เพราะเกลือกกลิ้งกับนางโดยเปรียบกับ
“พระยาราชหงส์เข้าดงเตย” ก็ยอมหลีกไม่พ้นที่จะถูกหนามเกี่ยว ซึ่งหนามเป็นสัญลักษณ์ของ
ความเดือดร้อน ความทุกข์ ความเสียหาย

เรื่องควาี ตอนนางจันท์สุดาภิเษกหมอนกระบต้าวสันนุราช

ช่างกระไรไอ้หมอนนอนไม่หลับ	จนเขาขับขึ้นเกี่ยวไปเจียวหนอ
แม้มีไม้ไผ่กลัดตัวหัวจะนอ	ใจคอไม่สิ้นเหมือนหมื่นทน
เนื้อตัวหัวหูไปอยู่ไหน	จึงทนให้เขาตำดั่งทำฝน
หรือฟังเล่นเย็นฉ่ำเป็นน้ำมนต์	ช่างผิดคนทนทนทนด้านดิ่ง

(ควาี. 2530 : 523 - 524)

นางจันท์สุดาไม่พอใจที่ถูกท้าวสันนุราชเกี่ยวจึงแกล้งหยิบหมอนมาภิเษกมีใจความ
กระบตพระองค์ โดยเปรียบจิตใจของท้าวสันนุราชว่าไม่รู้จักเจ็บอายหรือทนเจ็บทนอายได้อย่างไร
ไม่น่าเชื่อเหมือนหมื่นทน “หมื่น” มีความหมายว่า “ทะเล้ง” หรือ “หมื่นทน” อาจเป็นชื่อคนที่
นิสัยทะเล้งต่อต้านในสมัยนั้นดังที่ขุนวิจิตรมาตรา (2521 : 435) อธิบายว่า “คำว่า “หมื่นทน”
ในกลอนนี้ฟังดูคล้ายกับว่ามีใครคนหนึ่งเป็น “หมื่น” ชื่อ “ทน” เป็นมุกทะเล้งต่อต้าน จึงทรงนำมา
เปรียบกับบรรดาศักดิ์”

ส่วนการเปรียบเทียบการตำกับทำฝนก็แสดงถึงการตำที่รุนแรงยาวนานเหมือนฝนที่ตกหนัก
แต่ท้าวสันนุราชก็ยังทนได้จนนางว่าพระองค์ผิดแปลกจากคนธรรมดา

กล่าวได้ว่าการใช้อุปมาโวหารในบทพิโรธวาทังมีเพื่อภิเษกหรือกดดันรูปร่างหน้าตา
พฤติกรรม นิสัยใจคอ หรือสถานภาพของอีกฝ่ายไปในทางไม่ดี โดยเปรียบกับสิ่งที่ผู้อ่านมักจะ
รู้จักและเข้าใจ โดยใช้คำ “ดั่ง” “ดั่ง” “เปรียบอย่าง” “อย่าง” “เหมือนอย่าง” “เหมือน” และ
“ตละ” มาเชื่อมเพื่อให้เห็นภาพการเปรียบเทียบนั้นอย่างชัดเจน

3.2 อุปลักษณ์ (Methaphor)

อุปลักษณ์หรือ Methaphor คือ “ภาพพจน์ (Figure of Speech) ที่นำเอาสิ่งที่มี
คุณสมบัติบางประการร่วมกันมาเปรียบเทียบกันโดยเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่งโดยตรง
เช่น เขาเป็นสิงห์ทะเลทราย หรือเธอเป็นแก้วตาดวงใจของพ่อแม่” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 :
138) เช่นเดียวกันกับที่ โสภี รัมมณีย์ (2534 : 33) กล่าวว่า “การใช้อุปลักษณ์ (Methaphor)
คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งโดยไม่มีคำแสดงการเปรียบเทียบ เป็นการกล่าวโดยตรงว่า
สิ่งหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่ง อาจมีคำเป็น คือ เท่า ปราบกฏอยู่ เช่นหญิงสาวคนนั้นผิวเหลืองเป็นขมมัน

กล่าวได้ว่าอุปลักษณ์มี 2 ลักษณะคือโวหารที่เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่งโดยไม่มีคำเปรียบเทียบหรือคำเชื่อม กล่าวคือกล่าวเฉพาะภาพลักษณ์ของสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นสื่อไปสู่ความหมายที่ต้องการ และอีกลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนคือโวหารเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่งโดยมีคำ “เป็น” “คือ” “เท่า” เชื่อม เช่นที่เห็นในบทพิโรธวาทีต่อไปนี้

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทองหนี เมื่อพานางวันทองนอนกับขุนช้างก็เกิดความขุ่นเคือง จึงต่อว่านางว่า

หลงเชิงขุนช้างช่างจะอ่อน

ถอดท่อนซุงสักสำคัญคน

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 385)

“ท่อนซุงสัก” เป็นอุปลักษณ์เปรียบขุนช้างโดยไม่มีคำเปรียบเทียบ เพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปร่างของขุนช้างที่หนา ทึบ ตัน เหมือนท่อนซุง ส่วนสักเป็นไม้ที่มีค่าและมีราคาจึงแสดงถึงความร่ำรวยของขุนช้าง

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางทองประศรีบริภาษนางสร้อยฟ้าที่ทำพลายชุมพลตกล่อง

ยกหัวเป็นกิ้งก่าอีหน้าเป็น

เต็นเจ้าเซ็นมาแต่วานจนปานนี้

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 916)

นางทองประศรีบริภาษนางสร้อยฟ้าว่าแสดงกิริยา “ยกหัวเป็นกิ้งก่า” เป็นการใช้อุปลักษณ์โดยมีคำว่า “เป็น” เชื่อม แสดงถึงกิริยาเย่อหยิ่ง จงหองของนางสร้อยฟ้า โดยเปรียบกับลักษณะการยกหัวชูคอของกิ้งก่า

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองวิวาทกับนางลาวทอง

ถ้อยคำร้ายห้ามเป็นครามทา

มันงามหน้าอยู่แล้วหรือไรนั้น

เป็นความแคลงแย้งว่าสารพัน

คมสันเห็บนมให้แหลมความ

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 278)

นางวันทองบอกขุนแผนว่านางถูกบังคับให้แต่งงานใหม่กับขุนช้างทำให้ขุนแผนโกรธ จะฆ่าขุนช้าง นางลาวทองตกใจจึงรีบห้ามปราม แต่ว่าจาของนางลาวทองทำให้นางวันทองโกรธว่า มีนัยไม่เชื่อใจนาง นางจึงเปรียบเทียบ “ถ้อยคำร้ายห้าม” ของนางลาวทองเป็น “ครามทา” คือทำให้นางมีราศีหมองมัว

เรื่องพระอภัยมณี ตอนแย่งนางสุวรรณมาลี อุคเรนว่าพระอภัยมณีดังนี้

พระเชษฐาว่าจริงทุกสิ่งไป	คงจะได้เซยชมสมคะเน
ฉวยรบพุ่งยั้งชิงชิงไปได้	ก็อาลัยอยู่ด้วยนางจะห่างเห
สนิทแนบแนบคายช่างถ่ายเท	เขียน <u>จระเข้</u> ขึ้นไว้หลอกตะคอกคน

(พระอภัยมณี. 2514 : 297)

“จระเข้” เป็นโวหารอุปลักษณ์ที่ไม่ต้องมีคำเชื่อมแสดงการเปรียบเทียบ โดยอุคเรนต้องการว่าพระอภัยมณีสร้างเรื่องให้คนกลัว เมื่อพระอภัยมณีเตือนอุคเรนไม่ให้ทำสงครามกับสินสมุทร

เรื่องพระอภัยมณี ตอนพระสังฆราชโอรธนางยุพาผกาและสุลาสีวันที่ได้เถียงพระองค์

ทำปิ่นเจ้าเยื่อหยิ่งเป็นกิ้งก่า	หน้าจะดำคล้ำฝ่าน้ำตาตก
อีกาฝากปากกกล้าทำลามก	กลับมายกโทษทัณฑ์ให้พ้นพั

(พระอภัยมณี. 2514 : 824)

พระสังฆราชว่านางยุพาผกา นางสุลาสีวัน ทำกิริยา “ปิ่นเจ้าเยื่อหยิ่ง” โดยเปรียบกับลักษณะของกิ้งก่าที่ชูคออยู่ตลอดเวลา

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนนิลนันทน์รบกับทหารของทศกัณฐ์

นิลนันทน์ว่าเหวยอายพาลา	มึงไม่รู้ว่าจะอาสาญ
กูคือพระเพลิงชาญฉกรรจ์	จะมาบั่นเคียวเกล้ามึงไป

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 23)

การที่นิลนันทน์ใช้อุปลักษณ์ว่าตนคือไฟซึ่งมีความร้อน มีอำนาจการทำลายล้าง เพื่อให้คู่ต่อสู้ครั่นคร้ามในตัวผู้กล่าว

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนมุลพลัมรบกับพระลักษมณ์

กวัดแกว่งหอกแก้วแล้วยืนยัน	กุมภันท์ประกาศด้วยวาจา
เหวยเหวยดูก่อนมนุษย์น้อย	กระจ้อยร้อยเท่านี้หัวตัดธา
ตัวเองยกพลโยธา	ออกมาหวังว่าจะต่อตี

(รามเกียรติ์ เล่ม 3. 2540 : 52)

มูลพลัมเปรียบรูปร่างพระลักษมณ์ว่าเล็กเท่านี้ว่ามีมือเพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างของขนาดร่างกายและสื่อให้ผู้ถูกเปรียบเข้าใจว่าขนาดร่างกายยังเทียบกันไม่ได้ แล้วในด้านพลังอำนาจจะเทียบกันได้อย่างไร

3.3 การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ (Rhetorical Question)

คำถามเชิงวาทศิลป์หรือ Rhetorical Question หมายถึง “คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ เพราะรู้คำตอบชัดเจนอยู่แล้ว ที่ใช้รู้ประโยคคำถามก็เพื่อเป็นการเน้นให้ข้อความมีน้ำหนักดึงดูดความสนใจหรือให้ข้อคิด เป็นวิธีการที่นิยมใช้กันในการพูดในที่ประชุมชนเมื่อนักพูดต้องการสร้างอารมณ์แก่ผู้ฟังเพื่อให้เกิดผลที่ต้องการ ส่วนนักเขียนหรือกวีจะใช้คำถามเชิงวาทศิลป์เพื่อเร้าอารมณ์ผู้อ่าน หรือสื่อความหมายและข้อคิดที่ต้องการ” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 181) เช่นเดียวกัน โสภี รัมมณีย์ (2534 : 33) กล่าวว่า “การใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ (rhetorical question) คือการใช้ข้อความที่เป็นคำถามแต่ทราบคำตอบอยู่ในตัวแล้ว ไม่ต้องการคำตอบอีก เป็นการใช้คำถามเพื่อย้ำความหมายลงไปอีกหรือเพื่อกระตุ้นให้คิด เช่น เมื่อเขาซังยังทนช้ำอยู่ทำไม”

การใช้โวหารลักษณะนี้ได้ปรากฏในบทพิโรธวาทังพอสสมควรดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

เรื่องกาเกี ตอนท้าวพรหมทัตบริภาษนางกาเกี

หนึ่งแล้วสองเล่าเจ้าข้าสาม	ช่างทำงานพักตราน่ารับขวัญ
เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม์	จะให้เลี้ยงนางนั้นประการใด
	(กาเกี. 2516 : 32)

ท้าวพรหมทัตกล่าวกับกาเกีโดยใช้โวหารคำถามเชิงวาทศิลป์ว่าในเมื่อนางเป็นหญิงแพศยาแล้วจะให้พระองค์ “เลี้ยงนางนั้นประการใด” คำถามของพระองค์ไม่ได้ต้องการคำตอบจากนาง เพียงแต่ต้องการย้ำพฤติกรรมของกาเกี ดังนั้นเมื่อกาเกีขอรักโทษ พระองค์ก็ไม่ยอมรับและสั่งลงโทษนางโดยการลอยแพ

เรื่องพระอภัยมณี ตอนนางละเวงวันฟาสงสารตอบไต้นางสุวรรณมาลี

คิดความหลังมั่งเกิดเจ้าอย่าเมาแก้ว	ตัวของตัวเมื่อเป็นสาวก็จาวลือ
อุศเรนพี่ของเราขอเจ้าได้	เจ้ามิใช่แม่เหล็พระพี่หรือ
กลับมีขลุ่ยผิวไม่กลัวมือ	ยังจะถือตัวดีหรือพี่สะกั
จะชิงผิวชั่วช้าส่วนฝาผิว	มันไม่ชั่วบ้างดอกหรือถือโฉน
จนเกิดยุคครุภพไตร	ก็เพราะใครเล่าชานางมาลี
	(พระอภัยมณี. 2514 : 758)

นางสุวรรณมาลีมีสารบริภาษนางละเวงวันพาว่าประพุดติมิชอบแย้งชิงสามีของนาง นางละเวงวันพาจึงได้ตอบกลับไปโดยใช้คำถามเชิงวรรณศิลป์ถามยกย่อนซ้ำ ๆ ให้นางสุวรรณมาลี เจ็บใจว่าเมื่อนางยังสาวก็มีความประพุดติมิชอบยิ่งกว่าเพราะนางสุวรรณมาลีถึงกับฆ่าสามีคือ อูศเรนจนเป็นเหตุให้เกิดสงคราม

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางสีดาโกรธพระลักษมณ์ที่ไม่ไปช่วยพระรามตามคำสั่งนาง

จึงว่าอนิจจาเจ้าลักษมณ์	นี่ถ้าวรึกพระเชษฐา
จะให้ตามไปช่วยพระจักรา	กลับมาคิดร้ายไม่อายุใจ
แสร้งว่าอสุราอุบายร้อง	จะเลียมลงใจข้าฤาไฉน
จะละให้พระองค์บรรลัย	คิดไยจะนื้อนุชา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 531)

นางสีดาได้ยินเสียงกวางแปลงเสียงพระรามร้องขอความช่วยเหลือแต่ พระลักษมณ์ปฏิเสธเพราะไม่ต้องการขัดคำสั่งพระรามที่ให้อุดูแลนางสีดา นางจึงต่อว่าพระลักษมณ์ โดยใช้คำถามในลักษณะไม่ไว้ใจพฤติกรรมของพระลักษมณ์เพื่อกดดันให้พระลักษมณ์ปฏิบัติตาม ความต้องการของนาง

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนพิเภกรับอาสาจากพระรามมากล่อมให้กุมภกรรณเข้าข้างฝ่ายพระราม แล้วพระองค์จะยกเมืองลงกาให้กุมภกรรณครองต่อจากทศกัณฐ์ กุมภกรรณจึงบริภาษพิเภกดังนี้

ตัวมึงเป็นไส้สงคราม	พระรามก็จะยกเมืองให้
ฝ่ายกูผู้ออกมาชิงชัย	ก็จะข้าให้ราชธานี
ลงกาเป็นสองเมืองหรือ	ให้น้องแล้วจะรื้อให้พี่
ลวงได้แต่มึงอำยอัปรีย์	กูนี้มีได้เชื่อฟัง

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 353)

การที่กุมภกรรณกระทำถาม “ลงกาเป็นสองเมืองหรือ ให้น้องแล้วจะรื้อให้พี่” ไม่ได้เกิดจากความสงสัยและต้องการคำตอบจากพิเภก แต่เป็นคำถามที่เย้ยหยันพิเภกให้ตระหนักว่า พระรามเป็นคนไม่น่าเชื่อถือ ทั้งยังหยามพิเภกที่ยอมหลงเชื่อคนไม่น่าเชื่อถือเช่นพระราม

เรื่องอุณรุท ตอนท้าวกรุงพาณจับตัวอุณรุท

ดูหมิ่นกันเล่นแล้วมีหน้า	กลับซ้ารอนราษฎรหาญหัก
เป็นไรไม่ทำอีกฮัก	มานั่งก้มพักตร์ไม่เจรจา
นี่หรือเจ้าหน่ออุษพงษ์	สุริยวงศ์จักรกฤษณ์นาถ
รูปร่างดั่งหนึ่งเทวา	จะมาเป็นเขยข้าหรือว่าไร

(อุณรุท. 2515 : 312)

ท้าวกรุงพาณทราบว่ายอุณรุทลักลอบได้เสียกับนางอุษาจึงขอให้ท้าวกำพลนาถเพื่อนของพระองค์จับตัวอุณรุทมา เมื่อท้าวกรุงพาณเห็นหน้าอุณรุทก็กล่าวเหยียดหยามดูแคลนอุณรุทโดยใช้โวหารตั้งคำถามทักท้วงกิริยากับหน้าหนึ่งของอุณรุทและใช้คำว่า “นี่หรือ” ถามย้ำเชื้อสายของอุณรุทซึ่งเป็นหลานของท้าวบรมจักรกฤษณ์ และลงท้ายด้วยการถามอุณรุทว่าจะมาเป็นเขยของพระองค์หรือ คำถามของท้าวกรุงพาณไม่ได้ต้องการคำตอบเพราะพระองค์รู้ใจแล้วแต่เพื่อให้อีกฝ่ายรู้สึกอับอาย

เรื่องอิเหนา ตอนท้าวกูเรป็นส่งสารให้อิเหนาไปช่วยเมืองดาหาท่าสงคราม

ถึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชั่ว	แต่เขารู้ยั่วว่าตัวนั้นเป็นผี
อันองค์ดาหาธิบตี	นั่นมิใช่อาหรือว่าไร
มาตรแมนเสียเมืองดาหา	จะพลอยอายุขายหน้าหรือหาไม่
ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย	ก็เพราะใครทำความให้งามพักตร์

(อิเหนา. 2514 : 242)

ท้าวกูเรป็นตำหนิอิเหนาโดยใช้วิธีถามให้อิเหนารู้สึกสำนึกผิด ข้อความแรกเป็นการถามให้ตระหนักถึงความสำคัญระหว่างญาติพี่น้องและเกียรติยศชื่อเสียง หากเมืองดาหาแพ้สงครามก็จะเสื่อมเกียรติมาถึงญาติพี่น้องด้วย และลงท้ายด้วยคำถามให้อิเหนาตระหนักว่าสงครามที่เกิดขึ้นเป็นเพราะอิเหนาก่อเรื่อง

เรื่องสังข์ทอง ตอนนางจันทาเยาะเย้ยท้าวยศวิมล

น้ำลายคายถ่มลงถึงดิน	จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ
ไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ	ออกชื่อท้าวเธอเออน่าซัง

(สังข์ทอง. 2530 : 181)

นางจันทาไม่ต้องการให้ท้าวศิวมรับนางจันท์เทวีและพระสังข์กลับเมือง นางจึงใช้ระบบ “กษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ” มาถามเยาะเย้ยเพื่อให้พระองค์รู้สึกอับอายแล้วจะได้เปลี่ยนความตั้งใจ

เรื่องไชยเชษฐ ตอนนางวิพาร์เยาะเย้ยไชยเชษฐ

นี่หรือภูมินทร์ปิ่นเหมันต์	โอยไม่ทันเห็นเลยประหลาดนัก
แต่แรกคิดว่าใครหาไหนหนอ	เออมีรู้หม่อมพ่อเจ้าท่อนสัก
ข้าแปลกหน้าไปมิได้ทัก	ยังมีดมนมวันนักมาทำไม
อันผู้หญิงสิงหลคนแสนร้าย	มาติดตามความอายุไปเสียไหน
หรือเอาอายุชายฝากไว้กับใคร	จึงอุตสาห์มาได้จะใครรู้

(ไชยเชษฐ. 2530 : 343)

นางวิพาร์ยังแค้นใจที่ไชยเชษฐเชื่อนางสนมทั้งเจ็ดขับนางสุวิญาและนางออกจากเมืองอย่างไร้ปราณี เมื่อนางรู้ว่าพระองค์มาขอคืนดีกับนางสุวิญา จึงถือโอกาสเยาะเย้ยไชยเชษฐ โดยนำความเก่าที่พระองค์ขับไล่นางสุวิญาเพราะให้กำเนิดโอรสเป็นท่อนไม้เงินเป็นที่อับอาย มาถามย้อนเพื่อให้ไชยเชษฐรู้สึกเจ็บอาย

เรื่องไกรทอง ตอนนางวิมาลาทะเลาะกับไกรทอง

รู้ชาเขียวชาญชานาญครบ	ใครใช้ให้มาคบกับกุมภา
ใครรอดว่าข้าชาวสวรรค์	จึงชมชานด้านดื้อลงมาหา
ใครชักใครจงจุมกมา	ใครเรียกใครหาใครแนะนำ
ไม่รู้หรือว่าชาติเตี้ยรฉาน	มาสมานสมาคมสมสัตว์
ทำให้เสียเสื่อมเวทมนตร์ชะงัด	สารพัดอัปรีศก็มีมา

(ไกรทอง. 2530 : 419)

ไกรทองว่านางวิมาลาเป็น “กุมภีร์ร้ายกาจไม่ปรารถนา” นางจึงย้อนถามกลับไปตามข้อความที่เน้นให้เห็นข้างต้น การที่นางใช้คำถามขึ้นต้นด้วย “ใคร” ซ้ำ ๆ เช่นนี้เพื่อให้ไกรทองตระหนักว่าเป็นตนเองที่ต้องการนางเป็นภรรยาทั้งที่รู้ว่านางเป็นจระเข้

3.4 การอ้างถึงหรือการกล่าวท้าวความ (Allusion)

การอ้างถึงหรือ Allusion หมายถึง “การกล่าวถึงเรื่องอื่นนอกเรื่องี่เขียน เช่น กล่าวถึงบุคคล เหตุการณ์ นิทาน หรือวรรณกรรมอื่น ๆ...การอ้างถึงเป็นการแสดงความรอบรู้ของผู้เขียน จุดประสงค์ทั่วไปของการอ้างถึงก็เพื่อที่จะขยายงานเขียนวรรณกรรมนั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือให้เกิดความหลากหลาย หรือให้ถ้อยคำมีน้ำหนัก หรือให้น่าสนใจประทับใจยิ่งขึ้น และการอ้างถึงอาจจะทำให้งานเขียนนั้นดีเด่นลึกซึ้งขึ้น”(ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 5-7) เช่นเดียวกับที่โสภี รัम्मณี (2534 : 34) อธิบายว่า “การกล่าวท้าวความ (Allusion) คือการนำบุคคล สถานที่ เหตุการณ์สำคัญ ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว มาประกอบข้อความที่ต้องการกล่าว เพื่อให้ข้อความนั้น ๆ เข้าใจง่าย รวดเร็ว และลึกซึ้ง เช่นการที่กวีนำเอาการพลัดพรากของตัวละครในวรรณคดีมาเปรียบเทียบกับสถานภาพของตนเอง เป็นต้น เช่น นิราศร้างห่างเหินหาปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา”

มีการใช้ภาพพจน์แบบการอ้างถึงหรือการกล่าวท้าวความในบทพิโรธวาทัง ไม่มากนัก ดังต่อไปนี้

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อลักตัวนางวันทอง

มันพอกับเรื่องนางกาก็	เจ้าปักษ์ขุนช้างพานางเหาะ
ที่เหมือนคนธรรพ์สรรจำเพาะ	อย่าฉอเลาะเลยเจ้าจะคืนวัง

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 388)

ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างจะพานางวันทองหนี เมื่อนางวันทองตื่น ทั้งสองได้ปะทะคารมกัน ขุนแผนได้ยกเรื่องกาก็มาอ้างให้เข้ากับสถานการณ์ทั้งแฝงนัยเหน็บแนมนางว่าเป็นแบบเดียวกันกับนางกาก็ กล่าวคือขุนช้างประพฤติดัวเช่นพระยาครุฑพานางวันทองไป ขุนแผนจึงทำตัวเป็นคนธรรพ์เป็นชู้ซ้อนอีกที การใช้โวหารอ้างเรื่องกาก็จึงแสดงการหยาบหยามฝ่ายหญิงอย่างแยบคาย

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อลักตัวนางวันทอง

สิดาเปลี่ยวใจไปกับโจร	พระรามโทนเที่ยวท่องระทมใจ
ถ้าเจ้าซื้อครองสัตย์สุจริต	นิตหนึ่งสิดาหาว่าไม่
นี่เสียศีลสุดสิ้นทุกสิ่งไป	โหนเล่าเจ้าว่าแต่เดิมที

(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 389)

บทพิโรธวาทังตอนนีต่อเนื่องจากตอนที่ขุนแผนอ้างถึงเรื่องกาก็ แต่ความตอนนี
ขุนแผนอ้างถึงเรื่องรามเกียรติ์โดยกล่าวถึงพฤติกรรมที่สัตย์สุจริตของนางสีดาที่มีต่อพระราม
แม้จะอยู่ในเงื้อมมือโจรซึ่งหมายถึงทศกัณฐ์ ขุนแผนยกพฤติกรรมของตัวละครจากเรื่อง
รามเกียรติ์มากล่าวเพื่อต่อว่านางวันทองว่ามีพฤติกรรมที่ต่างจากนางสีดา

เรื่องอิเหนา ตอนนางจินตะหราแค้นใจอิเหนาที่ไม่มั่นคงต่อนาง

เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก แม่น้ำผักต้มขมก็ขมหวาน
เมื่อยามยี่ดจืดกร่อยทั้งอ้อยตาล เคยโปรดปรานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ
(อิเหนา. 2514 : 1152)

แม่นางจินตะหรางจะได้รับการแต่งตั้งเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา แต่นางรู้ว่านางไม่ใช่
สตรีที่อิเหนารักเช่นเมื่อก่อนแล้ว เมื่ออิเหนาจะแสดงความรักต่อนาง นางจึงไม่ยินดีและยก
ข้อความที่เปรียบอารมณ์ยามรักและยามสิ้นรักมาอ้างเพื่อเหน็บแนมอิเหนา

3.5 การแฝงนัยหรือการกล่าวเหยียดกล่าวประชด (Irony)

Irony หรือการแฝงนัยในความหมายแคบเป็น “ภาพพจน์ (Figure of Speech) ชนิดหนึ่งซึ่งความคิดที่เจตนาจะสื่อสารนั้นแตกต่างหรือตรงกันข้ามกับความหมายตามตัวอักษรของคำที่ใช้” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 128) กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า “การกล่าวเหยียดกล่าวประชด (Irony) คือการใช้ถ้อยคำที่กล่าวขึ้นมาโดยมีเจตนาที่ให้เป็นการตัดพ้อต่อว่า ประชดประชัน เสียดสี หรือเยาะเย้ยถากถาง แดกดันด้วยความโกรธแค้นเป็นสำคัญ เช่น เป็นนักบุญคนดีที่ บัดชบ” (โสภี รัมมณีย์. 2534 : 34)

กล่าวได้ว่าโวหารที่เป็นการแฝงนัยหรือการกล่าวเหยียดกล่าวประชดจะมีลักษณะตรง
ข้ามกับเจตนาของผู้กล่าวซึ่งจะเข้าใจได้จากบริบทประกอบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่องกาก็ ตอนท้าวพรหมทัตลงโทษกาก็

ว่าดูราสูดาตวงเนตร	เจ้าประเวศไปสูพิฆานสวรรค
พี่ตั้งหน้าทำนองทุกคืนวัน	ฟังเห็นขวัญตาตถถึงธานี
จะอยู่ใยในหน้าพระลานเล่า	ขอเชิญเนาในนิवासปราสาทศรี
พี่ชอบใจในสวาทแสนทวี	มิเสียทีที่บำรุงผดุงมา
แต่ยังเยาว์คุ้มเท่าเป็นเอกองค์	ปิ่นอนงค์นางในทั้งซ้ายขวา
คิดว่าจะไว้ชื่อให้ลือชา	มิรู้ว่าเรียงรอยไปด้วยครุฑ

เพราะแรงจากรสพาราณสี ไปลอยเล่นลิมพลีอันสูงสุด
แล้วเป็นอนบายหน่ายเล่ห์เสน่ห์ครุฑ กลับมาหยุดยิดชมกับคนธรรพ์
หนึ่งแล้วสองเล่าเจ้าข้าสาม ช่างทำงานพักตรามารับขวัญ
เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม จะให้เลี้ยงนางนั้นประการใด
(กาถ. 2516 : 32)

พระยาครุฑนำนางกาถก็มาคืนท้าวพรหมทัตที่หน้าลานคลี เมื่อท้าวพรหมทัตเห็นนาง
กาถก็กล่าวประชดตั้งจะเห็นจากข้อความที่ขีดเส้นใต้ ความหมายตรงตามศัพท์เป็นการชมนางกาถ
ทว่าเมื่อดูข้อความอื่นประกอบก็จะเข้าใจว่าผู้กล่าวมีเจตนาตรงกันข้ามกับวาจา

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนตัดสัมพันธ์กับนางวันทอง

นางวันทองรักห้องไม่ย่ำตรา กลั้วนวลหน้าจะหมองต้องลมพัด
กระนี้แลสมชื่อว่าวันทอง เจ้าแปดน้ำทำนองเนื้อกษัตริย์
จะพูดออกกลั้วดอกจำปาพลัด ด้วยคำตัดวันนั้นเป็นมันคง
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 312)

ขุนแผนรู้ว่าวันทองตกเป็นของขุนช้าง จึงตัดสัมพันธ์กับนางและกล่าวประชดตั้ง
ข้อความที่ขีดเส้นใต้ วาจาของขุนแผนมีท่วงทำนองเหมือนจะชมนางวันทองว่ามีค่าแต่กลับแฝงนัย
ตรงกันข้ามดัง “เจ้าแปดน้ำทำนองเนื้อกษัตริย์” ซึ่งหมายถึงทองคำ ทว่าเป็นแค่ทองเนื้อแปด
ไม่ใช่ทองแท้หรือทองบริสุทธิ์อย่างทองเนื้อเก้า การกำหนดค่าของเนื้อทองนั้น “โบราณกำหนด
คุณภาพของเนื้อตั้งแต่เนื้อสี่ถึงเนื้อเก้า โดยตั้งพิกัฏราคาตามเนื้อทอง เช่น ทองเนื้อหกคือทอง
หนักหนึ่งบาทราคาหกบาท ทองเนื้อเก้าคือทองหนักหนึ่งบาทราคาเก้าบาท”(ราชบัณฑิตยสถาน.
2539 : 184)

ส่วนความที่ขุนแผนประชดนางวันทองว่านางไม่ยอมพูดเพราะ “กลั้วดอกจำปาพลัด”
มีนัยมาจากนิทานพื้นบ้านที่ตัวละครเอกหญิงมีลักษณะพิเศษ กล่าวคือเวลาพูดหรือร้องไห้เมื่อใด
จะมีดอกไม้ร่วงลงมา เช่นเรื่องไชยเชษฐา นางสุวิญชา มีนามเดิมว่าจำปาทอง เนื่องจากเวลานาง
ร้องไห้จะมีดอกไม้จำปาร่วงลงมา หรือนิทานเรื่องนางพิกุลทอง เวลาตัวละครเอกหญิงพูดจะมี
ดอกไม้ร่วงลงมาจึงได้นามว่านางพิกุลทอง จึงอาจกลายเป็นที่มาให้ขุนแผนประชด
นางวันทองซึ่งไม่ยอมพูดเพราะเหตุอื่น

เรื่องสิงโกรภพ ตอนนางสร้อยสุดาวิวาทกับนางเทพกนิษฐา

เหตุเพราะพระเสด็จมาเวลาหนึ่ง	จึงอ้ออึ้งถึงพระมเหสี
ถึงโปรดปรานท่านก็เลี้ยงแต่เพียงนี้	มีรูที่ทูลเชิญให้เดินตัว
เป็นแต่ข้าฝ่าละอองฉลองบาท	ฉวยกริ้วกราดเคืองขัดจะตัดหัว
จะว่ากล่าวเจ้าชีวิตก็คิดกลัว	ต้องเจียมตัวตามประสาเป็นข้าไท

(สิงโกรภพ. 2515 : 255)

นางสร้อยสุดาหึ่งหวงที่สิงโกรภพหลงไหลนางเทพกนิษฐา จึงตำหนินางเทพกนิษฐา ในทำนองบกพร่องต่อหน้าที่ภรรยา นางเทพกนิษฐาจึงตอบโต้ในลักษณะประชดประชันที่ขีดเส้นใต้ โดยกล่าวให้ตัวเองต่ำลงว่าเป็นเพียงข้ารับใช้ ต้องเจียมตัว ทั้งที่นางไม่ได้รู้สึกเช่นนั้นจริง หากกล่าวไปเพื่อประชดอีกฝ่าย

เรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหะและประโหมสุหรี

จึงมีพจนารถเสาวนีย์	สงครามครั้งนี้ไม่ควรเป็น
เพราะลูกเจ้ากรรมทำแค้นขัด	จนวิบัติบ้านเมืองได้เคืองเชิญ
ทั้งทุกข์ทั้งอายุไม่วายเว้น	เลือดตาจะกระเด็นอยู่เป็นนิจ
มันช่างอาภัพอัปลักษณ์	ไม่ได้ฟังพ่่านักแต่สักหนิด
ให้ข้าเสียวงศาสุราฤทธิ์	เจ็บช้ำน้ำจิตปนพันไป
นี้หากว่ามีนัตดา	ได้เปนที่ฟังพาอาไศรย
สังหารศัตรูภูเวียงไชย	ภักดีมีใจช่วยเจ็บแค้น
จึงมิได้เปนเมืองขึ้นเขา	บุญคุณของเจ้าเปนเหลือแสน
ไม่มีของต้องใจจะตอบแทน	ถ้ามั่นบุษบาอิเหนา
ยังมีได้ให้แก่จรรกา	จะยกให้เป็นข้าของเจ้า
นึกว่าวิบากกรรมทำเนา	ลูกคนหนึ่งเราไม่เสียตาย

(อิเหนา. 2514 : 354 - 355)

แม้อิเหนาจะช่วยท้าวดาหะทำสงครามป้องกันเมืองจนได้รับชัยชนะ แต่ประโหมสุหรี ดาหะยังแค้นใจอิเหนาที่ยกเลิกการหมั้นระหว่างตนเองกับบุษบาอย่างไม่เห็นแก่หน้าผู้ใหญ่ เมื่ออิเหนาเข้าเฝ้า แม้นางจะกล่าวขอให้อิเหนาแต่ก็อดแฝงนัยประชดประชันไม่ได้โดยกล่าวว่า สงครามครั้งนี้ไม่ควรเกิดขึ้น แต่เป็นเพราะ “ลูกเจ้ากรรมทำแค้นขัด...เจ็บช้ำน้ำจิตปนพันไป” ข้อความตอนนี้องค์ประโหมสุหรีบริภาษนางบุษบาทั้งที่ไม่ใช่ความผิดของนางด้วยมีเจตนาแฝงนัย ให้อิเหนารู้สึกว่าเป็นเพราะอิเหนาเป็นผู้ก่อเรื่อง นอกจากนี้การจะยกนางบุษบาให้เป็นข้ารับใช้ของ อิเหนาหากยังไม่ยกให้จรรกาเสียก่อนก็แสดงการประชดอิเหนาอย่างเต็มที่ เพราะเดิมนางบุษบา เป็นคู่หมั้นอิเหนา แต่ถูกอิเหนาขอยกเลิกตั้งนางไม่มีค่า

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามขอคืนดีกับนางสีดา

เมื่อนั้น	นวลนางสีดามารศรี
จึงตอบบัญชาพระจักรี	ตรัสมาทั้งนี้เห็นผิดไป
เมื่อแรกโกรธาให้ฆ่าฟัน	ทรงธรรมหาคิดฉะนี้ไม่
หากว่าไม่ม้วยบรรลัย	พระองค์จึงได้มาเจรจา
ครั้นจะฟังพระราชบรรหาร	ก็อประมาณทั่วแหล่งหล้า
สุดคิดสุดจิตสุดปัญญา	ด้วยข้าเป็นคนทรลักษณ์
สารพัดจะชั่วไปทุกสิ่ง	ยิ่งกว่าฝูงหญิงในไตรจักร
ไม่ควรคู่เคียงเรียงพักตร์	องค์พระหริรักษ์สืบไป

(รามเกียรติ์ เล่ม 4. 2540 : 398)

พระรามขอคืนดีกับนางสีดาแต่นางยังเจ็บแค้นที่พระรามกล่าวหาว่านางเป็นชู้กับ ทศกัณฐ์และสั่งประหารนาง ดังนั้นนางสีดาจึงปฏิเสธการคืนดีทั้งยังกล่าวประชดกลับไปโดยการ ตำหนิตตนเองว่าทรลักษณ์ ชั่วช้า ไม่คู่ควรกับพระรามสืบไป

3.6 สัญลักษณ์ (Symbol)

สัญลักษณ์หรือ Symbol หมายถึง “สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตซึ่งเป็นตัวแทนหรือ สิ่งแทนของสิ่งหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ตราชูคือสัญลักษณ์ของความยุติธรรม ลูกโลกและคทา คือ การปกครองแบบราชาธิปไตย นกเขาคือสันติภาพ แฉกคือต้นหาราคะ สิงโตคือกำลังและความกล้าหาญ...” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2539 : 202) เช่นเดียวกับโสภี รัมนณีย์ (2534 : 33) กล่าวว่า “การใช้สัญลักษณ์ (Symbol) คือการกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง เช่นจะยกหีบอึบิบตี เป็นที่ตั้ง ก็ใช้ถังแทนสัดเห็นชัดขวาง” นอกจากนี้ ศาสตราจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส ยังอธิบายว่า “สัญลักษณ์คือการนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้แทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวางลึกซึ้งโดยไม่ต้องใช้คำอธิบายเลยก็เข้าใจได้ (กุหลาบ มัลลิกะมาส. 2517 : 168)

สัญลักษณ์กับอุปลักษณ์อาจถูกมองว่าคล้ายกันแต่สามารถเห็นความต่างได้ตรงที่ อุปลักษณ์เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งแทนสิ่งหนึ่ง ซึ่งสองสิ่งก็นำมาเปรียบจะมีคุณสมบัติ บางประการร่วมกัน ส่วนสัญลักษณ์เป็นสิ่งหนึ่งที่ใช้สมมติแทนสิ่งหนึ่งสื่อความหมายลึกซึ้ง กว้างขวาง จึงต้องใช้สัญลักษณ์เพื่อแนะให้คิดมากกว่าจะสื่ออย่างตรงไปตรงมา

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังมีดังนี้

เรื่องกาภิ ตอนพระยาครุฑประณามกาภิที่เป็นชู้กับคนธรรพ์

เพราะมีชู้ไม่รู้ให้รอบเชิง
คิดว่าหงส์จะลงแต่ชลธาร

หลงระเริงว่าเจ้ารักสมัครสมาน
กลับบันดาลกลั้วเกลือกด้วยเปือกตม
(กาภิ. 2516 : 30)

หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนผู้สูงศักดิ์ ชลธารแทนความสะอาดบริสุทธิ์ และเปือกตมแทนความสกปรก ต่ำทราม บทพิโรธวาทังตอนนี้จึงแสดงการประณามกาภิในทำนองไฟต่ำ ไม่รักศักดิ์ของตน

เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนตัดความสัมพันธ์กับนางวันทอง

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้
กาลวงว่าหงส์ให้ปลงใจ

มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้
ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา
(ขุนช้างขุนแผน. 2513 : 312)

ทับทิมเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งที่สูงค่า ส่วนพลอยหุงเป็นพลอยเทียม จึงเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งที่มีค่าน้อยหรือของเลียนแบบ กาเป็นสัญลักษณ์แทนผู้ต่ำศักดิ์ขณะที่หงส์แทนผู้สูงศักดิ์ บทพิโรธวาทังตอนนี้แสดงให้เห็นความโกรธและผิดหวังของขุนแผนเมื่อรู้ว่านางวันทองตกเป็นภรรยาของขุนช้างแล้ว จึงประณามนางว่าเป็นผู้หญิงชั้นต่ำ

เรื่องพระอภัยมณี ตอนอุศเรนจะทำสงครามกับสินสมุทร

เรากลั้วขยหายมาว่าชาติเชื้อ

ถึงปะเลือกจะสู้ดูสักหน
(พระอภัยมณี. 2514 :297)

เสือเป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลที่ดุร้าย น่ากลัว อุศเรนกล่าววาทารนี้เพื่อแสดงความทะนงในเกียรติยศศักดิ์ศรีของตนเมื่อพระอภัยมณีเตือนให้ระวังสินสมุทร

เรื่องลักษณวงศ์ ตอนท้าวกรดสุริกาลโกรธลักษณวงศ์ที่ลอบมีความสัมพันธ์กับนางยี่สุ่น

ท้าวกรดสุริกาลให้ดาลโกรธ

ทุดไอโจดชาติกามาผ่าหงส์
(ลักษณวงศ์. 2515 : 321)

เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน กาเป็นสัญลักษณ์แทนผู้ต่ำศักดิ์ ส่วนหงส์แทนผู้สูงศักดิ์ เมื่อลักษณะวงศ์ลอบได้เสียดกับนางยี่สุนธิตาของท้าวกรตสุริกาล ท้าวสุริกาลจึงโกรธว่าลักษณะวงศ์ไม่เจียมตน

เรื่องสิงห์ไกรภพ ตอนนางเทพกนิหราโกรธรามวงศ์ที่มีความสัมพันธ์กับนางแก้วกนิรี

ยิ่งกริ้วแก้วกนิรีว่าอึดื้อ

เห็นแล้วหรือรักเลื่อมมันเหลือแสน

(สิงห์ไกรภพ. 2515 : 152)

เสือเป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลดุร้าย นำกล้ว ส่วนรามวงศ์เป็นลูกของฝ่ายปฏิบัติ เมื่อรามวงศ์ได้เสียดกับนางแก้วกนิรีและแสดงท่าทีไม่เกรงกลัวใคร ทำให้นางเทพกนิหราโกรธว่าธิดาไปรักคนดุร้าย เขาจึงไม่เคารพมารดา

เรื่องอุณรุท ตอนท้าวกรุงพานโกรธอุณรุทที่ลอบมีความสัมพันธ์กับนางอุษา

มันนี่ผลกรรมเข้าตลใจ

จะบรรลัยด้วยมือพระกาล

(อุณรุท. 2515 : 347)

พระกาลเป็นสัญลักษณ์แทนเทพเจ้าแห่งความตาย ท้าวกรุงพานโกรธอุณรุทที่หาญมีความสัมพันธ์กับนางอุษาธิดาของพระองค์ จึงกล่าวว่าอุณรุทถึงคราวจะตายด้วยมือพระกาล

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศกัณฐ์รบกับสดาญ

กงการอะไร้ายสู้รู้

จะต่อสู้พระกาลเรื่องศรี

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 540)

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนองคตรบกับทศกัณฐ์

เอ็งอย่าจงหลงสู้รู้

ต่อสู้ด้วยองค์พระกาล

(รามเกียรติ์ เล่ม 2. 2540 : 280)

พระกาลจากเรื่องรามเกียรติ์ก็เป็นสัญลักษณ์แทนเจ้าแห่งความตาย ในเรื่องรามเกียรติ์มีการใช้สัญลักษณ์ “พระกาล” หลายตอนซึ่งล้วนเป็นบทพิโรธวาทังระหว่างคู่ต่อสู้ทั้งสิ้น เพื่อข่มขู่อีกฝ่ายให้ตระหนักว่ากำลังสู้กับเจ้าแห่งความตาย ดังนั้นไม่ว่าจะรบอย่างไรก็ไม่ชนะ มีแต่จะเสียชีวิต ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนท้าวทศรถโกรธนางไทยเกษีที่นางบีบบังคับพระองค์ให้พระพรตครองเมืองแทนพระราม

กระที่บาทเสร็จมีบรรหาร

กูไม่รู้เลยว่าเป็นกา

เหวยอีกคนพาลริษยา

ใจบาปหยาบช้าอาธรรม์

(รามเกียรติ์ เล่ม 1. 2540 : 359)

กาในบทพิโรธวาทังตอนนี้เป็นสัญลักษณ์แทนผู้ที่ไร้ศีลธรรม ใจดำ ท้าวทศรถประณามนางไทยเกษีเช่นนี้ เพราะนางเอาคำสั่งที่พระองค์ให้ไว้กับนางมาบีบบังคับให้พระองค์จำยอมทำตามความประสงค์ของนางโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง

การใช้ภาพพจน์ในบทพิโรธวาทังในวรรณคดีเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีหกประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ การอ้างถึงหรือการกล่าวหาว่าความ การแฝงนัยหรือการกล่าวเย้ย กล่าวประชด และสัญลักษณ์ ซึ่งล้วนมีกลวิธีใช้แตกต่างกันออกไป แต่มีจุดประสงค์ให้เพื่อแสดงความไม่พอใจหรือความโกรธต่อฝ่ายตรงข้ามด้วยโวหารที่ทำให้เข้าถึงความรู้สึกมากกว่าคำบอกเล่าธรรมดา

กล่าวได้ว่ากลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทังมีหลายหลากวิธีทั้งการใช้คำโดยตรง การใช้คำโดยนัย การใช้สำนวน และการใช้ภาพพจน์แบบต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่ทำให้บทพิโรธวาทังได้อรรถรสทั้งสิ้น

บทที่ 4

สรุป และ อภิปรายผล

การวิเคราะห์บทพิโรชาทั้งในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากวรรณคดีจำนวน 15 เรื่อง ได้แก่ กากี ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี โคบุตร ลักษณะวงศ์ สิงหนครภพ รามเกียรติ์ อนุรุท อิเหนา สังข์ทอง ไชยเชษฐา ไกรทอง มณีพิชัย คาวี และสังข์ศิลป์ชัย นั้น สรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

บทพิโรชาทั้งในวรรณคดีทั้ง 15 เรื่องเกิดขึ้นระหว่างบุพการีกับบุตร พี่กับน้อง อากับหลาน ปู่กับหลาน ย่ากับหลานสะใภ้ พ่อตาแม่ยายกับลูกเขย พี่สะใภ้กับน้องสามี สามีกับภรรยา ภรรยาหลวงกับภรยาน้อย พี่เลี้ยงของภรรยา กับสามี ตัวแทนของภรรยาหลวงกับตัวแทนของภรยาน้อย พี่เลี้ยงของภรรยาหลวงกับภรยาน้อย อาจารย์กับศิษย์ กษัตริย์กับข้าราชการ กษัตริย์กับสามัญชน ตัวแทนของกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี ผู้มีอำนาจหน้าที่กับผู้กระทำผิด ผู้เกี่ยวกับผู้ถูกเกี่ยว คู่ต่อสู้ มิตรสหาย ตัวละครเหล่านี้เมื่อพบกับเหตุการณ์ที่ไม่เป็นไปตามความปรารถนาก็แสดงอารมณ์ไม่พอใจหรือบังเกิดโทสะ เมื่อระงับอารมณ์ไม่ได้ก็แสดงออกทางวาจาเป็นบทพิโรชาทั้ง ปัจจัยที่ทำให้เกิดบทพิโรชาทั้งนั้นมีหลายประการตามลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หากพิจารณาตามลำดับคู่กรณีที่พบมากในบทพิโรชาทั้งทั้ง 15 เรื่อง มีดังนี้

สามีกับภรรยามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากที่สุด ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรชาทั้งมากที่สุดได้แก่ การนอกใจหรือการไม่ซื่อสัตย์ การไม่เคารพเชื่อฟัง การว่ากล่าวต่อหน้าบุคคลอื่น ความรังเกียจในพฤติกรรม ความรังเกียจในรูปลักษณ์และเผ่าพันธุ์ การประทุษร้าย การลงโทษอย่างอหิวาธิธรรม การทอดทิ้ง การไม่ปกป้องดูแล การเสียรู้ การกลัวความผิดและการมีบุตรผิดปกติ

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรชาทั้งระหว่างบุพการีกับบุตรได้แก่ การไม่เคารพเชื่อฟัง การใช้วาจาล่วงเกิน ความรังเกียจในรูปลักษณ์ การปกป้องหลาน การเผยแพร่ความลับ การประทุษร้าย คนในครอบครัว การนำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล และการเลือกคู่ครองไม่เหมาะสม

กรณีพิพาทขัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรยาน้อยจนถึงขั้นทะเลาะเบาะแว้งกัน ปรากฏในวรรณคดีที่ตัวละครเอกมีภรรยาหลายคนแทบทุกเรื่อง ซึ่งเกิดจากปัจจัยเดียวกันคือ ความหึงหวงริษยา และการล่วงเกินทางวาจา

ศัตรูหรือคู่ต่อสู้เป็นคู่กรณีที่มีความขัดแย้งรุนแรงมากจนมักจบด้วยความตายของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทัง ได้แก่ การหยามเกียรติ การต้องการผู้หญิงของอีกฝ่าย การต้องการทำให้เกรงกลัว การใช้วาจาล่วงเกิน การช่วยเหลือหรือการปกป้องมิตร การขัดขวางสิ่งที่ปรารถนา ความต้องการยั่วให้โกรธ

ส่วนปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างผู้เกี่ยวข้องกับผู้อื่นได้แก่ ความรังเกียจในรูปลักษณะ ความรังเกียจในเผ่าพันธุ์ การไม่ปกป้องดูแล การดูหมิ่นน้ำใจ การพรากจากสามี ความรังเกียจในพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม

กรณีพี่กับน้องก็เกิดความขัดแย้งกันจนเกิดบทพิโรธวาทังเนื่องจากปัจจัยเหล่านี้ การทรยศ การตักเตือน การนำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล การเลือกคู่ครองไม่เหมาะสม และการใช้วาจาล่วงเกิน

และปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างพ่อตาแม่ยายกับลูกเขยได้แก่ การก้าวก่ายสถานภาพ การหยามเกียรติ และการไร้ความสามารถ

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังระหว่างอาภักกับหลาน ได้แก่ การหยามเกียรติ และการโกหกหลอกลวง บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับข้าราชการเกิดจากการบกพร่องต่อหน้าที่และการไม่จงรักภักดี บทพิโรธวาทังระหว่างย่ากับหลานสะใภ้เกิดจากการประพฤติตัวไม่เหมาะสมกับสถานภาพ และการประทุษร้ายสามีและคนในครอบครัว บทพิโรธวาทังระหว่างปู่กับหลานเกิดจากการโกหกหลอกลวง และการไม่เคารพเชื่อฟัง บทพิโรธวาทังระหว่างมิตรสหายเกิดจากการทรยศ และการมีความคิดเห็นขัดแย้งกัน บทพิโรธวาทังระหว่างพี่เลี้ยงของภรรยาหลงกับภรรยาน้อย เกิดจากการปกป้องเจ้านาย และการใช้วาจาล่วงเกิน บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนกษัตริย์กับกษัตริย์คู่กรณี เกิดจากการใช้วาจาล่วงเกิน และการปกป้องเจ้านาย บทพิโรธวาทังระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน เกิดจากการประพฤติผิดระเบียบ บทพิโรธวาทังระหว่างพี่สะใภ้กับน้องสามี เกิดจากการขัดคำสั่ง บทพิโรธวาทังระหว่างตัวแทนของภรรยาหลงกับตัวแทนของภรรยาน้อย เกิดจากการเจ็บแค้นแทนเจ้านาย บทพิโรธวาทังระหว่างพี่เลี้ยงของภรรยา กับสามี เกิดจากการเจ็บแค้นแทนเจ้านาย บทพิโรธวาทังระหว่างอาจารย์กับศิษย์ เกิดจากการโกหกหลอกลวง และบทพิโรธวาทังระหว่างผู้มีอำนาจหน้าที่กับผู้กระทำผิด เกิดจากการขัดขืน

การที่ผู้ถูกโกรธถูกตำว่าจนเกิดความโกรธตอบ ระวังสติไม่ได้ ต้องโต้ตอบกลับไป ส่วนใหญ่เกิดจากฝ่ายหนึ่งนำข้อต่อหรือความลับของอีกฝ่ายเช่นเรื่องรูปร่างหน้าตา ฐานะชาติตระกูล เผ่าพันธุ์ หรือความประพฤติ มาประจานหยาบหยามให้อับอาย ฝ่ายที่ถูกกระทำจึงโต้ตอบกลับไปในลักษณะเดียวกัน ภาษาในบทพิโรธวาทังจึงมีทั้งภาษาที่รุนแรง หยาบคาย และบางครั้งแม้จะใช้ภาษาธรรมดาแต่สามารถทำให้ผู้ถูกว่ารู้สึกเจ็บแสบได้เช่นกัน โดยกวีมีกลวิธีการใช้คำ สำนวน และภาพพจน์แบบต่าง ๆ ในการสร้างบทพิโรธวาทัง

ด้านการใช้คำนั้น กวีใช้คำที่มีความหมายโดยตรง และคำที่มีความหมายโดยนัย การใช้คำที่มีความหมายโดยตรงเป็นคำบริภาษที่มีความหมายตรงตามพจนานุกรม คำที่ปรากฏในบทพิโรธวาทังมีประมาณ 60 คำ ส่วนคำที่นิยมใช้มากที่สุดได้แก่ ทรลักษณ์ อัปรีย์ จัญไร กาลี และสาธารณ์ ตามลำดับ คำที่มีความหมายโดยตรงมีข้อเด่นตรงที่เป็นคำที่มีความหมายชัดเจน ตรงประเด็น สามารถสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย กวีจึงนิยมใช้กันมาก พบในทุกเรื่องที่วิเคราะห์ ยกเว้นเรื่องอิเหนาซึ่งเป็นบทละครที่ใช้ภาษาละเมียดละไมตลอดทั้งเรื่องแม้แต่ตอนที่ตัวละครแสดงบทพิโรธวาทัง

ส่วนการใช้คำที่มีความหมายโดยนัย มีประมาณ 13 คำ ได้แก่ อีท้ายเมือง อีหมาขี้เรื้อน อีคานหัก อีตายโหง อีกาگی อีสร้อยสน อีสแสนเพลง แรด อีตัวโง่ง ต่าแย อีกิ่งกำ พีรากวน และอีสำสาม คำเหล่านี้ปรากฏในวรรณคดีเพียง 4 เรื่องได้แก่ ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี สิงหนครภาพ และไชยเชษฐ และล้วนเป็นคำที่ใช้บริภาษความประพฤติของตัวละครหญิงทั้งสิ้น โดยจะสื่อความหมายที่รุนแรง ต่ำ และหยาบคาย แม้ความหมายตามรูปคำจะไม่หยาบก็ตาม

นอกจากการใช้คำแล้ว การใช้สำนวนก็เป็นกลวิธีสำคัญในการใช้ภาษาที่ทำให้บทพิโรธวาทังมีความหมายลึก สำนวนที่กวีใช้แบ่งเป็นหมวดหมู่ได้คือ สำนวนที่เกี่ยวกับสัตว์ เช่น ชิงหมาเกิด กระต่ายแก่ แม่ปลาช่อน ลูกเสือลูกจระเข้ แกะเลือดปู สำนวนที่เกี่ยวกับอวัยวะร่างกายเช่น ลิ่นลม ตาร้อนตาไฟ เลือดตาไหล น้ำท่วมปาก สำนวนที่เกี่ยวกับข้าวของเครื่องใช้ เช่น กรวดน้ำคว่ำขัน กรวดน้ำคว่ำคะนขน ซ้ำซ้ำได้พร้าสองเล่มงาม และสำนวนที่เกี่ยวกับพืช เช่น บ้าลำโพง กาฝาก สีชบาทัด สำนวนเหล่านี้เกี่ยวข้องกับสิ่งใกล้ตัวที่มนุษย์รู้จักดี กวีจึงนำมาใช้ในบทพิโรธวาทังเพื่อเปรียบเปรยหรืออธิบายความในบทพิโรธวาทังได้อย่างแยบคาย

นอกจากนี้การใช้ภาพพจน์แบบต่าง ๆ ก็เป็นกลวิธีที่ทำให้บทพิโรธวาทังโดดเด่นเช่นกัน ได้แก่ การใช้อุปมา อุปลักษณ์ การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ การอ้างถึงหรือการกล่าวหาความ การแฝงนัยหรือการกล่าวเย้ยกล่าวประชด และการใช้สัญลักษณ์ ซึ่งล้วนมีกลวิธีการใช้แตกต่างกันไป แต่มีจุดประสงค์ใช้เพื่อแสดงความไม่พอใจหรือความโกรธต่อฝ่ายตรงข้าม ด้วยโวหารที่ทำให้เข้าถึงความรู้สึกมากกว่าคำบอกเล่าธรรมดา กล่าวคือ

การใช้อุปมา มีการเปรียบเทียบลักษณะของผู้ถูกบริภาษหรือฝ่ายตรงข้ามในทางลบ สามประเด็น คือ การเปรียบรูปร่างหน้าตาและกลิ่นกายของผู้ถูกบริภาษ เช่น เปรียบเทียบรูปลักษณ์เหมือนผีป่วน ศีรษะล้านเหมือนนางเดือน หน้าดำเหมือนหมึกทา รูปร่างเหมือนต่อไม้ และกลิ่นเหม็นสาบเหมือนอย่างศพ

การเปรียบเทียบนิสัย พฤติกรรม หรือกิริยาของผู้ถูกบริภาษ เช่น เปรียบเทียบน้ำใจอย่างสายน้ำ กิริยาอ่อนเหมือนคันแฉับ และการทรยศเหมือนงูพิษ

การเปรียบเทียบสถานภาพ อำนาจ หรือความสามารถของผู้ถูกพิโรธวาทังกับผู้แสดง บทพิโรธวาทัง เช่น เปรียบสถานภาพของผู้ถูกหมยปองเหมือนหงส์ขณะที่ผู้หมยปองเหมือนกา เปรียบอำนาจหรือความสามารถของคู่ต่อสู้เหมือนนกวาง สุนัขจิ้งจอก งูไม่มีพิษ และหิ้งห้อย ขณะที่ผู้กล่าวเหมือนราชสีห์ ครุฑ และดวงอาทิตย์ การใช้อุปมามักใช้สิ่งที่รู้จักดีมาเปรียบเทียบเพื่อเกิดความเข้าใจร่วมได้ง่าย

การใช้อุปลักษณ์มีปรากฏในบทพิโรธวาทังไม่มากนักจึงไม่สามารถจัดกลุ่มได้ แต่เห็นว่าอุปลักษณ์มักใช้สิ่งที่รู้จักกันดีมาเปรียบ เช่น ท่อนซุงสัก นิ้วมือ กิ่งกำ คราม และจระเข้ ซึ่งสามารถใช้ในการเปรียบเพื่อสื่อความเข้าใจโดยง่าย

การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ในบทพิโรธวาทังนิยมใช้รูปคำถามว่า ประการใด ฤาไหน หรือ หรือว่าไร หรือหาไม่ เป็นไร ใคร เพราะใคร กับใคร ทำไม ซึ่งเป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ แต่เพื่อเน้นข้อความให้ดึงดูดใจ

การอ้างถึงหรือการกล่าวหาความก็ปรากฏในบทพิโรธวาทังไม่มาก ได้แก่ การอ้างถึงพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องกาเกี รามเกียรติ์ และการอ้างถึงสำนวนซึ่งผู้อ่านต้องมีความรู้ในวรรณคดีหรือสำนวนที่อ้างก่อนจึงจะเข้าใจลึกซึ้งได้ การอ้างถึงหรือการกล่าวหาความ นอกจากจะอ้างเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายแล้วยังแสดงความรอบรู้ของผู้แต่งด้วย

การแฝงนัยหรือการกล่าวเย้ยกล่าวประชดในบทพิโรธวาทังจะมีสองลักษณะ คือ ประชด โดยการชมฝ่ายตรงข้าม แต่มีเจตนาที่จะด่า เช่น ท้าวพรหมทัตกล่าวประชดกาเกี ขุนแผนกล่าวประชดนางวันทอง และการประชดฝ่ายตรงข้ามโดยการว่าหรือลดค่าของผู้กล่าว แต่แฝงนัยให้สะท้อนถึงฝ่ายตรงข้าม เช่น นางเทพกนิษฐาสดสถานภาพของตนเองให้ต่ำเพื่อประชดนางสร้อยสุดา และนางสีดาวาไรยตนเองเพื่อประชดพระราม

ส่วนสัญลักษณ์ในบทพิโรธวาทังมักใช้สัญลักษณ์ที่เป็นที่เข้าใจกันทั่วไป เช่น หงส์ กา ทับทิม พลอยหุง เสือ ชลธาร เปลือกตม ซึ่งเป็นรูปธรรม มีลักษณะเด่นสื่อความถึงความหมายที่ต้องการใช้แทนโดยง่าย มีสิ่งสมมติเพียงอย่างเดียวคือ พระกาล แต่คนไทยก็เข้าใจดีว่าหมายถึงเทพแห่งความตาย

บทพิโรธวาทังจึงสะท้อนความเป็นคนเจ้าสำบัดสำนวนของคนไทยเป็นอย่างดี เพราะแม้แต่การทะเลาะวิวาท คนไทยก็ช่างสรรหาคำ สำนวน และภาพพจน์มาบริภาษกันอย่างคมคาย

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

จากผลการวิเคราะห์บทพิโรธวาทังในวรรณคดีเรื่องเล่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เห็นสังขรณ์ประการหนึ่งคือ บทพิโรธวาทังเป็นการแสดงถึงความเป็นปฤชนของมนุษย์ที่คำนึงถึงอัตตาของตนเป็นใหญ่ เมื่อถูกกระทบกระทั่งก็จะขาดความยับยั้งชั่งใจ กล่าวถ้อยวาจาที่เป็นโทษออกไป บทพิโรธวาทังส่วนใหญ่มักจะเกิดกับคนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากกว่าคนไกล การอยู่ใกล้กันจึงเหมือนลิ้นกับฟัน เกิดการกระทบกระทั่งกันบางอย่างเลี่ยงไม่ได้

กรณีความขัดแย้งระหว่างสามีกับภรรยา และภรรยาหลงกับภรรยาน้อย มักจะพบแทบทุกเรื่อง หากวรรณคดีคือกระจกเงาที่สะท้อนภาพสังคมในยุคที่วรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เกิดขึ้น บทพิโรธวาททั้งระหว่างสามีกับภรณาก็น่าจะเป็นภาพสะท้อนสังคมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงการที่ผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคน และเห็นว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นการเสริมบารมี สามีต้องจัดการให้ภรรยาอยู่ในโอวาทได้ อย่างไรก็ตามมักปรากฏว่าสามีไม่สามารถควบคุมภรรยาให้สามีคิดกันได้เนื่องจากสามีให้ความรักใคร่ภรรยาแต่ละคนไม่เท่าเทียมกัน จึงต้องประสบความยุ่งยากใจเมื่อภรรยาหลงและภรรยาน้อยทะเลาะกัน การควบคุมภรรยาโดยการปรึกษาและเขียนตีสั่งปลัดดันภรรยาให้รู้สึกน้อยหน้า ไม่ได้ได้รับความยุติธรรม บางครั้งอาจใช้วิธีทำเสน่ห์เพื่อผูกใจสามีให้รักตนมากกว่าฝ่ายหนึ่ง ทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกมากมาย

บทพิโรธวาททั้งระหว่างสามีกับภรรยาแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตีค่าความประพฤติของผู้ชายและผู้หญิงไม่เหมือนกัน ผู้ชายมีภรรยาหลายคนได้แต่ผู้หญิงต้องจงรักภักดีต่อสามี มีสามีคนเดียว หากผู้หญิงมีเหตุให้ได้เสียกับผู้ชายอื่นแม้จะโดยเต็มใจหรือไม่ก็ตามก็จะถูกตราหน้าว่าเป็นหญิงแพศยา ลำส่อน และจะถูกลงโทษอย่างรุนแรงจากสามีหรือผู้มีอำนาจในสังคม เช่น การลอยแพ การสาป หรือการตัดสินประหาร กล่าวสั้น ๆ ได้ว่าผู้ชายทำได้ ผู้หญิงทำไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ในแง่ความเป็นมนุษย์ ทั้งผู้ชายผู้หญิงมีหัวใจที่รู้เจ็บปวด โกรธแค้น รัก ชัง ได้เหมือน ๆ กัน

ความมั่นคงในสถานภาพภรรยาจึงขึ้นอยู่กับความรักใคร่ของสามี ด้วยเหตุนี้เองภรรยาจึงยึดมั่นในตัวสามีมาก เห็นสามีเป็นที่พึ่งพิง เมื่อสามีให้ความสำคัญกับหญิงอื่นมากกว่าตนก็จะรู้สึกสูญเสียความรัก ทำให้เกิดการชิงรักหักสวาท นำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้งระหว่างภรรยา

วรรณคดีที่ผู้วิจัยศึกษาทุกเรื่องหากมีบทพิโรธวาททั้งระหว่างภรรยาหลงกับภรรยาน้อยล้วนเกิดจากปัจจัยเหมือน ๆ กัน คือ ความหึงหวงริษยา และการใช้วาจาล่วงเกิน และยังพบว่าบทพิโรธวาททั้งระหว่างคู่กรณีคู่นี้ จะมีลักษณะรุนแรง หยาบคายมากกว่าคู่กรณีคู่อื่น ไม่ว่าจะเป็นตัวละครกษัตริย์หรือชาวบ้าน ล้วนมีเนื้อหาบทรักษาแบบเดียวกัน กล่าวคือมีเนื้อหาบทรักษาเกี่ยวข้องกับเรื่องเพศอย่างรุนแรงและหยาบคาย ต่างจากคู่กรณีคู่อื่นซึ่งแม้จะโกรธแค้นถึงกับเข่นฆ่ากัน แต่ภาษาที่ใช้ก็ไม่หยาบเท่า ทำให้เห็นว่า ความหึงหวง ริษยา อันเกิดจากการถูกแย่งชิงความรักเป็นความรู้สึกรุนแรงมากจนทำให้มนุษย์ผรุสวาทใส่กันอย่างขาดสติ สะท้อนให้เห็นการยึดมั่นอยู่กับอัตตา “ตัวกูของกู” อย่างเหนียวแน่นของปुरुชน

ยังมีข้อสังเกตอีกว่าตัวละครที่อยู่ในสถานภาพกษัตริย์จะยึดมั่นในอัตตามากเนื่องจากระบอบการปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กษัตริย์คือเจ้าชีวิต และกษัตริย์เป็นผู้อยู่สูงสุดที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ดังนั้นเมื่อมีผู้กระทำล่วงเกินแม้โดยไม่ตั้งใจ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นพระญาติวงศ์หรือข้าราชการบริวาร ตัวละครกษัตริย์จะเกิดโทสะทันที และลงโทษผู้ล่วงเกินอย่างสาสมแม้บางเรื่องจะสมควรให้อภัยได้ แต่กษัตริย์จะไม่ยินยอมเนื่องจากเกรงสังคมจะติฉินนินทาว่าไม่มีความเด็ดขาด เพราะ “กษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ”

นอกจากนี้ยังมีบทพิโรธวาทที่ตัวละครไม่ได้เป็นผู้ถูกกระทำโดยตรง แต่เกิดจากความรู้สึกเจ็บแค้น อยากรปกป้องแทนผู้อื่น เห็นได้จากตัวละครที่มีสถานภาพเป็นคนรับใช้ พี่เลี้ยงหรือตัวแทนของเจ้านาย เมื่อผู้เป็นเจ้านายถูกล่วงเกิน ตัวละครเหล่านี้ก็จะรู้สึกเจ็บแค้นเป็นเดือดเป็นร้อนแทนเจ้านายจนแสดงพฤติกรรมออกนอกหน้าโต้ตอบแทน เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี และรู้ว่าการกระทำเช่นนี้ ทำให้เจ้านายพอใจจนอาจได้รับรางวัลความดีความชอบจากเจ้านาย

ในด้านการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทเป็นกลวิธีสำคัญที่กวีนำมาใช้อย่างแยบยล ทำให้การทะเลาะวิวาทของคนซึ่งเป็นเรื่องหยาบ เรื่องไม่งามในชีวิตจริง เป็นศิลปะในวรรณคดีได้โดยกวีเลือกใช้คำ สำนวน และภาพพจน์มาเรียงร้อยถ้อยคำให้ผู้อ่านคล้อยตามและเข้าถึงความคิด ความรู้สึกของตัวละครยามที่แสดงบทพิโรธวาท

บทพิโรธวาทในส่วนของการใช้คำ นอกจากเรื่องอิเหนาซึ่งไม่ปรากฏทั้งถ้อยคำบริภาษที่มีความหมายโดยตรงและโดยนัยแล้ว พบว่ามีการใช้คำที่มีความหมายโดยตรงในนิทานคำกลอนมากที่สุด ในละครนอกรองลงมา และละครในมีน้อยที่สุด เนื่องจากละครในเป็นละครผู้หญิง เล่นเฉพาะในราชสำนัก เน้นท่าทางร้ายรำที่งดงาม ใช้ภาษาประณีต จึงไม่นิยมใช้คำบริภาษอย่างตรงไปตรงมา แต่จะเด่นในเรื่องการใช้ภาพพจน์มากกว่า ขณะที่ละครนอกเป็นละครของชาวบ้าน ใช้ตัวแสดงชาย มุ่งให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน จึงมักใช้คำบริภาษที่มีความหมายโดยตรงซึ่งเข้าใจได้ทันที อย่างไรก็ตาม ทั้งบทละครนอกและละครในจะไม่ปรากฏคำบริภาษที่มีความหมายโดยนัย เนื่องจากบทละครนอกและละครในถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้แสดง ต้องการให้ผู้ชมเข้าใจเนื้อหาและความหมายทันที จึงไม่นิยมใช้คำบริภาษที่มีความหมายโดยนัยที่ต้องอาศัยการขบคิด ตีความ ทั้งอาจทำให้ไม่สอดคล้องกับท่ารำ ต่างจากนิทานซึ่งปรากฏทั้งคำบริภาษที่มีความหมายโดยตรงและโดยนัย เนื่องจากไม่ต้องใช้เพื่อการแสดง กวีประพันธ์ขึ้นมาสำหรับอ่านให้ความเพลิดเพลิน โดยเฉพาะ ประกอบกับมีเนื้อหาและโครงเรื่องซับซ้อน จึงต้องการความหลากหลายในการใช้คำ

นอกจากนี้ การที่เรื่องอิเหนาไม่มีการใช้คำบริภาษที่มีความหมายโดยตรงและโดยนัย เป็นเพราะว่า อิเหนาเป็นวรรณคดีที่กวีต้องการให้เป็นแบบฉบับของละครใน จึงใช้ภาษาที่ประณีตงดงาม เหมาะสมกับการเล่นในราชสำนัก จึงไม่เหมาะที่จะใช้คำบริภาษที่มีความหมายโดยตรงและโดยนัยซึ่งมีความหมายหยาบ รุนแรง ในวรรณคดีเรื่องอิเหนาจะนิยมโวหารภาพพจน์ในบทพิโรธวาทมากกว่า

ส่วนในด้านการใช้สำนวนและภาพพจน์มีปรากฏทั่วไปทั้งในนิทาน ละครนอก และละครใน แต่จะพบในนิทานมากที่สุด ทำให้เห็นว่าละครนอกและละครในเป็นวรรณคดีที่มีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งยังต้องแต่งเพื่อให้เข้ากับการแสดง จึงกลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้กลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทไม่หลากหลายเท่าวรรณคดีประเภทนิทาน

การวิเคราะห์ปัจจัยและการใช้ภาษาในบทพิโรธวาท ทำให้ผู้วิจัยเห็นความสามารถของกวีในการสร้างสถานการณ์และมูลเหตุที่ทำให้เกิดบทพิโรธวาทได้อย่างเหมาะสม กลมกลืน ทั้งยังสามารถถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมยามโกรธของตัวละครอย่างสมเหตุสมผล จนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตาม เข้าไปอยู่ในสถานการณ์ในเรื่องด้วยโดยไม่รู้ตัว จึงรับและ

เข้าถึงภาวะความรุนแรงของภาษาบริภาษได้โดยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นความหยาบคาย และยังทำให้ผู้อ่าน
 เข้าใจ “มนุษย์” ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใด เป็นหญิงหรือเป็นชาย สูงศักดิ์หรือต่ำศักดิ์
 ก็มีอารมณ์ความรู้สึกได้เหมือน ๆ กัน ยามอยู่ในอารมณ์โกรธก็สามารถใช้คำบริภาษได้อย่าง
 เผ็ดร้อน รุนแรง เช่นเดียวกัน

บทพิโรธวาทังจึงเป็นลีลาอย่างหนึ่งของวรรณคดีที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน
 ขณะเดียวกันก็ยังให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านด้วยว่า การปล่อยตัวไปตามความโกรธ ความเคียดแค้น และ
 ความเจ็บช้ำน้ำใจเพื่อมุ่งสนองอารมณ์ของตนในขณะนั้นจนขาดสติไม่ได้เป็นการแก้ปัญหา
 แต่ทำให้สถานการณ์เลวร้ายลงกว่าเดิม

ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาบทพิโรธวาทังหรือบทบริภาษในนวนิยายปัจจุบันซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึง
 ภูมิหลังของผู้พูด เช่น การอบรม ชาติตระกูล หรือประสบการณ์ อันจะสะท้อนถึงความคิด ค่านิยม
 ระเบียบวิธีปฏิบัติของคนในสังคมปัจจุบัน ทั้งยังสามารถนำมาเปรียบเทียบกับบทพิโรธวาทัง
 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อีกด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนกรัตน์ สุชะตุงคะ. “ความโกรธ,” จิตวิทยาคลินิก. 24 (1) : 23-28 ; มกราคม - มิถุนายน 2536.
- กระแสร์ มาลาภรณ์. วรรณคดีวิเคราะห์ : หลักบางประการ. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522.
- กอบแก้ว มุกทอง. การศึกษาสถานภาพและค่านิยมของสตรีไทยที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์สตรีช่วงปี พ.ศ. 2431 - 2476. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2531. อัดสำเนา.
- กาญจนา อินทรสุนานนท์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, บุษกร อำไพ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อ 11 สิงหาคม 2542.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.
- _____. วรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่. กรุงเทพฯ : สยามรัฐ, 2532.
- ชวนพิศ อิศูรัตน์. สว่างวรรณ : รวมบทความภาษาและวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน, 2538.
- ชาญชัย ประสมสิน. อิทธิพลของสารสื่อประสาทต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อพฤติกรรมก้าวร้าว. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533. อัดสำเนา.
- ชำนาญ รอดเหตุภัย. สัมมนาการใช้ภาษาไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2522.
- ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ. วิเคราะห์บทละครนอกสามสมัย. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528. อัดสำเนา.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394),” ภาษาและวรรณคดีไทย. 9(2) : 1-18 ; ตุลาคม 2535.
- ธรรมาภิรมณ์, หลวง (ก๊ก จิตรถึก). ประชุมลำเนา. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514.
- นพรัตน์ คงมาลา. “การใช้ภาษาของวาทิช จรุงกิจอนันต์ ระหว่างพ.ศ. 2520 - 2529,” ภาษาไทยและวรรณคดีไทย. 6(3) : 82-91 ; ธันวาคม 2532.
- นภลัย สุวรรณธาดา. “ปริทรรศน์วรรณคดีไทย,” ภาษาไทยและวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช, 2526.
- นิคม เขลาด. สนุกกับสุภาษิตคำพังเพย เล่ม 5. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2539.
- บุญมาก พรหมพิชัย. คุณก็คือคุณ. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์พลชัย, 2532.

- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. “หัวเลี้ยววรรณคดีไทย,” ใน วรรณไวทยากร. กรุงเทพฯ :
โครงการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2514.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์. กรุงเทพฯ :
สภาธรรมถึก, 2533.
- ประสิทธิ์ ภาพย์กลอน. ภาษากวี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- ปาเลกัวซ์. เล่าเรื่องเมืองไทย. โดย สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้าการพิมพ์,
2506.
- เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช, 2523.
- พรทิพย์ ภัทรนาวิก. “การใช้คำ,” ใน การใช้ภาษา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2521.
- พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. “กาก็กลอนสุภาพ,” ใน วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน).
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516.
- พวงเพชร เจียมปัญญารัช. พัฒนาการทางด้านอารมณ์. กรุงเทพฯ : ภาควิชาการพยาบาล
. อายุรศาสตร์ และจิตเวช คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2522.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องอุณรุท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์สามมิตร, 2515.
- _____ . รามเกียรติ์ เล่ม 1 - 4. กรุงเทพฯ : ศิลปากร, 2540.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2.
พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน, 2530.
- _____ . อิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ,
2514.
- เพ็ญแข วัจนสุนทร. คำนิยมในสำนวนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2523.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทย. กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจงเจริญ, 2515.
- ภาษาศาสตร์, สถาบัน. ปทานุกรมฉบับหลวง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2534.
- ภิญโญ ศรีจำลอง. ความยิ่งใหญ่แห่งวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ, 2539.
- มัทนา นาคะบุตร. ศิลปะการแต่งผู้ชนะสิบทิศของยาขอบในด้านท่วงทำนองแต่งและกลวิธีเสนอ
เรื่อง. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
2523. อัดสำเนา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ :
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, 2539.
- _____ . พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, 2539.

รามคำแหง, มหาวิทยาลัย. “กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3,” ใน ประวัติศาสตร์กฎหมาย.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.

ล้อม เพ็งแก้ว. วัยเวียงวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, 2522.

ลักษณะ โดวิวัฒน์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครพระราชานิพนธ์ในรัชการที่ 2 เรื่อง คาวี.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524. อัดสำเนา.

เลิศพร ภาระสกุล. “ค่านิยมของเยาวชน,” ใน เยาวชน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

วงเดือน สุขบาง. การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524. อัดสำเนา.

วารภรณ์ บำรุงกุล. ร้อยกรอง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อจำกัด, 2537.

วิจิตรมาตรา, ขุน. สำนวนไทย (ก - ป). โดย กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดบำรุงสาส์น, 2522.

..... สำนวนไทย (ผ - ฮ). โดย กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :

..... ห้างหุ้นส่วนจำกัดบำรุงสาส์น, 2521.

วิชาญ สว่างพงศ์. การวิเคราะห์ค่านิยมจากรวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง

รัชกาลที่สาม). วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร, 2520. อัดสำเนา.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2531.

วินัย จันทรเปล่ง. จากจุดอ่อนสู่ความมั่นใจ. กรุงเทพฯ : บริษัท เอช. เอ็น. กรุ๊ป จำกัด, 2536.

วีระชัย มีชอบธรรม, สมประสงค์ วิทย์เกียรติ และคณะ. ภาษาไทย 8 (ท 8). กรุงเทพฯ :

อักษรบัณฑิต, 2523.

ศิลปากร, กรม. สุภาษิตพระร่วงและสุภาษิตอิศรญาณ. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

คุรุสภา, 2537.

สนม ครุฑเมือง. ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดี. พิษณุโลก : ภาควิชาภาษาไทยและภาษา

ตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2527.

สนิท สมัครการ. “สถาบันครอบครัว เครือญาติ และระบบอุปถัมภ์,” ใน สังคมไทย หน่วยที่

5-10. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2533.

สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. แนวคิดทางการเมืองและสังคมไทย. กรุงเทพฯ :

บรรณกิจ, 2523.

สายทิพย์ นุกุลกิจ. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2534.

สุวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

- สุนทรโวหาร, พระ. “โคบุตร,” ใน นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่มหนึ่ง. โดย พ.ณ.ประมวลมารค ผู้รวบรวม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515.
- _____ . พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2514.
- _____ . “ลักษณะวงศ์,” ใน นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่มหนึ่ง. โดย พ.ณ.ประมวลมารค ผู้รวบรวม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515.
- _____ . “สิงห์ไกรภพ,” ใน นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่มสอง. โดย พ.ณ.ประมวลมารค ผู้รวบรวม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515.
- _____ . “สิงห์ไกรภพ,” ใน นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่มหนึ่ง. โดย พ.ณ.ประมวลมารค ผู้รวบรวม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515.
- สุภา พักช่อง. วรรณคดีไทยก่อนรับอิทธิพลจากตะวันตก. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2530.
- เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2513.
- เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ และคณะ. สุขภาพเบื้องต้น. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2518.
- โสภာ ชูพิกุลชัย. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.
- โสภี รัมมณีย์. วิเคราะห์การใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีพุทธศาสนาพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2534. อัดสำเนา.
- แทียม ไหมล่า (นามแฝง). คำหยาบ. กรุงเทพฯ : สมิต, 2534.
- อนุমানราชธน, พระยา. พื้นความหลัง เล่ม 3. โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2512.
- อานันท์ อาภาภิรม. ลักษณะสังคมไทยและปัญหาสังคมของไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2517.
- _____ . สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล หจก., 2519.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวบุษกร	ชื่อสกุล	อำไพ
เกิดวันที่	20 กรกฎาคม 2515		
สถานที่เกิด	ยะลา		
ที่อยู่ปัจจุบัน	85/39 ซอยชื่นอุทิศ 2 ถนนกาญจนวนิช ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 90000		
ประวัติการศึกษา			
พ.ศ. 2533	มัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนมหาวิทยาลัยราชภัฏ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา		
พ.ศ. 2537	ศศ.บ. (ภาษาอังกฤษ) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์		
พ.ศ. 2543	ศศ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร		

การวิเคราะห์บุทพพิโรธาทังในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทคัดย่อ
ของ
บุษกร อำไพ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
มกราคม 2543

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทพิโรธวาทังในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเลือกศึกษาจากกลอนนิทาน 6 เรื่อง บทละครใน 3 เรื่อง และบทละครนอก 6 เรื่อง ประเด็นสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์นั้นมุ่งพิจารณาปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทัง และกลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทัง เสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า บทพิโรธวาทังเกิดจากความขัดแย้งระหว่างบุคคลซึ่งเป็นคู่กรณีตามลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คู่กรณีที่แสดงบทพิโรธวาทังมากที่สุดมักเป็นตัวละครสำคัญที่มีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ได้แก่ บุพการีกับบุตร สามีกับภรรยา ภรรยาหลวงกับภรณยาน้อย พี่กับน้อง ผู้เกี่ยวข้องกับผู้อุทิศ และคู่ต่อสู้ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบทพิโรธวาทังมีหลายอย่างขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เป็นต้นว่า บทพิโรธวาทังระหว่างบุพการีกับบุตรเกิดจากการที่บุตรไม่เคารพเชื่อฟัง ระหว่างภรรยาหลวงกับภรณยาน้อยเกิดจากการหึงหวงริษยา ระหว่างพี่กับน้องเกิดจากการใช้วาจาล่วงเกิน เป็นต้น บทพิโรธวาทังที่พบเด่นชัดได้แก่ การไม่เคารพเชื่อฟัง การหึงหวงริษยา การใช้วาจาล่วงเกิน ความรังเกียจในพฤติกรรม รูปลักษณ์ และเผ่าพันธุ์ ปัจจัยเหล่านี้ยังสะท้อนให้เห็นความนึกคิด ค่านิยม และระเบียบของสังคมไทยสมัยนั้นด้วย

ในด้านกลวิธีการใช้ภาษาในบทพิโรธวาทังมี 3 ประเภท ได้แก่ การใช้คำทั้งความหมายโดยตรงและความหมายโดยนัย การใช้สำนวน และการใช้ภาพพจน์อันได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ การอ้างถึง การกล่าวเย้ยกล่าวประชด และสัญลักษณ์

บทพิโรธวาทังจึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความขัดแย้งเพื่อให้เรื่องดำเนินไปได้ ทั้งยังเป็นรสแห่งวรรณคดีที่สามารถถ่ายทอดความไม่งามในชีวิตจริงเป็นศิลปะในวรรณคดี ทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครผู้แสดงบทพิโรธวาทังอย่างลึกซึ้ง

**AN ANALYSIS OF EXPRESSIONS OF DISSATISFACTION AND ANGER
IN THE EARLY RATANAKOSIN POETIC LITERATURE**

**AN ABSTRACT
BY
BUSAKORN AMPAI**

**Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Arts degree in Thai
at Srinakharinwirot University
January 2000**

This study aimed at investigating the expressions of dissatisfaction and anger in the early Ratanakosin Thai poetry. Six poetic tales, three La-korn Nai plays and six La-korn Nok plays were selected to be analyzed. Factors influencing dissatisfaction and anger and writing techniques were examined. The descriptive analysis was employed to present the research results.

The research results revealed that the expressions of dissatisfaction and anger were caused by interpersonal conflicts of the characters. Each couple was separately analyzed based on their different relationships. It is also found that the couples who frequently expressed dissatisfaction and anger were parents and children, husbands and wives, wife and minor wives, siblings, flirting couples and enemies, respectively. These characters played a major role in unfolding the stories.

The main factors leading to the expressions of dissatisfaction and anger were disobedience, jealousy and envy, verbal rudeness and discrimination of behaviors, appearances and races. In addition, these factors reflected thought, values and social rules of Thai people in early Ratanakosin period.

Regarding language use, it was found that the characters used connotations and denotations, proverbs and figures of speech in expressing the dissatisfaction and anger. The figures of speech found were simile, metaphor, rhetorical question, allusion, irony and symbol.

From the results, it can be concluded that dissatisfaction and anger are elements which partly influenced conflicts among characters leading to vivid and climatic events. Moreover, through these expressions, bad feeling, anger or rudeness became the aesthetics of literature.